SUOMALAIS-UGRILAISEN SEURAN

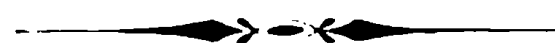
AIKAKAUSKIRJA

JOURNAL

DE LA

SOCIÉTÉ FINNO-OUGRIENNE

XXXI

HELSINKI 1916
SUOMALAIS-UGRILAINEN SEURA

HELSINKI 1916.
SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN KIRJAPAINO OSAKEYHTIÖ.

U. T. SIRELIUS

SUOMEN KANSANPUKUJEN HISTORIA

SISÄLTÄÄ 439 TEKSTIKUVAA JA 24 KUVATAULUA,
JOISTA 5 VÄRILLISTÄ

HELSINKI
SUOMALAIS-UGRILAINEN SEURA

Sisällysluettelo.

Esipuhe.

Lähtökohtana tälle tutkimukselle ovat olleet ne kansanpuvut, joita ennen tehdastekoisten kankaiden ja näiden mukana yhä useammin vaihtuvien pukumuotien käytäntööntuloa maassamme pidettiin. Sen päämäärän on muodostanut samaisten kansanpukujen synnyn ja kehityksen selvittely. Vain näiden puitteiden sisällä se on pyrkinyt täyttämään otsakkeessa annettua lupausta.

Yleiskatsauksen helpottamiseksi ei eri kansanpukuja ole selostettu erikseen, vaan on eri pukujen samat osat yhdellä kertaa otettu tarkastuksen alaisiksi.

On ymmärrettävää, että alalla sellaisella kuin tämä, jolla vanhemmat ainekset ovat joko satunnaisia, useinkin vaillinaisia arkistotietoja tai silloin tällöin maalöytöinä esilletulleita eritoten pukujen metalliosia, ensimäinen yritys ei läheskään kaikissa suhteissa ole voinut viedä toivottuun päämäärään. Monet ja huomattavatkin aukot jäävät vastaisen tutkimuksen täytettäviksi. Mutta juuri siksi on tärkeätä, että on olemassa selostus siitä, mitä tiedetään ja tunnetaan ja mihin seikkoihin tulevaisuudessa niin keräystyön kuin tutkimuksenkin etupäässä on kiinnitettävä huomiota.

Kiitollisuudella mainitsen, että Suomalais-ugrilainen seura on tätä teosta varten saanut avustusta Keisarillisen Suomen Senaatin Kirkollisasiain toimituskunnan käyttövaroista.

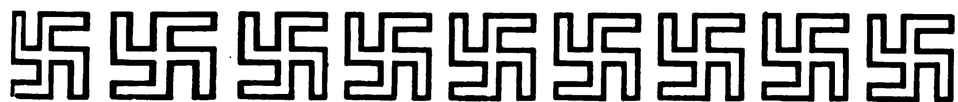
Työn kestäessä olen saanut asiaa harrastavien henkilöiden apua. Ennenkaikkea on minun lausuttava lämmin kiitokseni maisteri ANTERO PELKOSELLE, joka on auliisti jättänyt käytettäväkseni teoksen alaan kuuluvan osan siitä runsaasta historiallisesta aineistosta, jonka hän monivuotisella hartaalla työllä on etupäässä Savon tuomiokirjoista koonnut Suomen valtioarkistossa. Samanlaisista tiedoista lausun kiitokseni myös tohtoreille K. R. MELANDERILLE, AXEL O. HEIKELILLE ja GABRIEL NIKANDERILLE.

Kiitollisuudella on minun tässä yhteydessä muistettava myös tohtori KARL HEDMAN, joka on edistänyt työtäni jättämällä käytettäväkseni teoksen alaan kuuluvat arvokkaat yksityiskokoelmansa.

Tutkimusmatkoillani ja sittemmin museossa on minulle piirtäjänä ollut suureksi avuksi arkkitehtikokelas ART. HELENIUS, jonka kynästä useimmat tässä julaistut fototypiakuvat ovat lähtöisin Neiti MAJA MIKANDER on akvarelloinut värikuvat. Näillekin työtovereilleni, muitakin kuvituksessa avullisina olleita unohtamatta, lausun tässä lämpimät kiitokseni.

Helsingissä 11 p. jouluk. 1915.

Tekijä.

Johdanto.

Tuskinpa on toista kulttuurin tuotetta, joka siinä määrin olisi ollut muutosten alainen kuin ihmisen puku. Niukasta alusta se on useimmilla maantieteellisillä alueilla kasvanut koko ruumista suojaavaksi verhoksi. Enemmän kuin missään muussa ihmishengen tuotteessa tulevat siinä näkyviin erilaiset maku- ja muotisuunnat. Siinä kuvastuvat myös kantajan sukupuoli, sieluntila, hänen ikänsä, suhteensa avioliittoon, hänen yhteiskunnallinen asemansa ja jäsenyytensä jossakin erikoisessa ihmisryhmässä tai uskonlahkossa — vieläpä vuodenaikakin, jona sitä kannetaan.

L a p s e n p u k u on useimmiten yhteinen molemmille sukupuolille, ja sen erottaa aikuisten puvusta tavallisesti niin päähineen kuin vartalonverhonkin laatu. P o j a n p u k u sisältää jo pääasiassa ne osat, joita hän nuorukaiseksi ja mieheksikin tultuaan käyttää, mutta n a i s e n p u v u s s a tapaamme monta eri ikäasteille ominaista vaihdetta. Erotukset esiintyvät semminkin hiuslaitteessa, joka r i p p i k o u l u n k ä y n e e l l ä on toisenlainen kuin m o r s i a m e l l a ja v a i m o l l a taikkapa v a n h a l l a n a i s e l l a. Erittäin tärkeä käänne tapahtuu naisen elämässä hänen joutuessaan avioliittoon. Siksipä hänen ulkoasunsakin, m o r s i u s p u k u n s a, silloin kuvastaa hetken vakavuutta, samalla kun se korottaa toimeenpannun juhlan loistoa.

Morsiuspukua voidaan myöskin katsoa sisällisen tunnelman ulkonaiseksi ilmaisumuodoksi. Paljoa enemmän on sitä s u r u p u k u, jota semminkin läheisen omaisen kuoleman jälkeen kannetaan.

Tälläkin ulkonaisella tunnusmerkillä varustautuminen jää etupäässä naisten asiaksi. Surumerkki tulee yleensä näkyviin väreissä, mutta pääasiallisimmin se sijaitsee — kuten naispuvusta sopiikin arvata — päähineessä. Miehillä se esiintyy sukkain, vyön tai kaulaliinan mustassa värissä. Raja-Karjalassa ommeltiin vainajalle vielä tuonnoin erityiset *kuolien vaattiet* valkoisesta palttinasta. Niitä ommellessa ei saanut rihmaan tehdä solmuja, koska ne tulivat »toisessa ilmassa selitettäväksi». Päähän pantiin kaksi »sorokkaa» ja kukkeli (kuva 122). Toinen sorokoista tuli vanhan kansan käsityksen mukaan otettavaksi päästä pois »viimeisen tuomion portilla».

Eri vuodenajat vaikuttavat etupäässä pukuaineksen laatuun ja puvun runsauteen. Erinäisiä puvunosia, kuten päällysvaatteita, ennenkaikkea turkkeja, käytetään vain talvisin. Semminkin nuoret naiset esiintyivät vanhempina aikoina kesäisin kernaasti paitahihasillaan. Muutamien pukuosien nimiin liittyi niiden käyttöajan mukaan sana kesä tai talvi.

Yleinen ilmiö oli, erittäinkin muinoin, että puku jossa kinmäärin vaihteli paikkakunnittain. Erotusta havaittiin monissa seuduissa pitäjittäinkin, vaikka sekin oli verrattain tavallista, että parin tai kolmenkin yhteisestä suurpitäjästä jakautuneen seurakunnan väestö kantoi samaa pukua. Etelä-Karjalassa — eritoten Muolaan, Kivennavan ja Heinjoen pitäjissä — on näihin saakka elänyt muisto kahdesta eri kansanheimosta, äyrämöisistä ja savakoista, jotka kielimurteensa ja pukunsa puolesta erosivat toisistansa. Puvun tunnusmerkillisiä osia olivat etupäässä paidat ja naisten päähineet. Kansan perintötiedon mukaan olivat savakot »suurten sotavuosien», viimeksi »isonvihan» jälkeen Suomen lännemmistä maakunnista, erittäinkin Savosta, tänne muuttaneita uutisasukkaita, äyrämöiset sitävastoin alkuasukkaita tai Inkeristä tulleita siirtolaisia. Savakkojen päähine, läntistä alkuperää oleva lakki, tukeekin tätä kansan kertomusta, jos kohta saattaakin olla syytä mainittuja kahta nimeä palauttaa kaukaisempiinkin aikoihin. »Savakko» merkitsi alkuaan savolaisnaista. Ne naiset, jotka esim. Jääsken kihlakunnassa pari, kolme vuosi-

kymmentä sitten vaihtoivat vanhan karjalaispukunsa viipurilaismalliseen, sanoivat ruvenneensa »savakoiksi».

Kuva 1. Vaimo tyttärineen. Joutseno. Falkmanin mukaan.

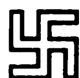
Pitäjäpuvuista on säilynyt tarkimmat tiedot Etelä-Karjalassa, jossa kansan vaateparsi muutoinkin aina viime vuosikymmeniin asti pysyi vanhoillisimmillaan. Maamme muissa maakunnissa oli voimakas länsimainen vaikutus vallalla ainakin jo 1700-luvulta saakka. Paikkakunnallisuus tuli paraastaan näkyviin naisten lakissa, mikäli sitä vielä käytettiin. Elias Roos kertoo Kiskosta 1753, että uudet koreilevat muodit tulivat ensin käytäntöön ruukeissa ja sitten pitäjissä, ja Hagström valittelee 1775 samaa seikkaa Helsingin pitäjästä sanoen: »Talonpoika ei pidä itseään puettuna ilman muodin mukaan tehtyjä verkavaatteita, punaisia loistavia sukkanauhoja ja saappaita, eikä talonpoikaisnainen ilman silkkistä röijyä ja hametta, moirémyssyä ja muita koruja, jotka kaikki tehdään kaupungin mallin mukaan.» Että läheiset suhteet eri kansojen välillä jo vanhempinakin aikoina vaikuttivat erittäinkin heikomman sukupuolen pukuparteen, on selvää. Esimerkkinä mainittakoon Hülphersin tieto Viipurista v:lta 1760: »Vaatetuksen kuosi täällä Viipurissa on venäläisen tapainen, naiset käyttävät paljon kangasta pitkiin kohtuihinsa; päähine muistuttaa suuresti saksalaista.» Merkillisenä asianlaitana on todettava, että suurimmat yhtäläisyydet suomalaisten kansanpukujen kanssa Ruotsin puolella havaitaan Taalain-

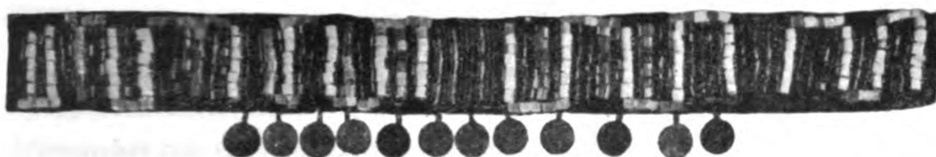
maassa. Missä määrin ennen 1700-luvun puoliväliä huomattavampia paikkakunnallisia erotuksia oli puvuissa maan läntisemmissä osissa, emme lähteiden puutteen takia voi todeta.

On ymmärrettävää, että seuduissa, joissa erikoiset pitäjäpuvut olivat käytännössä, pukukysymykset saattoivat johtaa ristiriitoihin esim. avioliitossa. Niiden välttämiseksi olikin siksi tapana, kun tyttö vietiin toiseen pitäjään, jo kihlajaisissa sopia siitä, saiko hän vanhaa vaateparttaan pitää vai oliko toiseen pukeutuminen.

Ehkä enemmän ulkonaisesta loistosta kieltäyminen ja »maailmasta» eristäytyminen kuin yhteisen tunnusmerkin tavoitteleminen saattoi maamme kirkkohistoriassa huomatuimman uskonlahkon, n. s. heränneet eritoten Pohjanmaalla säilyttämään puvun, n. s. k ö r t t i p u v u n, josta koko lahko sai nimensä »körttiläiset». Tämä harmaa sarkapuku vastannee pääasiassa sitä pukupartta, joka eräillä seuduilla mainitussa maakunnassa oli vallalla 1830:n tienoilla. Suurimmasta osasta Savoa hävitti sama hengellinen liike kaikki loistavat värit puvuista, ja Pohjois-Satakunnassakin se hillitsi huomattavasti yleellisyyspyrkimyksiä.

Niin pian kuin nuori tyttö alkoi tulla työhön kykeneväksi, hän sai päähuolekseen varustautumisensa m y ö t ä j ä i s i l l ä. Näihin kuuluivat ennenkaikkea hänen omat vaatteensa, joita tytön tarmon ja varallisuussuhteiden mukaan vuosien kuluessa tavallisesti karttui suuret määrät. Niinpä kertoi tämän kirjoittajalle äsken eräs Sakkolan vaimo miehelään itseään varten vieneensä 50 rekko- ja 20 muuta paitaa, 12 hametta, 2 kostelia, 6 viittaa ja 3 turkkia. Sitäpaitsi oli morsiamen varustettava vaatekappaleita läheisimmille sukulaisilleen sekä suuret määrät nauhoja, joilla *lahjukset* sidottiin kiinni. Ellei tyttöä miehelään vietykään, jäivät valmiit vaatteet *orsikoiksi* hänen aittaansa.

1. Naisten hiuslaitteet ja päähinemuodot.

Ainakin 1000-luvulta 1300-luvun puoliväliin oli naisilla Länsi-Euroopassa tapana käydä hajalla hiuksin. Tukka liehui joko aivan vapaana hartioilla tai esti sitä — mikä oli tavallisempaa — vanteen tapainen, Saksassa »schapeliksi» sanottu päähine, kasvoille valumasta. Saksassa mainitaan »schapel» ensi kerran 1100-luvulla ja on Ranskassa enin käytännössä 1200-luvulla. Kun seuraavan vuosisadan puolivälissä hiuksia alettiin palmikoida, kadotti schapel merkityksensä ja hävisi vihdoin 1400-luvulla pois käytännöstä. Vasta tämän vuosisadan puolivälissä alkoivat naineet naiset yleisemmin kantaa jo 1200-luvun puolivälissä käytäntöön tullutta huntua, Saksassa n. s. »haubea». [1]

Tapa kulkea hajalla hiuksin säilyi nuorten naisten keskuudessa Itämeren maakunnissa [2] ja Suomessa paljoa kauemmin. V. 1802 kirjoittaa Halinius Kirvusta: »Ripillä käymättömät tytöt kantavat valloillista tukkaa». Sama oli laita vielä useita vuosikymmeniä myöhemmin kautta koko Jääsken kihlakunnan ja monissa muissa Etelä-Karjalan pitäjissä, vieläpä Pohjanmaallakin, kuten Sidebyssä, Petolahdella, Närpiössä, Tornion tienoilla ja Kuusamossa. Arkioloissa kulkivat tytöt joko ilman minkäänlaista tukkaverhoa tai pitivät päähinettä, jonka tarkoituksena oli enemmän koristaa ja koota hiuksia kuin suojella päätä (kuvat 1, 9 ja 140).

V:lta 1535 on säilynyt tieto, että venäläinen arkkipiispa Makarij kielsi čudeja, išoreja ja kaiken Karjalan naisia leikkaamasta hiuk-

siansa [3]. Kuitenkin säilyi leikkaamistapa aina kansanomaisten pukujen viimeisiin aikoihin asti niin Inkerissä kuin Suomenkin puolella Nevaa. Vielä tuonnoin peittivät vatjalaiset vaimot hunnulla lyhyiksi leikatut hiuksensa. Karjalassa vallitsi jonkinlainen vuorovaikutus hunnun ja hiusten pituuden välillä: kuta pienempi edellinen sitä lyhemmät olivat jälkimäiset. Niinpä ulottuivat hiukset Jääsken kihlakunnassa ja Kaukolassa olkapäihin, Räisälässä vähän korvien alapuolelle, Koivistolla leukapieliin, mutta Valkjärvellä, Pyhäjärvellä, Sakkolassa ja Raudussa vain korvanlehtiin asti (kuvat 4, 42—44, 61). Leikkaaminen tapahtui paikotellen, kuten Pyhäjärvellä ja Sakkolassa jo pikku tyttönä ollessa, mutta varsinaisen asunsa sai tukka kuitenkin vasta silloin, kun n. s. sykeröt tehtiin. Äyrämöistyttöjen nuppuhiusten annettiin kasvaa kokonainen vuosi ennen rippikouluun menoa.

Kuva 2. Tyttö sykeröt päässä. Ruokolahti. Reinholmin piirros.

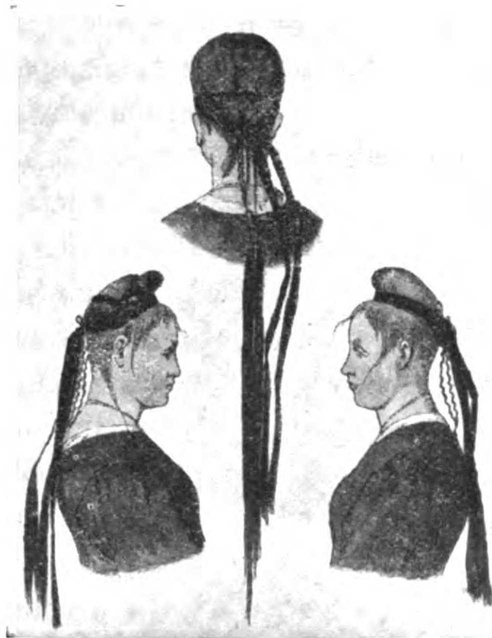
S y k e r ö i k s i sanottiin nauhalla käärittyjä hiuspiiskoja, jotka eri seuduilla eri lailla muodosteltiin vempeleiksi, renkaiksi ja nupuiksi. Vanhempina aikoina näyttävät ne yleensä olleen suurempia päättäen siitä, että ne paikotellen vielä nyt elävän vanhan polven muistin tai kuuleman mukaan yhä pienentyivät.

Otamme ensiksi puheeksi sellaiset sykeröt, jotka muodosteltiin kaariksi tai renkaiksi.

Jääsken kihlakunnassa harjattiin tyttöjen hiukset kahteen osaan, joiden ympäri korvallisilta lähtien sidottiin lujasti punainen *palmikko* eli nauha. Näin muodostuneet hiuspiiskat taivutettiin vastakkain ja yhdistettiin vemmelmäiseksi päänkoristeeksi, jota pään ympäri sidottu n. s. **t i k u t e** eli ympyriäiseksi kierretty nauha, piti paikallaan (kuva 2). Halinius kirjoittaa 1802 siihen tueksi pannun ohuen varvan, *vartan*, ja tikutteeseen niskaan ripustetun kaksi tuuman levyistä *terttu-* eli

tupsupäistä punaisesta tai keltaisesta villalangasta valmistettua nauhaa, jotka useimmiten olivat niin pitkiä, että ulottuivat lähelle kantapäitä, mistä syystä niitä tungospaikoissa, kuten esim. ehtoollisella käydessä, käsivarrella kannettiin.

Sykeröt sijoitettiin ja laadittiin eri pitäjissä hyvinkin eri lailla. Jääskessä ne kerrotaan aikaisemmin asetetun otsan kohdalle ja tehdyn soukat ja korkeat. Myöhemmin ne laadittiin leveämmät, »lääpistyneet» ja väännettiin päälaelle päin, s. o. muovaeltiin nähtävästi samanlaatuisiksi kuin naapuripitäjissä Antreassa ja Ruokolahdella. Näiden pitäjien sykeröitä muistuttivat kihlakunnan ulkopuolella enin räisäläiset, jotka niinikään johdettiin kohokaarena yli päälaen (Tl. VII,8). Sykerökaaret liitettiin yhteen joko rihmalla tai aivan pienillä nuppineuloilla, jotka ylhäältä päin pistettiin läpi. Kaukolassakin sijaitsivat sykeröjen juuret vielä viime vuosisadan alkupuolella korvallisilla, mutta nousivat sitten nousemistaan päälaelle, kunnes niiden väliä jäi vain kaksi sormenleveyttä. Samalla kohosivat sykeröt korkeaksi renkaaksi (Tl. I ja VI, 1). Molemmat hiusosat käärittiin yhteisellä noin 5 slt. pitkällä palmikolla ja näin muodostuneet piiskat yhdistettiin neuloilla toisiinsa samaan tapaan kuin Räisälässä. Muissa pitäjissä painettiin sykeröt päätä vastaan. Joutsenolaiset tytöt lisäsivät rohtimia sykeröihinsä, jotka he sijoittivat korvallisilta otsalle kohoaviksi kaariksi (kuva 3). Koivistolla annettiin sykeröihin käytettävien hiusten kasvaa muita pitemmiksi ja kammattiin, kun jakaus oli tehty, ohi-

Kuva 3. Tyttö sykeröt päässä. Joutseno. Falkmanin mukaan.

Kuva 4. Tyttö sykeröt päässä. Koivisto.

mojen yläpuolelle kahteen osaan, jotka käärittiin yhteisellä punaisella verkapalmikolla. Näin muodostuneet hiuspiiskat, joiden juurien väliä jätettiin 4 sormenleveyttä, johdettiin otsan ylitse vastaiselle puolelle ja takaisin niskaan, missä *palmikonnenät*, ristiin pantuina, riippuivat hartioilla ulottuen liki vyötäisiä (kuvat 4 ja 10). Samantapainen hiuslaite oli Seitskarissa, missä käärenauhaa sanottiin *tikutteeksi*: hiuspiiskat yhdistettiin juuresta toisiinsa ja johdettiin kumpikin omalta puoleltaan ympäri pään niskaan, missä niiden päät solmittiin yhteen (Tl. VI,2). Kurkijoellakin oli menettelytapa sama (kuva 5). Hiuspiiskoja sanottiin siellä *tikutteiksi* ja pirralla tehtyä sidettä *tikutenauhaksi*. Päättäen vaimojen hiuslaitteesta oli tyttöjen päälaite Parikkalassakin 1800-luvun alussa tällainen. Kymin pitäjässä laadittiin sykeröt, n. s. *kääröt*, pienemmät: ne muodostivat renkaan, jonka yläosa oli päälaen tasalla. Hiukset kammattiin kahteen osaan kummallekin puolelle takaraivoa ja käärittiin valkoisella nauhalla, n. s. *rihmalla*. Koivunvarpa pantiin vahvikkeeksi piiskoihin, joista toinen taivutettiin kaarelle toisen päälle ja yhdistettiin siihen nuppineulalla (Tl. VI,10). Ruotsin Pyhtään Vastilassa ja Anjalassa tehtiin k ä ä r ö t pääasiassa samalla tavalla, mutta hiuksia ei pantu jakaukselle, kuten Kymissä, vaan koottiin suoraan takaraivolle (Tl. VI,7). Tyttöjen tuli olla pyhäaamuina aikaisin jalkeilla, koska *pään laitto käärölle* vaati melkoisen ajan.

Kuva 5. Tyttö, tikutteet päässä. Kurkijoki. A. Reinholmin piirros.

Etelä-Savossa näyttävät tytöt vielä 1700-luvun loppupuolella ja myöhemminkin kantaneen hiuksiansa pääasiassa samalla tavalla; ehkä kuitenkin jo palmikoituina. Kangasniemeltä kerrotaan näet eräässä Savon kuvauksessa v:lta 1790 tyttöjen tukan olleen ohuella »letillä», joka muodostettiin renkaaksi keskelle päälakea. Mäntyharjulla ja Ruotsin Pyhtäällä, suomalaisia kyliä lukuunottamatta, ympäröi palmikkorengas takaraivon. Rengasta piti yläosasta kiinni korkea pääkampa. Mäntyharjulla yhdistettiin hiuspalmikkoihin erityisinä suortuvina ohimohiukset. Tällaisessa päälaitteessa vihittiin siellä morsiamia vielä 60 vuotta sitten. Virolahdella tehtiin vielä 70 vuotta sitten palmikoiduista hiuksista pään ympärille yhtäläinen rengas kuin Koivistolla. Jääskessä tuli sama muoti (kuva 6) käytäntöön muutama vuosikymmen sitten niiden tyttöjen keskuudessa, jotka rupesivat »savakoiksi», s. o. omistivat uudenaikaisen pukuparren.

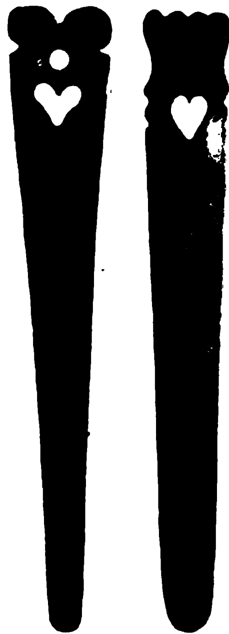
Sykeröistä kokoonpantu oli ehkä myös se pohjalaisten tyttöjen hiuslaite, josta Linné[4] 1732 kirjoittaa: »Tytöt käyvät kirkossa aina paljain päin, pitkänpyöreä tikute päässä — — —; kannatusnauha leveä ja värikäs; päitä ei jätetä riippumaan.» Vielä 40 vuotta myöhemmin olivat Björckin mukaan Maalahden tyttöjen hiukset »palmikoilla» ympäri pään; niihin käytetty nauha oli puoli tai koko silkkiä.

Kuva 6. Savakkotyttö. Jääski.

Pienimmät sykeröt olivat siitä ominaisia, että ne muodostivat soikean laitteen pään pituussuuntaan. Kaukolaisissa sykeröissä jo tutustuimme hiuspiiskoihin, joiden juuret olivat nousseet päälaelle. Siitä vielä otsan puolelle ne sijoittuivat Pyhä-

järvellä. Tuuma hiusrajasta otettiin jakauksen kummaltakin puolen otsalta hiuksia, jotka käärittiin kumpikin erikseen kahta sormea leveällä *palmikolla*, s. o. mustalla silkkinauhalla, minkä pohjukka eli keskikohta asetettiin jakaukselle. Juuriensa kohdalta näin muodostuneet hiuspiiskat pantiin ristiin ja vedettiin jakauksen kumpaakin puolta päälaelle, johon ne hiuksilla kiinnitettiin; palmikon päät, jotka ulottuivat alapuolelle hiusten latvoja, jäivät niskaan riippumaan. Nämä sykeröt, joita käytettiin *säppäl* nimisen tyttöjen päähineen kanssa, jäivät pois käytännöstä niin pian kuin alettiin pitää umpinaisia säppälejä. Otsalla riippui lyhyiksi leikattuja hiuksia (vrt. vaimon sykeröihin, kuva 42). Raudussa ja Sakkolassa muodostuivat sykeröt vieläkin pienemmiksi ja kallistuivat päinvastaiselle puolelle. Vanhempina aikoina, jolloin ne vielä olivat suuremmat, otettiin niihin hiuksia päälaelta otsalle asti. Myöhemmin ne kävivät soikeiksi ja muodostivat noin puoli sormea pitkän hiuslaitteen, jonka alapää oli tuuman verran yläpuolella hiusrajaa. Palmikko oli joko aitovalkoinen tai punareunainen. Vihdoin hävisivät sykeröt kokonaan (vrt. vaimojen sykeröihin, kuvat 43—46).

Kuvat 7, 8. Hiusneuloja. A. 312 ja A. 8155.

Tähän asti on ollut kysymys sellaisista sykeröistä, jotka pantiin kaarille tai renkaille. Kolmas laji sykeröpäälaitteita oli se, jossa sykeröt muodostivat n. s. *nupun* eli tikutteen päälaelle tai takaraivolle.

Lemillä kammattiin hiukset, kun päätä ruvettiin *tikuttamaan*, noin 6 sm. päähän hiusrajasta ja solmittiin lujalla siteellä juuresta, minkä jälkeen ne jaettiin kahteen osaan. Kummankin ympäri kierrettiin tavallisesti harjulaiselta ostettu punainen *raskinauha* siten, että tämän keskikohta joutui juureen ja latvat hiuspiiskoihin. Juuren läpi pistettiin vaskineula (vrt. kuviin 7 ja 8) ja sen alle kierrettiin molemmat piiskat nutturalle eli tikutteelle, kumpikin eri suuntiin. Otsahiukset vedettiin vielä viistoon yli ohimojen korvien taa (Tl. VI,11).

Samaan tapaan tehtiin *tikute* Taipalsaaressa, mutta sijoitettiin takaraivolle (Tl. VI,13). Surussa käärittiin hiusten ympäri musta nauha. Otsahiukset, n. s. *lokit*, leikattiin korvien alta poikki. Jotkut niitä kuumalla raudalla tai paperikäärylöillä sikkuroivatkin.

Kuva 9. Tyttöjä Petolahdelta.

Luumäellä kammattiin hiukset niinikään niskapuolelle; jaettuina kahtia ja kierrettyinä ne käärittiin verrattain harvaan punaisella, *letitetyllä* eli *isketyllä* lankanauhalla eli *tikutteella*, jonka keskikohta jäi hiuspiiskojen väliin; nämä hiuspiiskat vedettiin juurestaan solmeen; takaa nostettiin hiukan hiuksia ja näiden alitse johdettiin kerran kumpikin piiska puoleltaan; sitten ne käärittiin — ensin toinen ja sitten toinen — nutturalle solmun ympärille. — Tikutenauhan päällä sidottiin sitten *tikute* eli nuppu kiinni. Valkealassa meneteltiin miltei samalla tavalla. Hiukset käärittiin punaisella, sormin valmistetulla *päärihmalla*. Ettei nuppu eli n. s. *kääröt* tulisi liian isoksi, leikattiin liiat hiukset ja liika pituus pois. Väliin sattui, että runsastukkaisilta tytöiltä leikattiin koko päälaki paljaaksi.

Virolahden naimaikäisillä tytöillä kirjoittaa Varelius 1847 olleen nutturan päälaella, ja vielä myöhemmin eli 1871 kertoo Hilda Olson Säkkijärven tyttöjen punaisesta n u p u s t a, jonka nuolenmuotoinen neula lävisti ja josta monivärisiä silkkinauhoja riippui. Irtonaisia hiuksia oli täälläkin korvain takana. Edelleen käyttivät samantapaista hiuslaitetta Viipurin puolen savakkotytöt. Reinholmin mukaan oli päässä kaksi jakausta: toinen kulki korvasta korvaan hiukan otsan yläpuolitse; alapuolella olivat hiukset jaettuina »kahappäin» korvien taa; toinen jakaus kävi keskiotsalta toisesta taappäin. Kaikki muut hiukset koottiin yhteen niskapuolelle päätä; juuresta kahtia jaettuina ja

piiskoiksi muodostettuina ne jo tunnettuun tapaan kierrettiin nutturalle, jota täälläkin tuki 4 à 5 tuumaa pitkä vaskinen *puikko*. Heinjoen, Pyhäristin, Valkjärven ja Kivennavan savakkotytöillä ei jakausta ollut ensinkään. Valkjärven äyrämöistytöt sitoivat hiuksensa ennen jakamista juurilangalla; eri puolet johdettiin sitten kierrettyinä, mutta nauhoilla käärimättä vuoroon nutturalle yhteisen juuren ympärille; lopuksi käärittiin juurisiteen päät nutturan juurelle nutturaa koossa pitämään. Hiitolassa tehtiin *nuppu* yhdestä nauhalla käärimättömästä hiuspiiskasta; valmiiksi saatuna se painettiin hiusten alle (Tl. VI,15.) Nastolassakin oli tytöillä vielä viime vuosisadan alulla keskellä päälakea *nuppu*. Sen tekotavasta ei kuitenkaan ole säilynyt tietoja. Skjöldebrandin[5] v:lta 1801 olevassa piirroksessa (kuva 298), joka näyttää tehdyn Satakunnassa, esiytyy myöskin nuppupäisiä tyttöjä. Houtskarissa kuului hiusnuttura 1800-luvun alulla morsiamen päälaitteeseen, mutta tehtiin siellä palmikoiduista hiuksista (Tl. V,2). Aivan samoin meneteltiin Vehmaalla. Munsalassa Pohjanmaalla koottiin hiukset 1800-luvun alkupuoliskolla otsalle, mistä ne valuivat solmulle pantuna niskaan.

Kuva 10. Katriina Jokela. Kivisto. Humaljoki.

Kymissä kerrotaan tyttöjen käyttäneen sykeröjä arkenakin, mutta tavallisinta lienee kuitenkin ollut, että niitä pidettiin vain kirkkomatkalla (Räisälä, Kaukola), myöhemmin vain rippikirkossa (m. m. Valkjärvellä) ja paikotellen (Pyhäjärvi, Sakkola, Rautu) ainoastaan ensi kertaa ripillä oltaessa sekä morsiusmatkalla. Valkealassa ja Luumäellä olivat tytöt ensi kertaa ripillä letitetyin ja vasta myöhemmin nuputetuin hiuksin. Räisälässä, jossa tytötkin

lopulta pitivät irtosykeröitä, jäivät nämä kokonaan pois käytännöstä noin 53 vuotta sitten. Rautjärvellä he koristivat niillä päänsä vielä 1872.

Kuva 11. Säppäli. Kaukola. A. 793.

Kuva 12. Säppäli. Räisälä. A. 543.

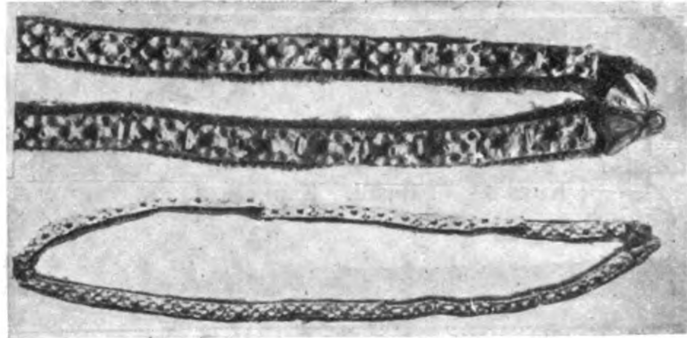
Kuva 13. Säppäli. Äyräpää. A. 1105.

Sykeröjen kehitys on selväpiirteinen ja kovin mielenkiintoinen. Niistä muodostettujen kaarien ja renkaiden asteettaista muuttumista vastaa täydellisesti eräs rinnakkaisilmiö, asianomaisten päähineiden vähittäin tapahtuva pieneneminen, mitä seikkaa samoinkuin vaimojenkin sykerölaitteita myöhemmin vielä kosketttelemme.

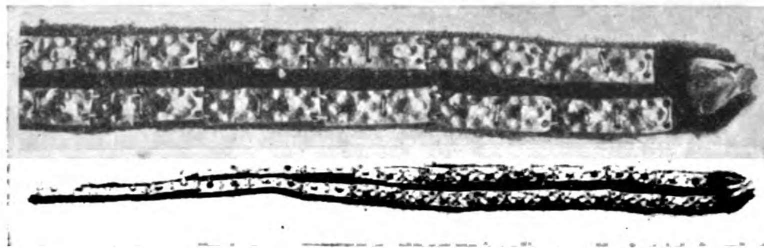
Näimme jo edellä, että Länsi-Euroopan naiset ja miehet keskiajalla sitoivat päänsä schapel-nimisellä nauhalla estääkseen hajallaan olevia hiuksiansa silmille siirtymästä. Samaan tarkoitukseen näyttävät Karjalankin tytöt aikoinaan käyttäneen *säppäliksi* sanottua päähinettään.

Säppäli oli piikikkäillä tinanastoilla koristettu verkanauha. Haliniuksen mukaan se Kirvussa Jääsken kihlakunnassa tehtiin 1800-luvun alussa kahta sormea leveä ja niin pitkä, että se päähän pantuna peitti sykeröitä tukevan tikutteen (vrt. kuvaan 2). Alusverka oli siellä aikaisemmin sininen, sittemmin punainen. Nastat valettiin tuumaa leveät ja niiden piikit $^{3}/_{4}$ tuumaa pitkät. Myö-

hemmin ne nähtävästi jonkun verran kapenivat. Eräässä 1852 ilmestyneessä kertomuksessa »Naisien vaateh-parresta Jääskessä» sanotaan säppälin näet olleen »tuumaa leveä rimssu punaisesta verasta».

Kuva 14. Säppäli. Pyhäjärvi. A. 389.

Kuva 15. Säppäli. Pyhäjärvi. 2668, 183.

Paitsi Jääsken kihlakunnassa käytettiin ympäri pään ulottuvia säppälejä Hiitolassa, Räisälässä, Koivistolla (kuva 10) ja Kuolemajärvelläkin. Kahdessa viimeksi mainitussa pitäjässä hävisivät nastain piikit miltei kokonaan.

Kaikista isoista säppäleistä erosi kaukolainen etupäässä siinä, että se muodosti umpinaisen renkaan (kuva 11). Muut sitävastoin liitettiin tällaisiksi päissä olevilla hakasillaan. Kaukolainen säppäli asetettiin sykerörenkaan ympärille kahden vyötäisiin asti ulottuvan silkkinauhan päälle, joista alempi oli punainen ja ylempi musta. Sykeröiden taa joutunut säppälosa vedettiin soukaksi silmukaksi takaraivolle ja pantiin sykeröjen takaa neulalla kiinni (Tl. VI,1).

Kehitys, minkä alaisena talteen otettu aines osoittaa säppälin muissa Etelä-Karjalan pitäjissä olleen, näyttäysi koon vähenemi-

sessä, nastapiikkien asteettaisessa pienenemisessä ja lopulta häviämisessä sekä itse nastojen yhteensulaumisessa. Suurimmat olivat piikit viimeksi räisäläisissä säppäleissä (kuva 12). Äyrämöistytöt kantoivat säppäliään nuppunsa ympärillä (Tl. III,1). Veran leveyden puolesta se oli edellisiä kookkaampi, mutta sensijaan kaukolaistakin lyhempi ja pienempipiikkinen (kuva 13). Ainakin Valkjärvellä käärittiin tummaa verkanauhaa nupun ympärille, jotta se muodostuisi tarpeeksi iso. Nauhan latvat jätettiin hartioille lepattamaan. Myöhemmin lie nuppu tehty itsistään hiuksista riittävän suuri, koska nauhat, jotka leikattiin punaisesta verasta, ommeltiin säppäliin kiinni. Hauska oli kehityksen kulku Pyhäjärvellä. Vanhin tunnettu säppälmuoto erosi vain vähän räisäläisestä. Se kiinnitettiin samoinkuin seuraavatkin molemmista päistään hiuksilla pitkin päälakea; siihen valettiin tietysti kaikki nastat erikseen; sitä seuraavaan muotoon valettiin ne parittain yhteen ja alusverka tehtiin melko kapea (kuva 14), vihdoin molemmille puoliskoille yhteinen (kuva 15); myöhimmässä muodossa sulivat nastat yhteen (kuva 16). Avonaisten säppälien eri puolten väliin painettiin sykeröt »muikulle» (vrt. vaimon sykeröihin, kuva 42); kun umpinaisia säppälejä alettiin pitää, jäivät sykeröt kokonaan pois. Supistuneimmassa muodossaan esiintyi säppäli Raudussa ja Sakkolassa, joissa pitäjissä sitä niinikään kannettiin sykeröjen päällä hiusrajan yläpuolella (kuvat 17, 18). Kun sykeröt hävisivät pois, kiinnitettiin säppäli neulalla hiussikkuraan. Sen ympäri pantiin noin kolmea sormea leveä keltainen tai sininen säppälinpalmikko, jonka nenät jätettiin hartioille lepattamaan. Koivistolla ja Kuolemajärvellä, missä pitkiä säppälejä pidettiin, hävisivät piikit lopulta miltei kokonaan (kuvat 19, 20).

Kuva 16. Rippisäppäli. Pyhäjärvi. A. 392.

Vanhempina aikoina lienee säppälejä käytetty arkenakin. Niin oli vielä tuonnoin laita ainakin Koivistolla, jossa jo 7- à 8-vuotiaat tytöt alkoivat niitä pitää kantaen pyhinä parempia ja arkena huonompia. Pyhäjärvellä ja Kaukolassakin pitivät niitä alaikäisetkin tytöt kirkkomatkalla. Tavallisempaa näyttää ainakin myöhimpinä aikoina olleen, että säppälejä käyttivät ripille päässeet tytöt pyhinä (Räisälä) ja vihdoin vain kirkossa (Rä sälä). Sakkolassa pitivät tytöt säppäliä ainoastaan ensi kertaa ripillä ollessaan ja morsiamina sulhasen kotiin ajaessaan. Kaukolassa vihittiin morsian säppäl sykeröidyssä päässä; kotoaan lähtiessään oli hänellä vaimon sykeröt ja säppäl hunnun alla; asiaan kuului, että säppälin piikeillä puhkaistiin huntu, joten kärjet tulivat lävistä näkyviin. Hiitolassa käyttivät säppäliä vain morsiamet juuri sanotulla matkallaan. Säppälinnastojen tuli olla kirkkaat. Siksi ne ennen päähänpanoa liidulla ja sarkavaatteella hangattiin puhtaiksi.

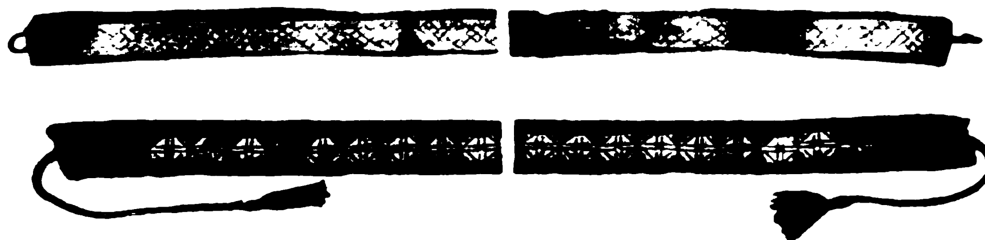
Kuvat 17 ja 18. Säppälejä. Sakkola. L. k. A. 5 ja A. 8.

Säppäli jäi pohjoisalueella eli Jääsken kihlakunnassa pois käytännöstä 1826:n, Valkjärvellä 1850:n, Räisälässä 1859:n, Kaukolassa 1867:n ja Pyhäjärvellä 1870:n tienoilla.

Jo edellä mainittiin saksalaisten schapel-niminen päähine, jolla oli sama tarkoitus kuin säppälilläkin, minkä nimi on saksalainen laina. Kaiketi seurasi tämä nimilaina tänne keskiaikana kaupaksi tuotuja säppälejä. Rohrbachin[6] mukaan oli saksalainen säppäli »yksinkertainen tai kierretty kulta-, hopea- tai helmirengas, joka tavallisesti vielä lisäksi koristettiin, joskus kukilla tai kultaisilla eläinten kuvilla, joskus okailla, väliin luonnonkukilla.» Metallinen oli suomalaistenkin naisten säppäli esihistoriallisen ja historiallisen ajan rajamailla. 1100—1300-lukujen haudoista Perniöstä tapasi Appelgren-Kivalo kaarisykeröillä varustettujen naisten päälaitteiden ohelta pronssikierrukoilla koristettuja monijakoisia otsa-

nauhoja, jotka sidottiin niskaan kiinni siten, että päät jäivät hartioille lepattamaan (kuva 21).

Ainakin jo 1300-luvun loppupuolella alettiin Länsi-Euroopassa metallisen säppälin sijasta käyttää värillisiä nauhoja ja silkkisiä siteitä, missä muodoissa säppäli siellä vielä 1400-luvullakin esiintyi. Sama muoti lienee ulottunut Suomeen asti. Erinäisistä karjalaisista naishaudoista on Schvindt pääkallon luiden ohelta löytänyt hopeankiiltäviä nauhan kappaleita[7]. Mielenkiintoinen tosiasia on, että tytöt Laatokan luoteisissa ja pohjoisissa rantapitäjissä ja Viipurin läänin länsiosissa vielä tuonnoin kantoivat nauhamaista päähinettä, joka koristettiin kapeammalla kullan- tai hopeanvärisellä kalunanauhalla (kuva 84).

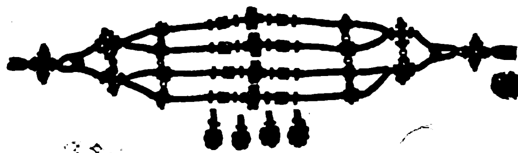
Kuvat 19 ja 20. Säppälejä Kuolemajärveltä ja Koivistolta. A. 3623. A. 7263.

Tälle päähineelle oli ominainen kova, puunkuoresta tai paperista tehty alusta. Samoinkuin säppäli ja monet muut naisten päähineet pieneni sekin pienenemistään, samalla kuin hiuslaite suppeni.

Laatokan luoteisissa ja pohjoisissa rantapitäjissä sekä — kuten näyttää — myöskin Venäjän Karjalassa kantoivat kreikanuskoiset tytöt vielä tuonnoin päänauhaa, jota Suistamossa sanottiin *lentaksi*, Ruvan kylässä Vienan Karjalassa *perväskäksi*, mutta muissa juuri mainituissa seuduissa *pinteliksi*. Koko alueella se oli paraiksi pään ympäri ulottuva ja muualla niskaan kiinni sidottava paitsi Hiitolassa, jossa se oli vanteen tapainen. Pinteli oli Suomen puolella kokoonpantu kahdesta osasta: kovasta, tavallisesti punaiseen sitsiin tai samettiinkin (Suistamo) ommellusta kovasta paperialustasta ja sen päälle kiinnitetystä yhdestä tai kahdesta kullankiiltävästä kaluna- tai silkkinauhasta (kuva 84); jälkimäistä käytettiin vain Sortavalassa. Alusta, jonka leveys oli 10,5 á 12 sm., katosi

myöhemmin Impilahdella ja Suistamossa, joissa pitäjissä päänsiteenä edelleen käytettiin vain kalunanauhaa. Vienan Karjalan tyttöjen entisessä *perväskässä*, minkä myöhemmin syrjäytti n. s. *otsipaikka* eli kokoontaitettu huivi, oli alustana tuohi. Pinteliä pitivät tytöt juhlissa ja pyhinä.

Lavansaaren ja Seitskarin tytöt kantoivat vielä tuonnoin *tikutettujen* hiustensa ympärillä n. s. *alusilkkiä*, s. o. noin kolmea sormea leveää kankaaseen ommeltua tuohivannetta, jonka päälle kääräistiin *ruuvullinen silkki* ja johon niskapuolelle neuloilla kiinnitettiin *kassoja* eli erivärisiä silkkinauhoja (Tl. VI,3). Miltei yhtä iso *silkki* oli viimeksi noin 70 vuotta sitten Virolahden tytöillä pään ympäri kääräistyjen palmikkojensa ympärillä. Punakirjavan silkkinauhan peittämä paperialusta oli kämmentä leveä. Vehkalahdella oli pohjana 11 sm. leveä paperikaistale, jonka laidat oli 2 sm. leveydeltä verhottu vaaleanpunaisella ja muu osa kellertävänpunaisella kuvikkaalla nauhalla. Kymiläinen *kiiltosilkki* ja anjalainen *käärösilkki* olivat joukon pienempiä ja pantiin takaraivolle tehdyn sykerörenkaan ympärille (Tl. VI,8,9). Silkki oli Kymissä kullankiiltävillä ja Anjalassa poikittaisilla hopeanvärisillä juovilla koristettu kolmea sormea leveä nauha, joka levitettiin kovalle paperipohjalle. Se pantiin niskasta — nauhan molemmista päistä — isolla nupullisella neulalla kiinni. Lemin, Savitaipaleen ja Suomenniemen tytöt pitivät paljoa pienempää vannetta, joka asetettiin päälaelle tehdyn tikutteen eli nutturan ympärille (Tl. VI,12). Sitä sanottiin k e r i k s i eli s i l k i n k e r i k s i ja tehtiin jäykästä tuohesta tai pajun- tai pihlajankuoresta. Surussa pantiin sen ympärille musta, mutta muutoin punainen silkkinauha, joka oli niin pitkä, että päät ulottuivat hartioille. K e r i-niminen tuohinen tai paperinen pohja pantiin Luumäelläkin *silkin* alle takaraivolle *tikutteen* ympärille; silkin päät riippuivat vyötäisille asti, ja niiden ohella lepatteli ke-

Kuva 21. Otsanauha. Perniö. Appelgren-Kivalon mukaan.

ristä muitakin nauhoja, jotka olivat punaisia. Valkealassa oli alusta paperinen ja sen päällä punainen silkki, jonka keskessä oli kultakalunanauha. Nastolassa kantoivat silkkiä viimeksi vanhat naimattomat naiset noin 70 vuotta sitten. Se oli punainen tai musta, kääräistiin tuohiselle alusrenkaalle ja kannettin keskellä päälakea, n u p u n ympärillä. Siitä riippui niskapuolella pari pientä nauhaa.

Kuva 22. Helmirihma. Vehmaa. A. 2441.

Varelius huomauttaa, että samanlaista päähinettä kuin Virolahden tyttöjen *silkki* Satakunnan nuoret neitoset käyttivät vielä 1810-luvulla. Sen nimi oli *valkku*, ja se tehtiin joko tuohesta tai muusta puunkuoresta ja peitettiin milloin punaisella, milloin mustalla tai kirjavalla silkkinauhalla. Se pantiin päähän hiusnutturan ympärille. Merkkinä kihloihin menosta oli kaksi pitkää silkkinauhaa niskassa.

Edellä jo mainittiin tuohirenkaalle kääräisty tytön silkki Nastolasta. Eräs toinenkin tähän ryhmään kuuluva päähine tunnetaan Hämeestä. Muutamassa Anianpellolta 1761 lähetetyssä kirjeessä sanotaan morsiuspuvusta puhuttaessa: »Morsian ei pukuunsa ja kaunistuksiinsa tarvitse muuta kuin tavallisen *valkon* eli päähineen, joka kaikilla kunniallisilla talonpoikaistyttärillä pitää olla ja joka tehdään tuohesta, ylhäältä kapea ja alhaalta leveä, ikäänkuin torveton ratti; tämä valko koristellaan kaikenvärisillä silkkinauhoilla ja lapuilla.»

Jonkinlaisen laajan ja matalan ratin muodosti myös Mynämäen tyttöjen muinoinen helminauha, jossa kovalle paperipohjalle oli ommeltu punainen, erivärisillä helmillä koristettu vaate. Samantapainen *helmirihma* (kuva 22) oli Vehmaalla morsianten päähine, joka pantiin päälaelle nutturan ympärille, samalla kun juurelle sidottiin punainen nauha. Houtskarissa kantoivat morsiamet nut-

turansa ympärillä nauhaa, jonka otsanpuolinen osa oli mustaa ja ohimoille tulevat kappaleet punaista sarkaa: musta osa oli kirjattu pienillä mustilla ja vihreillä, punaiset päät pienillä vihreillä ja isommilla valkoisilla helmillä. Nutturasiteestä riippui muutamia kirjavia silkkinauhoja (kuva 23). Hiusrajan yläpuolelle asetettiin ensin kapea punainen, sitten musta ja sen taa taas punainen nauha; perimäisenä oli leveä ja kirjava silkkinauha (vrt. Tl. V,2). Tällainen päälaite oli tytöillä täällä jo 1700-luvulla. Ainakin viimeisinä aikoina oli helminauhan sisässä musta sarka. Kuvan 24 näyttämässä helminauhassa peittää punainen verka kauttaaltaan mustan saran; alareunasta riippuu rahamaisia helyjä.

Kuva 23. Helminauha. Houtskari. A. 2794.

Helmillä koristettuja päänauhoja käytettiin maassamme, mikäli tunnetaan, vain mainituilla Lounais-Suomen seuduilla ja Ahvenanmaalla. Koska ne Ruotsissa Upplandissa jo 1600-luvulla [8] olivat muodissa, lienee niiden alkuperä haettava sieltä.

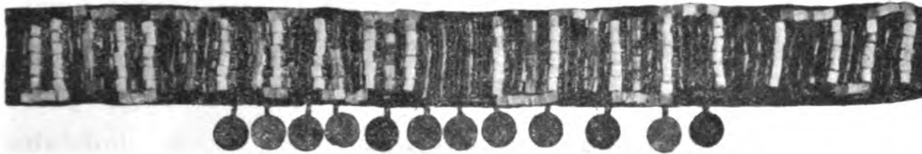
Nyt käsitellyn ryhmän päähineille — viimeisiä lukuunottamatta — on ominainen kova pohja. Koska paperi talonpoikaisissa oloissa on verrattain uusi tulokas, on ilman muuta selvää, että niissä aikaisemmin järjestään käytettiin tuohta tai muuta puunkuorta. Samaa tekisi mieli olettamaan, nimestä päättäen, myöskin savolaisesta, Suonenjoella käytetystä *valku* päähineestä, jossa siihen aikaan, kun siitä muistiinpano tehtiin, ei ainakaan enää ollut kovaa alustaa. Reinholmin mukaan pantiin pään ympäri *rihma*, jonka »pohjukat» olivat takana kiinni toisen r i h m a n alla, joka keskipäästä juoksi niskaan.

Nyt puheena olevaan lajiin tyttöjen päähineitä kuului varmaan myös se leveä värikäs nauha, jonka Linné 1732 näki Pohjanmaalla tyttöjen soikealle renkaalle tikutetussa päässä. Björckin mukaan oli Maalahden tytöillä vielä 1772 »pinteli» pään ympäri käärityillä palmikoilla.

Ainakin myöhempinä aikoina käyttivät tytöt nyt puheena

olleen ryhmän päähineitä vain pyhinä ja pidoissa. Anjalassa pantiin *käärösilkki* päähän kesällä *rystööpaikalla*, eräällä mäellä lähellä kirkkoa, ja talvella *läpkäytävässä* kirkon aidassa.

Tuohen käyttäminen alustana tyttöjen päähineissä näyttää siis säilyneiden tietojen mukaan suomalaisten keskuudessa olleen aivan yleistä. Muinaislöydöt ja vastaavat päähineet eräissä heimokansoissa tekevät todennäköiseksi, että näin oli laita jo aikaisin. Appelgren-Kivalo on perniöläisistä haudoista päälaitteissa tavannut mustunutta tuohta, jota hän arvelee tavalla tai toisella käyte-

Kuva 24. Helminauha. Houtskari. A. 2775.

tyn pään koristuksissa [9]. Virossa pitivät tytöt Hupelin [10] aikaan arkioloissa *pery* nimistä pään sidettä, joka tehtiin oljista tai puun kuoresta. Inkerissä oli tytöillä *säppäľ*-niminen päähine, s. o. tinanastoilla ja helmikirjauksella koristettu, punaveralla verhottu paperivanne (kuva 25). Epäilemättä oli siinäkin paperin sijalla aikaisemmin tuohi, mikä seikka saattaa olettamaan, että vastaavassa karjalaisessa päähineessä aikoinaan asianlaita oli sama. Syrjäniläiset tytöt pitivätkin vielä tuonnoin muutamilla vanhoillisilla syrjäseuduilla *golovieč* nimistä päähinettä, jonka muodosti vannemaiselle tuohialustalle ommeltu, helmikirjauksella koristettu punainen silkki- tai muu nauha (kuva 26).

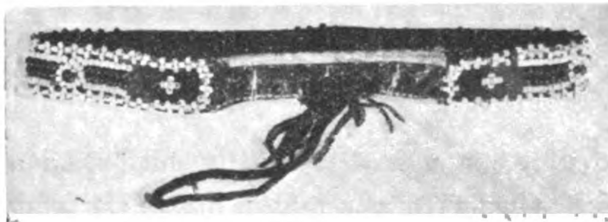
Tuohisen tai paperisen alustan kadotessa jäi vihdoin tyttöjen päänsiteeksi vain värikäs nauha. Länsi-Suomessa lienevät tytöt ehkä yleisestikin koristaneet päänsä komeilla silkki- tai helminauhoilla, joita sanottiin t i m p e i k s i (Säkylä), p i n t e l e i k s i (Merikarvia, Siikainen) tai p a l m i k k o r i h m o i k s i (Punkalaidun). Silkkinauhoja sitoivat tytöt päähänsä Pohjanmaallakin.

Houtskarilaista morsiamen päälaitetta käsitellessämme huomasimme siihen kuuluneen paitsi helmipinteliä useita erivärisiä nauhoja, joiden jälkimäistenkin käyttö lienee tullut Ruotsin puo-

Kuva 25. Säppäľ. Inkeri. 4524, 14.

lelta, missä ne jo aikaisin 1700-luvulla olivat verrattain yleisiä [11]; myöhemmin se sitten näyttää levinneen yhä pitemmälle itää kohti. Useita nauhoja — tavallisesti kolmea — pitivät näet tytöt Kaakkois-Hämeessäkin: ne olivat m. m. punaisilla täplillä koristettuja samettisiteitä, jotka jakauksen kohdalta pantiin nuppineulalla kiinni ja juoksivat ohimoiden taitse niskaan. Mäntyharjulla koristettiin tyttöjen pää, jonka takaraivoa — kuten edellä jo näimme — palmikkorengas kiersi, kahdella silkkinauhalla, joiden latvat jäivät hartioille lepattamaan; otsahiukset kierrettiin ohimoiden kohdalta ja yhdistettiin korvain takaa palmikkoihin. Ruokolahden tytöillä oli ensi kertaa ripillä ollessa pää koristettu 5:llä á 7:llä aina helmaan asti riippuvalla silkkinauhalla, jotka sykeröjen edestä johdettiin korvan yläpuolitse niskaan, mihin ne kiinnitettiin nuppineuloilla: yhteen aikaan oli lähinnä otsaa musta nauha ja sitä seurasivat niskaan päin punainen, keltainen, ruskea ja kirjava; järjestys oli siis osapuilleen sama kuin Houtskarissakin (vrt. kuvaan 27).

Kuva 26. Golovieč. Syrjänit. 4815, 43.

Edellä jo mainitsimme länsisuomalaiset tyttöjen päänauhat, *pintelit* ja *timpit* [12]. Molemmat nimet viittaavat ruotsalaisina lainoina myös läntiseen esinelainaan. Tämäkin päähinemuoto levisi itää kohti. Sulkavalla Savossa käytettiin punaista verka- tai sarkapinteliä. Pälkjärvellä sitoivat tytöt 1800-luvun alussa päähänsä silkin, joka oli otsalta niskaan kiertävä ja seljässä riippuva musta

silkkinauha, mikä antoi tytöille nimen *silkkipäät*. Savosta ja Pohjois-Karjalasta näyttää sitten esikuva saadun Etelä-Karjalaan, missä se sysäsi syrjään siihenastiset säppälit. Niinpä kirjoittaa Halinius Kirvusta 1826: »Nyt ovat naimattomat naiset alkaneet jättää

Kuva 27. Naimaikäinen tyttö. Ruokolahti. Reinholmin maalauksen mukaan.

pois säppälin eli tuon kahta sormea leveän tinanastaisen punaveran ja käyttävät sen sijasta yhtä leveää mustaa silkkinauhaa, jonka latvat riippuvat niskassa.» Samanlaista nauhaa käyttivät Jääsken, Antrean ja Joutsenonkin tytöt, missä jälkimäisessä pitäjässä sitä sanottiin *tytönsilkiksi* (kuva 3). Rippikoulussa käymättömillä Ruokolahden ja Rautjärven tytöillä oli samoinkuin sulkavalaisillakin kirkossa päässään kämmentä leveä punainen verka, joka pantiin nuppineuloilla kiinni (kuva 28). Luopuessaan sykeröistään alkoivat tytöt näissäkin pitäjissä (Rautjärvellä v. 1869) pitää mustaa silkkinauhaa, n. s. *tytönsilkkiä*. Hiitolan tytöillä oli *pinteli* ensi kertaa päässä ensi ripillä käydessä ja sittemmin kirkossa. Räisälässä, Kaukolassa ja Pyhäjärvellä oli *pinteli* niinikään punaisesta verasta. Kahdessa ensimainitussa pitäjissä se kääräistiin pään ympäri, mutta pidettiin Pyhäjärvellä päälaella samaan tapaan kuin avonaiset säppälit. Räisälässä kannettiin pinteliä aikaisemmin arkisin, mutta sittemmin, säppälien jäätyä pois, kirkkomatkallakin. Kaukolassakin se oli kirkkopäähine, mutta

Kuva 28. Alaikäinen tyttö. Ruokolahti. Falkmanin mukaan.

Pyhäjärvellä sitä pidettiin vain vieraissa ja pyhänä kotosalla. Koivistolla koristettiin pikku tyttöjen päät pyhäisin sinisellä tai punaisella silkillä, joka pantiin ympäri pään ja niskaan solmeen; nenät jäivät vähän hiuksia pitemmälle niskaan riippumaan. Kuusamon samoinkuin myöhemmin Vienan Karjalan tytöt kiersivät pyhinä päänsä ympäri huivin.

Varsinaisia päähineitä eivät selostetut siteet tietenkään olleet, koska ne tuskin nimeksikään antoivat suojaa. Mikä ei ollut tarkoituskaan. Tytön tuli naimisiin joutumiseensa asti käydä avopäin. Pohjois-Savosta on v:lta 1772 tieto, että naimattomat naiset »harvoin sitoivat edes kylmimmälläkään pakkasella tai pyryllä huivia päähänsä, ettei heitä luultaisi kehnoiksi ja kivuloisiksi», ja eräässä pöytäkirjassa kerrotaan Houtskarissa 1793, että »kaikki naimattomat naiset ylimuistoisista ajoista olivat kulkeneet paljain päin.» [13] Taipalsaarella tytöt talvipakkasessakin istuivat kirkossa päähineettä. Matkalla saatettiin kuitenkin pitää »jotakin vaatetta korvissa». Muutamissa Karjalan pitäjissä, kuten Joutsenossa, Ruokolahdella, Rautjärvellä ja Pyhäjärvellä oli sinä eräs *hurstut* niminen puvunosa.

Ennenkuin käymme vaimojen päähineitä tarkastamaan, on meidän tutustuminen kolmeen erilaiseen m o r s i a m e n p ä ä n v e r h o o n.

Avioliiton solmiamisaika on semminkin naisen elämässä suuren käänteen tekevä, useimpien kansojen käsityksen mukaan vaaranalainenkin monenlaisten pahojen voimain vihamielisyyden takia.

Erästä nyt puheeksi tulevista päänverhoista, n. s. *pääpyyhettä* [14], käytettiin nimenomaan näiden tuhoavien voimien estimenä: häämatkalla eli morsianta sulhasen kotiin vietäessä peitettiin sillä morsiamen kasvot [15]. Tämä päähine tavattiin Etelä-Savossa sekä itäisellä Uudellamaalla ja Karjalassa. Se oli nelikulmainen valkea vaate, joka eri seuduilla oli useinkin koristettu erivärisellä nyytingillä eli pitsillä tai reikäompelullakin, joka Joutsenossa ja Ruokolahdella oli sinistä. Länsialueella (Taipalsaarella, Lemillä, Mäntyharjulla) se tärkättiin ja ainakin paikotellen (Lemillä) lykättiin sian torahampaalla kiiltäväksi.

Päähänpanokin oli itä- ja länsialueella erilainen: edellisellä seudulla laskettiin yksi kulmista (kuva 29), jälkimäisellä yksi sivuista silmien eteen (Tl. IV,1 ja VII,2,3).

Suistamossa, jossa kuten Raja-Karjalassa yleensä pyyhkeenä oli silkkihuivi, tämä pantiin morsiamelle päähän ennen vihkimistä ja vielä vihkimisen jälkeenkin. Näin verhottuna eli — kuten sanottiin — »säkki päässä» piti hänen sulhasen kodissa siihen asti syödäkin, kunnes miehet värttinällä tai muulla sopivalla esineellä heilauttivat pyyhkeen pois. Samalla hääkansa huusi: »hyvä mutšo, hyvä mutšo», mille morsian kiitokseksi kumarsi. Joutsenossa olivat kasvot edelleen verhotut ensi ateriaa syödessä häätalossa. Vielä häitten jälkeenkin käytti nuorikko pyyhettä kirkossa käydessään laskiaiseen saakka, kunnes meni ensi kerran vanhempiensa luo *oljamiin*, jolloin pyyhe otettiin pois. Pyyhkeen käyttöaika supistui aikaa myöten yhä lyhemmäksi. Niinpä oli *nästyykki* Räisälässä morsiamen päässä vain tuvasta pihalle tultaessa sekä saman päivän illan sulhasen kotona. Koivistolla, Sakkolassa, Pyhäjärvellä ja Hiitolassa eivät nykyisen polven vanhatkaan enää muista pyyhettä. Niillä seuduilla, joissa yksi kulma laskettiin silmille, oli sen takana syrjissä silmukat, joista

Kuva 29. Morsian pääpyyhe päässä. Falkmanin mukaan.

pyyhe nauhoilla sidottiin leuan alle kiinni. Nauha oli tavallisesti silkkinen, Joutsenossa sininen, mutta Räisälässä punainen tai valkea.

Länsialueella, missä yksi sivu laskettiin otsalle, lienee pyyhin usein ollut *nätteltyykistä;* niin oli laita ainakin Taipalsaarella, jossa se pantiin neulalla leuan alta kiinni, mihin kohtaan sidottiin punainen silkkinauha (Tl. VII,2). Lemillä tehtiin *huuva* pitsireunainen ja koristettiin nauhoilla; päähän pantaessa se poimittiin *tikutteen* päälle; ylimmäksi painettiin *silkinkerit* tikutteen ympäri, ja punainen silkkinauha kiinitettiin samaan paikkaan kuin Taipalsaarellakin (Tl. IV,1). Huuva oli Lemillä päässä jo morsiamen kotona lähtiäis- ja vielä sulhasenkin kotona ensi aterialla, mutta jo toisella aterialla — samana päivänä — oli nuorikolla musta *myssy* päässä. Seuraavana päivänä hän oli puettu valkeaan *päävaatteeseen* (kuva 88). Taipalsaarella pantiin huuva morsiamen päähän sulhasen kotona. Hääyön jälkeen hän puettiin myssyyn, jonka päälle uudelleen asetettiin huuva. Aamiaista syödessä nosti puhemies sen kädellään ylös naulaan ja sanoi: »nyt näytetään uutta kuuta». Kun sitten ruvettiin kertaa juomaan morsiamelle *huomenlahjaksi*, pantiin huuva taas päähän ja sen päälle asetettiin kertaraha.

Kuva 30. Vappu Hikipää pukeutuneena entiseen morsiamen tirkattiin. Ruokolahti, Immola.

Läheisessä yhteydessä länsialueen huuvaan on n. s. *valehuntu* eli *tirkatti*, s. o. todelliseen vaimonpäähineeseen johtava väliaikainen päänverho. Se pantiin näet päähän kuin huuva, s. o. neljäs sivu otsalle, eikä kuin *huntu*, jonka neljäs kulma joutui tälle paikalle. Eräässä kertomuksessa Pohjois-Savosta sanotaan 1772 morsiusvuo-

teella morsiamen päähän sidotun löyhästi aivinaisen »huuvan», joka aamulla häneltä riisuttiin ja lahjoitettiin jollekin läsnäolevalle köyhälle mummolle. Kaaso sitoi sen sijaan oikean vaimojen »liinahuuvan». Räisälässä oli asianlaita vielä tuonnoin jokseenkin samanlainen: morsian meni sulhasen kotona vuoteelleen puettuna jo äsken mainittuun *päänästyykkiin*, joka otettiin aamulla, kun lähdettiin *päätä kääntämään*, pois päästä; samalla sai morsian uuden päänverhon, *tirkatin*, joka puolestaan seuraavana aamuna, *erojaispäivänä*, jolloin vieraat lähtivät pois, vaihdettiin todelliseen vaimojen huntuun. Tirkatin alla olivat sykeröt jonkun verran pienemmät kuin varsinaisen hunnun alla. Sen yksi sivu asetettiin otsalle, samanpuoliset kulmat solmittiin niskaan ja ohimoille tehtiin poimut, jotka pantiin nuppineuloilla kiinni (Tl. VII,1). Joutsenossa pantiin *tirkathuntu* morsiamen päähän läksiäistalossa ja heitettiin pois sulhasen kotona vasta sitten, kun oli *juotu kerta* ja sulho morsiamineen oli härpännyt yhteisen *pullin*, minkä jälkeen morsian puettiin tavalliseen pukuun. Mutta häiden lopettajaisissa, *nuoteitten* lähtiessä häätalosta, oli morsian taas puettuna tirkattiin (Tl. II,1). *Pääpyyhe*, josta juuri edellä puhuttiin, pidettiin tirkatin päällä. Ruokolahdella lienee pääasiassa menetelty samalla tavalla. Kun morsiamelle oli tehty vaimonsykeröt, kietaistiin paria sormea leveä punainen silkkinauha otsan yli niskaan solmeen ja peitettiin tirkatin syrjällä siten, että se vain sormen leveydeltä jäi otsalta näkyviin. Saman syrjän kulmat jätettiin olkapäiden eteen (kuva 30).

Kuva 31. Morsian. Etelä-Pohjanmaa.

Lavansaarella oli morsiamen väliaikainen hunnuttaminen monimenoisempi. Vihittäessä oli hänellä tytön päälaite, mutta vihkimisen jälkeen, kun sulhasen talossa oli käyty syömässä, pantiin päähän *valehuntu* (Tl. VI,4). Tämä oli valkea, alusilkin päälle niskaan sidottu liina. Sen päälle kietaistiin kapeahko silkkinauha, joka saattoi olla erivärinen, kalunainenkin, mutta kassoja ei vale-

Kuva 32. Mustasaari.

Kuva 33. Munsala.

Kuva 34. Ilmajoki.

Kuva 35. Isokyrö.

Kuva 36. Petolahti.

Kuva 37. Karijoki.

Morsiuskruunuja.

hunnussa pidetty. Päälle pantiin punainen tai punapohjainen *kaulavaate*, johon otsan puolelle neuloilla muodostettiin *sarvet* (Tl. VI,5). Kun morsianta sitten lähdettiin viemään sulhasen kotiin, pantiin hänelle päähän *tirkate* eli iso nelikulmainen valkea vaate, joka laskettuna kasvoille riippumaan molemmista yläkulmistaan sidottiin niskaan kiinni sekä nostettiin yli pään selkään riippumaan. Tirkat-

teen alle jätettiin vain tuohialunen ilman *silkkiä*. Otsan yläpuolelle tirkatteen päälle kääräistiin silkkinauha, ja itse tirkate panosteltiin ohimoilta vaskisilla nuppupäisillä neuloilla sarville (Tl. VI,6). Tirkate oli sitten päässä sulhasen kotona koko hääpäivän, ja vasta seuraavana aamuna nuorikko hunnutettiin.

Kaukolassa totutettiin morsianta uuteen päähineeseensä muillakin väliasteilla: hänelle tehtiin jo kotona vaimonsykeröt, mutta pantiin tytönhuntu päähän ja alle asetettiin tyttöyden merkki,

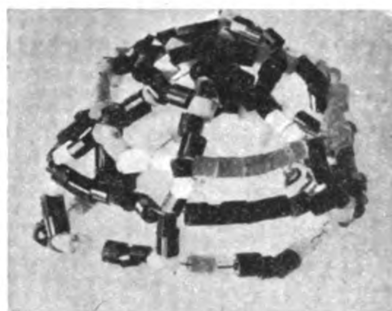
Kuva 38. Morsiuskruunu. Ylikiiminki. A. 2903.

säppäli, jonka piikit pistettiin hunnun läpi. Näin varustettuna hän vietiin sulhasen kotitaloon, jossa säppäl ensimäisen avioyön jälkeen otettiin pois.

Kolmas laji morsiamen päähineitä on Länsi-Euroopasta peräisin oleva *kruunu*, jota yläluokat keskiajalla vielä yleensä käyttivät juhlatilaisuuksissa. Mainitseepa Olaus Magnus sen — se oli silloin vaaksaa korkea ja kullattu — Itä-Göötan maalta Skeningen kaupungista aatelittomienkin neitosten juhlapäähineenä. Vähitellen rajoittui sen käyttö vain häätilaisuuksiin, kunnes siitä vihdoin tuli varsinainen morsiamen päähine. Tällaisena se oli jo keskiajalla tunnettu: monissa Ruotsin kirkoissa säilytettiin jo silloin kruunuja morsianten tarpeiksi. Linnén [16] mukaan olivat 1733 moralaiset morsiuskruunut, joiden sisäpuolella nauharuusukkeet peittivät tukan, isoja ja hopeaisia.

Eräässä 1778 julaistussa Länsi-Uusmaan naimatapoja koskevassa kertomuksessa [17] morsiuskruunu jo mainitaan, mutta kuutta

vuotta aikaisemmin ilmestyneessä Pohjois-Savon häätapain kuvauksessa[18] sanotaan, ettei »morsiamella ollut kruunua». Se ei näytä yleensä tullenkaan käytäntöön Savon syrjäseuduilla eikä Karjalassa. Mäntyharjulla alettiin vasta 60 vuotta sitten sillä morsianta koristaa. Kyminjoen läheisyydessä käytettiin punaisella tinapaperilla ja peililaseilla koristettuja kruunuja, jotka tavallisesti olivat poikittain leveitä ja teräväharjaisia (Tl. IV,2), kun sitävastoin kruunut muualla Suomessa olivat samanlaatuisia kuin eri näisissä Saksan maakunnissa, s. o. yläpäästään pyöreitä (kuva 31). Paikotellen koristettiin niitä helmilläkin. Usein oli kruunun sisässä erikoinen laite, esim. Elimäellä n. s. *kunniakoppa*. Tammelassa sanottiin sitä osaa, joka ensiksi kiinnitettiin päähän, *valkiksi*, minkä sisään pantiin kullankarvainen kruunu. Vaasan läänin kruunut olivat v:n 1864 tienoilla Hilda Olsonin mukaan kokoonpantuja keinotekoisista kukista, helmistä, kalisevista messinkipaloista y. m. »Niiden sisässä oli raskas metallikruunu, joka sidottiin kiinni hiuksiin ja pidettiin päässä koko häiden aika, s. o. torstaista lauantaihin. Tällöin ei morsiusväen eikä vieraidenkaan sallittu nukkua. Jokainen, joka tavattiin torkkumasta, sai maksaa sakkoa köyhäin hyväksi.» Mainitun kertojan mukaan olisi täällä ollut kahdenkin naulan painoisia hopeakruunuja. Ne metallikruunut, joita meidän päiviimme on Karijoen ja Munsalan väliseltä alueelta säilynyt, ovat tavallisesti kullattuja — messinkisiä tai rautapeltisiä, harvemmin hopeaisia. Kuvan 36 näyttämää kruunua käytettiin jo ennen v. 1830, mutta kruunu, kuva 33, tehtiin vasta 1883. Se on edellistä paljoa komeampi. Kehitys kävikin siihen suuntaan, että paperikruunu alenemistaan aleni sitä mukaa, kuin metallikruunu somistui ja pyrki näkyviin. Niinpä on paperikruunusta, kuva 38, takaosa suurimmaksi osaksi jätetty pois. Kaikkien metallikruunujen juuressa on lävet hiusneulaa varten. Arvatenkin ne tehtiin Vaasan lääniä

Kuva 39. Helmikruunu.
Houtskari A. 2760.

varten suurimmaksi osaksi Vaasassa. Jotkut niistä olivat aika sieviä edustaen yksityiskohdissaan omaperäisiä muotoja.

Paperikoristeiset kruunut pienenivät myöhemmin Etelä-Suomessakin ja vihdoin tulivat käytäntöön kukkaiskruunut ja lopuksi pienet valetut vahakruunut (Orimattila). Houtskarissa oli morsiamella jo 1800-luvun alussa nutturansa katteena pieni rautalankakehyksellä varustettu helmikruunu (kuva 39). Monin paikoin lienevät herrasnaiset niitä tehneet (Mäntyharju). Tavallista näyttää niinikään olleen, että niitä morsiamenpukijat lainasivat. Niinpä oli Orimattilassa kaksi naista, jotka kävivät kruunaamassa koko pitäjässä. Samoin oli Vaasan puolen pitäjillä omat puettajansa. Kruunu pantiin päähän morsiamen kotona tai pitäjäntuvalla riippuen siitä, tapahtuiko vihkiminen kotona vai kirkolla (Kymi, Virolahti), ja riisuttiin yltä vasta häätalossa, kun morsian puettiin vaimonpäähineeseen. Häämatkalle lähtiessä peitettiin kruunu ainakin paikotellen Hämeessä (Tammela, Urjala) valkealla tyllillä. Morsiamella oli suuret nyytit leivoksia, joita hän jakeli katselijoille tiepuoliin.

Kuva 40. Vaimo: hiukset ohimoille kammattuina. Koivisto.

Kruunu jäi maamme eteläosissa noin 40 (Virolahti) á 45 (Nastola) vuotta sitten pois käytännöstä. Paikotellen Vaasan läänin eteläosissa pidettiin sitä vielä tuonnoin.

V a i m o n p ä ä h i n e i s t ä on epäilemättä vanhimpia *huntu*, jota viimeksi käyttivät Etelä-Karjalan luterinuskoiset vaimot. Se oli nelikulmainen valkoinen vaate, jonka kaksi vastakkaista kulmaa jostakin osastaan aina yhdistettiin toisiinsa ja jonka kolmas otsan puolinen kulma useimmiten taitettiin päätä kattavan osan alle.

Huntu asetettiin sykeröille, jotka antoivat sille muodon. Nämä poikkesivat eräissä pitäjissä niistä sykeröistä, joita tytöt

Kuva 41. Piatta Suutari hunturengas päässä. Kivennapa, Wehmainen.

käyttivät. Suurimmat sykeröt, joita Jäästen kihlakunnassa ja Räisälässä tehtiin, olivat kuitenkin samat kuin tyttöjen, s. o. kohosykeröitä. Näihin kuuluivat tavallaan myöskin Lavansaaren, Seitskarin ja Koiviston vaimojen sykeröt, vaikka ne olivatkin paljoa matalampia.

Mainituilla saarilla kammataan jakaukselle pantu tukka otsalle ja hiusosat kääritään *palmikolla* eli ohuella kuvikkaalla nauhalla, minkä keskikohta heitetään takaraivolle. Oikeanpuoliseen *sykärehen lisätään*, jos hiuksia on riittämättömästi, *kääre*, s. o. noin 11 sm. pituinen ja 1 $^1/_2$ sm. paksuinen kankaaseen kietaistu hiuspötkö. Sykärehet käännetään otsalle ristiin ja pyöräytettyinä ympäri pään sidotaan niskaan kiinni (Tl. VII,11 12).

Koiviston vaimojen sykeröt, jotka pääasiassa tehtiin samaan tapaan kuin Lavansaaren ja Seitskarin, erosivat jossakin määrin tyttöjen käyttämistä. Hiukset koottiin ohimoille (kuva 40). Kangaspuissa tai tiuhdassa kudottu valkea *palmikko* pantiin keskeä takaraivolle ja kumpikin hiusosa käärittiin puoleisellaan palmikon päällä piiskaksi. Jos hiuksia oli vähän, pantiin niihin — puoli vaaksaa tyvestä — täytettä. Näin syntyneet *sykerykset* johdettiin yli päälaen vastaiselle puolelle ja edelleen niskaan, missä ne solmittiin yhteen. Korvien eteen jätettiin hiukan irtonaista tukkaa (Tl. VII,5).

Kaukolassa lienee vaimojen hiuslaite aikoinaan ollut jokseenkin samanlainen. Vanhat ihmiset tietävät vieläkin kertoa, että iäkkäillä vaimoilla heidän nuoruudessaan sykeröt kohosivat korvallisilta matalana kaarena yli päälaen. Sittemmin nousivat niiden juuret yhä ylemmä päälaelle lähestyen toisiaan kahden sormenleveyden päähän. Samalla painettiin sykeröt taaksepäin jo-

ten ne päälakea vastaan muodostivat vaakasuoran renkaan (vrt. huntuun, kuva 53). Hiitolassakin siirtyivät sykeröt takaraivolle päin. Jakaus tehtiin keskipäähän, samalla kun hiukset koottiin kahteen osaan niskapuoliin ja käärittiin yhteisellä palmikolla. Näin muodostuneet sykeröt, kun niiden juuret ensin oli taivutettu somalle mutkalle ylöspäin, johdettiin toistensa sivu vastakkaiselle puolelle ja jälleen omaan juureensa, joten syntyi alaspäinen kaari (Tl. VII,10; sykeröt tehty malliksi pitkistä hiuksista). Tämän eri osat sidottiin yhteen n. s. *loplangalla*, joka kolmesta säikeestä sormissa *tikutettiin*. Jos hiuksia oli vähän, pantiin niihin varpa tueksi.

Vielä pitemmälle meni kehitys äyrämöisten hiuslaitteissa. Muolaassa tehtiin sykeröt vielä viime vuosisadan alussa koko päätä kattavaa huntua varten. Myöhemmin ne nähtävästi samaan tapaan kuin Kaukolassa painuivat vaakasuoraksi ympyräksi, joka sitten pienenemistään pieneni ja laskeutui niskapuolelle. Sykeröitä tukeva varpa muodostui samalla n. s. *hunturenkaaksi*, mikä tehtiin katajan oksasta ja joskus peitettiin kankaalla. Hiukset kammattiin niskaan ja, koottuina yhteen juurisiteellä, pistettiin hunturenkaan läpi sekä jaettiin kahteen osaan; kierrettyinä piiskoiksi — käyttämättä palmikkoa — ne sitten käärittiin kumpikin puoleltaan renkaan ympäri ylhäältä alaspäin. Joka kääräisyn jälkeen kietaistiin juurilangan molemmat päät kerran renkaan ja hiusten välistä ympäri. Siten muodostui lopulta yläpuoleltaan paksumpi ja alapuoleltaan ohuempi hiusrengas (kuva 41), jonka päälle huntu pantiin. Vastaten hiusrenkaan muotoa se oli ylä- eli sikko-puoleltaan tilavampi.

Pyhäjärvelläkin oli kehitys jatkoa sille kannalle, joka viimeksi vallitsi Kaukolassa: sykeröjen juuret, siirryttyään otsan

Kuva 42. Maria Inkinen malliksi tehdyt sykeröt päässä. Pyhäjärvi, Yläjärvi.

puolelle, yhtyivät vihdoin ja itse sykeröt johdettiin kapeana *muikkuna* niskaan päin (kuva 42). Ne olivat samat kuin tytöillä. Kun ne hävisivät kokonaan pois, tehtiin otsalle pieni hiussikkura, johon hunnun etupää pantiin neulalla kiinni.

Sakkolassa muodostuivat sykeröt vieläkin pienemmiksi: hiusrajasta otettiin molemmilta puolilta jakausta muutamia hiuksia, jotka kierrettiin yhteen; jakaukselle asetettiin keskelle aivan hieno katajan varpa, jonka ympärille sitten sanotut hiukset yhdessä aito-

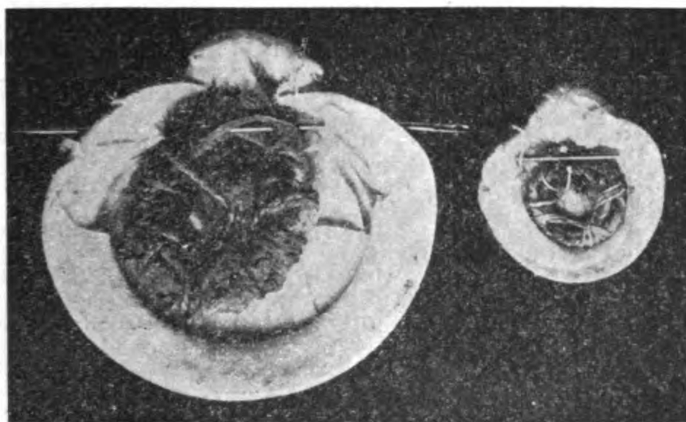

Kuvat 43 ja 44. Aune Makkara sykeröt päässä: oikealla viimeinen, vasemmalla n. 50 vuotta sitten käytetty malli. Sakkola, Volossula.

valkoisen tai punasyrjäisen palmikon — sen samanpuolisten osain kanssa — käärittiin; näin syntyneet ohuet sykeröt muodostettiin puolitoistakertaiseksi renkaaksi, joka laskettiin otsalle riippumaan. Aivan pienet hunnut kiinnitettiin siihen nuppineulalla. Vanhat muistavat äitiensä sykeröjen olleen suurempia, päälaelta hiusrajaan ulottuvia. Nauhapalmikon sijasta käyttivät monet tuohta sykeröjen kääreenä (kuvat 43—46). Samalla aineksella olivat väliin, kuten kesällä 1914 sain tietää, joskus Ruokolahdenkin vaimojen sykeröt peitetyt.

Edellä käsitellyistä niin tyttöjen kuin vaimojenkin sykeröistä ovat vanhimmiksi osoittautuneet yli päälaen kaartuvat kohosykeröt. Seuraavalla asteella näemme niiden joko painuvan kiehkuraksi pään ympäri tai laskeutuvan kaarelle tai renkaalle pään otsapuolta tai takaraivoa vastaan. Useissa sykeröissä — vieläpä

kaikkein pienimmissäkin — olemme tavanneet tukena varvan ja kääreenä eli palmikkona tanon eli tuohisiisnan. Jo a priori voisi näitä siis pitää vanhoina sykerönosina. Mutta reaalisempiakin todistuksia on. Perniön Yliskylän 1100—1300-luvuille kuuluvassa kalmistossa on Appelgren-Kivalo [19] eräässä haudassa todennut »kolme yhdensuuntaista poikkipuolen päätä asetettua, noin 10 mm. levyistä, litteäksi, melkein nauhan tapaiseksi painunutta puunoksaa», joiden alta löytyi mustunutta tuohta. »Luultavasti», sanoo tutkija, »ovat nuo puunoksat alkuaan olleet toinen toistansa

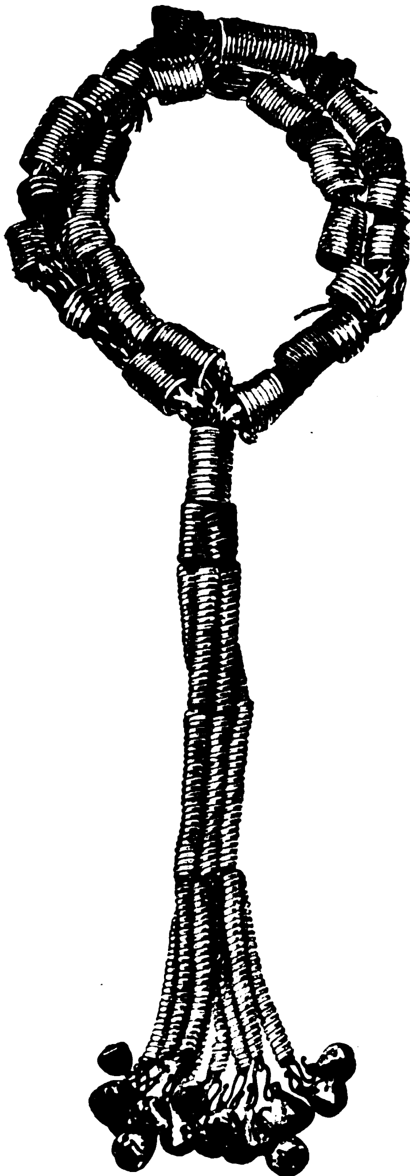

Kuvat 45 ja 46. Viimeisiä huntuja sykeröineen Metsäpirtistä.

ylempänä ja olleet taivutetut pään mukaan ja sitten tuohella peitetyt sekä asetetut hunnun alle, sille toivottua muotoa antamaan». Näemme siis, että vanhimmaksi toteamamme sykerömuoto kaikkine osineen välittömästi juontautuu pakanuuden ajan loppuajoilta asti.

Sykeröitä käytettiin Ruotsinkin puolella. Kaksi eri tyyppiä tunnetaan: rengas päälaella [20] tai niskassa [21] tai nuttura niskassa [22]. Koska jälkimäinen tyyppi etupäässä esiintyi maamme länsiosissa ja viimeisiin asti oli tuntematon niillä Karjalan seuduilla, jotka paraiten edustivat vanhoja muotoja, on syytä epäillä sitä ruotsalaiseksi lainaksi.

Sykeröissä ovat hiukset spiraalikierteisien nauhojen sisässä. Päälaitteita, joissa hiuksia tai rihma-aineksia on pantu samanlaisten metallikierrukkain sisään, tunnetaan myöhemmältä rautakaudelta. Euran pitäjän Osmanmäestä on tullut esille osia sellaisista sykeröistä [23],

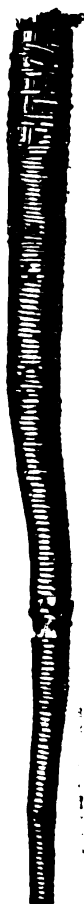

Kuva 47. Pronssiset irtosykeröt Ljucinskin kalmistosta Witebskin läänistä.

joita ehyempinä on tavattu liiviläishaudoista Witebskin läänissä ja mordvalaishaudoista Tambovin läänissä. Ljucinskin kalmistosta edelliseltä alueelta on saatu talteen kuvan 47 näyttämä naisen päälaite, jossa paksu villanyöri on pujotettuna vaskisiin kierrukkoihin ja jonka rengasosasta samoin kokoonpantu tupsu riippuu [24]. Tällaisia irtosykeröitä käytettiin epäilemättä vain juhlatiloissa. Muutama vuosi sitten paljastettiin muinaisella muromalaisella alueella 600—1,000 luvuille kuuluvia naishautoja, joissa pääkallon vierestä tuli esille hiuslaite, mikä muotonsa puolesta täydellisesti vastaa karjalaisia kohosykeröitä: »pään ympärillä oli kaksi hiuksista kokoonpantua sykerökaarta, joita ympäröivät mänttinahkahihna ja pronssiset kierrukat; päässä oli kapea pronssikierrukkain peittämä pääremeli»; usein oli sen ohella myös toinen leveämpi [25]. Mahdollisesti oli toisella näistä remeleistä sama tarkoitus kuin karjalaissykeröiden tikutteella (vrt. kuvia 2 ja 126). Mordvalaisalueella oli Spicynin mukaan 1300-luvulla yksinkertaisempi päälaite, joka tehtiin itsestään hiuksista: nämä käärittiin hihnalla, joka puolestaan oli vaskilangan ympäröimä (vert. kuvaan 48) [26]. Tällaista mordvalaisnaisten hiuslaitetta muistuttavat suuresti Obin ugrilaisalueen pohjoisosissa niin naisten kuin nuorten miestenkin kantamat sykeröt, joissa hiuksien lisänä ovat nyörit; takaraivolle kahteen osaan

jaetut hiukset ovat lisineen täällä samoinkuin Suomessakin käärityt yhteisellä siteellä, jonka keskikohta siis on niskassa sykeröiden välissä (kuvat 49, 50).

Obin ugrilaisia ja mordvalaisia hiuspiiskoja voi suorina ja riippuvina syyllä pitää sykeröiden vanhimpana muotona.

Kuva 48. Mordvalaiset sykeröt. Hautalöytö Pensan läänistä. A. O. Heikelin mukaan.

Luonnollisten sykeröiden ohella pitivät naiset meidänkin maassamme — ainakin kansanpukujen viimeisinä aikoina — irtosykeröitä. Tämän vaikutti ainakin osaksi se tosiasia, että heikkotukkaiset naiset sykeröiden tiukan ja pingottavan kokoonpanon takia kadottivat miltei tyyten hiuksensa. Usein tehtiin irtosykeröt rautalangasta ja tämän ympäri kääritystä palmikosta (Ruokolahti, Räisälä). Räisälässä meneteltiin seuraavallakin tavalla: *palmikon* keskikohta heitettiin takaraivolle ja päät vedettiin otsanpäihin; hiusrajalle pantiin viidestä säikeestä isketty valkoinen nauha, joka yhdistettiin ohimojen kohdalla palmikkoon; samoihin palmikon kohtiin ommeltiin puolelle ja toiselle ohut piiska pellava-aivinaa, mikä piiska vastaavalla palmikon puolella käärittiin sykeröksi ja käännettiin kaarena yli päälaen vastaisen sykerön juureen; kaaret asetettiin päällekkäin ja kiinnitettiin toisiinsa nuppineuloilla, jotka pistettiin ylhäältä päin läpi; *päätikute*, joka oli tikutettu kuudella tai kahdeksalla päällä sinisistä, keltaisista ja punaisista langoista, pantiin hiusrajassa kulkevan nauhan päälle ja kääräistiin otsan puolelta sykeröiden juurien ympäri kahdesti ja solmittiin niskaan molemmista päistään, jotka jäivät riippumaan vyötäisten alapuolelle. Palmikonkin päät, jotka solmittiin niskassa yhteen, riippuivat *terttuineen* yhtä pitkällä (Tl. VII,8).

Karjalaiset irtosykeröt antavat välittömän aiheen eräiden länempänä tavattavien vastaavien laitteiden tutkimiseen. Edellä jo tutustuttiin kymiläisten tyttöjen sykerökaariin, joiden sisään ikäänkuin luustoksi koivunvarpuja pantiin (Tl. VI,10). Vaimot

asettivat samanlaisten sykerökaariensa tueksi samanmuotoisen vaskilangasta tehdyn *pannan*, jonka yläosasta juoksi kaksi sykeröihin kiinnitettävää siderihmaa (kuva 51). Panta käärittiin langalla samaan tapaan kuin karjalaisetkin tekosykeröt, joita se epäilemättä kehityshistoriansakin puolesta vastasi. Vaimojen päähine oli *tanu*, jonka peräpuolelle panta sykeröineen antoi muodon (Tl. VIII,1, 2, kuva 80). Sama tarkoitus oli houtskarilaisella vriderillä, palttinalla päällystetyllä, paksusta rautalangasta tai puusta tehdyllä kaarella (kuva 52), joka suuresti muistutti pantaa. Mikä tosiasia osoittaa sykeröiden aikoinaan olleen käytännössä maamme läntisimmälläkin kulmalla. Omituinen oli Äyräpään savakkojen kovasta paperista soikean puolipallon muotoiseksi tehty, pumpulilla ja valkoisella kankaalla verhottu *patero*, joka huipussa olevasta raosta *pateroneulalla* kiinnitettiin hiusnuturan päälle tanun peräpuolen alustaksi (Tl. VIII,15, 16, kuva 81)[27]. Sillä oli siis samanlainen tehtävä kuin pannalla ja vriderilläkin.

Kuva 49. Vogulinaisia Sosvajoelta. Kanniston valokuva.

Koska sykeröt ainakin Karjalassa selvästi ovat palmikkojen edeltäjiä, on ilmeistä, että nuppuja alettiin palmikoista tehdä myöhemmin kuin sykeröistä. Houtskarissa oli, kuten juuri näimme, palmikkonuppu jo 1800-luvun alulla muodissa. Itä-Suomessa alkaa tukan palmikolle paneminen vasta kansanomaisten pukujen hävitessä eli 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Virolahdella kantoivat pikku tytöt Vareliuksen mukaan lettejä jo 1840-luvulla, ja Anjalassa ne tulivat käytäntöön samoihin aikoihin tai hiukkaa ennemmin. Etelä-Pohjanmaalla, esim. Jalasjärvellä, kuului riippuva palmikko tyttöjen hiuslaitteeseen jo ennen 1850-lukua. »Kunnialliset ja siveelliset tytöt», kirjoittaa Bäckman, käyvät juhlatilai-

suuksissa »avopäin ja riippuvin letein, jossa on ruusu tai sisäänpalmikoitu nauha». Sama oli laita ainakin jo sataluvun puolivälissä Pietarsaaren tienoilla.

Jääskessä oli h u n t u (Tl. II,4), niin sanotaan jo edellä mainitussa pukukertomuksessa v:lta 1852, »puoltoista kyynärää pitkä ja niin leveäki pää-vaateh hienoimmasta palttinasta, jonka neljäs kolkka käärittiin sykeröin ympärille, ja muu peitti päälaen ja riippui hartioilla alas-päin selän takana, päällimäisenä muista vaatteista. Hunnun kääriminen sykeröin ympäri tahi, niinkuin täällä sanotaan, *pään paneminen* vaati tottumista; sillä *poimeet* sykeröin juurella piti tehtämän tasaisiksi ja sikäli pienemmiksi, mitä ylempänä ne olivat sykeröin juurelta.» Haliniuksen mukaan oli juhlatiloissa käytetty huntu Kirvussa suurempi kuin arkihuntu, joka tuskin ulottui niskan alapuolelle. Nainut nainen ei siellä kellekään vieraalle uskaltanut näyttäytyä paljain päin. Eräässä kertomuksessa Jääskestä v:lta 1846 sanotaan, että jos hänet joskus vahingoissa sattui näkemään hunnutoinna, hän unohti säikäyksessään kaiken muun pait huntunsa, jonka hän »enissä lähetti» päähänsä. Tämä muistutti ostjakki- ja vogulinaisten tapaa peittää liinalla kasvonsa kaikilta oudoilta sekä miehensä isältä ynnä miehen tätä vanhemmilta miespuolisilta sukulaisilta. Ehkäpä huntua aikoinaan näin ollen kannettiinkin pääpyyhkeen tapaan eli siten, että yksi kulma peitti kasvot.

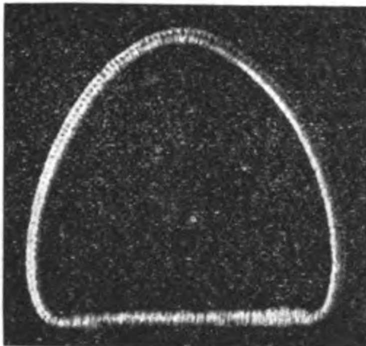

Kuva 50. Nuori voguli Sosvajoelta.

Mutta palaamme jälleen huntuihin, joita oli kahta päätyyppiä: J ä ä s k e n k i h l a k u n n a l l e, sen lähiseuduille sekä Lavansaarelle ja Seitskarille ominaisia, joissa takimainen kulma riippui niskassa, sekä ä y r ä m ö i s a l u e e l l e ominaisia, joissa tämä kulma oli käärittynä sivu kulmain yhtymäpaikan ympärille.

Mahdollisesti palautuivat molemmat tyypit historiallisen ajan alkuun, jolloin Ruotsin Karjalassa olivat nuo kaksi tunnettua kihlakuntaa: Jääski ja Äyräpää.

Isoja huntuja käyttivät vanhat vaimot vielä tuonnoin muuallakin Jääsken kihlakunnassa sekä naapuripitäjissä Hiitolassa (Tl. VII,9), Kaukolassa ja Räisälässä, joissa hunnut usein olivat välinyytingillä varustettuja. Huolimatta siitä, että huntu kaikilla mainituilla seuduilla oli miltei samaa kokoa, tunsi kuitenkin siitä asusta, jonka allaolevat sykeröt sille antoivat, helposti

Kuva 51. Panta. Kymi.

Kuva 52. Vrider. Houtskari. A. 2782.

vaimon kotiseudun: joutsenolaisilla muodostui huntu edestä korkeaksi (kuva 1), ruokolahtelaisilla takaa jyrkäksi, kaukolaisilla päälaelta ylöspäin leveneväksi (kuva 53) j. n. e.; sileimpänä kantoivat huntunsa räisäläiset. Ylin kulma taitettiin säännöllisesti päälaelle pesän alle, taitteen viereisistä syrjistä nidottiin huntu, joten näihin kohtiin muodostui sykkyrät, ja sivukulmat jätettiin selkäpuolelle näkyviin, sittenkun samat sivut ensin vähän ylempää yhdistettiin toisiinsa. Koko tällä alueella riippui hunnun alta sykeröistä palmikkoja ja tikutenauhoja.

Isojen huntujen alueeseen kuuluvat myöskin L a v a n s a a r i ja S e i t s k a r i, joissa vanhat vaimot vieläkin kantavat tätä päähinettä. Se pannaan siellä päähän tavallisesta poikkeavalla tavalla: huntu asetellaan huivin tapaan kaksinkerroin taitettuna *sykärehien* päälle sekä sitaistaan vastakkaisista kulmistaan niskan kohdalta sol-

muun. Hartioille laskeutuvista kulmista levitetään ylempi alemman päälle[28] (Tl. VII,13, 14).

Muissa Etelä-Karjalan pitäjissä kannettiin pienempiä huntuja. Väliasteen juuri esitetyistä isommista niihin muodostivat Koiviston, Kuolemajärven ja Uudenkirkon hunnut, jotka paraiksi peittivät pään. Niissä kuten pienimmissäkin hunnuissa — pyhäjärveläisiä lukuunottamatta — kääräistiin niskanpuolinen kulma sivukulmain yhtymäpaikan ympärille (Tl. II, 8, VII, 4, 7). Otsanpuolinen taitettiin pesän alle muissa paitsi äyrämöisissä, joissa se eteenpäin suunnattuna *sikkona* kohosi niskan puolelta päälaelle (kuva 57).

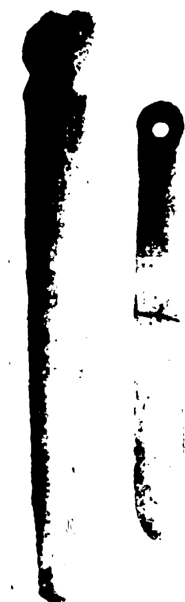

Kuva 53. Kaksi vaimoa ja tyttö. Kaukola. Valokuva M. v. Wrightin maalauksesta v:lta 1861.

Koivistolla koristivat nuorikot huntunsa n. s. *palmikonnenillä*, s. o. leveillä punaisilla verkanauhoilla, joiden syrjissä oli keltainen päärme. Ne pantiin joko hunnun ympäri tai niskaan riippumaan (Tl. VII,7). Edellisessä tapauksessa olivat sidenauhat nenien päissä, jälkimäisessä ne oli kokoonpantu kahdesta eri osasta, joita päärmenauhat yhdistivät.

Kuolemajärvellä painettiin hunnun niskanpuolinen kulma sivukulmien muodostaman solmun taa soukalla lastalla eli n. s. *ludalla*. Samantapaista, n. s. *tyssäpuikkoa*, joka tehtiin luusta (kuva 54), käytettiin myöskin äyrämöisiä, sakkolaisia ja rautulaisia huntuja tehtäessä, jotka kaikki nähtävästi jo 1800-luvun alusta asti valmistettiin *pulvanalla*. Sakkolassa muistettiin äsken eräs v:n 1776 vaiheilla syntynyt vaimo, jolla ei ollut pulvanaa. Vanhan ajan vaimot *panivatkin huntunsa* polvellaan.

Muolaassa kerrotaan huntujen viime sataluvun alulla olleen samaa kokoa kuin Koivistollakin, s. o. koko pään kattavia. Myöhemmin ne pienenivät niin, että lopuksi peittivät vain takaraivon (kuva 56). Etukulman juureen tehtiin pulvanalle pannessa pieni poimu, n. s. otsataitto (kuva 57). Laki kaunistettiin taaksepäin juoksevilla poimuilla; jotka vedettiin luisella *huntupuikolla* tai neulalla (kuvat 55 ja 58). Lopuksi laidat kostutettiin ja hangattiin *ludalla* sileiksi. Sievempitekoisia, eritoten morsiushuntuja, valmistivat taitavat tekijät kaupaksi. Niitä laittoivat erittäinkin kivennapalaiset.

Kuva 54 ja 55. Tyssäpuikko. Sakkola. C. 3455. Huntupuikko. Muolaa. C. 27.

Vielä pienemmäksi supistui huntu Sakkolassa: vanhojen ruvetessa muistamaan se oli vielä kämmenen suuruinen, suikulainen ja ulottui takaraivolta hiusrajaan, mutta kutistui vihdoin viittäpenniä pienemmäksi. Huntuvaate levitettiin kostutettuna paperin päälle pulvanalle (kuva 59), otsan puolelle tuleva kulma taitettiin pesän alle ja taitteen yläpuolelle tehtiin poimu, n. s. *otsataitto*; samalla sidottiin vaate kiinni pulvanaan ja sivukulmat eli -sikot ommeltiin kiinni toisiinsa; päällinen eli laki poimuttiin peräsikkoa kohti (kuva 60 ja 61); kilpailtiin, että »kuka vain saisi sorjemmat poimeet». Nämä sitten ommeltiin peräsikon juuresta kokoon; samalla pantiin sivusikot peräsikon sisään, joka kietaistiin sivusikkojen liitekohdan päälle ja painettiin luisella *tyssäpuikolla* (kuva 54) sen alle; täten muodostui perään solmu eli n. s. *tyssä*[29]. Vihdoin lykättiin tyssäpuikolla hunnun reunat sileiksi. Huntua pidettiin muodosteltaessa joko *kekassa* (kuva 59) tai tavallisessa pulvanassa (kuva 61). Edellinen oli kaksiosainen puu, jonka vaakasuoralla osalla istuttiin ja jonka pystysuoran osan päässä oli pulvana. Huntu pantiin sykeröjen päälle, mutta kun nämä vihdoin jäivät pois, se kiinnitettiin otsahiuksista tehtyyn pieneen hiussikkuraan. Otsalle jätettiin hiukan hiuksia suojelemaan huntua hieltä.

Pyhäjärven vaimojen huntu erosi kaikista muista pitkulaisen

muotonsa puolesta. Sekin tehtiin pulvanalla eli *kuvalla* (kuva 62): huntuvaatteen etukulma taitettiin pesän alle ja taite pantiin kuvan etupään ympäri samalla kun vaate vedettiin suoraksi taaksepäin, niin että takakulma eli *sikkopökkö* jäi hännäksi. Kun päällys saatiin poimutuksi, solmittiin sivusikot yhteen, samalla kun poimut tältä kohdalta sidottiin kiinni. Huntu oli jo vanhimmilla muistetuilla vaimoilla pitkulainen, mutta kuvattua lajia leveämpi. Kun sykeröt jäivät käytännöstä pois, laitettiin otsalle hiuksista pieni sikkura, johon hunnun etuosa neulalla kiinnitettiin.

Kuva 56. Äyrämöisvaimo.

Todellisena vaimon päähineenä pantiin huntu päähän vasta sulhastalossa, tavallisesti ensimäisen, harvemmin toisen (Räisälä) hääyön jälkeen. Päähänpanijana, jopa tekijänäkin toimi *kaaso* (Hiitola. Pyhäjärvi, Koivisto). Pyhäjärvellä mentiin sitten apelle ja anopille »päätä näyttämään, että kelpaako».

Huntu säilyi Etelä-Karjalan pitäjissä kauan käytännössä. Lavansaaren, Seitskarin, Koiviston ja Kuolemajärven vanhat vaimot kantavat sitä yhä edelleen, ja jonkun harvan eukon päässä sen voi vielä nähdä Ruokolahdella, Metsäpirtissä ja Rautussa. Viimeinen huntua kantava Sakkolan vaimo, Aune Makkara Volossulan kylästä, nähdään kuvista 43, 44. Parikymmentä vuotta sitten oli se vanhoilla naisilla jokseenkin yleinen Jääsken kihlakunnassa. Kivennavalla se hävisi lopullisesti 4, Valkjärvellä noin 25 [30], Pyhäjärvellä 32 ja Hiitolassa ja Kaukolassa noin 45 vuotta sitten.

Huntu juontautuu suomalaisten vaimojen päähineenä varsin vanhoilta ajoilta. 1100—1300 lukujen haudoissa on siitä tavattu kappaleita Perniössä, Tuukkalassa Mikkelin lähistöllä ja Kaakkois-Karjalassa. Pakanuuden ajan lopulla lienee karjalainen huntu ollut iso liina eli vaippa, joka — niin näyttävät hautalöydöt osoittavan

— pantiin hevosen kengän muotoisella soljella rinnan kohdalta kiinni. Perniössä se oli palmikkoreunainen ja sidenauhoilla varustettu. Gaddin mukaan oli Pohjois-Satakunnan vanhoilla naisilla 1700-luvun puolivälissä päähineenä »valkoinen vaate, joka sidottiin pään ympäri». Huomattavaa on, että esihistorialliset hunnut olivat villakangasta. Mahdollista on, että muinainen länsisuomalainen huntu todella viimeksi säilyi Pohjois-Satakunnassa.

Käkisalmen läänin tuomiokirjassa 1623—1640 esiintyy nimi »hufvudkläde», jolla varmaan tarkoitettiin huntua. Sakkolan käräjillä 13 kesäk. 1634 mainitaan varastetun tavaran joukossa myös »hufvuddok». Eräässä pöytäkirjassa Ruokolahden ja Jääsken talvikäräjiltä 1733 puhutaan niinikään varastettujen tavarain luettelossa yhdestä hyvästä ja kahdeksasta huonommasta »quinfolckzhufvuddukista». Päättäen siitä, että ne olivat liinaisia ja että niitä oli noin suuri määrä, ne varmaan olivat huntuja.

Kuva 57. Äyrämöis-huntu. A. 1094.

Muisto entisestä hunnusta on paikotellen Karjalan ulkopuolella säilynyt itse huntu sanassa. Luumäellä esim. sanotaan päähinevakkaa *huntuvakaksi*, ja Mäntyharjulla mainittiin morsiamen pään katetta *hunnutushärmäksi*. Mutta merkillisin muisto tässä suhteessa on n. s. *tanuliina*, jota jotkut Kymin nuorikot vielä tuonnoin pitivät tanunsa päällä ja joka kokonsa ja kokoonpanonsa puolesta huomattavasti muistutti koivistolaista huntua (Tl. VII, 4). Se oli nelikulmainen, kovaksi tärkätty palttinakappale, jonka kukin sivu oli noin 30 sm. pitkä. Yhdistämällä kaksi vastakkaista kulmaa, poimuamalla kolmas näiden väliin ja taittamalla neljäs näin syntyneen pesän alle annettiin tanuliinalle jonkinlaisen kopan muoto (Tl. VIII,3). Samaan tapaan tehtiin ennen Viipurin savakkovaimojen hattu, johon vielä palaamme.

Huntua, n. s. *paikasta* eli *kiikkaa*, käyttivät Suomen ulkopuolella tuonnoin vatjalaisvaimot lyhyiksi leikattujen hiustensa peitteenä. Se oli lähes metriä pitkä suorakaiteen muotoinen palttinakappale, joka puettiin ylle siten, että toinen pää, jonka kulmat solmittiin yhteen, sommiteltiin päähän, samalla kun toinen levitettiin hartioille. Tärkeimmissä suhteissa se siis oli samanlainen kuin Tarvastin virolaisten tyttöjen *tanu* (kuva 63), josta Paistelin vaimojen *tanu* (kuva 64) vain siinä erosi, että sen selässä riippuvan osan pää oli ylös niskaan nostettu [31].

Kuva 58. 80-vuotias vaimo poimuaa huntua. Valkjärvi.

Virolaisen tanun kehitysmuotona saatetaan syyllä pitää lättiläisten *lakats*-nimistä, otsan kohdalta ja syrjistä koristettua pääliinaa, jonka otsalle tulevan sivun kulmissa on niskaan solmittavat sidenauhat [32] (kuva 65). Sen edustaman päähinetyypin pohjalla näyttää syntyneen n. s. *harakka*, s. o. erityisillä, päähinevaatteen yläkulmista juoksevilla siteillä kiinnitettävä pääliina, joka aikoinaan oli laajalti levinnyt Venäjällä, m. m. siellä asuvien suomensukuisten kansain keskuudessa. Sen kehitys näyttää eri tahoilla pääasiassa tapahtuneen samaan suuntaan. Inkerissä lienee kehityssarjan alkupäähän pantava soikkolaisten *kukkeli* (kuva 66), jossa oli leveä, sidenauhalla varustettu, pään peittävä etukappale eli *otsalliin* ja siihen liittyvä hartioille laskeutuva osa eli *häntä*. Molemmat olivat kauniisti kirjaellut ja liittyivät toisiinsa niin, että yhtymäkohdalle muodostui aivan matala kupu eli pesä. Huomattava on, että tämäntapaisilla sidenauhoilla varustettu huntu jo pakanuuden ajan lopulla Appelgren-Kivalon [33] tutkimusten mukaan oli käytännössä Suomen puolella Perniössä.

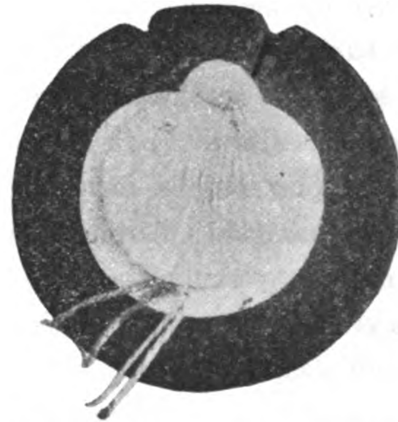
Seuraava aste kehityksessä näyttää olleen Narvan tienoitten *sapana* (kuva 67), jossa etukappale oli jo paljoa matalampi, mutta takakappaletta eli häntäpuolta leveämpi. Etukappaleen edelleen levi-

tessä ja häntäpuolen pienentyessä syntyi vihdoin kattilaisten *sorokka* (kuva 68) ja Vuoleen kreikanuskoisten *harakka*, mikä muoto tavattiin Suomenkin puolella samanuskoisilla laatokan-karjalaisilla.

Karjalaisten harakassa, joka tehtiin valkoisesta palttinasta, oli kolme pääosaa: 1) pysty etupuoli, jonka keskiosaa sanottiin *otsalliseksi*, kapeaa alasyrjää *otsaksi* ja sivusyrjiä *patsaiksi*, 2) niskassa riippuva osa eli *lakimus* sekä 3) *korvalliset*, joilla harakka sidottiin päähän niskan takaa. Theodor Schvindt, joka teoksensa »Ompelukoristeita» päälähteenä on käyttänyt Suomen Karjalan harakoita, kirjoittaa näistä Kansatieteellisen museon luetteloon:

Kuva 59. Huntupulvana ja tekeillä oleva huntu. Sakkola. C. 3453.

Kuva 60. Huntu valmiina pulvanalla. Sakkola. A. 6971.

»Lähinnä alkumuotoa ovat Sakkolan ja Raudun *harakat*, jotka myös sekä kooltaan että muodoltaan ovat tuntuvassa määrässä niiden sorokkojen kaltaisia, joita ennen käytettiin Tverin karjalassakin. Räisälän vanhimmat *sorokat* (vrt. kuvaan 69) ovat kirjatut samanlaiselle vaatteelle ja samaan tapaan kuin harakatkin. Otsalliskuvat eli keselliset, kuten niitä Räisälässä nimitetään, ovat erikseen kirjatut, erikseen otsa ja patsaat; korvallisia (korvalliskirjat) on muutamissa ainakin vielä nähtävissä ja lakimuksen alareuna on koristettu langalla, vaikka tosin vähäisessä määrässä. Sorokkojen muuttuessa hävisivät varsinaiset kuvakirjotukset ensin lakimuksista ja sitten hävisivät korvalliset; otsa ja patsaat levenivät ja kasvoivat useasti yhteen; kesellinen supistui, etenkin sivuilta.

Sittemmin ei enää kirjattu kesellisiä umpeen, vaan jätettiin vaatetta lankakirjotuksien väliin näkyviin (kuvat 70, 71). Myöhemmin tehtiin keselliset nyhentäisiksi eli revintäisiksi, siten että vaatteesta nyhdettiin rihmoja pois ja tälle näin harvennetulle vaatteelle ommeltiin reikäniekkoja kuvia eli *kirjoja* (kuvat 72, 73). Vihdoin leikattiin koko vaate pois kesellisen kohdalta ja sijaan neulottiin kokalla valkearihmaisia kirjoja. Tämmöisiä harakkoja, uusimpaa muotoa tavattiin etenkin Kurkijoella ja Jaakkimassa. Otsa ja patsaat, jotka olivat kasvaneet kesellisen supistaessa, pysyivät sittemmin jotensakin muuttumatta kesellisen yhäti muuttuessa.»

Kuva 61. Sohvia Tuokko poimuaa huntua. Metsäpirtti.

Suomen Karjalan tapaan tehdyt sorokat olivat vielä äskettäin käytännössä Laatokan pohjoispuolella, rajankin takana — Repolassa ja Vienan Karjalssa. Jälkimäisellä paikkakunnalla (esim. Ruvan kylässä) oli niiden otsallisessa n. s. *kokat* eli korvat. Tavallisin vaimon päähine oli rajaseudulla myöhempinä aikoina *tšäptšä* eli *tšeptšä*, jossa otsallinen ja korvalliset sulivat yhteen sekä kasvoivat kiinni lakimukseen eli pyöreään lakikappaleeseen niin, että vain pieni halkein jäi takapuolelle. Se oli käytännössä paitsi Salmin myöskin Kurkijoen kihlakunnassa sekä Ilomantsissa ja Hiitolassa, joissa pitäjissä sitä sanottiin myös *säpsäksi*. Juhlasäpsät tehtiin (tai tehdään vielä) Raja-Karjalassa joko kiilto- tai silkkikankaasta, arkisäpsät erivärisestä, usein raidallisesta karttuunista. Vihkisäpsiä eli *partša-tšäptšiä* valmistettiin m. m. terrakotan värisestä sametista, kuvittamalla niitä kullan- ja hopeankarvaisella metallilangalla. Vihkiessä pidettiin myös silkkisiä eli n. s. *štoufatšäptšiä*.

Inkerin Hevaan pitäjässä oli tuonnoin vielä vanhoilla kreikanuskoisilla vaimoilla päähineenä n. s. *sappano*. Sen etupuoli muistutti suuresti harakkaa, mutta peräpuoli näyttää olleen aivan toista alkuperää: sen etusyrjät ommeltiin yhteen, joten muodostui kapeapohjainen n. 15 sm. leveä pussintapainen, jonka suu painui kantajan hartioita vastaan. Pussin pohjasta alaspäin riippui vielä 13 sm. leveä ja 50 sm. pitkä lisäke, ommeltu kapeasta nauhasta, *dessonkasta* sekä leveämmästä nauhasta, *prossifkasta*. Käytettäessä sappanon perä, joka joskus ulottui kantapäihin asti, nostettiin ylemmä ja pantiin vyön alle [34] (kuvat 122, 123).

Kuva 62. Huntu kuvallaan. Pyhäjärvi. A. 384. C. 10.

Tämä päähine oli epäilemättä laina länsimailta, joissa keskiajalla yleisesti kannettiin isoa, joskus polviin asti laskeutuvaa suippupäistä päänverhoa. Alkuaan se Rohrbachin [35] mukaan oli palvelijain ja alempain säätyjen puin, mutta vuoden 1360 vaiheilla rupesivat sitä pitämään ylhäisimmätkin, jotka jo 40 vuotta aikaisemmin olivat sitä käyttäneet metsästysretkillään. Päähineen huippu, joka tätäkin ennen väliin oli riippunut selässä ulottuen aina vyötäisille, kasvoi nyt yhä pitemmäksi, kunnes muutamilla paikkakunnilla tapasi maahan. Mutta jo saman vuosisadan lopulla se yläluokkien keskuudessa joutui pois muodista pysyen pään suojana vain matkoilla ja metsästysretkillä. Tietysti hävisi samalla sen pitkä huippu. Talonpojat käyttivät sitä vielä kauan — 1600-luvulle asti. Se oli viimeisinä aikoinaan samalla surupuku [36].

Tämän päähineen nimi oli Saksassa gugel, kugel, gogel tai gugler, mihin epäilemättä karjalaisen metsämiehen päähineen (Tl. XV,1, 3) nimi palautuu. Sama nimi esiintyi, kuten juuri näimme, harakankin nimenä Inkerissä.

Luultavasti tavattiin kukkeli aikoinaan naistenkin päähineenä meidän maassamme. Se esiintyykin Linnén muistiinpanoissa sekä selitettynä että kuvattuna Vaasan tienoilta v. 1732. »Naiset käyvät

täällä», hän sanoo »puettuina harmaasta sarasta tehtyyn päähineeseen, jota he sanovat halsklutiksi» ja jota he käyttävät pahalla säällä (kuva 74)»[37]. Björck puhuu Maalahden kertomuksessaan samasta päähineestä vielä 1772: »Täällä pidetään kaikkialla vanhanaikaista sarkaista päähinettä, jota sanotaan »grå-lufwa'ksi», jossa on värjätystä langasta eli — kuten he sanovat — »letangarn'ista» tehdyt siteet ja ripsut. Näitä päähineitä pidetään matkoilla ja kirkossa käydessä ja otetaan päästä kirkon ovella paitsi syvässä surussa, jolloin ne pidetään päässä samalla kuin kasvot peitetään harsolla». Täälläkin oli siis kukkeli edelleen surupäähine.

Kuva 63. Tanu Viro. A. O. Heikelin mukaan.

V:lta 1535 on tieto, että tšudilaiset, išorilaiset ja kaiken Karjalan naiset kantoivat päässään ja olkapäillään samanlaista puinta kuin kuolleille pannaan[38]. Siihen nähden, että keskiaikainen kukkeli oli tällainen, on mahdollista, että sanotulla pukimella tarkoitettiin sitä. Vielä tuonnoin puettiin Venäjän Karjalassa niin mies- kuin naisvainajakin valkoisesta liinakankaasta tehtyyn *kukkeliin* (kuva 75). Toiselta puolen se saattoi kyllä olla huntukin. Samaisessa kertomuksessa sanotaan näet, että mainitut naiset leikkasivat hiuksensakin. Tiedämme jo edellisestä, että vatjalaiset vaimot vielä tuonnoin peittivät hunnulla lyhyeksi keritvn tukkansa.

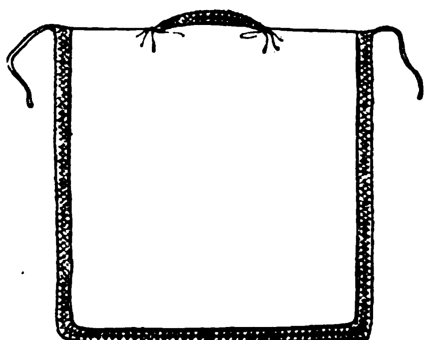

Kuva 64. Tanu. Viro. A. O. Heikelin mukaan.

Ehkäpä hunnun tai jonkun huntumaisen päähineen jälkeen tuli vaimojen päähineenä käytäntöön *tanu*[39]. Kaikille sen eri muodoille oli yhteistä, että päähineen muodostava valkea liina-

kangas taitettiin kaksin kerroin, että se toisesta taitteen puolisesta päästä ommeltiin yhteen ja taitteen vastaisesta syrjästä varustettiin kurenauhalla. Heikelin [40] tutkimusten mukaan merkitsi *tanu* aikoinaan Virossa sellaista isoa huntumaista pääliinaa, kuin kuva 63 näyttää, minkä takia on todennäköistä, että sen edeltäjä Suomessakin oli tällainen. Perniön tienoilla kannettiinkin myöhimmällä rautakaudella, kuten juuri näimme, huntua, jonka yksi sivu asetettiin otsalle.

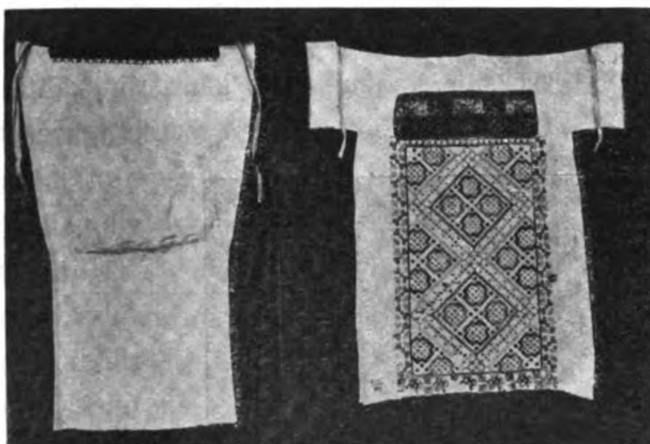
Tanu on maassamme länsimainen laina. Se näyttää jo varhain tulleen käytäntöön Keski-Euroopassa ja esiintyy *hatt*-nimisenä aikaisin Ruotsissakin, eritoten Helsinglandissa, Värmlandissa ja Taalainmaassa [41]. Äyräpään kihlakuntaan se nähtävästi tuli lännestäpäin isonvihan jälkeen tänne asettuneiden uudisasukkaiden kanssa. Varelius mainitsee *lakin*, korkean liinasta ommellun, tavallisesti valkoisen päävaatteen Tyrväältä jo ajanjaksolta 1697—1738 ja David Starck sanoo 1761 Elimäen vaimojen käyttävän liinaista lakkia (»hufva»). Björckin mukaan oli Maalahden nuorilla vaimoilla 1772:n vaiheilla »korkea tärkätty kamarituukkinen hattu». Edellä jo mainittiin pohjoissavolaisten aivinainen lakki (»hufva») v:lta 1772. Houtskarissa se mainitaan vanhana päähineenä 1793. Pälkjärvellä Karjalassa se jää muodista pois 1800-luvun alulla.

Kuva 65. Lakats. Lättiläisalue. A. O. Heikelin mukaan.

Juuri mainitut Starckin ja vuoden 1772:n tieto Pohjois-Savosta ovat siinäkin suhteessa tärkeitä, että lakki eli »hufva» niiden mukaan oli liinainen. On siis varsin todennäköistä, että nekin »hufvat», joista Rantasalmen, Leppävirtain ja Kuopion käräjäin pöytäkirjoissa v:lta 1647 puhutaan, olivat samasta aineesta [42]. Varmaa on, että »liinahattu» (»lijnhatt») 1693 Kuopion puolella oli vaimojen päähine päättäen siitä, että sinä vuonna eräs palvelijatar oikeuden istunnossa myöntyi ottamaan määrä-

tyllä ehdolla tämän vaimon merkin pois päästään [43]. Liinahattuja mainitaan myös Säämingin kesäkäräjillä 1711 [44].

Houtskarilaisten, kymiläisten ja Äyräpään savakkojen tanunalaisista hiuslaitteista oli jo edellä sykeröjen yhteydessä kysymys.

Kuva 66. Kukkeli. Inkeri, Soikkola. 4524. 104.

Kuva 67. Sapana. Inkeri. Narvan tienoot. 4106. 849.

Sortavalassa, Kurkijoella ja Parikkalassa oli vaimojen hiuslaite sama kuin tyttöjen: s. o. sykeröt kierrettiin ympäri pään (kuva 76). Mäntyharjun vaimojen sykeröt muistuttivat jossakin määrin pyhäjärveläisiä: hiukset kammattiin päälaelle ja sidottiin juurisiteellä

Kuva 68. Sorokka. Inkeri. Kattila.

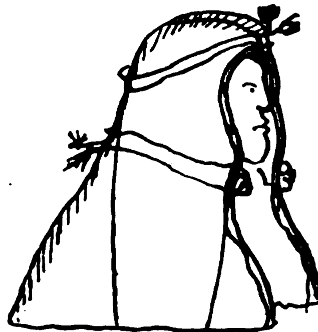
kiinni; ne jaettiin kahteen osaan, ja osain ympäri käärittiin siteet; näin syntyneet piiskat johdettiin rinnakkain otsalle, kiinnitettiin neulalla hiuksiin, pantiin ristiin ja kuljetettiin takaisin sekä sidottiin kiinni. Täten syntyi päälaelta otsalle juokseva hiusmakkara. Taval-

lisimmin näyttää tanu asetetun nupun päälle. Taipalsaarella, Luumäellä, Valkealassa (Tl. VIII,6, 10) ja nähtävästi Nastolassakin oli vaimojen nuppu samanlainen kuin tyttöjen. Ruotsin Pyhtään Vastilassa ja Anjalassa pitivät tytöt tukkaansa kaarevilla sykeröillä, mutta vaimot nupulla (Tl. VIII,12). Hiukset kammattiin takaraivolle ja *käärörihman* keskiosa asetettiin alle sekä kierrettiin kahdesti juuren ympäri, samalla kun päät käärittiin kahtia jaettujen hiusten ympäri. Vaskinen *nuppuneula* pistettiin juuren läpi siteen alta ja kiinnitettiin rihmalla, joka pujotettiin sen molemmissa päissä oleviin reikiin. Toinen hiuspiiska kierrettiin yhden kerran juuren ympäri neulan alatse, sitten toinen päinvastaiseen suuntaan loppuun asti ja sitten taas toinen, kunnes nuppu oli valmis. Asikkalassa koottiin hiukset päälaelle, sidottiin juurinauhalla ja yhtenä nauhalla kierrettynä hiuspiiskana pantiin nutturalle, jonka päälle *tano* asetettiin. Samanlainen nuttura lienee ollut Nastolan vaimoilla. Pornaisissa se sijaitsi takaraivolla (Tl. VIII,4). Korpilahdella sitä sanottiin *nupiksi*. Lemillä, Savitaipaleella ja Suomenniemellä kierrettiin vaimojen hiukset tanun alle niinikään *nupulle*: ne kammattiin otsan puolelle, sidottiin lujasti juurilangalla ja jaettiin kolmeen osaan, joista keskimäinen tuuman korkeudelta käärittiin siteellä, joten syntyi jonkinlainen tappi (Tl. VIII,17). Tämän ym-

Kuvat 69–73. Harakkoja: ylin Sakkolasta, keskimäiset Räisälästä, alimmat Hiitolasta.

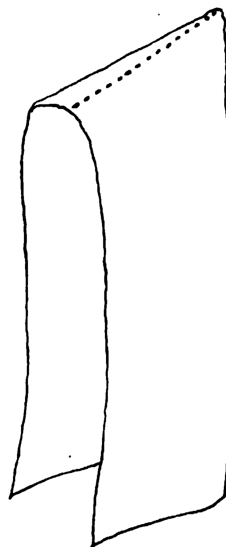
päri käärittiin sitten kaikki kolme piiskaa yhdessä siten, että nuppu tuli juuresta leveämpi ja muodosti kuin sarven tyngän otsaan.

Kuva 74. Kukkeli. Vaasan tienoot. Linnén mukaan v. 1732.

Tanujen kehitys kävi maassamme samaan suuntaan kuin huntujenkin: ne pienenivät pienenemistään. Isoimmat tanut olivat samantapaisia kuin Ruotsin puolella, mikä näyttäisi viittaavan niiden sikäläiseen alkuperään. Niitä käytettiin viimeksi Houtskarissa, Kymissä ja Karjalan puolella, pienimpiä Anjalassa. Fagerlundin mukaan oli houtskarilainen »hattu» (»hatt»), jonka etusyrjä koristettiin melkoisen leveällä pitsillä, hienosta valkoisesta liinapalttinasta (kuva 77, 78). Sen kiinnittämiseksi ja tukemiseksi sidottiin takaraivoon ja palmikoitiin hiuksiin jo edellä mainittu vrider (kuva 52). Pitsin alta kuulsi nuorikoilla punainen verkanauha. Hatun päällä kannettin pientä, niskaan sidottua, valkeasta palttinasta tehtyä huivia, joka oli mustalla ja punaisella langalla kirjailtu ja jonka kustakin nurkasta riippui pieniä mustia tupsuja (kuva 143). Se taitettiin niin, että kirjailtu kulma laskeutui alas »vrideriltä». Se vastasi täydellisesti taalaalaista *svartklä'ta*, jota kannettiin kaulassa jo 1700-luvulla.

Kymiläinenkin tanu oli iso: 23 á 26 sm. pitkä, pitsi 12 á 13 sm. leveä (kuva 79). Samoinkuin houtskarilaisen antoi tämänkin niskaosalle rautalangoista väännetty ja rihmalla peitetty *panta* (kuva 51) muodon. Edellä jo mainittiin, että nuorikot kattoivat tanun *tanuliinalla*, mikä ensi kerran pantiin päähän sulhasen kotona hääyön jälkeen, jolloin *ruunu* otettiin pois. Tanuliinaa, jota koristi sen ympäri kääritty punainen silkkinauha (Tl. VIII,3), käytettiin vain ensimäinen viikko, *nuorikkoviikko*, kotosalla, mutta kir-

Kuva 75. Kukkeli. Vienan Karjala. Kivijärvi. 1905, 7.

kossa myöhemminkin aina siihen asti, kunnes emäntä sai miniän kotiinsa. Kirkossa se peitettiin *riemulla* eli huivilla, jota tanuliinattomatkin vaimot käyttivät tanunsa päällä. Surussa ei tanuliinaa pidetty.

Jotta tanun pitsi paremmin painuisi otsan mukaiseksi, tehtiin sen etusyrjään kaksi edestä tällaiselta Σ‾Z näyttävää poimua. Tanu katettiin vain kirkkomatkalla huivilla eli *riemulla*, joka pantiin kulmittain kaksin kerroin: taitesyrjä otsalle ja sivukulmat niskaan, missä ne solmittiin tiukalle; muut kulmat levitettiin solmun päälle (kuva 80).

Kuva 76. Vaimo sykeröt päässä. Kurkijoki.

Äyräpään savakkojenkin *lakki* oli verrattain iso ja pitsisyrjäinen (kuva 81, 82). Sen niskapuolen alustana toimi jo ennen puheena ollut *patero*. Katteena käytettiin tavallista huivia (Tl. VIII,15, 16).

Kurkijoella, Parikkalassa ja Sortavalan pitäjässä oli *lakki* niin iso, että sen niskapuoli jäi riippumaan (kuva 84, Tl. IV,5). Suurin se lienee ollut Sortavalan pitäjässä, jossa sen pituus oli noin 35 ja korkeus 28 sm. Siellä käyttivät nuorikot »rimsuista lakkia» siten, että rimsu riippui silmillä, »sillä olivathan muka nuoret vaimot aina kainoja». Parikkalaiset tanut olivat ylipäiten etusyrjään kiinnitetyllä pitsillä koristettuja; kurkijokelaisiin oli pitsi ommeltu vastaisen pään saumaan. Tämä samainen, riippumaan joutuva pää panosteltiin kaikissa mainituissa pitäjissä päälaelta alasjuokseville poimuille. Samoinkuin Houtskarissa ja Kymissä sidottiin täälläkin juhlatiloissa lakin päälle *pääpyyhe*, joka pantiin solmeen tanun *purston* alle. Se oli Parikkalassa pitkä suorakaiteen muotoinen, Sortavalan pitäjässä nelikulmainen, mutta Kurkijoella kolmiomainen palttinakappale, mikä sekin päälaen kohdalta poimuttiin. Päät jätettiin sel-

kään riippumaan. — Sortavalan pitäjässä jäi lakki pois käytännöstä 1850- ja Kurkijoella 1860-luvulla.

Epäilemättä olivat nämä isot tanut alkumuotona eräille muille, joiden niskapuoli niinikään muodosteltiin alaspäin kaartuvaksi. Näitä oli m. m. Pornaisissa vielä 1820-luvulla käytetty tanu, jonka sanottu puoli poimuttiin komeasti niskaan kaartuvaksi, nutturaan nojaavaksi sarveksi. Etusyrjää koristi leveä, isopoimeinen pitsi, jonka alta leveä punainen verkanauha kuulsi (Tl. III,6 VIII,5).

Niskaan päin käyristyvä sarvi oli m ä n t y h a r j u l a i s e s s a k i n *tanossa*. Walleniuksen mukaan se v:n 1812 vaiheilla ulottui niskaan asti. Myöhemmin se pieneni siinä määrin, että sarvi oli tuskin kolmea senttimetriä pitempi. Tällaisia pieniä tanoja käyttivät iäkkäät vaimot Vareliuksen mukaan vielä 1840-luvun lopulla (Tl. III,4). Ne pantiin päälaelta otsaan juokseville sykeröille siten, että nokan muotoiseksi poimuttu toinen pää joutui niskapuolelle. Ympärille kietaistiin valkoinen nauha. Varelius sanoo sykeröitä tehtäessä hiuksia kiristetyn niin lujaan joka taholta, että ne vähitellen irtaantuivat, ja pää kävi paljaaksi. Moni mummo olikin korvilta kalju. — Samantapaista lakkia pidettiin Mikkelin pitäjässä.

Kuva 77. Vaimo tanu päässä. Houtskari.

Samoihin aikoihin — osittain jo aikaisemminkin — kuin Mäntyharjulla tanut näyttävät joutuneen pois käytännöstä Itä-Hämeessäkin. K o r p i l a h d e l l a kertoi 1910 58-vuotias vaimo äitinsä pitäneen *silkkimyssyä*, mutta isoäitinsä *lakkia*, ja Asikkalassa tiesi 86-vuotias vaimo samana vuonna isoäidillään niinikään olleen *tanon*, mutta äidillään *silkkimyssyn*. L ä n s i - S u o m e s t a ja P o h j a n m a a l t a hävisi tanu jo niin aikaisin, että kaikki muistot siitä jo ovat häipyneet. Varelius kertoo kuitenkin, että se Tyrväällä oli 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa »korkea», ja samaa tietää Björck 1772:n vaiheilla Maalahden vaimojen tärkätystä

»hatusta». J. R. Aspelin mukaan oli vaimoilla samassa pitäjässä 1700-luvun lopulla huippuhattu (»hatt»), »joka ei ulottunut hiustenkaan yli; se oli takaa pään päältä supistettu suippuun ja kutistettu niskasta, syrjällä soukka reunustus». Korkea ja suppilomainen se näyttää olleen Hämeessäkin. Tätä todistaa Ehrensvärdin matkakertomuksessa v:lta 1747 julaistu naisen kuva (kuva 229) ja Reinholmin tieto, että vanhan kansan vaimoilla oli *tryytylakki*. Korpilahdella sanottiin tanua *kokkalakiksi:* se muodosteltiin ylhäältä suipoksi, sivuilta ohkaiseksi ja hiukan eteenpäin kaartuvaksi. Se pantiin päälaelle nutturan eli *nupin* päälle ja kiinnitettiin neuloilla *pintilään*, s. o. »riskiä sormea leveään» valkeaan nauhaan eli *rippuun*. Syrjissä oli pitsi, mutta ei muisteta, oliko kurenauhaa. Kesällä 1915 kertoi minulle 62-vuotias mies Keuruulla pikku poikana nähneensä vanhan vaimon, jolla oli päässä »törölakki», joka ei peittänyt kaikkia hiuksia (vrt. Skjöldebrandin piirrokseen kuva 298).

Kuva 78. Nuorikon „hattu". Houtskari. A. 2777.

Kuva 79. Tanu. Kymi. A. 2183.

Asikkalassa tehtiin *tano* kahdesta kappaleesta ja varustettiin kurenauhalla; päähän pantuna se kohosi nutturalta päälaelta suippu ylöspäin, ja sitä ympäröi pitsi. Takana riippuivat joskus silkkinauhat. Kertoman mukaan olisivat tanon osat olleet siten leikattuja, että se viistosti nousi ylöspäin.

Heinolan pitäjässä peitti *tano* vain päälaen, jonka yllä se kohosi suippuna, syrjissä kämmentä leveä pitsi.

K a n g a s n i e m e l ä i n e n lakki oli edellä mainitun kapteeni Ugglan kuvauksen mukaan v. 1790 »palttinainen, melko korkea sekä pujopäinen, kurenauhalla kiinni pantava ja hiukset hädin peittävä». R i s t i i n a n pitäjässä se hävisi jo aikaisin. V. 1910 kertoi eräs 90-vuotias nainen naimisiin joutuessaan jo pitäneensä huivia, mutta äitinsä arkena *lakkia* ja pyhinä tykkimyssyä. Lakki, joka oli niin iso, että se peitti »kulmat», pantiin poimuttuna päälaelle tehdyn »sarven» eli hiusnutturan päälle. Sekin olisi siis varmaan suippupäinen. Pitsiä ei siinä liene käytetty. Vareliuksen mukaan oli h i r v e n s a l m e l a i s t e n k i n tanu 1840-luvun lopulla keilamainen.

Kuva 80. Anna Maria Mikkeli tanu ja riemu päässä. Kymi.

T a i p a l s a a r e l l a joutui *lakki* pois käytännöstä noin 40 vuotta sitten. Samoinkuin Ristiinan pitäjässä oli se silläkin viimeksi arkipäähine. sillä pyhinä pidettiin tykkimyssyä. Se asetettiin nutturan eli tikutteen päälle, mutta siten, että suippo kärki joutui takaraivolle. Sitä ympäröi leveä pitsi (Tl. VIII,7).

Pienimpiä tanuja käytettiin Karjalan läntisimmässä osassa ja itäisellä Uudellamaalla. Elimäellä oli tanu: pituus 15 sm. ja korkeus 11 sm. ja pitsin leveys 12 sm. Joukon pienempi se oli Luumäellä: pituus noin 9 sm., korkeus 8 sm. ja pitsin leveys 7,5 sm. Miltei saman kokoinen oli Valkealan *tanu:* leveys 8 á 9,5 sm., korkeus 7 á 7,5 sm. ja pitsin leveys 5 sm. Pienimmät *tanut* olivat Ruotsin Pyhtään vanhoissa suomalaisissa kylissä ja Anjalassa,

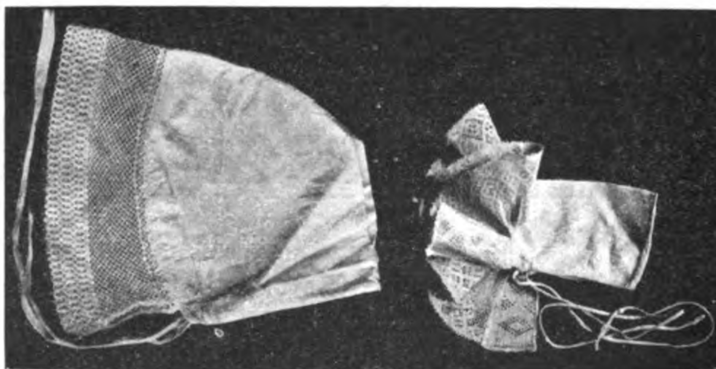

Kuva 81. Savakkovaimo lakki päässä. Kivennapa.

missä leveys ei ollut kuin 5 ja korkeus 4 sm.; sitävastoin oli pitsi suurempi kuin missään muualla: leveys 16 á 21 sm (kuva 85).

Luumäkeläiset pitivät tanuaan, jonka pitsi muovaeltiin kuudelle isolle poimulle, takaraivolla (Tl. VIII,8, 9). Kirkkomatkoilla pantiin kesällä kolmekolkkainen *pääriepu* tanun pesän päälle: se poimuttiin takaa ja sidottiin kahdella *nenällä* kiinni, samalla kun kolmas *nenä* poimuttiin alapuolelta sisään. Talvella käytettiin kirkossa *myssyä*. Tämä jäi noin kaksikymmentä vuotta sitten pois muodista. Tanu hylättiin jo aikaisemmin eli 1860-luvulla.

Valkealassa kannettiin tanua, jonka jäykäksi tärkättyyn pitsiin tehtiin sormissa neljä suurta poimua, niskapuolella päälakea

Kuva 82 ja 83. Lakki Kivennavalta ja Taipalsaarelta.
A. 1100 ja A. 7497.

(Tl. VIII,11). Vareliuksen mukaan se ommeltiin 1840-luvun lopulla »kamritsista» ja »hohdosta» sekä laadittiin silloin jo niin pieni, että se paraiksi peitti päälaen. Sitä pidettiin arkenakin ja aina moitteettoman puhtaana. Kirkkomatkoilla pantiin perän päälle kovaksi tärkätty palttinasta tehty ja sian torahampaalla sileäksi lykätty *nätty*, joka muistutti tanun pesää. Pitäjässä oli viimeksi

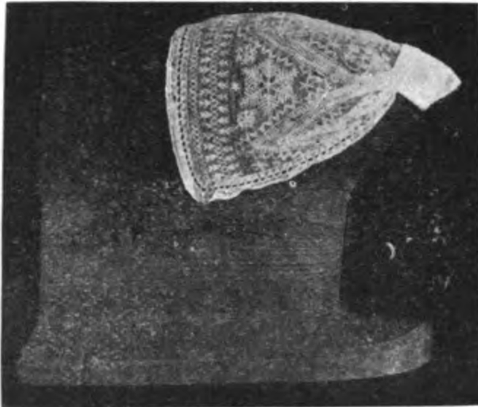
vain kaksi sen tekijää. Tanu jäi Valkealassa muodista pois noin 40 vuotta sitten.

Kaikkein pienimmäksi supistui tanun pesä Anjalassa ja Ruotsin Pyhtään suomalaisissa pitäjissä. Se pantiin takaraivolle tehdyn nupun päälle, ja leveä pitsi asetettiin otsalle ja ohimoille aina hiusrajaan asti. Pitsin alle — päälaelta niskaan — sidottiin hiuksia sileinä pitämään kolmea sormea leveä punaverkainen *pinteli* (Tl. VIII,12, 13). Tanua käytettiin arkena, mutta kirkkoon pantiin *myssy* päähän. Se oli oikeastaan sama tanu, jonka pesä vain peitettiin mustan kankaan verhoamalla pikku kopalla (kuva 86). Tanu jäi muodista pois noin 30 vuotta sitten.

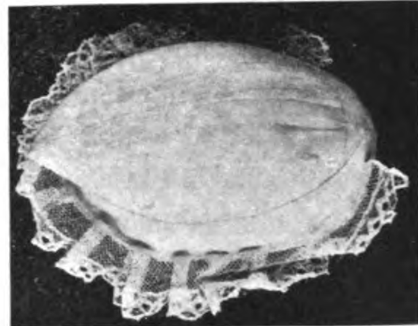

Kuva 84. Vaimoja ja tyttö Kurkijoella. M. v. Wrightin maalauksen mukaan v:lta 1861.

Lemillä, Savitaipaleella ja Suomenniemellä pantiin *lakki* aivan erikoisella tavalla päähän. Se oli näissä pitäjissä keskikokoa: pituus 20 á 22 sm. ja korkeus 9 á 11 sm. Se oli arkipäähine, joka tärkättiin, harjalta poimuttiin ja sian torahampaalla »lykättiin» eli silitettiin. Poimutessa työnnettiin kangasta veitsen terää vastaan siten, että syntyi kapea, päästä toiseen juokseva poimu. Kun yksi poimu oli saatu valmiiksi, käännettiin lakki toisinpäin ja tehtiin toinen; niin jatkettiin edelleen, kunnes koko harja oli saatu poimutuksi. Hiukset kierrettiin otsan yläpuolelle *nupulle*. Lakkia päähän pantaessa sovellettiin sen nokka nuppuun, joten lakkiinkin muodostui eteenpäin antava *sarvi*, mihin kaunis »kultanuppuinen» neula pistettiin

Kuva 85. Tanu ja pölkky. A. 7757. C. 2990.

Kuva 86. Pääpanos. Lemi. A. 5037.

(kuva 89). Jos hiuksia oli paljon, leikattiin ne tarkkaan pois päälaelta joten niitä jäi vain reunoille.

Kirkossa käydessä tai muissa juhlatilaisuuksissa käytettiin *pääpanosta* ja *myssyä:* edellistä kesällä, jälkimäistä talvella. Ne erosivat lakista siinä, että molemmat tehtiin kovalle paperialustalle ja että kurenauha puuttui. Pääpanoksen ylimmän osan muodosti *päävaatteeksi* sanottu, toiselta pitkältä syrjältään suora, toiselta kaareva ja suippupäinen palttinasuikale, joka poimuttiin paperialustalla olevan lakin päälle ja jonka päät sidottiin solmulle »nupun» alle (kuva 86). Myssykin oli taaksepäin levenevillä poimuilla koristettu, mutta mustasta silkkikankaasta tehty, ja sen ympäri kiersi leveä silkkinauha, jonka *nenät* lepattivat hartioille. Nenäin tyvet kiinnitettiin kumpikin erikseen myssyyn »kultanuppuisella» neulalla. Savitaipalelaisessa myssyssä oli punainen nauha reunassa. Vanhempina aikoina muodosteltiin päähineet kirkolle tullessa läheisessä männikössä, jolloin vaimot *käärivät* toistensa pään, mutta myöhemmin alettiin niitä tehdä *pulvanalla* (kuva 87). Tällöin kai tuli käytäntöön kova paperialustakin, joka kauemmin

Kuva 87. Pääpanos pulvanalla. Lemi. A. 5038 C. 1144.

säilytti päähineen panoksella. Varsin hauska osa on *pääpanoksen* päälle käärittävä *päävaate*, joka tässä tärkätyssä päähineessä on ikäänkuin kasvanut muun päähineen kanssa yhteen. Vanhemmissa tanumuodoissa, s. o. houtskarilaisessa, kymiläisessä ja Laatokan rantamilla käytetyissä se esiintyi viimeisiin asti irtonaisena ja päälle sidottavana kappaleena, jota Sortavalan puolella sanottiin *pääpyyhkeeksi*. Päälle sidottava oli myöskin luumäkeläisten tanun *pääriepu*. Kopan tapaiseksi käärittiin kymiläisen tanun *tanu-*

Kuva 88. Vaimo myssy päässä. Ruotsin Pyhtää, Vastila.

Kuva 89. Nuori vaimo lakki päässä. Lemi.

liina ja valkealaisen tanun *nätty*. Todellinen, nähtävästi tykkimyssystä kehittynyt koppa se oli Anjalassa ja Ruotsin Pyhtään suomalaisissa kylissä. Monissa tapauksissa oli tämä tanun verho joko kolmekulmaiseksi taitettu tai alkuaan kolmekulmainen. Tanun ruotsalaiseen alkuperään viittaa sekin, että se sielläkin peitettiin saman muotoisella, mutta tavallisesti leuan alle sidotulla liinalla [45].

Kaakkois-Hämeessä, Nastolassa, käyttivät vanhimmat

vaimot nähtävästi vielä 1830-luvulla erästä omituista *tanoa*, jossa oli kolme osaa: punaisella tai mustalla kankaalla verhottu tuohivanne alinna, puikean lehden muotoinen, valkeasta tai mustasta kankaasta tehty pesä ylinnä ja leveä pitsi välissä (kuva 90). Sekä pesä että pitsi tärkättiin ja silitettiin puisella lusikalla. Rikkailla riippui pitsin kohdalta takaa kymmenenkin silkkinauhaa hartioilla. Tämä tanomuoto näyttää olleen seudulla vanhaa perua. Vaatetuksessa ilmenevää ylellisyyttä vastaan kokoonkutsutussa kirkonkokouksessa pyysivät nastolaiset kesällä 1793, »että heidän vaimonsa ikivanhan tavan mukaan saisivat päähineenään pitää mustasta silkkikankaasta tehtyä n. s. *tanoa* eli *myssyä*». Reinholmin mukaan oli nastolaisten tano valkoinen, pussin kaltainen ja »tuituillaan». Hiukset koottiin yhtäläisesti edestä ja takaa päälaelle nutturaan, jonka ympärille tano pantiin samaan tapaan kuin esim. lemiläisten *silkinkerit*. Näyttääkin siltä kuin tässä vaimojen päähineessä olisi tyttöjen tuohinen päävanne ja vaimojen tanu yhtyneenä. Samoinkuin Mäntyharjulla oli tanon nokka täälläkin taaksepäin suunnattu.

Kuva 90. Tano. Asikkala. A. 1788.

Tanun pitsin valmistivat ainakin Kymin jokilaaksossa erityiset pitsintekijät (Valkeala). Se ostettiin myös kierteleviltä raumalaisilta (Luumäki) ja orimattilaisilta (Ruotsin Pyhtää). Kotona valmistettiin pitsejä neljää eri lajia: *reikäpitsejä* eli revintäisiä (Valkeala, Luumäki), *kalikkapitsejä* eli tyynyllä nyplättyjä (Valkeala, Luumäki, Kymi), *virkattuja* (Luumäki) ja n. s. *verkkopitsejä*. Jälkimäisiin tehtiin ensin ohuella messinkisellä kävyllä hienosilmäinen *verkko*, johon sitten kehykseen kiinnitettynä neulalla *kirjotettiin luumut* eli koristeet (Luumäki, Kymi, Ruotsin Pyhtää). Tätä kirjausta sanottiin myöskin *luumuttelemiseksi* eli *konuttelemiseksi* (Anjala).

Edellä jo mainittiin, että Lemin, Suomenniemen ja Savitaipa-

leen lakki ja pääpanos tärkättiin ja sian torahampaalla silitettiin. Tärkkäystä käytettiin monilla muillakin paikkakunnilla, kuten Viipurin läänin läntisissä pitäjissä, Hämeessä ja Uudellamaalla. Tärkkelys lie tavallisesti tehty kotona potaattijauhoista (Valkeala). Silitys tapahtui pöydällä (Valkeala, Luumäki) ja silittimenä toimi joko sian torahammas (Lemi, Luumäki, Kymi) tai lusikka (Mäntyharju, Nastola). Monista paikoista kerrotaan, että vaimot panivat niin suurta huolta tanunsa silittämiseen, että heiltä siihen meni ainakin koko lauantai-iltapäivä.

Tanulla osoitettiin suruakin. Lemillä, Savitaipaleella ja Suomenniemellä ei silloin pidetty pitsiä, ei ainakaan leveää, tai reunustettiin tanu poimutulla pitsireunaisella palttina- tai pumpulikangasnauhalla. Taipalsaarella, Anjalassa ja Ruotsin Pyhtään suomalaisissa kylissä oli surutanussa pitsin sijalla sileä vaate.

Kuva 91. Kirkkoherra Magnus Kiellinuksen puoliso. Kuva v:lta 1671.

Tytötkin kantoivat Hämeessä jonkinlaista tanumaista päähinettä. *Kalm* sanoo sen 1756 Hauhon pitäjän kertomuksessaan olleen korkean, valkoisen ja pitsillä varustetun päähineen, jonka ympäri oli kääräisty silkkinauha. Samantapainen päähine näyttää olleen uusmaalaisillakin tytöillä vielä 1700-luvun lopussa päättäen eräästä pöytäkirjatiedosta v:lta 1793: »tytöt eivät käytä myssyjä, vaan jonkinlaisia niille ominaisella tavalla poimuttuja ja tärkkelöityjä palttinahattuja, joiden ympäri tavallisesti pannaan silkkinauha ja rihmapitsi syrjiin.»

Edellä jo tutustuimme keilamaisiin hämäläistyttöjen päähineisiin, joiden alustana oli tuohi. Kalmin mukaan oli palttinaisellakin tytön päähineellä tämä muoto, joka muutoin havaittiin myös vaimojen tanuissa. Näiden jälkimäisten Kaakkois-Hämeelle

ominainen nimi näyttää olleen *tano*. Setälän [46] mukaan esiintyy tano sana aina samojedissakin *(tāŋoˈ)*, missä se merkitsee palmikkoa eli — ehkä oikeammin — sykeröitä. Edellä jo näimme, että näissä käytettiin kääreenä *tanoa* eli tuohisiisnaa. Huomasimme samalla sykeröt ikivanhaksi hiuslaitteeksi.

Tanun seuraaja on maassamme sen läheinen sukulainen *tykkimyssy*, jossa on kaksi pääosaa: kankaalla, useimmin silkillä verhottu ja kurenauhalla varustettu kova paperikoppa eli itse myssy ja *tykki* (ruots. »stycke») eli myssyä edestä reunustava pitsi.

Kuva 92. Liisa Kiiski silittää tykkimyssyn pitsiä. Virolahti.

Tykkimyssy polveutuu n. s. maria-stuart-bonnett'ista [47]. Sen vanhinta suomalaista muotoa edustavat ne myssyt, jotka 1600-luvun pappis- ja porvarisrouvilla niin Suomessa kuin Ruòtsissakin olivat niin yleisiä (kuva 91). Maamme rahvaan keskuudessa kotiutui tämä myssy nähtävästi vasta 1700-luvun alkupuoliskolla — ensin lännessä sitten yhä idempänä. Laatokan rantamille ja Karjalan kannakselle se ei lainkaan ehtinyt. Sitä ei siis siellä ollut edes savakoilla, mikä seikka näyttäisi osoittavan, että sitä eivät vielä isonvihan aikoina käyttäneet sinne lännempää muuttaneet siirtolaisetkaan.

Tämä olikin varsin ymmärrettävää, sillä puheena oleva päähine kuului kiellettyihin ylellisyyspukimiin. Esimerkiksi, kuinka voimassa olevien säädösten rikkomisesta ankarasti rangaistiin, otamme tähän erään oikeusjutun Rantasalmen kesäkäräjiltä 1725; »Siltavouti Lars Hagvinsson ilmiantoi palvelijatar Anna Henrikintyttären tämän pitäjän kirkonkylästä syystä, että hän ensimäisenä rukous- eli 23 p. viime huhtikuuta oli vastoin erinäisen ylellisyyden poistamista koskevaa Kunink. Majesteetin ase-

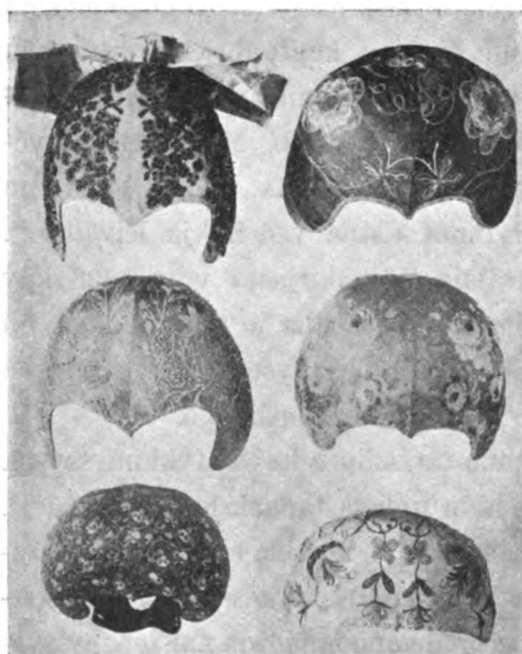

Kaukolainen tyttö.

tusta pitänyt kirkossa päässään sinistä silkkimyssyä, ja vaati hänelle tästä rikkomuksesta rangaistusta. Anna esitti puolustukseksensa, ettei hän tiennyt mainitusta asetuksesta pyytäen siksi, ettei häntä rangaistaisi, erittäinkään koska hän ei ollut ostanut myssyä, vaan oli saanut sen Ruotsista entiseltä isännältään, luutnantti Bröijeriltä lahjaksi; kertoi syksyllä 1722 tulleensa paikkakunnalle, ennen mitä aikaa siltavouti sanoi asetuksen julaistun.» Oikeus havaitsi vastaajan rikkoneen mainittua v. 1720 annettua ja seurakunnassa julistettua kuninkaallista asetusta vastaan, mistä syystä harkitsi kohtuulliseksi, että hän saman asetuksen 4 §:n perusteella oli tuomittava 8 päivän vankeuteen kuitenkin niin, ettei hänen Kunink. Majesteetin myöhemmin antaman päätöksen ja 22 p. kesäk. 1722 julistetun selityksen 7 §:n mukaan tarvinnut »istua vedellä ja leivällä» [48]. Eräästä Rantasalmen talvikäräjäin pöytäkirjasta v:lta 1733 käy kuitenkin selville, että monilla kansannaisilla jo tähän aikaan oli myssy, jos kohtakin harvoilla silkillä päällystetty [49]. Lähteen mainitsemassa tapauksessa se oli rippikirkkopäähine.

1700-luvun lähteet eivät anna tarkempaa kuvaa tykkimyssystä. Ohimennen se mainitaan kuitenkin useissa tapauksissa. Niinpä D. Hallin mukaan oli Pirkkalan naisilla 1750 koreilla rihmoilla koristettuja koko- ja puolisilkkisiä myssyjä. Gaddin Pohjois-Satakunnan kertomuksessa v:lta 1751 sanotaan uudemmanmallisia naisten myssyjä tehdyn »kaikenlaisista kankaista». Eric Ednerin mukaan olivat Lempäälän naiset 1753 puetut »mitä kalliimmista silkkikankaista tehtyihin myssyihin». Tätä samaa vakuuttaa Salovius Keuruun, Ruoveden ja lähipitäjäin naisten päähineistä vuotta aikaisemmin. Kalmin Hauhon kertomuksessa v:lta 1756 sanotaan naisten päähineiden olevan erilaisista kankaista tehtyjä myssyjä. Kuusamossa käyttivät naiset Laguksen mukaan 1772 juhlatilaisuuksissa silkkisiä myssyjä. Samalta vuodelta on Björckin tiedonanto Maalahdelta, jonka mukaan nuoret vaimot pitivät silkkisiä hattuja. Hollolassa olivat silkkiset myssyt 1792 yleisessä käytännössä, mutta Sysmässä sanotaan samana vuonna niiden vasta alkavan tulla muotiin. 1793 mainitaan täysin kehittyneitä tykkimyssyjä monilta

seuduilta, esim. Korposta, Turusta, Uudeltakirkolta, Karjalta ja Porvoon tienoilta. Houtskarissa oli niitä silloin vasta muutamilla. Korpon kertomuksesta näyttää siltä kuin olisivat ne vasta »jonkun aikaa» olleet käytännössä. Pohjois-Savossa, Iisalmen tienoilla, olivat tykkimyssyt nähtävästi jo ennen 1800-lukua tulleet muotiin. Kaakkois-Hämeessä, Etelä-Savossa ja Pohjois-Karjalassa näyttävät ne vasta myöhemmin, pääasiassa nähtävästi 1820- ja 1830-luvulla tulleen käytäntöön. Liperistä mainitaan niitä kuitenkin jo 1804 [50]. Kymissä ne pääsivät muotiin vasta 1860-luvulla.

Kuvat 93–98. Tykkimyssyjä. A. 2830 Pohjanmaa. A. 5203 Vehkalahti. 3614, 3 Oulu. A. 2422 Säkylä. 4735, 120 Kornäs. A. 6416 Tammela.

Samoinkuin muotiin tulo näyttää käytännöstä poistuminenkin eri seuduilla tapahtuneen eri aikoihin: Hämeenkyrössä ja Vihdissä 1840-, Kumlingessa ja Ruotsin Pyhtään ruotsalaisissa kylissä 1850-, Korsnäsissä, Mynämäellä, Paraisissa, Nastolassa ja Äänekoskella 1860-, Uudenkaupungin tienoilla ja Taipalsaarella 1870-, Ruotsin Pyhtään suomalaisissa kylissä 1880- ja Kymissä 1890-luvulla. Iäkkäimmät vaimot käyttävät niitä vielä Virolahdella (kuva 92).

Jo 1700-luvulla sanotaan tykkimyssyjä tehdyn erilaisista kankaista, vaikka silkki näyttääkin olleen vallitsevin. 1800-luvun alulla valmistetaan niitä myöskin kamlotista, kammartuukista, nokkospalttinasta, kattuunista, satiinista ja pumpulikankaasta. Moiré-kangasta näyttää jo 1700-luvulla paljon käytetyn. Muutoin oli silkki monenkarvaista vielä 1800-luvulla: mustaa, valkeata, vaalean- ja tummansinistä, sinipunervaa, punaruskeaa y. m. Tarpeet hankittiin tietenkin kaupunkimatkoilla.

Kesällä 1793 ylellisyyttä vastaan pidetyissä kokouksissa tulivat tykkimyssytkin huomion esineiksi. Niiden koristamisessa oli jo silloin ehditty varsin pitkälle. Karjan kirkonkokouksessa vaadittiin, »että kulta- ja hopeakirjaukset, pitsit ja kalunanauhat, joita hyvin monet omalla luvallaan vastoin aikaisempia kieltoja sopimattomasti olivat ruvenneet myssyissään käyttämään, olisivat poistettavat». Sipoon kokouksessa tehtiin samansuuntainen päätös, jonka mukaan vain sellaisia silkkimyssyjä saatiin käyttää, joissa ei ollut hopea- tai kultakirjausta. Tästä huolimatta kannettiin ylellisesti koristettuja myssyjä yhä edelleen. Kansallismuseon kokoelmissa on joukko tykkimyssyjä 1800-luvulta, joissa kirjaus on kullan- ja hopeankarvaista litteätä tai hienoa pyöreää metallilankaa ja paletteja (kuva 93). Tavallisimmat koristeaiheet olivat muutoin lehtivarsia, jotka kantoivat nuppuja ja kukkia (kuvat 94—98).

Kuva 99—101. Tykkimyssyn pitsejä. A. 6613 Laitila. A. 5217 Vehkalahti. A. 1626 Polvijärvi.

Tykkimyssyissä havaitaan sama ilmiö kuin molemmissa edellä käsitellyissä naisten päähineissä: ne pienenivät vähitellen pienentymistään. Vanhimman muodon otsa kaartui loivasti sisäänpäin (kuva 91); sen jälkeen tuli muotiin myssy (Tyrvää), jossa keskellä otsaa oli tylsä kieleke kahden pyöreäpohjaisen leikkauksen välissä (kuvat 93—96). Pohjois-Karjalssa, missä tykkimyssy ei samassa määrässä kotiutunut kuin lännempänä, se paraastaan oli tätä jälkimäistä muotoa ja verrattain iso. Muualla muodostui sen otsa yhä suoremmaksi, samalla kun myssy itse kapeni ja muutenkin pieneni. Tyrväällä sanottiin sitä 1854:n vaiheilla tässä uudessa asussa k a a l o m y s s y k s i (kuva 98). Suppeimpaan muo-

toonsa se kutistui jo noin 50 vuotta sitten Ruotsin Pyhtään suomalaisissa kylissä ja Anjalassa, missä tykki sensijaan oli niin leveä, että ulottui yli otsan. Takaa riippuivat neuloilla kiinnipannut mustat silkkinauhat (kuva 88). Mäntsälässä ja Orimattilassa itse myssy, nähtävästi tanujen mallin mukaan, niskapuolelta muodosteltiin alaspäin kaartuvaksi (kuvat 102, 103). Jälkimäisessä pitäjässä oli v:n 1800 vaiheilla päälaen etupuolella leveä valkoinen *pinteli*, johon pieni keilamainen, korttelia korkea musta myssy oli kiinnitetty; myssyn kärki taipui taappäin. Tämäkin muoto vähitellen pieneni, samalla kun niskapuoli koukistumistaan koukistui ja poimut ja kurenauha täydelleen hävisivät. Niskapuolen ympäri sidottiin hartioille riippumaan musta silkkinauha siten, että se päähineen päälle muodosti muutamia putkimaisia poimuja. Mäntsälän tykkimyssy jäi jo ennen 1850-lukua pois käytännöstä.

Kuvat 102 ja 103. Tykkimyssyjä. Mäntsälä 259 ja 277.

Tykkiin uhrattiin semminkin Pohjanmaalla suuria summia. Ylätorniossa maksettiin siitä 1800:n vaiheilla aina 10—12 riikintaaleria. Tällaisia jaloja pitsejä, kertoo Hilda Olson, ei osattu kotona tärkätä ja silittää. Ruotsin vallan aikana lähetettiin niitä siksi Pohjanmaalta aina Tukholmaan tai Naantaliin asti pestäviksi. Yksinkertaisempia pitsejä valmistettiin myssyihin samoinkuin tanuihin kotipitäjissäkin. Useimmissa tapauksissa ne olivat »fiinien mamsellien», kuten esim. papintyttärien työtä. Suuremmat pitsit tärkättiin erityisillä sitä varten tehdyillä pölkyillä [51] (kuva 92). Virolahdella pantiin tärkkelyksessä kastettu pitsi leivänpaiston jälkeen nurinpäin pölkylle uuniin kuivamaan, minkä jälkeen sitä sian torahampaalla lykättiin. Pölkyltä otettua käännettiin se kupuvaksi oikeinpäin. Vanhimmat pitsit olivat suorasyrjäisiä, mutta noin 70 vuotta sitten tulivat muotiin n. s. *nokkapitsit* (kuvat 99—101). Yleensä valmistivat tykkimyssyjä talon-

pojille säätyläisnaiset. Mutta niitä hankittiin myös kaupungeista: niin esim. Härmään Vaasasta ja Pälkäneelle Raumalta.

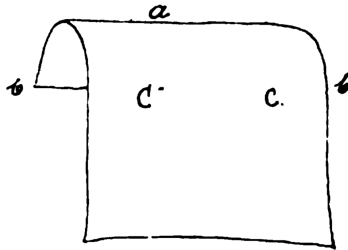
Niskarusettia käyttivät nuoret naiset ainakin Korpossa jo 1793 ja Oulun tienoilla 1802.

Paikotellen, kuten Turun tienoilla [52], Asikkalassa ja Limingassa kantoivat tykkimyssyä tytötkin — ainakin parilla viimemainitulla seudulla kuitenkin vain ripille päässeet. Houtskarissa oli tyttöjen myssyn väri Fagerlundin mukaan tavattoman vaihteleva, monasti valkoinen, mutta usein myöskin räikeävärinen ja loistava. Vaimojen myssy sitävastoin oli aina musta. Samanvärinen se oli Elmgrenin mukaan 1840-luvulla Paraisissakin, jossa tyttöjen myssyt olivat valkeat. Muutamilla paikkakunnilla, kuten Uudenkaupungin, Joutsan, Iisalmen ja Vehkalahden pitäjissä, pitivät kihlautuneet tytöt komeasti kirjattuja *morsiusmyssyjä*. Vehkalahdella ne olivat moudissa 1830- ja 1840-luvulla. Uudenkaupungin tienoilla kantoivat morsiamet myssyjä käydessään »morsiamenanett» pyytämässä.

Kuva 104. Savakkovaimo.
Jääski, Kärniemi.

Vanhat akat juttelivat aikoinaan Vareliukselle »heidän lapsuutensa aikana (1780:n paikoilla) . . . naituin pitäneen koppamyssyänsä pyhin-arkeimin aamusta ehtooseen». Ainakin myöhemmin oli tämä päähine miltei yksinomaan kirkko- ja juhlamyssy. Monin paikoin, esim. Mynämäellä, Uudenkaupungin saaristossa, Korsnäsissä, Vöyrissä ja Viipurin tienoilla mainitaan se nimenomaan rippimyssynä. Nastolassa pidettiin vain rippikirkossa pitsillistä myssyä, muutoin pitsitöntä. Luumäellä oli myssy talvinen kirkkopäähine.

Kuva 105. Hoppu. Kymi.

Tykkimyssylläkin osoitettiin surua. Paikotellen puhuttiinkin varsinaisista surumyssyistä. Ainakin Vehkalahdella ja Tuusulassa ne olivat mustalla silkillä verhottuja ja mustilla nauhoilla koristettuja. Anjalassa oli *leskenmyssyssä* kankaasta tehty, ulkoreunaltaan kapealla pitsillä varustettu tykki. *Vaimonmyssyssä* pidettiin hiuksilla pitsitykin alla punaista verkanauhaa.

Tykkimyssy näyttää tavallisimmin kiinnitetyn hiusten päälle sidottuun nauhaan, n. s. *timppiin* [53]. Vanha tapa lienee ollut pitää tukkaa myssyn alla nutturalla. Tyrväältä kirjoittaa Warelius 1854: »Vanhimmat akat harjaavat hiuksensa otsalta, korvilta ja niskasta pään laelle, johon tekevät kaksi palmikkoa ja niistä mykkyrän koppamyssynsä alle.» Samanlainen tehtiin Luumäellä palmikoista. Hollolassa kammattiin tukka edestä jakaukselle ja sidottiin nahkanauhalla juuresta lujasti kiinni. Suurin osa tukkaa jätettiin valloilleen, mutta latvapuoli, joka palmikoitiin tavalliseen tapaan, käännettiin alle. Virolahdella ja Kymissä meneteltiin pääasiassa samaan tapaan: niskaan tehdyn ja riippumaan jätetyn hiuspalmikon latva kiinnitettiin päälaelle (Tl. VIII,19). Pinteli johdettiin otsan yläpuolelta korvien taitse niskaan. Siihen kiinnitettiin ensin tykki ja sitten myssy, joka peitti tykin keskiosan. Kiinnittämiseen käytettiin neuloja.

Tykkimyssy on maassamme selvä ruotsalainen laina. Samat muodot kuin meillä tavataan Pohjalahden tuollakin puolella. Läntiseen naapurimaahamme viittaavat sitäpaitsi päähineen nimetkin: *stykkilakki* (Salo), *stykkimyssy* (Vihti), *tykkimyssy* ja *Stockholmin myssy* (Myrskylä). Ruotsalaisessa Pernajan pitäjässä sanottiin sitä Hippingin mukaan (v. 1817) »tukholmalaiseksi sidemyssyksi» (»stockholmska bindmössan»). Muita tykkimyssyn nimiä olivat *koppamyssy* (Orimattila, Tyrvää) ja *pinnimyssy* (Sääksmäki).

Viipurin puolella oli vielä tuonnoin lähtien Uudeltakirkolta aina Taipalsaarelle ja Lemille asti vaimojen *hattu* [54] aivan erikoista

muotoa. Jo Reinholm kertoo, että Viipurin savakkonaisilla oli arkena päässä *vaate*, tavallisesti erivärinen pumpulikangas, sievästi käärittynä »turbaanin mukaan» yläpuolelta leveämmäksi ja kahdelle kulmalle. Lähemmän selityksen sille saamme Schvindtin teoksesta »Suomen kansan pukuja»: »1850-luvulla tehtiin naisten hattu vielä kaulavaatteesta siten, että tämä ensin käännettiin kaksinkerroin kolmion muotoiseksi, asetettiin päähän niin, että kolmion pisin sivu tuli hiusrajaan edessä ja päällekkäin olevat kasat riippumaan pään taakse. Näistä kasoista käännettiin alla oleva sisään eli ylös takaraivolle. Hiusrajalla oleva kaulavaatteen reuna käännettiin nyt kaksinkerroin, jotta hiukset tulivat edestä näkyviin noin tuuman leveältä. Sitten käännettiin sivuilla olevat kasat ristiin takaraivon alle ja siirrettiin vastaavilta puolilta päälaelle, johon kumpainenkin kasa kiinnitettiin neulalla. Sitten käännettiin vielä takana riippuva kasa yli vastamainitun risteyksen ja takaraivon kohdalta sisään.» Huivin syrjiä koristavat ripsut jäivät riippumaan ympäri pään. 1860-luvulla alettiin käyttää valmiita hattuja, joita siis ei enää tarvinnut sitoa päähän. Niissä oli pyöreä päälakikappale, siihen liittyvä matala reuna ja ripsut välissä muilla paitsi niskapuolella. Myöhemmin alettiin hattuja kokalla neuloa. Pitkillä silkkisillä ripsuilla ja helmikirjauksilla koristettuja hattuja käytettiin pyhinä, yksinkertaisia, lyhyillä ripsuilla varustettuja arkisin. Päähän pannessa heitettiin otsan kohdalla riippuvat ripsut hatun päälle (kuva 104 ja Tl. III,3). Hiukset pidettiin kahdella ympäri pään kierretyllä palmikolla.

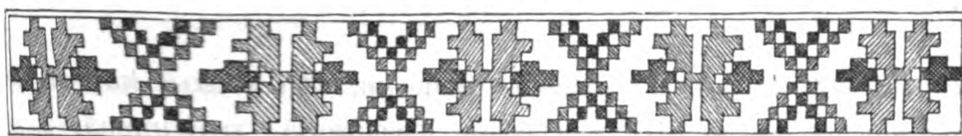

Kuva 106. Vaimo huppu päässä. Kymi.

Sortavalan tienoilla pitivät vaimot muinoin n. s. *näätähattuja* (Tl. XV, 10), jotka olivat samanmallisia kuin Vienan karjalaisten *reuhkat*, mikä nimi samoinkuin ehkä itse päähinekin oli venäläinen laina (»treuch»). Kurkijoella ne joutuivat pois muodista noin 70 vuotta sitten. Niitä pidettiin talvella kirk-

komatkoilla. 1700-luvun alulta mainitaan Savosta naisten myssyjä, jotka ehkä olivat niiden edeltäjiä: Rantasalmelta musta puolalainen naisenmyssy [55] ja Iisalmelta musta plyssimyssy [56].

Varsinaista surupäähinettä ei tämän kirjoittaja tiedä käytetyksi muualla kuin Kymissä, jossa *suursukulaisen* kuoltua pantiin päähän n. s. *huppu* (kuva 106). Sitä pidettiin vain kirkossa: etusyrjä taitettiin kaksinkerroin ja a puoli (kuva 105) asetettiin otsalle; alapuolelle jääneet kulmat levitettiin olkapäille; c c kohdista koottiin kangasta niskan taa, johon se kiinnitettiin isolla nuppupäisellä neulalla, samalla kun sitä takaraivolta aseteltiin hienoihin poimuihin; a-puolta vedettiin eteenpäin niin pitkälle, että se ulottui nenään asti, joten kasvot näkyivät vain kapeasta raosta. Toisella isonuppuisella neulalla pantiin liina leuan alta kiinni. Hupun alla ei pidetty tanuliinaa eikä pitsiä tanussa, mutta kyllä *kääröjä*. Täten puettuna käytiin »suursukulaisen» kuoleman jälkeen koko vuosi kirkossa. Samantapaista liinaa pitivät surussa Unnarydin naiset Ruotsin puolella [57] ja Saksan naiset tavallisissakin oloissa jo 1300-luvun puolivälissä. [58] Anjalassa sidottiin huivi eli riemu leuan alta kiinni siten, että se joutui hiukan silmille.

2. Naisten paita.

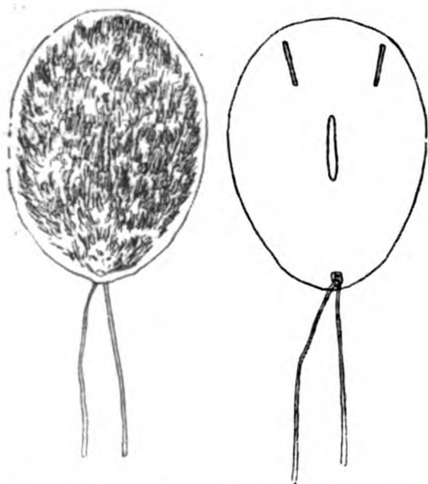
Paidalla tarkoitetaan nykyään lähinnä ruumista olevaa, edestä umpinaista, mutta pääntiellä varustettua hihallista vartalonverhoa. Asemansa puolesta kuuluu se lantioverhojen jälkeen ihmisten kaikkein vanhimpiin puvunosiin. Epäilemättä oli aika, jolloin alkeellinen ihminen ei suurestikaan vielä muodostellut luonnon itsensä hänelle tarjoamia verhoja kuten puunkuoria ja eläinten taljoja. Varustettuina reijällä päätä varten, laskettuina rinnan ja selän katteeksi sekä köytettyinä vyötäisille ne jo semmoisinaan tarjosivat melkoista suojaa tuulta, kylmää ja sadetta vastaan. Tällainen verho on edelleenkin lappalaisten karhuntaljasta tehty 95 sm. pitkä ja 70 sm. leveä *sieppuri* (kuva 107), syrjääniläisten metsästäjäin karkeasta sarasta valmistettu noin 1 m. pitkä ja 40 sm. leveä *l̀äz*, sekä vogulilaisten metsästäjäin vähän isompi *l'ųz* (kuva 108).

Suojaavampi vartalonverho saatiin tuollaisesta alkeellisesta pukimesta, kun sen kupeet ommeltiin yhteen. Tällä lailla näyttääkin syntyneen muinaisten egyptiläisten paita n. s. *kalasiris* [1]. Se oli kaksinkerroin pantuna vartalon pituinen suorakaiteen muotoinen vaatekappale, jonka taitekohdassa oli päänreikä ja jonka kupeet ommeltiin käsireikiin asti umpeen.

Että lappalaisten, syrjäänien, ostjakkien, vogulien ja samojedien talja- ja muiden suomensukuisten kansain palttinamekot ja -paidat ovat saattaneet samalla tavalla muodostua, tekee todennäköiseksi se, että niiden pääosana juuri on suorakaiteen muotoinen rinnan ja selän peittävä päänreijällä varustettu kappale

(kuvat 109, 110, 111)[2]. Hauska ilmiö on, että tämä kappale viimeisiin asti säilyi Etelä-Karjalassa itsenäisenä pukimena, n. s. *valleuksina* (kuva 112). Näitä pitivät Kaukolan naiset kirkossa käydessään. »Nuorilla tytöillä oli aina uudet valleukset tai yliset; kun nämä vanhenivat, joutuivat ne vanhemmille ihmisille. Valleuksia pidettiin yleiseen, kun ei paita ollut puhdas tai kun tämä ei ollut niin kaunis kuin tahdottiin», kirjoittaa Schvindt[3].

Lappalaisilla, ostjakeilla, voguleilla, samojedeilla ja eräillä muilla Aasian pohjoisilla heimoilla on tai oli vielä tuonnoin taljainen tai nahkainen mekko alimpana vartalonverhona. Eräissä suomensukuisissa kansoissa säilyi kankaasta tehty mekko ainoana lämpimänä vuodenaikana tai kotosalla käytettynä koko ruumista peittävänä pukuna. Votjakkilais-, čeremissiläis- ja mordvalaisnaiset tekevät sen vielä nykyään palttinasta (kuva 113); eritoten molemmat viimemainitut varustavat sen kauniilla ja rikkailla kirjauksilla. Samoin menettelivät vielä tuonnoin eteläiset voguli- ja ostjakkinaiset, jotka kantoivat m. m. nokkospalttinasta ommeltuja ja langalla ja helmillä kirjailtuja paitamaisia pukuja.

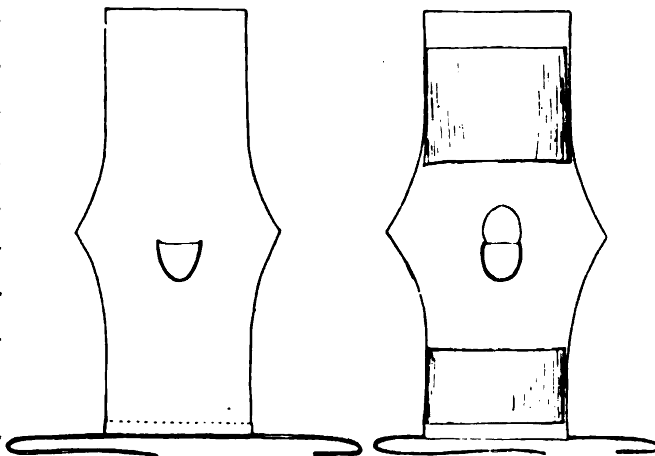

Kuva 107. Sieppuri. Suomen Lappi. 4527, 33.

Hautalöydöistä päättäen oli suomalaisilla naisilla ainakin jo myöhemmällä rautakaudella paidan[4] ohella hame, ja sama lienee ollut laita muissakin Itämeren suomalaisissa kansoissa. Kuitenkin säilyi vanha tapa kulkea paitasillaan vielä kauan. Virolaiset naiset pukeutuvat paikotellen vielä nykyäänkin työmaille mennessään vain pitkään paitamaiseen vartalonverhoon. Hupelin aikana (v. 1777) oli se paikotellen vielä kirkkopukukin. Hän kirjoittaa: »kesällä tulevat naiset usein paljaassa, vain ylhäältä pitkän viitan peittämässä paidassa kirkkoon, jossa monet kuumalla ilmalla kursailematta heittävät viitan yltään ja istuvat paitasillaan.»[5]

Inkerin Soikkolan kreikanuskoisilla naisilla oli vielä tuonnoin u m m i k k e-niminen paitamekko, jonka takaa halkinainen helmapuoli oli enemmän kuin puolen kyynärän leveältä punaisella langalla kirjattu ja pitseillä reunustettu (kuva 114).

Keskiaikaisista ja uuden ajan alkupuolelle kuuluvista kansanomaisista suomalaisista puvuista on varsin vähän säilynyt tietoja. Kansanelämää kuvaavia maalauksia on tosin keskiaikaisissa kirkoissamme, mutta muutamia harvoja poikkeuksia lukuunottamatta ne näyttävät tuotteilta, joita ulkomaiset mestarit ovat länsimaisten mallien mukaan kokoonpanneet. Suomalaisen kansanomaisen vaikutuksen tekee eräs Lallin kotiin paluuta esittävä Isonkyrön vanhan kirkon maalaus (kuva 115), joka kuuluu 1400-luvun lopulle [6]. Lallia ovella vastaanottava vaimo on puettuna umpinaiseen vartalonverhoon, joka todennäköisesti samalla on ainoa koko ruumista peittävä puin. Haliniuksen mukaan kulkivat semminkin naineet Karjalan (Kirvun) naiset vielä 1800-luvun alussa kesäisin ja talvellakin lämpimissä huoneissa paitasillaan. Samaa kertoo kapteeni Karl Fredrik Uggla Kangasniemeltä Etelä-Savosta v. 1790.

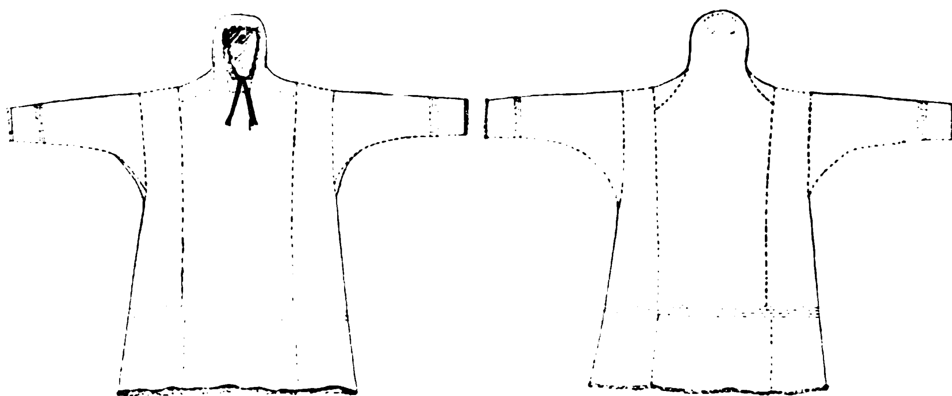

Kuva 108. Sosvan vogulien lųz, 4810, 255.

Niin kauan kuin paita oli ainoa vartalonverho, tehtiin se luonnollisesti kokonaisuudessaan samanlaisesta kankaasta. Mutta niin pian kuin se joutui alimmaksi pukimeksi ja eritoten hameen peittoon, voitiin sen aliosa tehdä karkeammasta palttinasta. Niin jakaantui paita nähtävästi jo aikaisin kahteen ompelemalla toisiinsa liitettyyn osaan: yläsiin ja alasiin. Tähän vaikutti osaltaan kai paidan yläosan koristaminenkin: suurempitöisenä ja arvokkaampana

se tehtiin paraista aineksista ja sellaisena sitä koetettiin myöskin huolellisemmin säilyttää. Ruotsissa näyttää tällä tavalla eriytynyt paita olleen jo 1500-luvulla käytännössä [7]. Germanilaisella pohjalla ilmenikin keskiajan lopusta pyrkimys jakaa vaatteet vyötäisiltä kahteen osaan: ylä- ja alaruumiin verhoihin.

Varelius tietää Tyrvään pitäjän kertomuksessaan naisten paidoissa käytetyn alasia jo 1600-luvun lopulla. Kuitenkaan ei läheskään kaikkia paitoja varustettu alasilla. Kirvussa olivat 1800-luvun alussa arki- eli ne paidat, joissa ilman mitään muuta vartalonverhoa kuljettiin, kauttaaltaan hamppupalttinaa, mutta juhlapaidoissa olivat yläset hienompaa ainetta eli pellavapalttinaa. Puoli vuosisataa myöhemmin oli naapuripitäjässä Jääskessä jo

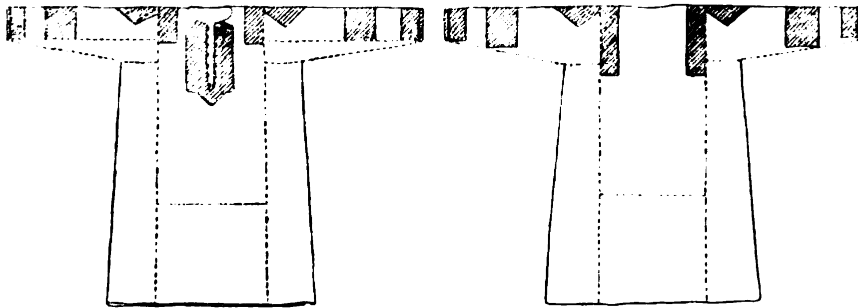
Kuva 109 ja 110. Ostjakkilainen malitsa.

edistytty niin paljon, että kirkkopaita oli kokonaan palttinainen; köyhemmät pitivät *ylispaitaa*, jonka ylempi puoli hihoineen oli palttinainen, mutta alapuoli ruohtiminen. Maan läntisissä osissa alkoivat alaset juhlapaidoista jo aikaisemmin kadota.

Yläset, jotka tehtiin hienommasta kankaasta ja usein ompeluksilla koristeltiin, eriytyivät lopulta suurimmassa osassa maatamme kokonaan eri vaatekappaleeksi. Huomattavin muutos, minkä tämä aiheutti paidan kokoonpanossa, oli, että siitä hävisivät hihat ja että se varustettiin kapeilla hartiuksilla, joista se ripustettiin olkapäille [8]. Näin muodostunut *hankkipaita* oli viimeksi käytännössä sillä alueella, jossa Karjala, Savo, Uusmaa ja Häme yhtyvät [9]. Mäntyharjun pitäjän kertomuksessaan Wallenius 1812

nimenomaan sanoo, että naiset kantoivat kahta paitaa, joista alempi oli hihaton ja ylempi hihallinen vain rinnan alle ulottuva. Uudenmaan puolella jäi hankkipaita jo noin 80 vuotta sitten pois muodista, Etelä-Savossa ja Länsi-Karjalassa myöhemmin. Samoinkuin hihallinen paita oli sekin milloin kokonaan samasta, milloin alasiltaan karkeammasta kaukaasta tehty (Tl. IX,1).

Viimeisellä sataluvulla Suomessa käytetyistä paitamuodoista olivat epäilemättä vanhimpia ne, joitten pääosina olivat suorakaiteen muotoinen, olkapäiltä niin etu- kuin takapuolellekin taittuva emäkappale, ja tähän kainalojen alapuolella liittyvät kuvekappaleet — toisin sanoen se tyyppi, jolla oli vastineensa paitsi mordvalaisten, čeremissien ja votjakkien mekkopaidoissa myös lappalaisten, syrjäänien, ostjakkien, vogulien ja samojedien taljamekoissa

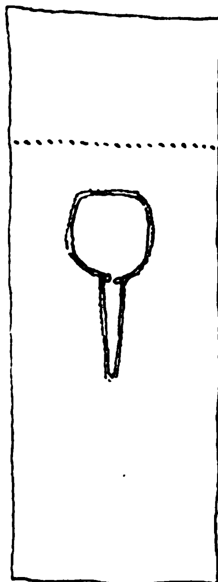
Kuva 111. Ostjakkilainen naisenpaita.

(kuvat 109, 110). Kauluksen, sepalusten ja hihansuiden puolesta muistuttivat monia näistä enin Etelä-Karjalan savakkojen paidat (Tl. IX,2). Myöhemmin hävisivät kuvekappaleet, joten syntyi tyyppi, Tl. IX,3.

Äyrämöisten paita oli n. s. *rekkopaita*, jolle leimansa antoi matala kaulus, vasemmalle puolelle tehty sepalus ja leuan alainen kirjaeltu *rekko*[10]. Se muistutti huomattavasti m. m. čeremissien mekkopaitaa, jonka leuan alusta niinikään on kirjattu. Muinaisten muromalaistenkin paidassa oli sepalus toisella puolella.

Rekkopaitaa (Tl. IX,4) pidettiin vielä verrattain myöhään tai aivan äsken Muolaan, Kivennavan, Valkjärven, Heinjoen, Raudun, Sakkolan, Kuolemajärven ja Koiviston pitäjissä. Jälkimäisestä on tosin saatu talteen vain rekollisia ylisiä, mutta toden-

näköisesti tehtiin rekkoja sielläkin aikaisemmin paitoihin. Rekkokappale poimuttiin ja ommeltiin kiinni paidan ylisiin leuan alle. Poimut vedettiin rihmalla yhteen niin lujasti kuin mahdollista ja kirjattiin umpeen erivärisillä langoilla. Paidan kaulukseksi ommeltiin niinikään kirjattu vaatekaistale. Äyräpäässä, Kuolemajärvellä ja Koivistolla tehtiin rekot isommat kuin Raudussa ja Sakkolassa. Ensimainitulla seudulla ne tavallisimmin kirjattiin keltaisella tai ruskeankeltaisella, jälkimäisillä punaisella langalla. Kuolemajärveläisissä ja koivistolaisissa paidoissa olivat hihansuutkin villalangalla kuvitetut ja nauhoilla kiinniköytettävät.

Kuva 112. Valleukset. Kaukola. A. 880.

Savakkopaidat erosivat äyrämöispaidoista pääasiallisesti siinä, että rekko puuttui ja että sepalus oli keskellä rintaa. Tällaisia paitoja käytettiin muutoin, ainakin myöhempinä aikoina, rekkopaitojen ohella niin varsinaisella äyrämöisalueella kuin Koivistollakin. Jääsken kihlakunnassa oli niissä puna- tai sini- tai molemmilla langoilla kirjaeltu matala kaulus. Hihansuut olivat, kuten mekkopaidoissakin, avonaiset, liitingittömät (Tl. IX, 2, 3). Sepalus pantiin niin äyrämöis- kuin savakkopaidoissakin kiinni raksiin pistettävällä soljella.

Savakkotyyppiset paidat olivat epäilemättä aikaisemmin kautta koko maan levinneitä. Kansallismuseon kokoelmiin on niitä vielä onnistuttu saamaan Vampulasta, Punkalaitumelta (Tl. IX,5) ja Kuhmoisista. Tyyppi elää edelleen Etelä-Pohjanmaan ruotsalaisissa rannikkopitäjissä, mutta uudempaa lisäystä ovat siinä kai sepaluksen vasempaan puoleen ommeltu lista sekä liitingit (Tl. IX,6).

Länsimailla olivat isolla pääntiellä varustetut naisten paidat muodissa jo keskiajan lopulla ja ovat — pienempiä väliaikoja lukuunottamatta — säilyttäneet valta-asemansa yhä. 1500- ja 1600-luvulla kasvoi niiden poimuttu kaulus kasvamistaan, kunnes se muodostui irtonaiseksi kappaleeksi. Kun tämä myöhemmin joutui pois käytännöstä, saarsivat taas somat röyhelmäiset, puvun

päälle kohonneet reunat pääntietä. Ainakin jo 1700-luvulla osoitti tämä makusuunta vaikutustaan Suomessakin, ja — kuten arvata sopii — erittäinkin sen läntisissä ja eteläosissa. Vanhimpia Kansallismuseon kokoelmissa säilytettyjä paitoja on eräs nastolainen, joka kuuluu 1790-luvulla käytettyyn naisen pukuun. Sen kaulus on yli kaksi sormenleveyttä korkea, laaja ja edestä varustettu halkeimella, joka epäilemättä on katsottava entisen sepaluksen jäännökseksi (Tl. III,5). Samanlaisia paitoja käytettiin varmaan muuallakin. Askulasta (Tl. IX, 7), Vehkalahdelta ja Viipurin tienoilta (Johannes) tunnetaankin sellaisia. Seuraavalla asteella näyttää halkein umpeutuvan: aluksi se suljetaan siihen ommellulla pitsillä (Tl. IX,8), kunnes se kokonaan häviää pois. Pitsihalkein lienee ollut tunnettu Länsi-Suomesta aina Etelä-Savoon ja Länsi-Karjalaan (Säkkijärvelle) asti; kokonaan umpeutuneita käytettiin ainakin Viipurin savakkoalueella (m. m. Säkkijärvellä), Etelä-Savossa (Mäntyharjulla), Hämeessä, Länsi-Suomessa (Tl. IX,9) ja Vaasan läänissä (Vöyrissä ja Maksamaalla, Tl. IX,10). Kaulus oli useimmiten reikäompeluksilla koristettu, tavallisimmin ripsu-[11], harvemmin pitsilaitainen[12]. Etupäässä arkioloissa lienee käytetty niitä naisten paitoja, jotka olivat laajalla kauluksettomalla ja sepaluksettomalla pääntiellä varustettuja. Sellaisia on Kansallismuseon kokoelmissa Länsi-Suomesta, Pohjanmaalta, Hämeestä ja Savosta[13]. Hihat olivat milloin liitingillisiä (Tl. IX,11), milloin liitingittömiä (Tl. IX,12). Lapväärtissä Pohjanmaalla kirjailtiin olkapäät punaisella langalla.

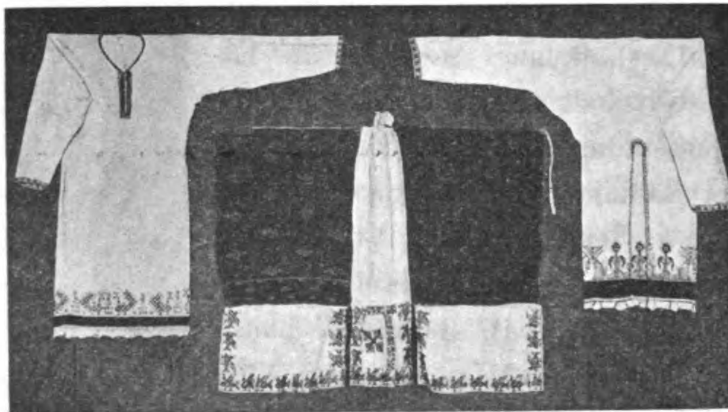

Kuva 113. Čeremissinainen. Julie Wichmannin mukaan.

Laatokan luoteis- ja pohjoisrannikoillakin tuntui länsimainen vaikutus: Hiitolasta aina Salmin seuduille asti käytettiin laajalla ja kauluksettomalla pääntiellä varustettuja paitoja, joiden sepalus paikotellen pantiin soljella kiinni. Ne olivat kauluksen ja olka-

päiden alta sekä hihojen suista kauniisti poimutut; Hiitolassa kävi pitkin olkapäitä reikäompelu (Tl. IX,13). Salmilaisen r ä t š i n ä n yliset olivat punaisesta pumpulikankaasta ja alaset liinavaatteesta. Helmaan ommeltiin punaisella langalla stilisoituja eläinten ynnä muita kuvia (Tl. IX,14 ja otsikkokuva).

1800-luvun alkupuolella (s. o. laajalla halkeinkauluksella varustettujen paitain jälkeen) tulivat kai itäisellä Uudellamaalla, Etelä-Savossa ja -Hämeessä sellaiset naispaidat käytäntöön, joissa sepaluksella varustettu kaulus oli verrattain suppea, mutta korkea ja alaskäännettävä (Tl. IX,15, kuva 147). Sekin koristettiin reikäompelulla, vieläpä joskus nyplätyllä pitsillä tai ompelukirjauksilla (kuva 116). Sepalus pantiin kiinni soljella tai napilla.

Kuva 114. Ummikke ja hurstut Inkeri, Soikkola. 4524, 43, 71.

Äyrämöis- ja savakkopaitojen hihoista oli jo kysymys. Lännempänä käytetyissä paidoissa näyttää hihansuissa yleensä olleen liitingit. 1700-luvun lopulta juontautuvassa nastolaisessa paidassa (Tl. III,5) ne ovat kapeat ja punaisella langalla kirjatut; samoin eräässä vanhassa askulaisessa ja säkyläisessä. Tavallisemmin olivat liitingit leveät [15], usein reikäompelulla ja laitaan tehdyllä sahanterää muistuttavalla tai nyppyneuloksella koristetut. Joskus ne valkealla rihmalla kirjattiin. Vielä tuonnoin pidettiin Raja- ja Venäjän Karjalassa paitoja, joiden olkapäihin oli ommeltu koristeita ja joita viimemainitulla seudulla sanottiin *muiskarätsinöiksi*. Edellä näimme juuri, että Lapväärtissä Etelä-Pohjanmaalla vielä tuonnoin olkapäät olivat kirjaeltuja. Sama lienee ollut laita

aikaisemmin muuallakin; ainakin Etelä-Hämeessä (Nastolassa) muistavat vanhimmat ihmiset sellaisista paidoista kuulleensa. Paikoin kuten Viipurin savakoilla ja ehkä jo 1700-luvulla Iitissä olivat kyynärpäihin päättyvät hihat muodissa.

Kuva 115. Lallin kotiintulo. Maalaus Isonkyrön kirkossa.

Paidan ylisien [16] ja eritoten hihain koristelu johti, kuten edellä huomautettiin, osaltaan siihen, että yliset eriytyivät eri pukimeksi. Tämä eriytyminen tapahtui varmaan jo aikaisin. Eräässä tuomiokirjassa Rantasalmen talvikäräjiltä 1709 puhutaan jo ylisistä (»Quinfolcksöfverdelar») [17]. Koivistolla ne olivat rekollisia (Tl. IX,16). Räisäläisissä ylisissä olivat kuvekappaleet (Tl. IX,21) samanlaiset kuin vanhanaikaisissa paidoissa. Lavansaarelaiset koristettiin helmapuoleltaan kirjauksilla (Tl. IV,6 ja IX,17). Jaalalaisten *piikaräen kirkkoylisten* kaulus oli revintäisellä koristettu (Tl. IX,18) samoinkuin paidankin. Nastolassa kirjattiin kaulus n. s. *tyysteillä* eli nukallisilla nauhoilla. Olkapäiltään komeat olivat säkyläläiset (Tl. IX,20) yliset Pohjanmaalla Vöyrissä sanottiin niitä b u s s a r o u n i k s i (Tl. IX,19). Mäntyharjulta mainitaan yliset 1800-luvun alulta. Kauluksensa ja hihojensa puolesta ne yleensä olivat samanlaisia kuin paidat. Kymissä ne tehtiin niin lyhyet, etteivät ulottuneet hameen kauluksen alle.

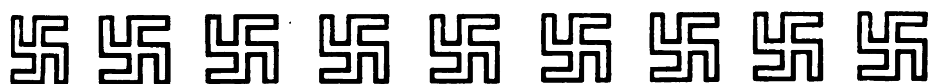
Paidan ja ylisten kauluksen ja hihain koristelu johtui suureksi osaksi siitä, että kotosalla ja lämpimänä vuodenaikana kirkossa ja vieraissakin oltiin paitahihasillaan. Naimattomat naiset kävivät Kalmin mukaan

Kuva 116. Naisen paita. Iitti. A. 5486.

jo 1700-luvun puolivälissä kesäisin enimmäkseen siten. Vielä vanhempi näyttää sama tapa olleen Etelä-Karjalassa, jossa — kuten juuri näimme — vanhempina aikoina ei lämpimällä säällä liioin ollutkaan muuta yläruumiin verhoa kuin paita.

3. Hame ja vaippa.

Edellisen luvun alulla tulimme siihen käsitykseen, että suomalainenkin naispaita samoinkuin votjakkilainen, čeremissiläinen ja virolainen aikoinaan samalla toimi mekkona eli — oikeammin — mekkohameena. Kuitenkin oli niin Karjalan, Savon kuin Länsi-Suomenkin naisilla jo pakanuuden loppuaikana erikoinen hame. Tämä varustettiin hartuuksilla, jotka olkapäiden etupuolelta pantiin soljilla kiinni. Muinaiskarjalainen naisen hame oli Schvindtin kaivauksissa tekemäin havaintojen mukaan todennäköisesti kokoonpantu kahdesta kangaspalasta, joiden syrjät olivat kainalojen alta harvaan yhteenneulotut; ainakin joskus oli toinen kankaan syrjä paksuilla solmupäisillä ripsuilla koristettu. Hartuuksia yhdistävistä soljista riippuivat kauniit ketjut, jotka kannattivat erinäisiä esineitä, kuten puukkoa, kukkaroa ja korvalusikkaa (kuva 117), joista ensimainittuja yhtenään tarvittiin [1].

Inkerin Tuuterin sekä raja- ja vienankarjalainen vielä äsken käytetty hartuushame (kuva 118), jossa olivat leveät ja lyhyet olkamukset, erosi muinaiskarjalaisesta pääasiallisesti vain siinä, että olkamukset olivat yhteen kasvaneet. Se olikin nähtävästi tämän välitön seuraaja. Repolassa Aunuksessa sanottiin sitä *päällyssovaksi*, minkä nimityksen perusosa on vanha suomalaisugrilainen sana [2]. Sama hamemuoto on myös syrjääniläisalueella ja yleensäkin Pohjois-Venäjällä levinnyt.

Eri taholta näyttää juontautuneen eräs toinen karjalaisnaisten hamemuoto.

Hartioille vartalon suojaksi kiedottu puin on epäilemättä vanhimpia ihmisen verhoja. Erääseen sen muodoista, joka pääntiellä varustettiin, tutustuimme jo edellä paidasta puhuttaessa. Tavallisempi oli toinen laji, joka pantiin kiinni kaulan ympärille ja josta kehittyi varsinainen vaippa. Tämä puin oli jo muinaisilla kreikkalaisilla ja germaaneilla.

Hautalöydöistä päättäen käyttivät sitä suomalaisetkin naiset pakanuuden ajan lopulla niin Etelä-Karjalassa ja -Savossa kuin

Kuva 117. Karjalaisen vaimon puku myöhemmällä rautakaudella. Schvindtin mukaan.

Kuva 118. Vaimo Vienan Karjalasta, Ruvan kylästä.

Lounais-Suomessakin. Sen syrjissä oli pitkät lankaripsut. Perniöläisiä vaippoja koristivat sitäpaitsi nauhoihin pujotetut eri kuoseja muodostavat pronssikierrukat. Karjalassa, missä ne olivat neliniitistä ja useimmin kerratusta hienosta villalangasta kudottua kangasta, ne pantiin kiinni rinnan kohdalta paidan soljen alapuolelta hevosenkengän muotoisella soljella[3]. Perniössä ne olivat suorakaiteen muotoisia noin 150 sm. pitkä ja 90 sm. leveitä sekä hienoa villavaatetta[4]. Siellä kannettiin niitä molemmilla hartioilla: kulmia piti rinnan kohdalla koossa nahkasilmukkaan pis-

tetty nauha. Tuukkalassa Etelä-Savossa riippui vaippa A. O. Heikelin mukaan vasemmalla puolella oikealta olalta (kuva 119)[5].

Itämeren maakunnissa pysyivät vaipat muodissa meiltei kansanomaisen pukuparren viimeisiin aikoihin asti. Lättiläiset panivat ne soljilla kiinni milloin edestä, milloin oikealta olalta (kuva 120), mutta liiviläiset aina rinnan kohdalta (kuva 121). Edellisten vaipat muistuttivat pronssikierrukkakoristeineen suuresti pakanuuden aikaisia. Virolaisilla oli Alutakusessa ja Wironmaassa *söbba*-niminen koristeltu vaippa vielä 1800 luvun alulla[6].

Kuva 119. Savolaisvaimo myöhimmällä rautakaudella. A. O. Heikelin mukaan.

Suomessa näyttää soljen käyttö vaipassa jo aikaisin ruvenneen häviämään. Perniöläiset vaipat pantiin, kuten juuri näimme, jo myöhimmällä rautakaudella kiinni nauhalla. Vaippoja eli n. s. *hurstuita*, joissa oli nauhakannin eli olkamus, käytettiin vielä 1800-luvun puolivälissä Jääsken kihlakunnan pohjoisosissa: Joutsenossa, Ruokolahdella ja Rautjärvellä. Ne olivat nelikulmaisia, kokovillaisia, kirjava- ja ristiraitaisia kangaskappaleita, joissa oli punaverkainen helmus. Asioilla käydessä ja kirkkomatkoilla pidettiin hurstut toisella olalla riippumassa siten, että se peitti vastaisen puolen käden ja siinä olevan kantamuksen (Tl. II,1). Sateella ja pyryllä se pantiin huivin tapaan päähän. Viljanleikkuussa se oli hartioiden suojana sadesäällä. Sillä peitettiin myös ulkosalla lapsi hurstiin, yhdentekevää, kannettiinko hurstia vai pantiinko se puun-

oksaan riippumaan. Hurstut on diminutivimuoto hursti sanasta. Että hursti suojavälineenä palautuu kaukaiseen aikaan, todistaa sen vironkielinen vastine *hõlst* ('liinainen sadeverho', 'pääpussi'). Hurstut mainitaan muutoin Ruokolahden ja Jääsken tuomiokirjoissa jo 1700-luvun alkupuolella [7].

Vaippoja kannettiin myös siten, että niistä muodostui jonkinlainen hame. Liettuassa sanottiin tätä A. Zweckin (Litauen, s. 155) mukaan *margineksi*. Hän kirjoittaa: »Muinainen margine (sanasta margas = kirjava) pantiin kokoon kahdesta kirjavasta vaatekappaleesta, jotka kotona valmistettiin. Ne kietaistiin toinen toiselle, toinen toiselle puolelle ruumista kainalon alle ja molemmat yläkulmat yhdistettiin tai soljilla toisiinsa liitettiin vastaisen olkapään päältä, joten käsivarret tosin jäivät paljaiksi, mutta vatsa ja selkä joutuivat kaksinkertaisen peitteen alle . . . Vartalon ympärillä piti niitä kirjava neulottu vyö.»

Kuva 120. Lättiläisiä: vaimo ja tyttö. A. O. Heikelin mukaan.

Samantapaista, vaikka karjalaismallisista olkamusvaipoista muodostettua hametta kantavat jotkut vanhat vaimot vielä nykyäänkin Inkerin Hevaan pitäjässä.

Paulaharjun mukaan on sen omituisin kappale musta ylhäältä alas asti avonainen *aanua*. »Halkinainen puoli on asetettu vasemmalle sivulle, »kurapuolelle», ja aanuata kannattaa halkeaman yläreunaan kiinnitetty, vasemman olan yli käyvä o l k a m u s. Aa-

nua on n. metrin pituinen ja, kuten kuvista 122 ja 123 nähdään, se ulottuu ylhäällä hartioihin kainaloiden alle, alaalla se tapaa nilkkoihin. Vyötäisiltä sitä kiinnittää ruumiin ympäri sidottu, eteensolmittu vyö, *vyy*. Värttinällä itse kehrätyistä villalangoista on aanua 4:llä niidellä kudottu ja itse ommeltu. Leveyttä on siinä kaksi *palttinaa* (kankaan koko leveyttä) ja reunoissa viistot *laijat*, niin että helman pituus on 140—150 cm. sekä yläreunan 75—80 cm.»

Kuva 121. Liiviläisvaimo nuorikon puvussa. A. O. Heikelin mukaan.

»Kurapuolella olevan halkeaman peitteenä aanuan alla käytetään *hurstut*-nimistä vaatetta. Se on neliskulmainen kappale, vyötäisten kohdalta aanuan alareunaan ulottuva. Samoinkuin aanuassa, on siinäkin yläнurkassa olkamus, joka asetetaan oikean olan yli samoinkuin aanuan olkamus vasemmalle olalle. Hurstut on kudottu värjätyistä villalangoista rihmaloimiin; hurstuessa oli ruskeanharmaalla pohjalla ruskeankeltaisia ristiraitoja. Alareunassa on n. 25 sm:n levyinen helma, kokoonommeltu erivärisistä kolmekulmaisista verkapalasista, *loskuloist* eli *loskusist*. Siinä punaisia, sinisiä, keltaisia, mustia, ruohonpäisiä loskusia». Aanuan ja hurstuen alla oli paita, *rätsinä*[8].

Samanlaista *hurstuthametta* käytettiin vielä 1700-luvun lopulla Pyhäjärvellä Karjalan kannaksella. Se muodostettiin Schvindtin[9] mukaan kahdesta nelikulmaisesta vaatekappaleesta, joita ei ommeltu yhteen, vaan varustettiin kumpainenkin olkamuksella, mitkä

pantiin ristiin siten, että vasemman puoliskon olkamus tuli oikealle olalle ja oikeanpuolisen vasemmalle.

Kirvun kappalainen Halinius kertoo 1802 »puolihameesta», joka tehtiin m. m. neliskulmaisesta sarkakappaleesta; sen raidat olivat leveitä valkoisia, sinisiä ja punaisia, ja helma oli koristettu kolmea tuumaa leveällä punaisella veralla. Hame, joka jätti toisen kupeen ylhäältä alas asti avonaiseksi, joten ainoana verhona sillä puolella oli paita, riippui yläkulmiin kiinnitetystä leveästä

Kuva 122 ja 123. Aanuaan ja hurstueen puettu vaimo. Inkeri, Hevaa.

kirjavasta nauhasta, n. s. *vironvyöstä*, avonaisen puolen olkapäältä. Se ulottui vastaisen puolen kainalon alta liki kantapäitä, ja sen ympäri, vyötäisille, pantiin paria tuumaa leveä, lähes kahdellakymmenellä vaskilapalla koristettu nahkavyö, jonka solki asetettiin navan alle. Vaate, josta Halinius puhuu, oli varmaan raidallista hurstutkangasta.

Toiselta puolen avonaista hametta käytettiin aikoinaan Virossakin. Hupelin [10] mukaan ei Järvänmaan naisilla 1777:n vaiheilla »ollut minkäänlaisia alushameita, vaan niiden sijasta kappale paksua villavaatetta tai kesällä paksua palttinaa, jonka he neulotulla vyöllä kiinnittivät ruumiiseensa». Helmen pitäjässä eivät naisten paitain alaset eikä sekään vaate, jota he kantoivat alushameen sijasta, olleet yhteenommeltuja. Tarton ja Järvämaan piireissä reunustivat he sen vaatteen alaosan, joka heillä kävi alushameesta,

Kuvat 124 ja 125. Vaimo hurstod yllä. Vilho Setälän valokuva.

kaikenlaisilla lasikoralleilla. »Virolaiset naiset», kirjoittaa Kruse [11] 1842, »eivät Peipposjärven tienoilla monasti vieläkään kanna yhteenommeltuja hameita, vaan lantioiden ympärille käärittyä nelikulmaista vaatekappaletta, joka ulottuu aina jalkoihin asti». Vähävenäläinen naisten hame on vieläkin kaksinkerroin pantu ja vyön kannattama vaate. Samantapainen on Venäjän sisäosissa käytetty *poneva*-niminen hame [12].

Juuri mainituista virolaisia hameita koskevista tiedoista ei käy täysin selville, oliko niissä olkamus vai ei. Sitävastoin tiedetään, että tämä puuttui siitä hurstuthameesta, jota kreikanuskoiset soikkolaiset, ižori- ja vatjalaisnaiset ennen käyttivät. Sitä sanottiin Soikkolassa *paidaksi:* leveä valkea helmus ja varsinainen hamekangas olivat rikkaasti ompeluksilla koristettuja. Ižorien *hurstukset* eli *hurstod* oli tehty kolmesta kappaleesta, joista keskimäinen oli helmaa kohti levenevä ja palttinainen (*hurstuskañgasta*) ja laitimaiset tasasoukkia, helmapuoleltaan myöskin palttinaisia, mutta pääosaltaan eli yläpuoleltaan sinikuteista ja valkoloimista kangasta (kuva 114, 124, 125).

Kuva 126. Muromalainen naishauta. Gorodcovin mukaan.

Viimemainittu hurstutmuoto oli kovin mielenkiintoinen — erittäin sentähden, että sen suurin osa oli palttinaa, n. s. *hurstutkañgasta*, mikä nimitys antaa syytä oletukseen, että koko pukuosa aikoinaan oli samaa kangasta. Hupelin mukaan olikin kesähurstut paksua palttinaa eli hurstia. Tähän nähden on hauska tosiasia, että itse nimitys *hurstut* on diminutivimuoto *hursti* sanaa, jonka virolainen kielellinen vastine merkitsee palttinaista sateenverhoa, pääpusia. Sellaisena se hyvin soveltui vaipan nimeksi.

Tällainen vyötäisillekin kiinnitetty vaippahame näyttää olevan vanhaa alkuperää. Moskovalainen muinaistutkija Gorodcov [13] paljasti muinaisella muromalaisella pohjalla 1910 joukon naishautoja, joista erittäinkin yksi (kuva 126) on kovin mielenkiintoinen sen takia, että siinä tavatut puvun jäännökset monissa suhteissa täydellisimmin vastaavat juuri esitettyä ižorilaista ja vatjalaista hurstutpukua (kuvat 124, 125). Tämän puvun kantajilla olivat ennen kaarisykeröt, jotka m. m. hiuksista, nahkaremeleistä ja pronssikierrukoista muodostettuina oli-

vat entisillä muromalaisillakin. Näillä samoinkuin inkerikoilla oli kulmikkailla palloilla koristetut korvarenkaat sekä selkäpuolella palmikonnenät. Muromalaisilla näyttää säännöllisesti olleen toisella puolella rintaa leveäkehäinen paljinsolki; aseman selittää inkerikkopaita, jossa sepalus on aina toisella puolella kaulaa. Inkerikkopukuun kuului esiliina, n. s. *serentkat*, molemmista päistään ompelukirjainen liina, joka pantiin vyölle kaksinkerroin siten, että päällimäinen pää jäi alemman pään yläpuolelle riippumaan. Muromalaisissa puvun jäännöksissä nähdään polvien ja nilkkain välillä kolme poikkiriviä kolmiomaisia riipushelyjä, joista alimmat epäilemättä kuuluivat hameen helmaan ja ylemmät esiliinan päihin. Inkerikkopuvussa oli oikealla puolella vyössä ompelukirjainen *vyörätti*, joka sekin pantiin kaksinkerroin. Kahden pään riippuvana kantoivat Muromankin naiset samalla puolella nahkaista, sirkoilla koristettua vyötä. Koska inkerikkojen pukutyyppi periaatteeltaan siis läpeensä on samanlainen kuin muinainen muromalainen, täytyy sitä pitää tämän jälkeläisenä. Näin ollen on olettaminen, että hamekin molemmissa oli tyypiltään sama, s. o. muromalainenkin oikealta puolelta avonainen. Epävarmaa on, kuuluivatko kuvan 126 näyttämät vyönalaiset keilamaiset helyt siihen vai esiliinaan. Niiden tapaisia koristeita ei, selkäpuolella perän päällä riippuvia, pyöreillä metalliheloilla, simpukankuorilla ja helmillä koristettuja *kaattereita* lukuunottamatta, enää ole inkerikon puvussa, mutta tosiasia, joka tässäkin teoksessa moneen kertaan on todettu, on, että metallikoristeiden sijaan usein tulevat ompelukirjaiset. Viittaamme myöskin juuri esitettyyn Hupelin tietoon, että vielä 1700-luvulla käytetyt virolaisten avonaiset hameet olivat »lasikoralleilla» koristetut. Mainittakoon myös, että kaattereissa viimeisiin asti väliin pidettiin pieniä vaskisia kulkusia, jotka olivat ominaisia muromalaisen naisen palmikonpäille. Ne saattoivat kuitenkin perustua keskiajalla etupäässä Saksassa vallinneeseen tapaan pitää tiukuja vyössä helisemässä [14].

Gorodcovin mukaan kuuluvat puheenaolevat muromalaiset löydöt 600—1000 luvuille. Todennäköisesti ne kuitenkin ovat

nuorempia. Erinäisiä vastineita muromalaiselle puvulle tavataan myös mordvalaisissa vaatetuksissa ja koristeissa, mikä yhä vahvistaa sitä olettamusta, että selostettu inkerikkopuku on todella vanhaa suomalaista juurta.

Raidallisia hurstutkankaita, joiden lankojen värjäämiseen m. m. käytettiin mataranjuuria, ruvettiin kai jo aikaisin kutomaan, koska ne jo 1800-luvun alussa alkoivat jäädä pois muodista Pyhäjärvellä; naapuripitäjistä ne lienevät vieläkin aikaisemmin hävinneet. Inkerin hevaalaisessa puolihameessa edusti siis alla oleva *hurstut* varmaan vanhempaa, päällä kannettu tummansininen *aanua* uudempaa kantaa. Kangaslajin muuttuessa muuttui nimikin.

V:n 1802 vaiheilla käytettiin Kirvussa Haliniuksen mukaan puolihameen ohella hartuuksilla varustettua umpihametta. V. 1852 ilmestynyt kertomus Jääsken vanhasta vaateparresta ei enää puhu mitään puolihameesta, mutta sanoo hihattomat ylishameet, jotka epäilemättä olivat juuri Haliniuksen tarkoittamia hartuushameita, jo heitetyn pois. Ne olivat siis nuorempi muoto, joka syrjäytti hurstuet tieltään. Samaan suuntaan puhuu Jääsken kihlakunnassa käytetty nimi *hurstuthame*, mikä merkitsee hurstutkankaasta tehtyä umpeutunutta puinta.

Tekijälle kertoi eräs vanha Kirvun vaimo kesällä 1893 hurstuista aikoinaan ruvetun tekemään umpihameita. Oli siis luonnollista, että hurstutta seurannut hartuushame muotonsa ja kokoonpanonsa puolesta läheisesti liittyi edeltäjäänsä — että se siitä aluksi pääasiallisesti erosi vain siinä, että syrjät toisen kainalon alta ommeltiin yhteen. Että kantajat itsekin enin kiinnittivät huomiota tähän puoleen uutta hamettaan, näyttävät osoittavan sellaiset hameen nimet kuin *ummikke* ja *ympärikkö*, joista edellistä käyttivät kreikanuskoiset karajalaiset Inkerissä, jälkimäistä lavansaarelaiset ja eräät virolaiset (*ümbrik*). Luonnollista on, että umpeutunut hurstut sopusuhtaisuuden vuoksi varustettiin kahdella olkamuksella, mihin lukuun kahta hurstuetta kannettaessa jo olikin totuttu.

Sanotun perusteella on oletettavaa, että hame umpeutuessaan

muodostui eri seuduilla erilaiseksi aina sen mukaan, minkälainen hurstut oli: jos tämän olkamukset pantiin soljilla kiinni, kohosi hame niin selkä- kuin rintapuoleltakin liki kaulaa, jos olkamukset olivat pitkät, jäi hame, kuten näyttää olleen laita Kirvussa, vatsan kohdalle riippumaan. Vihdoin hävisivät olkamukset, ja hame kiinnitettiin kauluksestaan vyötäisille. Näimme edellä, että Inkerissä näin meneteltiin jo muutamien hurstuidenkin kanssa (kuvat 124, 125).

Koivistolainen umpeutunut *hurstut*, joka vieläkin ommellaan hurstutkankaasta, oli ennen hartuushame. Sama oli varmaan 1800-luvun alulla niiden hurstuthameiden laita, joita Jääsken kihlakunnassa sekä Uudellakirkolla ja Kuolemajärvellä vielä muutama vuosikymmen sitten lantioille kiinnitettynä käytettiin.

Jääskessä pidettiin 1852 kirjoitetun kertomuksen mukaan *hurstuuthametta* »kalleimpana arvoltansa ja kauneimpana näöltänsä». Se oli niin »kirjava karvaltansa», ettei sitä joka tyttö ymmärtänyt kutoa. Mutta sepä tyttö oliki muita muhkeampi, joka itse osasi langat painaa, kehiltä luoda kankaan ja sitte sen kutoa »hurstuuthamesaraksi». Hameen helmaan ommeltiin kolmea, toisinaan neljääkin tuumaa leveä *liepeys* punaisesta ostoverasta.

Koiviston hurstuen pääosa, varsinainen hurstut, oli ruudukkaisuuteen vivahtava puna-, musta- ja valkoraitainen villavaate. Poikkiraitaista helmavaatetta sanottiin hurstuen *teräksi*, ja oli se jo 50 vuotta sitten voin 20 sm., myöhemmin lähes 30 sm. leveä. Alimpana oli hurstuen helmassa punainen, pyöreävartainen nauha, jota sanottiin *tikutteeksi*, tai oli helman reuna päärmetty punaisella veralla, *päärmeveralla* (kuva 10 ja Tl. II,3). Kuolemajärvellä, jossa pukuparsi oli miltei sama kuin Koivistolla, olivat viirut hurstueiden helmassa leveämmät. Uudellakirkolla, jossa hurstuet olivat kesähameita, oli niiden helmassa leveä punainen verka ja tämän reunassa vielä keltainen nauha. Siellä joutuivat hurstuet pois käytännöstä 1850-luvulla. Ruokolahdella tulivat niiden sijaan harmaat hameet 1857:n vaiheilla. Koivistolla niitä vielä vanhat naiset käyttävät.

Haliniuksen edellä mainittu, v. 1802 selostama hartuushame

tehtiin punaisesta, sinisestä tai tavallisimmin mustasta sarasta; punasarkaiseen pantiin tuumaa leveä sininen, muihin punainen verka helmaan; mustan hameen helma saatettiin koristaa keltaisellakin villanauhalla. Hame, joka riippui »navan alapuolella», ulottui ainoastaan $^1/_2$ korttelia pohkeiden alapuolelle, ja siinä oli leveä halkein, joka päättyi haarojen paikkeille; usein ja erittäinkin nutena se oli kiinniommeltu sini- tai valkosarkaisiin liiveihin. Vanhemmissa hameissa oli kai liivien sijalla olkamukset, koska nekin »riippuivat» ja alkoivat vasta navan alta.

Tämä hamemuoto, kuten edellä mainittiin, jäi Jääskessä käytännöstä pois jo ennen v. 1852, mutta oli eräissä eteläisemmissä pitäjissä, Pyhäjärvellä, Sakkolassa, Raudussa ja Metsäpirtissä vielä muutama vuosikymmen sitten muodissa. Kolmessa viimemainitussa pitäjässä se oli sekä väriensä että edessä olevan halkeimensakin puolesta samanlainen kuin Jääskessä. Punaista *helmaniekkaa hametta* pidettiin arkena, mutta sinistä tavallisimmin juhlina (kuvat 127, 130 Tl. II,2). Pyhäjärvellä tehtiin hartuushame tummansinisestä sarasta, mutta sielläkin halkeimellinen (Tl. II,6). Kaikissa mainituissa pitäjissä se varustettiin kapeilla hartuuksilla, jotka — samoinkuin kapea kauluskin — usein tehtiin punaisesta verasta. Pyhäjärvellä vyötettiin hame *kokkaniekka-* eli *vironvyöllä* rintojen alta — näiden piti mitä enemmän esiintyä —, mutta muissa mainituissa pitäjissä niiden yläpuolelta.

Ei ole säilynyt tietoja siitä, käytettiinkö muissa kuin edellä mainituissa Etelä-Karjalan pitäjissä hartuushameita, mutta päättäen niiden viimeisestä levenemisestä on ilman muuta selvää, että niitä väliseuduillakin pidettiin. Tämä on sitä ilmeisempää, kun tiedetään, että hartuushameita vielä 1800-luvun alussa käytettiin eräissä muissakin maamme maakunnissa.

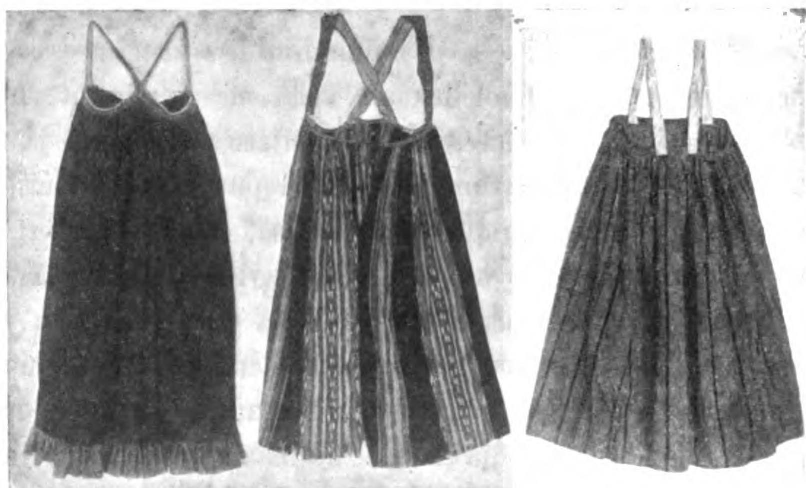
Eteläkarjalaismalliset, s. o. pitkähköillä, kapeilla sekä samalla näkymään tarkoitetuilla hartuuksilla varustetut ne olivat Parikkalassa 1820:n vaiheilla käytetyssä hameessa, missä kapeiden raitojen välissä oli leveitä punaisia rantuja (Tl. IV,5).

Verratessamme toisiinsa kuvain 127—137 näyttämiä hameita huomaamme niiden olevan renkaita pitkässä kehityssarjassa: par-

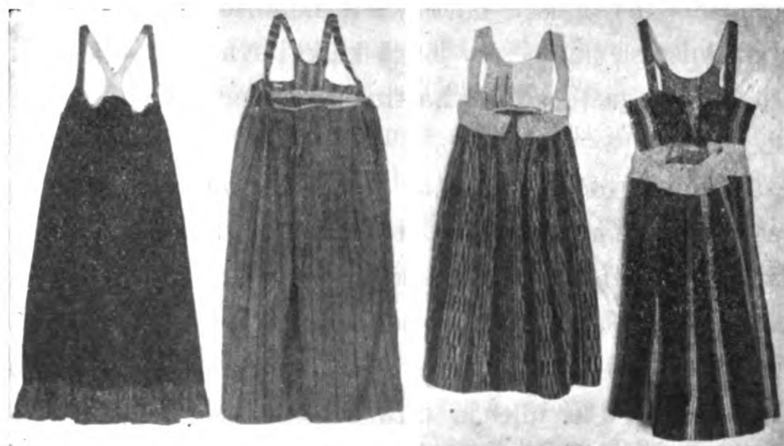
kanolaisessa mustapohjaisessa ja flammuraitaisessa hameessa eivät olkamusten tyvet selkäpuolellakaan vielä ole asettuneet yhteen; sama on laita sääksmäkeläisessä, punapohjaisessa, vihreä- ja mustaraitaisessa; rautulaisista tummansinisistä punahelmahameista on yläpuolisessa olkamusten juuret jo yhdessä, mutta vielä eri kappaleina, alapuolisessa ne ovat jo kasvaneet yhteen; sulkavalaisessa sinipohjaisessa ja pitkäviiruisessa hameessa on olkamusten yhtymäkohta huomattavasti kasvanut; vielä enemmän mäntyharjulaisessa punapohjaisessa ja kirjavaraitaisessa; nastolainen hame, jossa leveitä punaisia raitoja sinisen, harmaan, valkean ja vihreän kirjavat rannut erottavat, muodostaa jonkinlaisen väliasteen: mainittu olkamusten juuriosa on laajentunut sivuillekin, joten ovat muodostuneet liivimäiset hartiukset; ikaaliselaisissa, säkyläisessä ja kalajokelaisessa hameessa, jotka kaikki ovat joko kapearaitaista tai viiruista kangasta, ovat hartiukset muodostuneet todellisiksi liiveiksi.

Että kehitys todella on tätä tietä kulkenut, osoittavat asianomaisten kankaiden raidat: tiedetään näet, että nämä 1700-luvulla ja vielä 1800-luvun alulla olivat läpeensä leveitä ja että ne vasta sittemmin muuttuivat kapeiksi; sarjan alkupäässä nähdään edellisiä ja loppupäässä jälkimäisiä. Tiedetään sitäpaitsi, että nastolainen hame kuuluu 1780-luvulle ja että sääksmäkeläinen aikanaan on tehty sellaisen hameen malliksi, jota siellä 1700-luvun puolivälissä pidettiin.

Jos siis rautulainen hame, kuten edellä on osoitettu, juontautuu umpeutuneesta hurstuesta, on syytä olettaa, että tällainen on myös ollut parkanolaisen, sääksmäkeläisen ja muiden edellä mainittujen hameiden kantaemona; toisin sanoen: että hurstuita aikoinaan maamme muissakin osissa käytettiin. Pukuparsi lienee ehkä aikaisemmalla keskiajalla ollut sama aina Ruotsissa asti, koska virolainen *kört*, *kõrt*, joka on ruotsalainen lainasana, merkitsee — paitsi lanteille kiinnitettävää hametta — myös hurstutta [15]. Umpeutunut eli hartuushame on Ruotsissa vanha. Tobias Norlind pitää mahdollisena, että sitä Södermanlandissa pidettiin jo 1400-luvulla [16]. Unnarydistä ja Vingåkerista se mainitaan 1600-luvulla [17]. Vanhaan käyttöön viit-

Kuva 127. Rautu. A. 3239 Kuva 128. Parkano. A 2497. Kuva 129. Sääksmäki. A. 1797.

Kuva 130. Rautu. Kuva 131. Sulkava. A. 1654. Kuva 132. Mäntyharju. A. 1655. Kuva 133. Nastola. A. 1866.

Kuva 134. Ikaalinen. A. 2488 Kuva 135. Ikaalinen. A. 2487. Kuva 136. Säkylä. A. 2486. Kuva 137. Kalajoki. A. 2931.

1. Morsian, Joutseno.
2. Vaimo, Sakkola.
3. Vaimo, Koivisto.
4. Vaimo, Jääski.
5. Mies, Jääski.
6. Vaimo, Pyhäjärvi Vi. l.

taa myös Linnén kertomus v:lta 1749 Vidsköflen skånelaisnaisten tavasta kantaa hartuushametta surussa päänsä peittona siten, että liivit riippuivat kasvojen edessä käsivarren reiät korvien kohdalla. Saman tutkijan mukaan oli hartuushameita Skånen Göingessä ja Smålandissakin. Ölandista ne mainitaan 1703 ja Blekingestä vielä 1800. Ruotsalaisissakin hartuushameissa olivat hihattomat liivit kiinniommeltuina hameeseen; ne ulottuivat liki kainalokuoppia ja olivat olkaimilla varustettuja. Ne muistuttivat siis suuresti suomalaisia, erittäinkin niitä, joita myöhemmin Hämeessä ja maamme länsiosissa käytettiin. Ei siis ole mitään sitä olettamusta vastaan, että hartuushameet Pohjanlahden kummallakin puolella olivat saman kulttuurivirtauksen tuotteita.

Näimme juuri, että ruotsalainen lainasana *kört* virossa merkitsi hurstuetta. Linnén mukaan oli Göingessä ja Värendissa myös hartuushameen hameosan nimi *skört;* sanottiinpa täksi lyhyttä vyötäisillekin sidottua hametta [18]. Näyttää siis siltä, kuin vartalonverhoa tarkoittavan *skört* sanan merkitys olisi muuttunut yhtä rintaa asianomaisen pukukappaleen muuttuessa. Virossakin merkitsi *kört* vihdoin lyhyttä hametta. Samaan suuntaan kävi kehitys Suomessakin. Hartuushametta sanottiin Asikkalassa, jossa sitä vielä 1700-luvun lopulla pidettiin, *hankkikörtiksi;* samoin Mäntyharjulla [19]. Vielä senkin jälkeen, kun hartuukset hävisivät pois, säilytti hame paikotellen [20] Hämeessä *körtti* nimensä. Etelä-Karjalassa [21] ei sillä koskaan liene hartuushametta tarkoitettukaan.

1600-luvun alkupuolella mainitaan »qvinnfolkskjorteleja» eli »qvinnokjorteleja» Keski- ja Etelä-Karjalasta [22], missä tähän aikaan luulisi vain »puolihameita» pitetyn. Kun näissä asiakirjoissa samaan aikaan puhutaan myös miesten »kjorteleista» [23], jotka epäilemättä olivat mekkoja, lienee varmana pidettävä, että naistenkin »kjortelilla», ainakin mitä Karjalaan tulee, tarkoitettiin samaa puinta. Todennäköisesti ei se Savossa eikä lännempänäkään siis tarkoittanut puolihametta [24]. Vaikeampaa on sitävastoin päättää, merkitsikö se täällä mekkoa vai todellista umpinaista hametta. Lähinnä on olettamus, että sillä ensin tarkoitettiin edellistä ja sitten jälkimäistä. Sillä varmaa

on, että »kiortel» sana täällä ainakin jo 1700-luvun alulla merkitsi hametta. Toiselta puolen tiedetään, että esim. Savossa edestä avonaiset päällysvaatteet, asiakirjoissa n. s. »jakat», olivat jo 1600-luvun lopulla käytännössä.

Ne »kiortelit», joita savolaisissa tuomiokirjoissa 1600-luvulla mainitaan, olivat yleensä sarkaisia tai verkaisia. Eräässä tapauksessa on puhe vihreästä verkamekosta («kiortel of grönt kläde»); sarka oli harmaata tai mustaa. Mutta vuosisadan lopulla esiytyy jo sarssisiakin kiorteleja, jotka seuraavan sataluvun ensi neljänneksellä jo käyvät tavallisemmiksi [25]. Sarssilla tarkoitettiin ainakin myöhempinä aikoina puolivillaista, iholoimista ja villakuteista kangasta, joka Länsi-Suomessa usein oli kaunisraitaista. Eräässä tuomiokirjassa Leppävirran kesäkäräjiltä v. 1725 mainitaan suomalaista sarssia. Samoilla käräjillä on myöskin puhe hameesta, joka oli valmistettu punaisesta »kiersistä» [26].

Kutomataito oli maassamme 1700-luvun puoliväliin saakka verrattain alhaisella kannalla. Tästäkin syystä käytettiin eritoten Hämeessä sekä maan länsi- ja pohjoisosissa juhlapuvuiksi paljon ulkomaalaisia kankaita. Hollolasta kirjoitetaan vielä niin myöhään kuin 1792, että »naisten pyhävaatteet ovat harvoin kotona kudotuista kankaista tehtyjä, vaan kaupunginkankaista». Pohjanmaan pohjoisosissa ei kutomateollisuus koskaan näytä korkeammalle tasolle kohonneen.

Tavallisimpia talonpoikain käyttämiä ulkomaalaisia kankaita olivat kamlotti, kalminkki kamritsi, satini flanelli ja kattuuni [27]; joskus ostettiin kalliimpiakin kankaita kuten silkkiä ja samettia [28]. Erittäinkin ensimainittu näistä oli säästäväisyyttä harrastavan hallituksen silmätikkuna ja tuli enin puheeksi niissä hallituksen toimesta 1793 kautta koko maan toimeenpannuissa pitäjänkokouksissa, joissa kansaa kehotettiin kohtuullisuuteen puvussa. Pumpulikankaat lienevät vasta 1700-luvun lopulla tulleet yleisempään käytäntöön. 1802 mainitaan Limingassa vanhoilla vaimoilla olleen pumpulisia hameita ja 1800 sanotaan Ylitornion naisilla olleen »vähintäin kaksi pumpulista, silkkiraitaista leninkiä». Pohjois-Savossa käytettiin samaan aikaan, päättäen niistä

vahinkoluetteloista, joita 1808—9 vuoden sodan jälkeen tehtiin, paljon pumpulikankaita.

Varelius havaitsi ajanjaksolla 1697—1738 pidetyistä kalukirjoituksista Tyrvään tienoilla pidetyn valkoisia, painamalla koristettuja hameita. Sama oli laita vielä paljoa myöhemmin Kajaanin puolella.

Kun kutomataito Hämeessä ja Etelä-Pohjanmaalla 1700-luvun puolivälissä edistyi, alettiin kotonakin valmistaa värikkäitä ja kaunisraitaisia kankaita, joista sitten ommeltiin juhlapukuja. Vanhempina aikoina ja paikotellen myöhemminkin olivat kankaat kai etupäässä yksivärisiä. Puvut olivat kuitenkin vaihtelevia, koska eri vaatetukset tehtiin eri karvaisista kankaista. Hauholla pidettiin 1756:n vaiheilla »punaisia tai muunvärisiä verkahameita» ja Elimäellä 1761 »keltaisia, harmaita tai punaisia kotikutoisia hameita».

Vanhempina aikoina olivat varmaan harmaat hameet, joihin samanväristä villaa ilman muuta voitiin käyttää, varsin tavallisia. Gadd kertookin, että vanhat naiset Pohjois-Satakunnassa 1700-luvun puolivälissä käyttivät harmaita, laajoja hameita. Vuosikymmentä myöhemmin mainitaan samanvärisiä kotikutoisia hameita Elimäeltä ja Kymin tienoilta ja paria vuosikymmentä myöhemmin Maalahdelta. Karjalan puolella olivat vanhimmat muistetut hameet harmaasarkaisia Kiteellä ja Hiitolassa; Ruokolahdella ja Rautjärvellä oli arkihame viimeisiin asti samanvärinen.

Musta väri näyttää olleen jo aikaisin suosittu. Juuri edellä oli puhe 1600-luvun mustista sarkahameista. Vareliuksen mukaan käytettiin Tyrvään tienoilla tätä väriä ajanjaksolla 1697—1738. Pirkkalassa tehtiin mustia hameita 1700-luvun puolivälissä verasta ynnä muusta villakankaasta. Kymin tienoilta mainitaan niitä 1774 ja Maalahdelta mustia sarkahameita 1772; molemmissa pitäjissä ne olivat muodissa vielä vuosisadan lopulla ja ehkä myöhemminkin. 1793 käytettiin etupäässä mustia hameita Lapträskissa ja mustia kamlottihameita Uudellakirkolla Turun läänissä. Ainakin 1800-luvun ensi kymmenellä pidettiin niitä Iisalmen tienoilla ja Mäntyharjulla. Mustien hameiden helmat koristettiin

maamme itäosissa kernaasti eri väreillä. Suomussalmella ne olivat 1787:n tienoilla sarkahameissa »leveät ja monikirjatut». Sortavalan pitäjässä oli 1700-luvun lopulla helma punainen ja Hiitolassa seuraavan vuosisadan alussa sormea leveällä punaveralla reunustettu. Impilahdella käyttivät vanhat vaimot pyhinä koko mustaa hametta vielä 1865. Edellisestä jo tiedetään, että Kirvussa 1802:n tienoilla pidettiin m. m. mustia hartuushameita, joiden helmassa oli punainen verka tai keltainen villanauha. Mutta verkahelmahame pysyi Jääsken kihlakunnassa muodissa, niin kauan kuin kansanomaisia pukuja ylipäänsä pidettiin. Samoinkuin vuosisadan alussa Kirvussa oli äyrämöisten ja savakkojen musta *körtti* vielä 1870-luvun jälkeen puna- tai keltahelmainen.

Sinisiä hameita käytettiin tavallisesti mustain ohella. Varelius mainitsee nekin Tyrvään tienoilta ajanjaksolta 1697—1738. Houtskarissa kantoivat naiset vielä 1800-luvun alussa sinisiä hameita, jotka talvella olivat sarkaisia, mutta kesällä puolivillaisia; jälkimäisissä oli muutamia valkoisia rihmoja. Virolahdella olivat 1840-luvulla useimmilla naisilla vaaleansiniset hameet. Sellaiseen pukeutui Seitskarissa morsian kotoaan lähtiessään. Kirvussa kannettiin punaverkaista sinihametta Haliniuksen mukaan jo 1800-luvun alussa. Se oli ehkä jo samoihin aikoihin tai aikaisemminkin käytännössä Parikkalassa ja Kiteellä. Jääsken kihlakunnassa se sitten pysyi muodissa siihen asti, kunnes kansanomainen puku hävisi. Ruokolahdella ja Hiitolassa tulivat siniset hameet muotiin harmaiden hameiden jälkeen — jälkimäisessä pitäjässä 1850-luvulla. Siellä pantiin helmaan punainen *koittana* eli pyöreä nauha, mutta Ruokolahdella punainen verka. Valkjärven savakot ja äyrämöiset pitivät vielä 1870-luvun jälkeen samanväristä *hametta*.

Tummanruskeita hameita, jotka kudottiin värjäämättömästä villasta, käytettiin vain Joutsenossa Jääsken kihlakunnassa. Niiden helma oli veraton (Tl. II,1).

Punaisiakin hameita ommeltiin Vareliuksen mukaan Tyrväällä ajanjaksolla 1697—1738. Pirkkalasta niitä mainitaan jälkimäisen sataluvun puolivälissä. Pohjois-Satakunnassa kuuluivat ne silloin uuteen muotiin. Hauholla kannettiin punaisia verkahameita 1750-

luvulla, ja vuosikymmentä myöhemmin tiedetään niitä kudotun Elimäellä. Punakeltaisia sarkahameita pidettiin talvisin vielä 1800:n tienoilla Houtskarissa ja 1840-luvulla Ruotsin Pyhtään suomalaisissa kylissä. Seitskarilaiset tytöt pukeutuivat hääpäivänään punaiseen hameeseen. Valkealassa ne olivat n. s. konselpunaisia. Reinholmin mukaan pitivät Lapväärtin, Sidebyn ja Kristiinan tytöt ennen mitä punaisimpia hameita, jotka sidottiin mahdollisimman alas vyötäisille. Kirvussa tiedämme Haliniuksen mukaan vuosisadan alussa kannetun punaisia sarkahameita, joiden helmassa oli tuumaa leveä sininen verkanauha. Samanväriset *hameet* säilyivät kauemmin Muolaan, Kivennavan ja Heinjoen äyrämöisnaisilla, jotka helmansa koristivat väliin mustallakin veralla. Valkjärven äyrämöisnaisten *hame* oli vielä 1870-luvun jälkeen punainen, helmassa keltainen verka (Tl. III,1); *körtti* oli kokonaan punainen, siis samanmallinen kuin lännempänä.

Keltaiset hameet olivat harvinaisia: niitä ei mainita muualta kuin Kymistä ja Elimäeltä, jolla jälkimäisellä seudulla niitä 1761 sanotaan kotona kudotun. Vielä harvinaisemmat ovat suomalaisella pohjalla valkoiset hameet, joita Tyrväällä 1600- ja 1700-luvun vaihteessa käytettiin. Myöhemmin niitä mainitaan vain Houtskarista, jossa niitä vielä 1800:n tienoilla tehtiin sarasta talveksi.

Kutomataidon kehittyessä 1700-luvun puolivälissä valmistettiin kotonakin paljon erikarvaisia ja kaunisraitaisia kankaita. Edellä huomasimme Savossa kudotun sarssia jo 1725. Erittäinkin Hämeessä, Länsi-Suomessa ja Pohjanmaalla näyttävät raidat alussa olleen kovin leveitä, mutta sittemmin aikaa myöten vähitellen kavenneen. Väriyhtymät, jotka muistuttivat huomattavasti n. s. kalminkkivöissä tavattavia, olivatkin mahdollisesti kalminkkikankaista saatuja. Etelä-Karjalassa olivat jo 1700-luvulla muodissa n. s. hurstutkankaat, jotka niinikään olivat leveäraitaisia, vaikka väritykseltään ja raitojensa luonteen puolesta lännempänä käytetyistä jossakin määrin poikkeavia. Muutoin olivat naisten pukukankaat itäisellä Uudellamaalla ja Savossa, lukuunottamatta muutamia tämän eteläisiä pitäjiä, kuten Mäntyharjua ja Taipalsaarta, ainakin myöhempinä aikoina suhteellisen kapearaitaisia.

Palataksemme leveäraitaisiin viittaamme edellä mainittuun nastolaiseen 1780-luvulle palautuvaan hartuushameeseen, jonka punaiset raidat ovat 8 sm. leveitä (Tl. III,5). Muutoin vaihtelivat värit eri paikoilla ja eri aikoina jossakin määrin. Iitissä kerrotaan hyvin vanhoissa hameissa olleen valkeat ja mustat kämmenen levyiset »pohjat». Anjalassa olivat hameet 85-vuotiaan vaimon muistin mukaan *suurpohjaisia*, joissa kämmenen levyisiä rantuja erottivat viirut. Mäntyharjulla olivat raidat *rankuulit* (= brandgula) eli kirkkaan keltaiset, Taipalsaarella punaiset ja tummansiniset, vanhemmissa tavattoman leveät. 1815 ilmoitetaan halikkolaisten hameiden olleen punaisen, vihreän ja sinisen raitaisia; ensimainitut raidat olivat »ehtapunaisia». Närpiössä Pohjanmaalla kudottiin hamekankaat Reinholmin mukaan tummanvihreäpohjaisiksi ja punaviiruisiksi. Vöyrissä pidettiin n. s. *polkkahameita* (*polkatjoul*), joiden helmapuoli oli punaisen ja mustan poikkiraitainen. Samantapaisia, n. s. *polkkakirjaisia* hameita, joissa oli kämmenen levyisiä, keltaisia, punaisia ja harmaita, liitingistä helmaan asti juoksevia pitkänpuoleisia ruutuja, käytti naisväki Suomussalmella vielä 1830:n vaiheilla. Vieläkin myöhemmin eli 1870:n tienoilla oli hame *polkkaraitaista* eli suurirististä villavaatetta Ylivetelissä.

N. s. *flammuhameetkin*, joita pidettiin erittäinkin Länsi-Suomessa ja Pohjanmaalla, olivat leveäraitaisia. 1700-luvun alulla käyttivät niitä säätyläiset päättäen eräästä Puumalan ja Sulkavan kesäkäräjillä 1709 käsitellystä jutusta, jonka pastori Henrik Romanus oli nostanut kersantin vaimoa Maria Dahlbergia vastaan saadakseen haltuunsa poikansa vaimon Katariina Mananderin flammuröijyn (»flammerat tröja») ja -hameen [29]. Mutta vuosisadan puolivälissä oli flammullisia röijyjä jo talonpoikaisillakin naisilla, ainakin Pohjois-Satakunnassa, missä kirkkoherra Salovius 1752 tätä ylellisyyttä valittelee. Härmässä olivat flammuhameet 1820:n vaiheilla punapohjaisia, mustaraitaisia: raitoihin kudottiin vihreitä ja vaaleanpunaisia pilkkuja, n. s. *flammuja*. Ilmajoella olivat flammut m. m. valkeita punaisella pohjalla (Tl. V,1), ja Alahärmässä lehtimäisiä samanlaisella pohjalla. Säkylästä on Kansallis museossa punapohjainen ja vihreäraitainen flammuhame (ks. myös Tl. III,4, IV,4).

Kapearaitaiseltakin alueelta mainitsemme muutamia esimerkkejä. Vareliuksen mukaan olivat virolahtelaisten hameet 1847:n tienoilla enimmästi puna- ja mustaraitaisia, ja sama oli ainakin vielä 20 vuotta myöhemmin laita Säkkijärvellä, Ruotsin Pyhtään suomalaisissa kylissä ja Savitaipaleella. Lemiläisten hameet olivat 1841:n vaiheilla punaisia, sinisellä, mustalla tai ruohonpäisellä juovitettuja. 1850-luvulla kudottiin Luumäellä punaisen, mustan ja vihreän viiruisia hameita. Orimattilassa oli hamekangas 1800 puna- ja siniraitaista ja Iisalmella 1809 sini- ja punaruutuista tai -viiruista. Myöhemmin poisti Paavo Ruotsalaisen herättämä hengellinen liike kaiken koristelemisen punaisilla ja keltasilla väreillä: tummansininen, musta, valkea ja harmaa olivat ainoat värit, joita puvuissa siedettiin. Valkjärvellä alkoivat savakot 1825:n tienoilla pitää viirukkaita hameita. Viipurin savakkojen hamekangas oli Reinholmin mukaan valkea- ja puna- tai valkea- ja sinijuovaista (Tl. III,3). Sortavalan tienoilla kuten Pälkjärvellä, Kiteellä, Ilomantsissa, Kurkijoella ja Parikkalassa olivat hameet 1820:n vaiheilla ja paikotellen myöhemminkin monivärisiä ja pitkäjuovaisia (Tl. III,2, IV,5). Viimemainitussa pitäjässä — ja sama lienee pääasiassa ollut laita muissakin — tulivat 1870:n tienoilla muotiin poikkijuovaiset ja sitten ristijuovaiset kankaat.

Raidalliset kankaat olivat talonpoikaisnaisilla epäilemättä laina yläluokilta, jotka Ruotsissa ja arvatenkin Suomessakin alkoivat niitä käyttää 1600-luvun loppupuoliskolla [30]. Sivistyneiden keskuudessa ne pysyivät muodissa 1700-luvun puoliväliin asti. Paljon enemmän kuin Ruotsissa [31] ne kävivät kansanomasiksi Suomessa, Itämeren maakunnissa [32] ja Tanskassa.

Edellä on semminkin karjalaisia hameita selostettaessa usein tullut puheeksi hameiden varustaminen erivärisellä liepeyksellä. Tapasimme tämän jo vanhimmassa säilyneessä hamemuodossa, puolihameessa eli hurstuessa. Suomussalmelta se mainittiin v:lta 1787, mutta näyttää Schvindtin karjalaisista hautalöydöistä päättäen olleen jo pakanuuden ajalla käytännössä. Se oli tunnettu myös läntisessä ja eteläisessä naapurimaassamme. Virossa oli liepeys tummansininen tai keltainen ja liettualaisissa hurstutha-

meissa kovin kirkasvärinen. Ruotsissa varustettiin »Mora-puvun» taljahame 1757 sinisellä liepeyksellä ja hallantilainen taljahame 1796 kämmentä leveällä punaveralla. Taalainmaassa oli »Floda-puvun» musta tai sininen hame 1750 koristettu niinikään punaisella liepeyksellä. Sama oli laita »Delsbo-pukuun» kuuluvan hameen [33].

Toinen hameen koristamistapa oli sen poimuaminen, jota aikoinaan lienee käytetty suurimmassa osassa maata. Se suoritettiin, kun hame oli kostutettu kuumalla vedellä, joko ovella tai pöydällä: poimuja, jotka 3 à 7 paikasta vedettiin läpipistetyllä rihmalla yhteen, tehtiin ylhäältä alas asti. Hame pantiin Ruokolahdella ja Räisälässä painumaan lautojen, Iitissä kuumien leipien väliin, Kaukolassa makuuvaatteiden alle. Kuivattuun hameeseen ommeltiin liepeys- tai vuori helmaan; kun siihen lisäksi oli pantu kaulus, säilytti se poimut koko ikänsä.

Björck kertoo 1772 Maalahden nuorilla naisilla olleen poimuttuja hameita, mistä ei saattane päättää, että ne silloin vasta olisivat tulleet käytäntöön. J. R. Aspelinin mukaan sanottiin niitä 1700-luvun lopulla samassa pitäjässä »piipatuiksi hameiksi» (*pipatjoular*), jotka tehtiin seitsemästätoista kyynärää leveästä kaistaleesta. Houtskarissa ne (*tvinnatjól*) olivat muodissa vielä 1830-luvulla; kun ne otettiin yltä, vedettiin niiden poimuihin kohta muutamille kohdille n. s. poimurihma, minkä jälkeen ne pantiin lautain väliin painoon, jotta poimut seuraavalla kerralla taas olisivat selvät ja terävät. Sortavalan tienoilla pidettiin poimuhameita vielä 1700-luvun lopulla. Ruokolahdella ei enää poimuttu sinisiä hameita. Räisälässä ne jäivät muodista pois vasta 40 vuotta sitten.

Samoinkuin liepeyksellä varustaminen oli poimuaminenkin tunnettu niin Saksassa, Itämeren maakunnissa kuin Ruotsissakin. Ensimainitussa maassa, jossa se vuosisadat läpeensä oli ominaista kansanpuvuille, se palautuu aikaiseen keskiaikaan [34]. Itämeren maakunnissa sitä harjoitettiin niin virolaisten, ruotsalaisten kuin liiviläistenkin keskuudessa. Ruotsissa se palautuu 1500- tai 1600-luvulle [35]. Taalainmaassa käytettiin sitä 1700-luvun puolivälissä jo edellä mainitun »Floda-puvun» koristamiseen, ja myöhemmin mai-

nitaan sama tapa Skånesta, Blekingestä, Kalmarista, Närikestä ja Smålandista.

Yleensä näyttävät hameet vanhempina aikoina olleen lyhyitä; niin esim. satakuntalaisten hameet 1700-luvun lopulla ja pyhtääläisten ja kymiläisten hameet vielä 1847 sekä lapväärtiläisten, kristiinalaisten ja sidebyläisten 1840-luvulla. Reinholm sanoo äyrämöisten körtin ulottuneen vain puolisääreen. Edellisestä tiedämme Kirvun hartuushameiden 1800 olleen yhtä lyhyitä. Reinholmin muistiinpanojen mukaan olivat hämäläisten kapulakankaiset *ronkkahameet* kovin leveitä.

Viimeksi tässä yhteydessä esitettävä hametyyppi on n. s. *leninki*, jossa röijy ja hame ovat yhteen liittyneet. Vareliuksen mukaan se kuului uuteen muotiin Tyrväällä 1854; vähän aikaisemmin se lienee jo tullut käytäntöön Uudellamaalla. Sortavalan tienoilla, missä aikaisemmin kuin Etelä-Karjalassa hylättiin pois kansanomainen puku, se kotiutui 1870:n vaiheilla. Röijy pantiin kiinni hakasilla, väliin selkäpuolelta (Nastola). Tavallista oli, että hame edestä solmittiin vyötäisille kahdella sivuilta juoksevalla vyönauhalla [36]. Usein oli röijy altapäin varustettu kureliiveillä [37], joissa kummallakin puolen oli yksi rottinkinen liiviluu. Tavallisimmin ommeltiin leninki ruskeasta tai ruskeapohjaisesta ruudukkaasta tai raidakkaasta kankaasta [38], joka joskus oli kamritsia [39] tai kamlottia [40]. Se tehtiin myös ohuesta sarssista [41] tai vihtoriinista [42], jota Sortavalan tienoilla ostettiin laukkuryssiltä. Kesäleninki valmistettiin Uudenkaupungin saaristossa m. m. valkeapohjaisesta raidallisesta ja kuvikkaasta kattuunista.

Leninkiä käytettiin yleensä vain juhlatiloissa ja paikotellen eritoten morsiamen pukuna [43]. Se omistettiin ruotsinkieliseltä yläluokalta, mitä seikkaa sen nimikin [44] selvästi osoittaa. Kauhavalla käytettiin siitä outoa *tanttu* nimeä.

Paksujen villaisten hameiden aikana eivät alushameet olleet yhtä tarpeellisia kuin nykyään eikä niitä yhtä yleisesti näytä käytetynkään. Mutta kun alulle päästiin, pantiin niitä esim. kirkko-

matkoille väliin kaksi[45], jopa kolmekin[46] päällekkäin, mikä muistutti Skandinavian ja Saksan kansannaisten siellä täällä merkille pantua tapaa käyttää useita päällyshameita samalla kertaa. Tavallisesti oli alushame helmapuoleltaan poikkiraitainen. Paltamossa pidettiin sen yllä 1871:n tienoilla valkoisesta pumpulista ommeltu toinen alushame. Vareliuksen mukaan käytettiin Tyrvään tienoilla 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa ja vielä myöhemminkin n. s. *pukunahkoja*, joissa sekä hame että miehusta olivat villaista lampaannahkaa. Niitä kannettiin talvella toisten vaatteiden alla. Edellä jo näimme, että Etelä-Ruotsissa vielä 1700-luvulla pidettiin taljaisia päällyshameitakin.

4. Naisten päällysvaatteet.

Jo paitaa käsiteltäessä huomautimme sitä alkeellisissa oloissa käytettävän samalla mekkona. Tunnettu on monien Siperian alkuasukaskansojen tapa pukea pakkasella kaksi taljamekkoa ylleen: alempi karvat ulospäin. Miesten puvusta puhuttaessa tulemme huomaamaan saman tavan olleen Suomessa paikotellen vielä 1700-luvulla.

Jo edellä huomautettiin 1600-luvun alkupuolella tuomiokirjoista saatujen erinäisten tietojen mukaan maassamme pidetyn n. s. *kjortelia*, mikä ruotsalainen sana aina merkitsee umpinaista puinta. Koska se Karjalassa oli yhtä ominainen miesten kuin naistenkin puvulle, tarkoitettiin sillä siellä epäilemättä mekkoa. Joukion käräjillä $^{10}/_{2}$ 1627 tehdyssä tuomiokirjassa sanotaan palvelijattaren palkkaan kuuluneen turkin ja sarkamekon (»vadmalskjortel»). Vielä 1790-luvulla käyttivät Satakunnan ja Eteläsavon (Kangasniemen) naiset ohutta rohdinmekkoa (»tunn blångarnskjortel»). Jalasjärvellä se oli vielä seuraavan vuosisadan puolivälissä niin miehillä kuin naisillakin arkipukimena ulkotöissä.

Halinius kertoo Kirvun naisten pitäneen pyhäpäivinä erikoisia hihallisia päällyspaitoja, jotka olivat tavallisia paitoja joukon lyhempiä ja joiden sepalus pantiin kiinni kolmea sormea leveällä pyöreällä hopeasoljella. Samantapainen *päällyspaita* oli Kaukolassa vielä 70 vuotta sitten muodissa: se oli leveä- ja liitinkihihainen sekä alapuolelle polvien ulottuva, ja sitä pidettiin vain kirkkomat-

koilla kaikkien muiden vaatteiden yllä. Schvindtin mukaan roikkuivat sen hihat selkäpuolella ulottuen melkein polvien alle: käsivarret näet pistettiin ulos niiden tyvistä etupuolelta. Samanlaisilla hihoilla varustettuja edestä avonaisia viittoja käytettiin viimeksi Virossa setukaisalueella ja Vienan Karjalassa. Jälkimäisellä seudulla niitä sanottiin *sussunoiksi*. Riippuvat hihat palautuivat keskiaikaisiin länsieurooppalaisiin malleihin.

Edestä umpinaiset päällysvaatteet joutuivat 1500-luvun alulla Länsi-Euroopassa kokonaan pois muodista. Itä-Suomessa ne näyttävät tuomiokirjain todistuksen mukaan olleen vallitsevia vielä 1600-luvun alulla. Länsi-Suomessa sitävastoin silloin jo aletaan puhua »jakoista» eli edestä avonaisista vartalonverhoista.

Naisten viittoja on saatu talteen vain Itä-Suomesta. Niistä säilyneet tiedotkin koskevat etupäässä itäsuomalaista puinta. Savon naisten avonaisista päällysvaatteista, n. s. jakuista, on tietoja jo 1600-luvun loppupuolelta, mihin aikaan ne ehkä vasta tulivatkin yleisempään käytäntöön [1]. Ainakaan ei niitä Savon tuomiokirjoissa aikaisemmin mainita. Varelius sanoo vanhojen naisten Tyrväällä kertoneen, ettei heidän lapsuudessaan (1780:n tienoilla) vaimoväellä ollut turkkeja eikä minkäänlaista päällysvaatetta. Samaan suuntaan käy J. R. Aspelinin tieto Maalahdelta, että naiset 1700-luvun loppupuolella lämpimän vuoksi pukeutuivat useampiin röijyihin. Tyrväällä he käyttivät »kirkkopakkasessa» kahta parkkumihametta.

Naisten mekkoja ei ole säilynyt meidän päiviimme, mutta oletettavaa on, että ne samoinkuin miestenkin olivat kuvekappaleilla varustettujen paitain tapaisia. Todennäköisesti tehtiin viitat alkuaan niiden mallin mukaan: Karjalassa valmistettiinkin viittain selkä- ja etuvaatteet viimeisiin asti yhdestä kappaleesta, ja kainalojen alle ommeltiin kuvekiilat, jotka aikojen kuluessa näyttävät supistumistaan supistuneen.

Suorakaiteen muotoisempina kuin viitoissa säilyivät kuvekappaleet hiitolaisissa turkeissa, joissa niiden yläpäissä, n. s. *rohkamoissa*, olivat punaiset verkalistat (Tl. X,₁). Lähinnä näitä turkkeja olivat Jääsken, Kirvun ja Antrean valkosarkaiset naisten

viitat, joissa vasenpuolinen lievekappale ulottui miltei mustalla nauhalla verhottuun kaulukseen asti; oikeanpuolinen lieve päättyi hakasen kohtaan. Rintapielet olivat milloin molemmat, milloin vain toinen kirjatut. Rohkamoissa ei ollut mitään koristetta, mutta kuvekappaleissa miltei aina ommeltu poimu (Tl. X,2). Tämä puuttui usein ruokolahtelaisista ja rautjärveläisistä harmaanruskeasarkaisista viitoista, joiden hakaisten alla, kauluksessa ja helmahalkeimissa eli *verskoissa* (?) oli punaista verkaa (Tl. X,3). Joutsenolaisiin ruskeasarkaisiin *roihkanuttuihin* oli lännestä tullut esimerkki aikaansaanut ompeleet olkapäihin. Kiteeläinen valkosarkainen *sarvenatakki*, jaakkimalainen vaaleasarkainen *viitta* ja kurkijokelainen niinikään vaaleasta sarasta tehty *kokkaniekka* kauhtana erosivat Jääsken kihlakunnan viitoista paraastaan vain siinä, että kauluksessa, hakaisten alla, *sarvenissa* eli rohkamoissa ja hihansuissa oli säämyskää ja yltympärinsä syrjissä koittanan tapainen punainen nyöri (Tl. X,5). Miltei aivan samaa tyyppiä oli Kaukolan ja Käkisalmen pitäjäin naisten *viitta*, joka tehtiin joko ruskeasta tai lampaanmustasta sarasta ja jonka helmassa olivat pienet halkeimet. Myöhemmänmallisessa mustassa viitassa oli rivi nappeja liepeessä hakaissäämyskän yläpuolella ja ommeltu poimu kuvekappaleissa. Pyhäjärveläiset ja hiitolaiset viitat erosivat paraastaan vain siinä kuvan, Tl. X,6, näyttämästä kiteeläisestä, että ryntäät olivat kirjatut. Pyhäjärveläinen viitta tehtiin valkoisesta, hiitolainen aikaisemmin harmaasta, sittemmin niinikään valkeasta sarasta. Räisäläinen harmaa viitta oli lähipitäin kiteeläisen kaltainen. Äyrämöiseli Valkjärven, Muolaan ja Heinjoen viitat olivat siinä edelleen kiteeläisten tapaisia, että säämyskää oli vyötäisillä, rohkamoissa ja hihojen suissa, mutta ryntäät koristettiin punaisilla ja keltaisilla langoilla, kaulukseen ommeltiin punaverka, helmaan tehtiin halkeimet ja kuvekappaleet muodostettiin joskus poimuttomat (Tl. X,8). Rautulainen ja sakkolainen viitta erosi äyrämöisviitasta etupäässä siinä, etteivät ryntäät olleet yhtä runsaasti kirjatut, ettei halkeimia ollut helmassa ja että kuvekappaleet olivat lyhyelti poimutut (Tl. II,2). Uuskirkkolaisissa ja kivennapalaisissa, jotka olivat valkoista sarkaa, kohosivat lievekappaleet kaulukseen asti, jossa samoinkuin

hihansuissa, rohkamoissa ja rinnan kohdalla oli keltaista verkaa. Uudenkirkon viittoja ympäröi punainen koittana, ja kivennapalaisten kuvekappaleissa oli ommeltu poimu. Molemmat pantiin edestä nauhoilla kiinni (Tl. V,9). Koittana ympäröi myös ilomantsilaista vaaleasarkaista sarvenatakkia, jonka lievekappaleet nousivat kaulukseen asti ja jonka ryntäät olivat punaisella nauhalla kirjatut ja oikeanpuolinen rinnan alus ja *sarvenat* sinisellä veralla kaunistetut (Tl. V,8). Mäntyharjulaisessa valkeasarkaisessa takissa (Tl. V,9) on lännempänä käytettyjen miesten viittain vaikutus ilmeinen: hakaisten sijalla ovat liepeissä reijät ja siteet, selkäkappaleessa ja olkapäillä ompeleet; kuvekappaleet ovat kadonneet. Vanhoja piirteitä ovat sitävastoin punaverkainen kaulus, sidereikiin ulottuvat lievekappaleet ja pieni jälkielänne kuvekappalten poimuista. Kuolemajärveläinen valkosarkainen ja punaverkaisella kauluksella varastettu viitta, Tl. X,7, joka siteillä pantiin kiinni, on — samoinkuin jotkut pyhäjärveläisetkin — tehty kostulien malliin. Rintakoristeita sanottiin Koivistolla *relleiksi.*

Viitat tehtiin tavallisimmin sarasta, harvemmin verasta. Haliniuksen mukaan olivat sarkaviitat Kirvussa 1800-luvun alulla vaaleanharmaita. Samankarvaisina ne pysyivät kansanpukujen loppuaikaan asti Sortavalan pitäjässä (Tl. III,2); Jaakkimassa, Parikkalassa, Ruokolahdella ja Räisälässä ne tehtiin harmaasta sarasta. Valkoisten sijalle tulivat harmaat viitat kansanpukujen viimeisellä ajanjaksolla monessa pitäjässä, kuten Kiteellä, Raudussa ja Sakkolassa.

Valkoisia viittoja alettiin Kirvussa ja samalla nähtävästi Jääskessä ja Antreassa käyttää 1821:n vaiheilla. Raudussa ja Sakkolassa pidettiin niitä yksinomaan 1800-luvun alkupuolella. Muutoin pysyivät viitat valkoisina kansanpukujen loppuaikaan asti Mäntyharjulla ja suurimmassa osassa Karjalaa, kuten Lavansaarella, Koivistolla, Kuolemajärvellä, äyrämöisalueella, Pyhäjärvellä, juuri mainituissa Jääsken kihlakunnan pitäjissä, Hiitolassa (kirkossa käydessä), Kurkijoella, Ilomantsissa, Kiteellä ja Parikkalassa, jossa viime mainitussa pitäjässä harmaitakin pidettiin. Lampaanmustat

viitat olivat muodissa Joutsenossa. Hiitolassa pidettiin niitä vain kotosalla, ja Kiteellä tuli musta väri käytäntöön valkean jälkeen. Kaukolaisten viitat olivat tummanruskeita, Raudun ja Sakkolan kreikanuskoisten sinisiä.

Alkuaan olivat viitat kai pitkiä. Haliniuksen mukaan ne ulottuivat Kirvussa 1802 polviin, mutta saman vuosisadan jälkipuoliskolla tuskin puoleen reiteen. Räisälässä ja Kaukolassa käytettiin kahdenlaisia viittoja: pitkiä, alle polven ulottuvia ja lyhyitä, yläpuolen polven päättyviä, joista edellisiä pidettiin kirkko- ynnä muilla matkoilla ja jälkimäisiä, mitkä tekotavaltaan olivat röijyjä, etupäässä työssä syksyin, keväin, mutta myös matkoilla pitkän viitan alla silloin, kun ei turkkia käytetty. Polviin ulottuvia olivat viitat viimeisiin asti Joutsenossa, Pälkjärvellä ja Kiteellä. Äyrämöisalueella ne ulottuivat vain puolireiteen. Pyhäjärvellä olivat *verkaviitat* lyhemmät kuin *sarkaviitat*. Mäntyharjulla sanottiin viittaa *hameeksi*; se oli Vareliuksen havaintojen mukaan 1847 pitkällä miehustalla varustettu, helmat polvien kohdalla. Kurkijoen, Sortavalan ja Kiteen viitoissa oli vasemmassa rintapielessä sivulle taitettu kulmake (Tl. III,2).

Tavallisimmin pantiin viitta kiinni hakasilla, joita oli yksi pari vyötäisien kohdalla. Vanhempana aikana sanotaan niiden ainakin Jääsken kihlakunnassa ja Pyhäjärvellä olleen etupäässä tinaisia, vaikka vaskisiakin käytettiin. Niiden alle ommeltiin Ruokolahdella ja Räisälässä nelikulmainen punaverka, Parikkalassa säämyskäpala. Koivistolla, Kuolemajärvellä, Kivennavalla ja Uudellakirkolla pantiin viitta kiinni sepaluksien alapäistä juoksevilla köyttönauhoilla ja Lavansaarella leveällä kuvikkaalla vyöllä. Pyhäjärven ja äyrämöisnaisten viitan syrjät eivät saaneet mennä päällekkäin: siksi oli oikealla puolella nappi säämyskän päällä ja vasemmalla puolella nauha.

Ilomantsissa ja Mäntyharjulla käyttivät 1840-luvulla viittoja enää vain vanhat naiset pyhinä. Kauemmin — paikotellen aina 1870-luvulle asti — ne pysyivät muodissa Etelä-Karjalassa. Seitskarissa, Lavansaarella ja Mäntyharjulla sanottiin niitä *hameiksi*.

Kesällä pidettiin sarkaviitan asemesta toimikkaisesta eli neli-

niitisestä liinavaatteesta valmistettua *kostolia*. Sen levenemisalue oli, mikäli sitä tunnetaan, hiukan suppeampi kuin sarkaviitan. Antreassa oli helatorstai n. s. *kostulpyhä*, jolloin oli kesäviitassa kirkolle mentävä, oli kuinka kylmä tahansa, ja sen jälkeen joka pyhä. Haliniuksen mukaan pitivät sitä 1800-luvun alulla etupäässä vanhat naiset, mikä olikin ymmärrettävää, kun tiedetään, että nuoret muinoin komeilivat kauniissa paitahihoissa. Kirkko- ja juhlapuin oli *ryöpökin* Kymissä ja Luumäellä. Liinaviitta mainitaan eräässä tuomiokirjassa Ruokolahdelta jo 1727 [2].

Ruokolahdelta ja Rautjärveltä aina Kuolemajärvelle asti käytettiin kostulimuotoa, jossa olkaompeleista hihan etupuolitse helmaan asti juoksi tasasoukka kaista, minkä takasyrjään liki kainaloa liittyi kiilamainen kuvekappale (Tl, X,11; vrt. esim. kuvaan 109). Nähtävästi oli samanlainen tasasoukka kaista muinoin mekoissa (vrt. Tl. XVII,17). Rautjärvellä ja Ruokolahdella koristettiin kaulus valkoisella, Jääskessä, Antreassa ja Kirvussa punaisella langalla. Pyhäjärveläisen kostulin kauluksessa oli vain yksi sininen tai punainen tikkaus. Kuolemajärvellä valmistettiin saman mallin mukaan sarkaviittoja.

Ehkäpä juuri esitetyn tekotavan pohjalla syntyi se, joka asetti kaksi kuvekiilaa kainalojen alle ja oli levinnyt Jääskessä, äyrämöisalueella, Raudussa ja Sakkolassa. Viimemainituissa pitäjissä samoinkuin äyrämöisalueellakin kirjattiin kaulus ja sepalukset — jälkimäisellä seudulla pitemmälti kuin edellisillä (Tl. X,10). Vihdoin hävisivät Ruokolahdella ja Koivistolla isommat kuvekiilat pois (Tl. X,12), kunnes viimeisellä asteella — kuten oli laita Jääskessä — pikku kiilatkin katosivat (Tl. X,13). Koivistolainen *liinaviitta*, joka oli kauluksestaan ja sepaluksistaan punaisella langalla kirjattu, pantiin siteillä kiinni. Sama oli laita seitskarilaisen ja lavansaarelaisen *ryydin*, jonka selkä- ja etuvaatteet olivat kuten sarkaviittain yhtä kappaletta (Tl. X,14). Samaa palaa ne olivat myös kirvulaisessa kostulissa, Tl. X,16, jonka selkävaatteen ommel jakoi kahtia.

Samoinkuin sarkaviitan vaihteli kostolinkin pituus melkoisesti eri paikkakunnilla. Ruokolahdella sanotaan sen vanhaan aikaan

1. Tyttö, Muolaa. 2. Tyttö, Sortavalan p. 3. Vaimo, Viipurin p.
4. Vaimo, Mäntyharju. 5. Vaimo, Nastola. 6. Vaimo, Pornainen.

olleen pitemmän kuin sittemmin; samaa kerrotaan Pyhäjärveltä, missä se vanhojen ihmisten mukaan lähenteli polvea, mutta lyheni sitten niin, että istuessa paraiksi ulottui penkkiin. Pitkiä, polviin asti ylettyviä kostoleja käytettiin viimeksi Lavansaarella, Kivennavalla, Räisälässä ja Joutsenossa. Hiukan lyhempiä ne olivat Uudellakirkolla, Raudussa ja Sakkolassa. Lyhimpiä eli lantioille ulottuvia käytettiin Koivistolla, Kuolemajärvellä, äyrämöisalueella sekä suurimmassa osassa Jääsken kihlakuntaa. Yleensä oli kostoli suoraselkäinen ja pienellä pääntiellä varustettu. Suurimman poikkeuksen tästä säännöstä teki kymiläinen ja luumäkeläinen *ryöpö*, sekä anjalainen *liinaröijy*, joissa oli iso pääntie ja *vollit* takana. Tavallisimmin oli kostolissa kaulus, joka — lukuunottamatta Valkjärven savakkojen kostolia — kirjattiin. Kostoli pantiin tavallisimmin kiinni pienellä rakseihin pistettävällä paljinsoljella, joka joskus oli hopeinen. Väliin sillä oli sydämmen muoto[3] (kuvat 352—353). Eteläisemmällä alueella, Lavansaarella, Uudellakirkolla, Koivistolla ja osittain äyrämöisseuduilla käytettiin köyttönauhoja: Lavansaarella oli niitä kolme paria, ja Koivistolla ne kaunistettiin punaisilla tupsuilla (Tl. II,8). Joutsenossa ja Pälkjärvellä käytettiin hakasia, Luumäellä nappeja ja Kymissä kurenauhoja. Lavansaarella, Seitskarissa ja Kivennavalla (savakot) pidettiin kostolin päällä kaulavaatetta, jota viimeksi mainitussa pitäjässä sanottiin *valkiaksi*.

V a i p p a, jota jo muinaisten germaanien tiedämme käyttäneen, pysyi länsimailla muodissa aina keskiajan lopulle. Se pantiin tällöin säännöllisesti rinnan kohdalta kiinni. Ruotsissa, jossa sitä sanottiin *kapaksi*, se saattoi olla hihallinenkin. Eräässä J. Dryseliuksen käsikirjoituksessa Sko luostarin kirjastossa on säilynyt piirros ruotsalaisesta kapasta 1600-luvulta (kuva 138), jolloin sitä vielä pidettiin Unnarydissä Smålandissa ja Wingåkerissa Södermanlandissa[4].

Tästä läntisestä naapurimaasta tuli *kappa* ehkä aluksi yläluokkain pukimena meidänkin maamme länsiosiin. Ehrensvärdin matkakertomuksessa v:lta 1747 nähdään se erään hämäläisvaimon harti-

oilla (kuva 229). Onpa eräs hämäläinen, n. s. *nättikappa*, 1780-luvulle kuuluvan nastolaisen naisenpuvun osana saatu talteenkin. Se on kyynärän levyinen ja lähes sylen pituinen neliskulmainen liinavaate, joka toiselta pitkältä sivultaan on poimuttu yhteen neljännekseksi entisestään; poimujen päälle on ommeltu kaulus, joka on kaksoisnapilla suljettava. *Nättikappoja* käytettiin 1700-luvulla Iitissäkin. Nämä pukimet, jotka toimivat päällysverhoina, selittänevät osaltaan, miksei maan länsiosien naisilla 1700-luvulla ollut viittoja tai turkkeja.

Kuva 138. Sko-luostarin puku Ruotsissa 1600-luvun puolivälissä. Norlindin mukaan.

Edellä jo mainittiin Vareliuksen tieto, ettei 1780:n vaiheilla Tyrvään tienoitten naisilla ollut »turkkia eikä minkäänlaista päällysvaatetta».

Kohta tämän jälkeen t u r k k i nähtävästi sielläkin kotiutui. Eräistä osista Etelä- ja Pohjois-Suomea on näet tältä ja lähinnä seuraavalta ajalta siitä tietoja. Hagströmin mukaan oli Helsingin pitäjän talonpoikaisnaisilla jo ennen v. 1775 »punaisia, keltaisia, vihreitä ja sinisiä turkkeja osittain silkistä osittain kamlotista». Ennen v. 1793 olivat Porvoon pitäjän nuoret naiset ruvenneet pitämään pitkiä kamlottiturkkeja. 1700- ja 1800-luvun vaihteessa alkavat nämä tulla muotiin jo Oulunkin tienoilla. Limingasta kirjoittaa Holmbom 1802: »Kamlotista tai hienommasta värjätystä kotikutoisesta villakankaasta tehtyjä, hyvillä kauluksilla ja erilaisilla turkisreunusteilla varustettuja naisten turkkeja nähdään kyllä jo, ja niiden lukumäärä kasvaa yhä.» Kamlottipäällyksisiä lammasnahkaturkkeja oli vuosisadan alussa jo Iisalmenkin tienoilla. Yli-Torniossa pidettiin 1700-luvun lopussa pitkiä verkapäällyksisiä turkkeja, joita oli koristettu karhun- ja kriminnahalla.

Etelä-Karjalasta mainitaan naisten turkkeja tuomiokirjoissa

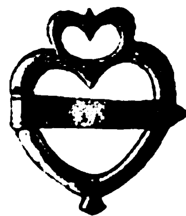
jo 1600-luvun alkupuolelta. Erään tiedon mukaan Joukion käräjiltä 1627 kuului turkki palvelijattaren palkkaan. Vielä 1700-luvun loppupuolella se oli päällystämätön Etelä-Savossa (Mäntyharjulla), ja Etelä-Karjalassa se pysyi semmoisena sivu 1850-luvun. Kangasniemeltä mainitaan 1790 »suuret nahkakohdut». Jääsken kihlakunnassa (Kirvussa) pitivät naiset 1802 polviin asti ulottuvia lammasnahkaturkkeja, ja »pitkiä» ne olivat siellä vielä 1852, jolloin revonnahkainen kaulus oli jo jäänyt pois. Äyrämöisalueen (Valkjärven) lyhyet turkit varustettiin neljää tuumaa leveällä kauluksella, joka tehtiin revonkoipinahasta; kynnetkin piti olla näkyvissä. Helmassa oli koristeena kaksi mustaa, villaista nahkasiisnaa. Turkkivyö, n. s. *vironvyö*, oli kolmea tuumaa leveä, punaisen ja valkean kirjava. Päällystämättömät turkit valaistiin juhlatilaisuuksia varten liituamalla aivan kuin Ruotsissa[5]. Kirvulaisen morsiamenturkin reunoja, rohkamoita, rintoja ja he'mahalkeamia koristi lepänkuorilla punaiseksi painettu lammasnahkainen siisna (Tl. XI,1). Kaukolassa, Käkisalmen pitäjässä ja Räisälässä ommeltiin pitkin kauluksen ja sepaluksen reunaa vuorotellen musta- ja valkeakarvaisia pikku palasia, jotka leikattiin vasikan kinttunahoista. Muut kohdat reunustettiin yksikarvaisella vasikannahalla. Sormen levy'nen, pitkin vasikannahkaista liitettä kulkeva reunus painettiin lepänkuorilla ruskeankellertäväksi. Äyrämöisalueella ostivat varakkaammat vaimot Reinholmin mukaan jo 1850-luvulla itselleen sinisellä kankaalla päällystettyjä turkkeja, jotka pantiin kiinni puolitoista tuumaa leveällä vyöllä.

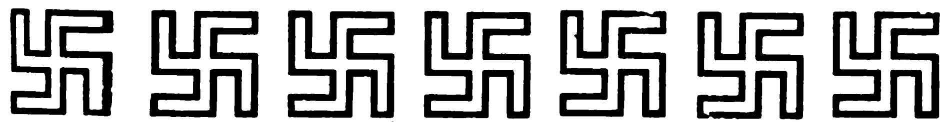
Pääasiassa samaan malliin kuin Hiitolassa (Tl. X,1) tehtiin turkki Sortavalankin tienoilla, missä *ryntäät* joskus koristettiin punaisiksi painetuilla nahkanauhoilla. Muissa EteläKarjalan pitäjissä kapenivat kuvekappaleet, kunnes ne kokonaan hävisivät pois. Kaukolaisessa turkissa, Tl. XI,2, jonka selkä- ja etunahat vielä ovat samaa kappaletta, soukkenevat kuvekappaleet kiilan muotoisiksi. Vähäinen jäännös on niistä enää jäljellä edellä selostetussa kirvulaisessa *morsiusturkissa* (Tl, XI,1). Koivistolaisesta lyhyestä naisenturkista, jossa napit olivat kääritystä nahasta ja raksit kier-

retystä, ne olivat kokonaan hävinneet (Tl. XI,4). Samalla oli olkapäihin ilmestynyt lännestä saatua mallia jäljittelevä ommel.

K a p o t t i oli naisten palttoo, joka pantiin kokoon kahdesta osasta: röijymäisestä ylä- ja siihen ompelemalla liitetystä, vyötäisiltä taajaan poimutusta ja laskotellusta alaosasta. Yläosa oli ainakin paikotellen — kuten esim. Sipoossa — kokoonpantu alaspäin soukkenevasta selkävaatteesta ja kahdesta etuvaatteesta, joiden alapäässä oli pitkä umpinainen poimu. Helmat tapasivat muutamilla paikkakunnilla miltei maahan[6], toisissa ne ulottuivat alapuolen polvia[7]. Kaulus oli aina leveä ja alaskäännetty, eräillä seuduilla monikielinen[8]. Varsinais-Suomessa oli ainakin paikotellen[9] kolmekin kaulusta päällekkäin. Kapotti pantiin kiinni taakse ommellulla vyöllä, joka tavallisesti tehtiin samasta kankaasta kuin kapotin muutkin osat ja jonka päissä oli hakaset. Usein oli kapotti kai myös täytetty[10], missä tapauksessa sitä pidettiin vain talvella. Hihat olivat aina juuresta laajat ja poimutut, mutta suista pienet. Kapotti tehtiin tavallisesti sarasta[11], mustasta[12] tai harmaasta[13]; väliin myös verasta[14] tai kamlotista[15]. Parikkalaisen kapotin vyö oli sinisellä saralla reunustettu kaista harmaata sarkaa. Sipoossa se päällystettiin veralla. Ylivetelissä se oli »kiiltovyö».

Kapotti tuli Varsinais-Suomessa ainakin jo 1800-luvun alussa muotiin[16]. Ilomantsissa ja Parikkalassa alettiin sitä pitää sarvenaviittojen jälkeen 1840-luvulla. Kajaanin tienoilta se mainitaan 1833, Ylivetelistä 1870 ja Paltamosta 1871. Tavallisin nimi oli *kapotti*[17].

5. Naisten röijy ja liivi.

Paitsi turkkia, sarkaviittaa ja kostulia ei Etelä-Karjalan naisilla kansanomaisten pukujen aikana muuta yläruumiin verhoa ollutkaan. Vielä 1600-luvun alkupuolella näyttää kahden viimemainitun sijalla olleen mekko. Niin kauan kuin hartuushameita käytettiin, olivat liivit ja röijy tuntemattomia.

Keskiajan lopulla jakautui länsimailla vartalonverho, joka siihen asti oli ollut mekkomainen, vyötäisten kohdalta kahtia, joten syntyi röijy ja hame[1]. Tähän mennessä oli se, kuten, Rohrbach sanoo, pantu kokoon paidan tapaan kahdesta palasta, etu- ja takakappaleesta. Arvatenkin käytettiin aluksi samaa tekotapaa röijyjäkin ommellessa. Edellä näimme, että meidän maassamme — Karjalassa — viitat viimeisiin asti olivat selkä- ja etupuoleltaan yhtä kappaletta. Röijyistä toteamme saman asian Karjalan ulkopuoleltakin. Tällä emme kuitenkaan tahdo väittää, että röijy näin kokoonpantuna olisi länsimailta Suomeen saatu[2]. Luultavampaa on, että se yläluokkien Suomeen tuomana oli jo täysin kehittynyt, siis m. m. olkaompeleillakin varustettu. Kansa kuitenkin nähtävästi säilytti senkin valmistuksessa vanhan tekotapansa.

Näin ollen olisi meidän kehityssarjan alkupäähän asetettava sen tapainen tyyppi, jota Kaukolan isoista karjalaisviitoista polveutuva sarkaröijy, Tl. X,15, edustaa. Tätäkin on lännestä tullut vaikutus jo melkoisesti muodostellut.

Mutta pistäydymme ensiksi maamme länsiosissa palataksemme takaisin itään. Sikäläisiin röijyihin ilmestyi jo aikasin olkaommel.

Houtskarissa kuului morsiamen pukuun vielä 1800-luvun alulla tummanvihreästä verasta tehty pitkä röijy, jonka selkävaate oli yhtä kappaletta ja vyötäisten alapuolelta etuvaatteisiin saumaamaton (Tl. XI,10). Se pantiin kiinni hopealappaisella vyöllä. Koska häitä pidettiin syysmyöhällä, puettiin sarkaröijyn alle lammasnahkaröijy, jota pitkävillainen nahkakaista reunusti. Paljon lyhempi, mutta leikkaukseltaan samantapainen oli asikkalainen mustasarkainen röijy, Tl. XI,11. Entisiin lievekappaleisiin viittaavat ompeleet, ja vaakasuora poimu selkäpuolella nähdään mustasarkaisessa vehkalahtelaisessa *rollikohdussa*, Tl. XI,12, joka pantiin kuudella hakaisparilla kiinni.

Tyyppi, jossa oli aivan lyhyet napilliset körtit[4] ja helmakiilat, oli levinnyt Etelä-Hämeestä (Lopelta) Savoon ja Pohjois-Karjalaan asti (Kangasniemi, Juva, Heinävesi, Ilomantsi). Aines oli edelleen usein mustaa sarkaa (Tl. XI,13). Väliin oli röijy alaskäännetyllä kauluksella varustettu[5] (Tl. XI,14). Ilomantsilainen röijy, Tl. XI,9, on kahdella hakaisparilla kiinnipantava. Heinävedellä säilyi lievekappale toisella puolen kauan. Lopella sanottiin kauluksetonta röijyä *liiveiksi* ja Suomenniemellä *rolliliiveiksi*.

Helmakiiloitta ja useinkin pumpulikankaasta leikattuna tavattiin sama muoto Hämeessä, Länsi-Suomessa ja Etelä-Pohjanmaalla[6] (Tl. XI,15,16). Se esiintyi Etelä-Hämeessä[7] myös vyötäisnauhalla varustettuna (Tl. XI,17). Vihdoin hävisivät körtit kokonaan Pohjanmaalla ja Pohjois-Satakunnassa[8], ja sijalle tuli vaakasuora ommel helmaan[9] (Tl. XI,18).

Helmaommel esiintyy edelleen närpiöläisessä *tröijyssä*, Tl. XII,1, mutta on jo taas kadonnut kalajokelaisesta *tröijystä*, Tl. XII,2, Tähän asti käsitellyissä muodoissa on pääntie ollut iso ja siis kaulus pitkä. Nyt alkaa kaulus lyhetä, mutta röijy itse pidetä (Tl. XII,1). Samalla levenee selkäkappale. Siten syntyy kokoonpanonsa puolesta vieläkin käytetty kohtumuoto, jota Savossa, Hämeessä, Uudellamaalla ja Satakunnassa sanotaan

röijyksi (Tl. XII,3), Luodossa Pohjanmaalla *påsatreijuksi*, Lavansaarella *kupsuksi* ja Viipurin puolella *kohduksi*.[1] Björkön saaressa käytetään muotoa, Tl, XII,4, ja Vöyrissä kuuluu kai viimeisimpiin muoteihin röijy, Tl. XII,5.

Edellä opimme tuntemaan kirvulaisen naisen kostolin, jossa selkävaatteen puolikas ja samanpuolinen etuvaate olivat yhtä kappaletta (Tl. X,16). Muoto palautui tietysti kostulin, Tl. X,12. osoittamaan tekotapaan, johon myös ruokolahtelainen naisen röijy, n. s. *rästi*, Tl. XII,6, perustui. Kirvulaisesta kostulista erosivat pälkjärveläiset ja puumalalaiset röijyt paraastaan vain siinä, että olivat olkaompeleilla varustettuja. Pälkjärveläinen röijy, Tl. XII,7, pantiin kiinni yhdellä hakasparilla, puumalaiset napitettiin rakseihin.

Röijyt, joissa selkävaatteen puolikas ja saman puolen hiha ja etuvaate olivat samaa kappaletta, olivat 1700-luvulla ja osittain myöhemminkin levinneitä Pohjois-Karjalasta, Savosta ja Uudeltamaalta aina Pohjanlahden rantamille asti.

Länsimainen muoto körttiensä ja helmakiilojensa[2] puolesta on kiihtylysvaaralainen *röijy*, Tl. XI,5, Kankaan kapeudesta kai johtuu, että röijy on varustettu kuten karjalaisviitat erityisillä lievekappaleilla. Enemmän kuin kiihtelysvaaralaisessa ovat nämä karjalaismallisia mustasarkaisessa kymiläisessä röijyssä, Tl. XI,7, jossa on jo olkaompeleet, mutta edelleen hakaset. Lievekappaleet ovat myös säkyläisessä *klipputreijussa*, Tl. XI,6, säilyneet siitä huolimatta, että selkävaate on jo eronnut etuvaatteista.

Kuvasta, Tl. XII,8, nähdään lapualainen helmakiilallinen röijy, joka on suhteellisesti lyhyt ja pantiin kiinni kahdeksalla hakasparilla. Samantapaisia röijyjä pidettiin Varsinais-Suomessakin. Uudenkaupungin saaristosta on saatu talteen lievekappaleilla varustettu röijy, Tl. XII,9, ja Pohjois-Savosta n. s. *liivi*, Tl. XII,10, jossa paitsi lievekappaletta on vaakasuora poimu helmakiilain välissä. Hankasalmella kerrotaan sellaista pitäneen v. 1831 syntyneen naisen isoäidin vihkiäisröijynään. Muoto oli myös Varsinais- ja Keski-Suomessa sekä Pohjois-Karjalassa kotiutunut. Useimmissa tapauksissa kuuluivat siihen kiinnipiti-

minä hakaset. Luvian papin Forseliuksen tyttären röijyssä, Tl. XII,11, joka nyt on noin 100 vuotta vanha, ei ole helmapoimua. Monissa ja vanhoissakin röijyissä oli etuvaatteen suurin osa eri kappaletta. Sinipohjaisesta, puna- ja valkokukkaisesta kankaasta ommeltu ja kuudella hakasparilla kiinnipantava röijy, Tl. XII,12, kuului nauvolaiseen nuorikonpukuun 1760-luvulla. Sama muoto oli yleinen myös Pohjanmaalla ja Uudellamaalla. Lapträskissä pidettiin sitä vielä n. 90 vuotta sitten. Pyhtääläinenkin röijy, Tl. XI,8, on hakasilla kiinnipantava. Anjalassa kuuluivat siihen kurenauhat, jotka pujotettiin vasemman liepeen reikien ja oikean liepeen alla olevan reikälistan läpi (Tl. XII,16). Suursaarella juoksi vaakasuora poimu helmakiilain välissä. Alavuutelainen röijy, Tl. XII,14, oli tummansinipohjaista ja punaflammuraitaista kangasta. Vertaa muotoa, Tl. XII,15, jota käytettiin Pohjanmaalla ja Savossakin (Heinävesi: *nostoselkäröijy*) muotoon, Tl. XII,10. Valkopohjaisesta puna- ja mustaraitaisesta kankaasta tehtyä röijyä, Tl. XII,13, käytettiin kertomuksen mukaan eräissä häissä Karstulassa 1798. Lammilainen röijy, Tl. XII,18, oli valkeasta rällistä ommeltu ja kolmella nauhaparilla kiinnipantava. Saari- ja Kivijärvellä ommeltiin vielä 80 v. sitten n. s. *vollinuttuja*, joissa saman puolen hiha-, selkä- ja etuvaate olivat samaa kappaletta (Tl. XII,17). Nuorempia muotoja kuin muut tässä esitetyt olivat ehkä juuri nämä lyhyillä körteillä varustetut röijyt (Tl. XII,8, 17). Niille oli yhteistä sekin, että etuvaatteet tehtiin samasta palasta.

Etelä-Pohjanmaalta Varsinais-Suomeen ja Etelä-Hämeeseen asti [10] on levinnyt tyyppi, Tl. XII,19, joka todennäköisesti on syntynyt muodosta, Tl. XII,18, hihojen sekä selkä- ja etuvaatteen eriytymisen kautta. Tähän ryhmään kuuluvat röijyt näyttää tavallisimmin pannun hakasilla tai sidenauhoilla kiinni. Isokukkaista, tummanruskeapohjaista liinaröijyä, Tl. XII,20, pidettiin morsiusröijynä Janakkalan Saloisissa $^{18}/_{8}$ 1810. Samaan alkumuotoon palautuvat varmaan Viipurin ja Saimaan välimailla käytetyt *sarkaröijyt* eli *rolliliivit* (Tl. XII,21), joissa olivat verrattain pitkät körtit. Lähinnä muotoa, Tl. XII,14, ovat ne lyhempikörttiset, vaakasuoralla poimulla varustetut *rolliröijyt* (Lemi) eli *rolliliivit* (Savi-

taipale), joita käytettiin Porvoon tienoilta Saimaan rannoille asti (Tl. XIII,1). Savossa ei näissä röijyissä käytetty poimua, mutta kyllä helmakiiloja (Tl. XIII,2). Parikkalassa olivat hihansuut kaksinkerroin taivutetut (Tl. XIII,3). Kaakkois-Hämeessä [11] kutistuivat körtit lopulta aivan pieniksi (Tl. XIII,4).

Muotoon, Tl. XII,11, palautuu Satakunnan rannikkoalueella käytetty *skörttitreiju* [12], Tl. XIII,5. Laitilan tienoilla näyttävät sen kulmat pyöristyneen (Tl. XIII,6) ja lopulta helmakiilatkin jääneen pois (Tl. XIII,7). Körttiensä puolesta oli mouhijärveläinen *röijy*, Tl. XIII,8, omituinen. Samoinkuin siinä oli ikaaliselaisissa (Tl. XIII,9) ja Etelä-Pohjanmaan rannikkopitäjien röijyissä vaakasuora poimu (Tl. XIII,10). Huomiota ansaitsee, että eräs Sidebyssä ja Lapväärtissä käytetty musta- tai ruskeasarkainen, kauluksestaan hammaslaitaisella liuskalla koristettu röijy on tullut esille myös ruotsalaisessa Porvoon pitäjässä (Tl. XIII,11). Sen pystyt, yhdensuuntaiset körtit nähdään myös ruskeasarkaisessa joutsenolaisessa *naisenvästissä* (Tl. XIII,12) ja taipalsaarelaisessa tummansinisarkaisessa *kurtikassa* (Tl. XIII,13), joka tuli muotiin valkeasarkaisen volliröijyn jälkeen. Pieni jälkielänne on körteistä jäljellä Ylistaron tienoilla käytetyssä röijyssä, Tl.XIII,14, jonka helman päällenoussut vuori peittää.

Venäläinen vaikutus tulee näkyviin hiitolaisen valkosarkaisen *viitan*, Tl. XIII,15 ja korpiselkäläisen karttuunisen *šuhain*, Tl. XIII,16, monissa laskoksissa.

Tutustuttuamme täten itse röijymuotoihin, tarkastelemme nyt, mitä kirjalliset lähteet niistä tietävät.

Edellä jo huomautimme röijyn länsimailla syntyneen keskiajan lopulla. Meidän maahamme se tulee, kuten nimi jo osoittaa, Ruotsin kautta. Se mainitaan ensimäisen kerran Savon tuomiokirjoissa talonpoikaisen naisen pukimena jo 1664 [13]. 1600- ja 1700-luvun vaihteessa esiytyy sen nimi samoissa lähteissä jo useammin [14]. Sikäli kuin niissä on puhe aineksesta, on tämä verkaa.

Gaddin mukaan olivat röijyt Pohjois-Satakunnassa 1751:n vaiheilla väljiä ja Vareliuksen mukaan 1700-luvun lopulla Tyrvään

tienoilla pitkällä miehustalla ja körteillä varustettuja. Suomussalmella ne 1787 olivat pitkäselkäisiä ja lyhyviin liepeisiin päättyviä. Skjöldebrandin piirtämässä tupainteriöörissä (kuva 298), joka näyttää olevan satakuntalainen, istuu naisia pöydän ääressä puettuina penkkiin asti ulottuviin röijyihin. Acerbin esittämässä, nähtvästi Oulun tienoilla tehdyssä piirroksessa on runonlaulantaa kuuntelevalla vaimolla ainakin yhtäpitkä röijy [15]. Piirrokset on tehty molemmat 1799. Likipitäin samalta ajalta lienee eräs tornionpitäjäläistä savupirtin sisustaa kuvaava teräspiirros (kuva 140), jossa etualalla seisova nainen niinikään on puettuna vollilliseen röijyyn, joka peittää lantiot. Ainakin kahdessa ensimainitussa kuvassa näyttävät röijyt sarasta tehdyiltä.

Viimeksi säilyivät näin pitkät sarkaröijyt Savitaipaleella, Suomenniemellä ja Taipalsaarella, missä ne vanhempina aikoina näyttää tehdyn valkeasta, sittemmin tummansiniseksi värjätystä sarasta, vihdoin punapohjaisesta, musta- ja vihreäviiruisesta villavaatteesta.

Jo 1800-luvun alkupuolella alkoivat röijyt maan länsiosissa huomattavasti lyhetä. Vareliuksen mukaan olivat ne Tyrväällä 1854 vain vanhoilla naisilla pitkäkörttisiä; nuoremmilla oli lyhyt *kohtu* ja *risikka*. Paraisissa röijyt olivat lyhyitä jo 1847 ja Närpiössä aivan lyhyitä 1866. Lapväärtissä, Sidebyssä ja Kristiinan pitäjässä kuului asiaan, että paidan piti näkyä röijyn ja hameen välistä.

Sikäli kuin röijyt lyhenivät, supistuivat körtit, ja selkävaatteen kappaleet kapenivat alapäästään. Vihdoin kun nämä vyötäisillä yhtyivät toisiinsa suippoina kärkinä, ei körteistä eli volleista ollut juuri mitään jäljellä (Tl. XIII,4). Lyhytkörttisiin röijyihin ommeltiin monin paikoin vollien juureen pari nappia koristeiksi [16]. Kiinnipano tapahtui joko napeilla, joita tavallisesti oli kolme tai neljä, tai neulalla. Pääntie oli iso.

Vollien lyhetessä tapahtui röijyissä paikotellen toinenkin ilmiö: niiden vyötäisiin tehtiin vaakasuora poimu [17], jonka sijalle vihdoin tuli ommel [18] (Tl. XI,18).

Edellä jo huomattiin, ettei röijy Karjalan eteläisimmissä osissa

kansanomaisten pukujen aikana lainkaan tullut käytäntöön. Vasta 1800-luvun alkupuoliskolla lienee Jääsken kihlakunnassa tullut muotiin lyhempi, röijyn tapainen puin, jota Jääskessä, Kirvussa ja Antreassa sanottiin *hihaniekaksi tankiksi*, mutta Joutsenossa ja Ruokolahdella *västiksi* (Tl.XIII,12). Niissä Karjalan pitäjissä, jotka olivat Jääsken kihlakunnasta itään ja pohjoiseen, lienee se jo aikaisemmin kotiutunut. Tankki peitti lantiotkin: Kurkijoen ja Sortavalan pitäjässä se istuessa tapasi penkkiin. Joutsenossa sitä pidettiin liivien päällä pyhinä ja kesteissä.

Väriltään vaihteli tankki melkoisesti eri seuduilla. Joutsenossa se tehtiin, kuten koko puku, lampaanmustasta, Ruokolahdella harmaasta sarasta. Harmaa se oli 1800-luvun alulla Sortavalankin pitäjässä. Hiitolassa, jossa niinikään harmaita tankkeja käytettiin, oli väri vuosisadan alulla valkea. Mutta siellä samoinkuin Kurkijoella käytettiin mustiakin. Viimeiseen muotiin kuuluivat niin Sortavalan pitäjässä, Hiitolassa kuin Kurkijoellakin siniset tankit.

Hiitolaisissa tankeissa oli pääntie säämyskällä, mutta joutsenolaisissa koko puin tummansinisellä nauhalla reunustettu. Ruokolahdella ommeltiin punaista verkaa niin sepalukseen kuin kaulukseenkin.

Jääsken kihlakunnassa ja Hiitolassa pantiin tankki vyötäisiltä yhdellä hakaisparilla kiinni; Sortavalan pitäjässä oli niitä kolmet ja Ilomantsissa ehkä useampiakin.

Mutta palaamme jälleen Karjalan länsipuolella käytettyihin röijyihin.

Vanhempina aikoina näyttää niitä neulotunkin. Varelius sanoo Tyrvään tienoilla ajanjaksolla 1697—1738 villaisia sinisiä tröijyjä »kudotun vartailla». Ylitorniossa pidettiin samanlaisia vielä 1800:n vaiheilla.

Epäilemättä käytettiin sarkaa vanhempina aikoina röijyvaatteenakin suhteellisesti enemmän kuin sittemmin. 1600-luvulla ja 1700-luvun alulla mainitaan Savossa verkaisia röijyjä mutta varmaan niitä tehtiin sarastakin. Gadd sanoo 1751 vanhaan muotiin Pohjois-Satakunnassa kuuluneen sarkaröijyn. Samasta aineesta vakuuttaa Björck 1772 Maalahden vanhojen naisten vielä tehneen tämän

pukimen. Elimäeltä ilmoitetaan 1761, »kaikkien naisten käyttäneen mustia sarkaröijyjä». Houtskarissa ne pysyivät muodissa vielä seuraavan vuosisadan alussa, mutta kuuluivat Ylitorniossa jo samaan aikaan hylättyyn vaateparteen. Epäilemättä ommeltiin työ- ja arkiröijyjä sarasta vielä myöhemminkin. Lappeen kihlakunnassa ja Etelä-Karjalassa ne pysyivät kauemmin muodissa kuin muualla.

Verasta valmistettiin tietysti vain pyhävaatteita. Gadd sanoo 1751 vain niiden Pohjois-Satakunnan naisten pitävän verkaröijyjä, jotka kopeuden ja muiden matkimisen takia ovat luopuneet vanhasta pukuparresta. Kalmin mukaan käyttivät Hauhon naiset 1756 verkaröijyjä pyhäisin. D. Hall tietää 1750 Pirkkalan naisilla olleen hienolankaisia ja monivärisiä verka- ja villakangasröijyjä. Björckin mukaan käyttivät edellisiä Maalahdella 1772 vain nuoret. Ylitorniosta mainitaan 1800 »hienosta tukholmalaisesta ja ulkomaalaisesta verasta tehtyjä röijyjä».

1700-luvun puolivälissä näyttää myös »regarnin» käyttö tulleen yleisemmäksi [19]. Salovius kirjoittaa 1752 koristeluhalun Orivedellä, Keuruulla, Lempäälässä ja Ruovedellä lisääntyneen — kuten sanat kuuluvat — siinä määrin, että talonpoika osti naisilleen m. m. »flammullisia» regarniröijyjä. Gaddinkin mukaan käyttivät Pohjois-Satakunnassa niitä vain ne, jotka olivat luopuneet entisistä yksinkertaisista tavoista. Kalm sanoo niiden olevan pyhäröijyjä Hauholla 1756. Satiiniröijyjä käyttivät Björckin mukaan Maalahdella vain nuoret vaimot 1772. Gadd kertoo niiden Sysmässä vasta 1792:n tienoilla tulevan muotiin. Samoihin aikoihin mainitaan ne Lapträskistäkin.

Kamlottiröijyjä mainitaan 1790- ja 1800-luvun ensimäisellä vuosikymmenellä useimmista maakunnista [20]. Kalminkki lienee ollut harvinaisempi [21], ja kamritsia alettiin yleisemmin käyttää ehkä vasta myöhemmin [22]. Kattuuniröijyjä mainitaan Porvoon tienoilta 1793 ja pumpuliröijyjä Limingasta 1802. Silkki kuului tietysti harvinaisuuksiin. Muutamilla seuduilla se lienee kuitenkin käynyt verrattain yleiseksi. Ylitorniosta kirjoitetaan esim. 1800: »talonpoikaistyttökään, jonka arvostelukyky joutuu ymmälle yk-

sin navetassakin, ei katso silkkisettä röijyttä olevansa hyvin puettu.» Holmbom sitävastoin tietää 1802:n vaiheilla Limingassa vain »muutamien kunniakkaampien emäntien ja tyttärien» pitävän silkkisiä röijyjä.

Röijykankaat näyttävät senkin jälkeen, kuin raidallisia kankaita alettiin kotona kutoa, olleen suhteellisesti enemmän yksivärisiä kuin hamekankaat. Varelius sanookin Tyrvään kertomuksessaan vanhimmilta vaimoilta kuulleensa näiden lapsuuden aikana, 1780:n vaiheilla, jo käytetyn raitaisia hameita, mutta vain »yksivärisiä tröijyjä». Kirjavia kankaita käytettiin kuitenkin jo aikaisin. Painamalla koristellusta kankaasta, jollaista jo 1600-luvun lopulla mainitaan, tehtiin röijyjä 1700-luvullakin. Eräässä nauvolaisessa röijyssä, jonka sanotaan olevan v:lta 1760, on punaisia kukkia vihreine lehtineen tummansinisellä pohjalla.

Saran tavallisimmat värit olivat harmaa, valkea ja musta, jotka — erittäinkin kaksi viimemainittua — aika-ajoin näyttävät samallakin paikkakunnalla vaihdelleen. Gaddin mukaan olivat vanhan muodin mukaiset röijyt Pohjois-Satakunnassa v. 1751 harmaita. Hauholla käytettiin 1756:n vaiheilla valkoisia. Elimäellä ne samoihin aikoihin olivat kaikilla naisilla ja Maalahdella paria vuosikymmentä myöhemmin vanhalla väellä mustia; viimemainitussa pitäjässä ne näyttävät sittemmin muuttuneen valkoisiksi. Iitissä ne olivat 1700-luvun lopulla mustia ja Mäntyharjulla 1812 sekä mustia että valkoisia. Sama oli laita vielä paljoa myöhemmin eräissä Lappeen kihlakunnan pitäjissä. Houtskarin röijyt olivat saman vuosisadan alussa mustia tai vihreitä. Monin paikoin Keski-Suomessa, Savossa ja Pohjois-Karjalassa[23] käytettiin mustaa tai tummansinistä sarkaa, harvemmin verkaa.

Ohuempien röijykankaiden väri vaihteli melkoisesti. Varelius sanoo Tyrvään kertomuksessaan 1697—1738 käytetyn yksivärisiä punaisia, sinisiä, mustia ja ruskeita verka- ja villaröijyjä. Punaisia röijyjä mainitaan ja on kokoelmissa erittäinkin Pohjanmaan eteläisimmistä ruotsalaispitäjistä ja Hämeestä. Vihreät olivat harvinaisempia: niitä pitivät paitsi houtskarilaiset myöskin merikarvialaiset ja Kivennavan savakot.

Leveäraitaiset röijyt olivat kapearaitaisiin verrattuina harvinaisempia. Sellaisista mainittakoon eräs Alavuudelta Kansallismuseon kokoelmiin saatu tummansinipohjainen, flammuraitainen röijy, joka nähtävästi on 1700-luvulta (Tl. XII,14). Saman vuosisadan lopulta on museossa Satakunnasta ja Hämeestä[24] palttinaisia röijyjä, joissa leveitä valkoisia raitoja erottavat kapeammat eriväriset juovat.

Liivi on Itä-Venäjällä asuville suomensukuisille kansoille edelleen tuntematon, eikä sitä vielä tuonnoin käytetty Inkerissäkään. Se olikin tarpeeton niin kauan kuin mekkohame pysyi muodissa. Puolihameen ohella sitä ei koskaan käytetty, ja nähtävästi kului pitkä aika, ennenkuin sitä alettiin pitää hartuushameen kanssa. Viimemainitun hametyypin ohella se ei lainkaan päässyt muotiin Inkerissä eikä Pyhäjärven, Raudun, Metsäpirtin ja Sakkolan pitäjissä Kaakkois-Karjalassa. Koivistolla ja Kuolemajärvellä ei sitä rekkopaitojen ohella vieläkään pidetä. Valkjärvellä ja Heinjoella, joissa pitäjissä niinikään pidettiin rekkopaitoja, oli 1800-luvun alulla liivejä vain muutamilla. Hiitolassa, Parikkalassa ja Kiteellä, missä vanhat vielä tietävät kertoa hartuushameista, muistellaan, ettei »vanhaan» tai »aivan vanhaan aikaan» liivejä ollut. Mäntyharjulla tiedettiin 1911, ettei 55 vuotta sitten 96-vuotiaana kuolleella vaimolla, joka piti hartuushametta, ollut liiviä. Asikkalassa taaskin kertoi samana vuonna 86-vuotias vaimo isoäidiltään kuulleensa, että muutamilla hartuushameita kantaneilla vaimoilla jo hänen aikanaan oli liivi.

Tarkastaessamme hartuushameita huomaamme erittäinkin vanhimmissa hartuuksien olleen tarkoitetut näkymään, mutta useissa myöhemmissä tehdyn kankaasta, joka oli aijottu verhottavaksi, mikä seikka näyttäisi viittaavan siihen, että liivit tulivat käytäntöön juuri hartuushameiden aikana. 1700-luvulla ja myöhemminkin kävivät semminkin nuoremmat naiset paljon paitahihasillaan. Kun runsaampaa verhoa tarvittiin, heitettiin — niin tiedetään esim. Ilomantsissa — vain huivi hartuuksille, ellei menty pitemmälle kuin naapuriin; jos varsinainen matka oli tekeillä, pukeuduttiin viittaan tai röijyyn.

Taulusta III,5 nähtävän, somilla hartuuksilla varustetun nastolaisen puvun ohella ei tiedetä liiviä käytetyn, vaikka muutoin sielläkin kerrotaan *sielikon* ylle kirkkomatkoilla puetun mustan liivin.

Merkillistä on, ettei Gadd Pohjois-Satakunnan kertomuksessaan 1757 vielä puhu liivistä mitään. Ensi kerran se mainitaan kirjallisuudessa Kalmin Hauhon kertomuksessa 1756: naimattomat naiset käyttivät siellä silloin paraastaan kesällä kalminkkiliiviä.

Liivit tulivat 1500-luvun jälkipuoliskolla ensiksi käytäntöön Espanjan ylimysnaisten keskuudessa [25]. Ajan ahtaan hengen luomina ne olivat siihen aikaan kureliivejä. Ruotsin kansannaisten parissa ne olivat muodissa jo 1600-luvulla [26]. Samaan aikaan niitä käytettiin jo meidänkin maassamme. Täälläkin ne näyttävät aluksi olleen kurenauhoilla suljettavia, minkä tyypin vanhuuden puolesta puhuvat m. m. talteen saatujen kappaleiden aina 10 senttiin asti leveät raidat ja pitkät körtit. Parista käräjäjutusta, joissa molemmissa oli kysymys palvelijattaren palkasta, käy selville, että Etelä-Savon kansannaiset käyttivät kureliivejä jo 1600-luvun loppupuoliskolla [27]. Komeimmissa olivat jo silloin hopeaiset maljut [28].

Kuva 139. Maljuja.

Lammilta ja Pukkilasta on Kansallismuseon kokoelmiin saatu talteen kauniilla tinaisilla kuremaljuilla varustetut liivit (Tl. XIII,17). Samanlaisia pidettiin Vareliuksen mukaan 1780-luvulla Tyrväälläkin. Maljut (kuva 139) samoinkuin itse liivimuotokin olivat ruotsalainen laina: edelliset olivat aivan samanlaisia kuin Gagnefin 1700-luvun puolivälissä käytetyn puvun. Linné mainitsee ne Moran vaateparresta puhuessaan jo 1734 [29]. Niitä pidettiin Flodassakin. Uudellamaalla ja Etelä-Hämeessä oli liepeiden alla kangasliuskat, joiden reikiin kurenauhat pujotettiin (Tl. XIII,18). Itäisellä Uudellamaalla Pyhtään pitäjässä sekä Uudenkaupungin ja Jyväskylän tienoilla olivat reijät näkyvissä (Tl. XIII,20). Pyhtään liivit erosivat muiden juuri

mainittujen seutujen vastaavasta pukimesta körttiensä sekä sen puolesta, ettei niissä ollut helmakiiloja (Tl. XIII,19). Piikkiön liiveille, Tl. XIII,21, olivat ominaiset reikärivien alle helmaan tehdyt syvät leikkaukset. Usein olivat kureliivit yksiväriset, punaiset ja kukikkaat. Varelius sanookin Tyrvään kertomuksessaan, että ne 1780-luvulla olivat muita puvunosia koreammat. Torniolaisessa savupirtissä, kuva 140, peräpenkillä kehräävä tyttö on puettu kureliiviin.

Kuva 140. Savupirtti Tornion pitäjässä 1800:n tienoilta.

Pornaisissa kuuluivat kureliivit muotiin vielä 1828 (Tl. III,6) ja Luumäellä ne jäivät pois vasta 60 vuotta sitten. Anjalassa oli niissä kahdet umpinaiset *rollit* (Tl. XIII,22). Valkealassa niitä sanottiin *kapottiliiveiksi*.

Viipurin pitäjässä, Lappeella ja Lemillä olivat muodissa pitkäkörttiset, usein mustasta tai punaisesta kankaasta ommellut liivit, joissa kainalon alainen ommel saattoi ulottua helmaan asti (Tl. XIII,23). Taipalsaarelta, Savitaipaleelta, Säkkijärveltä, Asikkalasta ja Sahalahdelta on Kansallismuseon kokoelmissa samantyyppisiä liivejä, joista sanottu pystyommel puuttuu. Ne samoinkuin edellisetkin pantiin tavallisimmin hakasilla kiinni, mutta Tl:ssa XIII,24

1. Morsian, Savitaipale. 2. Morsian, Vehkalahti. 3. Mies, Säkylä.
4. Vaimo. Säkylä. 5. Vaimo, Parikkala. 6. Tyttö, Seitskari.

nähtävä Suomenniemen liivi oli yhdellä sidenauhalla varustettu. Hiitolaisessa liivissä, Tl. XIV,1, joka selkäkappaleensa puolesta kuuluu tähän tyyppiin, ovat poimut varmaan venäläistä alkuperää. Säkkijärvellä sanottiin puheenaolevan lajin liivejä *hankki-* ja Viipurin tienoilla *pitkävollisiksi liiveiksi*.

Jos saa uskoa Kansallismuseon luetteloon otettua tietoa, käytettiin liivejä muotoa, Tl. XIV,2, Hirvensalmella jo 1777:n tienoilla, mikä ei ole aivan mahdotonta sen puolesta, että niiden körtit ovat samanlaisia kuin länsi- ja keskisuomalaisissa kureliiveissä. Muutoin muoto tavattiin myös Kangasniemellä ja lähimmässä osassa Hämettä (Sysmä ja Hartola), missä kainalon ja helman välillä oli joskus pystyommel. Kangasniemeltä on saatu talteen umpinaisilla körteillä varustettu muoto, jonka on ilmoitettu olleen käyännössä jo 1781 (Tl. XIV,3): leveämpien tummansinisten raitojen välissä on kapeampia ruskeita, keltaisia, punertavia ja vaaleansinisiä. Samantapaiset punaiset liivit on saatu Hollolasta.

Viirurantuisesta kankaasta tehtynä kuuluu kuvan, Tl. XIII,22, näyttämä anjalainen kureliivi lajinsa myöhäisimpiin. Samalla se on merkillinen siitä, että sen helmapuolella on vaakasuora poimu, joka kuitenkin on sijoittunut vain selkäpuolelle. Lemiläisessä liivissä, Tl. XIV,4, joka napitetaan rakseihin, ulottuu samainen poimu sitävastoin aina liepeisiin asti.

Poimu on ylipäiten ominainen myöhempäin kehitysasteiden liiveille. Pohjois-Satakunnassa ja ruotsalaisella Etelä-Pohjanmaalla se esiintyi jo helmakiiloillakin varustetuissa liiveissä (Tl. XIV,5). Viimemainitulle maakunnan osalle olivat ominaisia liivit, joiden liepeet kaartuivat sisäänpäin. Vanhempi muoto oli korkea, moninappinen (Tl. XIV,6), joka sitten lyheni yksinappiseksi (Tl. XIV,7). Jälkimäinen tyyppi oli Etelä-Pohjanmaan ruotsalaisille pitäjille ominainen. Korsnäsissä ja Närpiössä oli sen nimi *krokalifstytje*. Vöyrissä pantiin tämänmalliset liivit hakasilla kiinni.

Muutoin vaihteli körttien ja liepeiden muoto eri paikkakunnilla melkoisesti. Mäntsäläisissä liiveissä olivat 1800-luvun alkupuoliskolla pykälät liepeiden alaosissa (Tl. XIV,8). Jaalassa ja Mäntsälässä sekä Merikarvian tienoilla Satakunnassa pidettiin myös sellaisia,

joiden liepeiden alakulmat oli leikattu pois (Tl. XIV,9). Satakunnalle ja Etelä-Pohjanmaallekin [30] oli 1800-luvun alkupuoliskolla ominainen myös Tl:n XIV,10 näyttämä muoto. Säkyläisissä liiveissä, Tl. XIV,11, ei körteistä ollut paljoakaan jäljellä, ja lapväärtiläisistä, Tl. XIV,12, ne kokonaan hävisivät. Erittäinkin Kaakkois-Hämeessä [31] lyhenivät liivit vihdoin aivan mataliksi (Tl. XIV,13,14).

Uudellemaalle olivat ominaisia liivit, joiden helmakappaleet poimun alta pyöristyivät samaan tapaan kuin jo länsisuomalaisissa kureliiveissä. Porvoon ympäristössä [32] käytettiin jo 1820:n tienoilla muotoa, Tl. XIV,15, ja Vehkalahdella oli 1850- ja 1860-luvulla yleinen kuvan, Tl. XIV,16 näyttämä liivi. Samantapainen körttityyppi tavattiin muutoin Satakunnassa (Tl. XIV,17) ja Pohjanmaallakin. Euran ja Säkylän tienoilla pidettiin pyöreäliepeisiä *klippuliivejä* (Tl. XIV,18).

Kureliivejäkin oli Hämeessä sellaisia, joissa ei ollut körttejä (Tl. XIV,19). Sama ominaisuus periytyi sitten myöhempiinkin liiveihin, kuten hattulainen, Tl. XIV,20, ja loimaalainen, Tl. XIV,21, osoittavat. Molemmat ovat tehdyt punaisesta yksivärisestä kukikkaasta kankaasta. Sama muoto on tunnettu Ilmajoelta Etelä-Pohjanmaalta.

Juuri käsitellyn liivimuodon ohella, jonka selkävaate oli kokoonpantu kahdesta kappaleesta, käytettiin toista, jonka mainittu osa oli yhtenä kappaleena. Korkeimmat tähän sarjaan kuuluvat liivit ovat tunnetut Vöyristä Etelä-Pohjanmaalta (Tl. XIV,22). Vanhaa mallia on saman pitäjän helmakiiloilla varustettu liivi, Tl. XIV,23. Tekotavaltaan ainoa laatuaan Kansallismuseossa on punaisesta kankaasta ommeltu ylikiiminkiläinen liivi, Tl. XIV,24.

Tämänkin sarjan liiveihin ilmestyy helmapuolelle vaakasuora poimu. Punaisesta ruudullisesta yksivärisestä kamritsista(?) tehdyt liivit, joita liitinkihihaisen paidan päällä juhlatiloissa pidettiin ilman röijyä, olivat ominaiset Hämeelle [33] 1800-luvun alulla (Tl. XIV,25). Satakunnassa samaan aikaan käytetyissä kulki poimu yli selän liepeestä toiseen (Tl. XIV,26). Ikaalisen tienoilla ne sidottiin kiinni vyötäisnauhalla (Tl. XIV,27).

Pohjanmaalla, jossa tämän sarjan muotoihin ei poimua lain-

kaan tehty, lyhenivät liivit lyhenemistään, kuten kuvat, Tl. XIV,28—30, lähemmin osoittavat.

Edellä jo näimme, että liivit Itä-Suomessa monin seuduin kotiutuivat vasta 1800-luvulla ja että ne paikotellen eivät kansanomaisen pukuparren aikana lainkaan tulleet käytäntöön. Maan länsiosista saapuvina ne edustivat toisenlaista tekotapaa kuin seudun muut puvunosat, joten niiden, kun niihin vihdoin suostuttiin, oli näiden kaavaan mukautuminen. Karjalaiset valmistivat vanhempina aikoina, kuten juuri edellä näimme, niin viittansa kuin paitansakin pääosan yhdestä kappaleesta. Tätä samaa tekotapaa sovellettiin nyt liiveihinkin. Tässä suhteessa ovat varsin merkilliset seitskarilaiset liivit, Tl. XIV.31, joista Jääsken ja Käkisalmen kihlakunnissa käytetyt etupäässä poikkesivat vain siinä, että kainaloreikien alle tehtiin saumat (Tl. XIV,32). Kaukolaiset liivit, joita pyöreä punainen nauha, n. s. *koittana*, ympäröi ja joiden kaulus oli tehty säämyskästä, koristettiin ompelulla ja varustettiin kahdeksalla tiheään kiinnitetyllä vaskinapilla (Tl. XIV,33), kun sitävastoin muiden seutujen liiveissä joko hakaset, sidenauhat tai napitettavat rakset olivat tavallisia. Myöhemmin ruvettiin lännestä saadun mallin mukaan tekemään olkaompeleitakin, joten syntyi liivityyppi Tl. XIV,34. Suomenniemeläinen liivi, Tl. XIV,37, joka pantiin kiinni napinläpiin pujotetuilla siteillä, on n. s. turkkiliivi, jonka vuori on lammasnahkainen. Tehtiinpä naisten liiveihin, miesten liivejä jäljitellen, joskus selkäkappale erilaisesta kankaasta.

Jääsken kihlakunnassa oli eräs sille ominainen muoto, johon aluksi tehtiin selkä- ja olka- (Tl. XIV,35) sekä sittemmin myös kainalo-ompeleet (Tl. XIV,36). Etelä-Karjalan liivit olivat yleensä rinnalta syvälti avonaisia, jotta iso paidansolki näkyisi. Niiden tavallisin nimi oli *tankki*.

Kuten edellä näimme, olivat körtit eli vollit ensiksi — 1700-luvulla ja 1800-luvun alkupuolella — verrattain pitkät, mutta lyhenivät sitten lyhenemistään. Vähässäkyrössä kertoo Varelius 1847 iäkkäiden naisten vielä käyttäneen vanhanaikaisia leveäraitaisia pukimia, joihin kuului pitkä liivi; tämä oli muista Pohjanmaan suomalaisista pitäjistä silloin jo kadonnut. Saman tutkijan

mukaan oli Tyrvään vanhoilla naisilla 1854 pitkät körttiliivit, mutta nuorilla körtittömät ja ainoastaan puoliselkään ulottuvat. Iitissä ne 1700-luvulla ulottuivat lanteille asti. Takana olivat »kahta ratija» joko puiset ja kankaalla verhotut tai lyijystä tai tinasta valetut lasipäiset napit. Verrattain pitkävollisia liivejä käytettiin lähitienoilla, kuten Taipalsaarella, Savitaipaleella, Ruotsin Pyhtään suomalaisissa kylissä ja Kymissä vielä kauan 1800-luvulla. Viimemainitusta pitäjästä mainitsee Varelius ne 1847. Liivejä, jotka peittivät kokonaan lantiot, pidettiin vieläkin myöhemmin eli 1864:n vaiheilla Säkkijärvellä, Viipurin tienoilla ja Kivennavan savakkojen keskuudessa. Viipurin »savakkojen» liivit olivat punaista »bomasängiä», mutta kivennapalaisten monenlaista kangasta. Ne vedettiin kiinni m. m. vyötäisnauhalla, mitä kiinnipanotapaa paikotellen käytettiin muuallakin [84]. Sortavalan pitäjässäkin tehtiin liivit ruumiin mukaisiksi vyötäisiin asti, josta ne levisivät poimuttuina vaaksan pituudelta alaspäin (vert. kuvaan 84).

Empire-ajan tyyliin kuuluivat lyhyet röijyt ja takit, mikä muotisuunta Suomessa pääsi vasta verrattain myöhään kansan keskuudessa vaikuttamaan. Näimme juuri, että liivit Tyrvään tienoilla olivat 1854 käyneet niin lyhyiksi, että ulottuivat vain puoliselkään. Samantapaista havaittiin monilla muilla seuduilla. Luodossa tehtiin liivit ylen lyhyet, samoin Närpiössä, joten paita vyötäisien kohdalla tuli näkyviin. Kaukolassakin sen sanotaan pyrkineen pilkistämään tankin ja hameen kauluksen välistä. Kurkijoella peittivät liivit sitävastoin lantioitakin (kuva 84).

Liivien kangasaine oli useimmiten sama kuin hameenkin. Karjalassa havaittiin kuitenkin tästä säännöstä melkoisia poikkeuksia. Niinpä käytettiin Muolaassa, Valkjärvellä ja Heinjoella valkeasta sarasta tehtyjä *tankkeja* eli pintaliivejä vielä 1870-luvun jälkeen. Jääsken tienoilla ne suuresti vaihtelivat värinsäkin puolesta. Haliniuksen mukaan ne olivat Kirvussa 1802:n vaiheilla mustasta tai harmaasta sarasta; 1821 tulivat muotiin vihreät, punaisella veralla pallistetut liivit. V:n 1852 vaiheilla käytettiin valkeita ja sinisiäkin sarkaliivejä. Räisälässä tehtiin liivit ruskeasta sarasta: niissä oli liepeissä ja pääntiessä punainen nauha ja hel-

massa ja kädenreijissä punainen *koittana*. Kaukolassa ne olivat lampaanmustasta, joskus sinisestä sarasta ja pyöreillä lankanypillä koristetut (Tl. I). Parikkalassa valmistettiin liivit 1800-luvun keskivaiheilla sinisestä sarasta ja reunoihin pantiin punaisia tai sinisiä nauhoja.

Liivit tehtiin tavallisimmin, erittäinkin rinnan puolelta, syvälti avonaiset. Useinkaan ne eivät eronneet röijystä muussa kuin siinä, että jälkimäinen oli hihallinen ja siksi lämpimämpi. Esim. Jääsken kihlakunnassa pidettiin kesäaikana hihatonta, mutta kylmemmillä ilmoilla *hihaniekkaa tankkia*. Paremmin lämmittääkseen tehtiin liivi samassa kihlakunnassa, äyrämöisalueella sekä monilla muilla seuduilla lammasnahoista, missä tapauksessa sitä sanottiin *rystlapiksi*. Nimi johtuu ruotsalaisesta sanasta b r ö s t l a p p, »rintalappu»[35]. Puinta, jolla tosiaan oli lapun muoto, kannettiin Ruotsissa jo uudenajan alulla[36]. Äyräpääläisalueellakin rystlappi joskus oli tätä alkuperäistä muotoa. Eräästä käräjäjutusta Rantasalmella 1670 käy selville, että ainakin ylhäisön miehillä Suomessa silloin oli puin, jota sanottiin rintalapuksi (»brijstlaap»)[37]. Kerimäellä se oli v. 1706 kansanmiehilläkin[38].

6. Esiliina.

Pronssikierrukoilla koristettujen esiliinojen jäännöksiä on tavattu pakanuuden ajan lopulle kuuluvista haudoista niin Länsi-Suomessa kuin Etelä-Karjalassakin. Esiliinat pysyivät nähtävästi läpi koko keskiajan käytännössä. Käkisalmen tuomiokirjassa mainitaan niitä ajanjaksolla 1623—40; erään varkausjutun yhteydessä kerrotaan niistä Kuopion kesäkäräjillä 1647 [1], ja maan länsiosista on niistä tietoja 1700-luvun puolivälistä alkaen. Kansanomaisen vaateparren viimeisinä aikoina ne olivat vallan yleisiä. Jääskessä kerrotaan niitä aikaisemmin vain ripille päässeiden naisten, Joutsenossa vain vaimojen pitäneen. Hupelin mukaan ei niitä Virossa ollut tytöillä lainkaan [2].

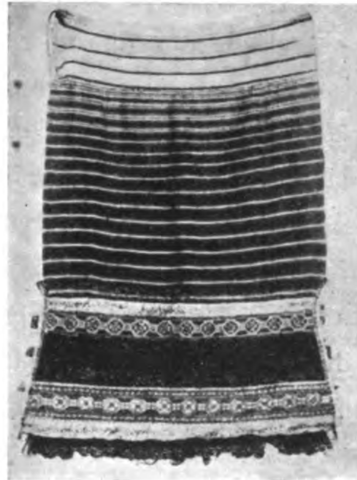
Länsi-Euroopassa tulivat esiliinat muotiin 1400-luvulla. Seuraavalla sataluvulla ne olivat kovin suosittuja ja vielä 1600- ja 1700-luvullakin niitä käytettiin, joskin vähemmän ylhäisön keskuudessa. Ne olivat miltei säännöllisesti valkeita. Sama väri oli niillä vanhempina aikoina Suomessakin, jossa ne 1750 mainitaan D. Hallin Pirkkalan kertomuksessa. Samalta vuosikymmeneltä ja miltei samalta vuodelta on niistä tietoja myös Pohjois-Satakunnasta, Tammelasta ja Sääksmäeltä ja 1700-luvun lopulta Porvoon seuduilta ja Nastolasta. Vielä seuraavan sataluvun alkupuolella sanotaan niiden olevan valkoisia Limingassa, Säkylässä, Houtskarissa, Tenholassa, Askolassa, Kymissä ja Parikkalassa. Yleensä ne näyttävät olleen palttinaisia, mutta eräässä tuomiokirjassa Iisalmen käräjiltä 1711 puhutaan esiliinasta, joka oli tehty raskista. Ruotsissa niitä näyttää ainakin jo 1700-luvun alkupuolella koristellun

pitseillä eli nyytingeillä [3] — mahdollisesti jo aikaisemminkin, koska nyytinkien käyttö 1661 kansalta kiellettiin [4]. Houtskarissa esiliinat vielä 1800-luvun alussa koristettiin kahdella pitsillä, joista toinen pantiin helmaan, toinen rannuksi helman yläpuolelle (Tl V,2). Kymissä niihin tehtiin reikäompelua ja Parikkalassa ne somistettiin päälleommelluilla valkoisilla täplillä.

Käytettiinkö pitsi- ja reikäompelukoristelua muuallakin maan länsi- ja keskiosissa, ei varmuudella tiedetä. Tekisi kuitenkin mieli myönteisesti vastata, koska tämä koristelu kuului vanhaan kantaan Ruotsissa ja esiintyi aikaisin Karjalassakin, mistä sen sitten aitopalttinaiset esiliinat hävittivät.

Kuva 141. Rihmaesiliina. Muolaa. A. 1174.

Kuva 142. Villainen esiliina Äyräpää. A. 1149.

Täällä olivat esiliinat yleensä vielä 1800-luvun alkupuoliskolla liinaisia *nyytinkiesiliinoja*. Pitsejä eli nyytinkejä oli tavallisesti yksi helmaosan ympärillä ja pari tai kolme välivaatteiden erottamina poikkiraitoina ylempänä. Niillä koristeltiin esiliinat kai jo 1600-luvulla; varmaa on että niitä jo tämän sataluvun alkupuoliskolla käytettiin käsiliinoissa [5]. Väri vaihteli jossakin määrin eri pitäjissä ollen Pyhäjärvellä musta, Räisälässä ja Äyräpäässä harmaa, Kaukolassa ruskea ja Raudussa ja Sakkolassa samoinkuin vanhimmissa muistetuissa Kirvussakin valkea (Tl. II,6, III,1). Viimemainitussa pitäjässä olivat pitsit Haliniuksen mukaan 1802 liinarihmasta nyplät-

tyjä mustanharmaita, jotka 1821:n tienoilla vaihtuivat punaisiksi, sinisiksi ja rusokeltaisiksi. Myöhemmin oli Jääsken kihlakunnan pitseissä yleensä sininen pohja, jota punaiset ja keltaiset langat koristivat — paitsi Joutsenossa, jonka tummansinisissä nyytingeissä oli valkeita juovia. Äyräpääläisten esiliinain nyytingit olivat joko aito harmaita tai erivärisillä, tavallisimmin valkoisilla, sinisillä tai punaisilla polvijuovilla koristettuja (Tl. III,1 ja kuva 141).

Koivistolaisissa esiliinoissa oli 15 á 30 sm. pitkä pää, joka Schvindtin [6] mukaan oli usein muodostettu seuraavaan tapaan: »ylinnä punainen nauha, sitten punaisesta, sinisestä ja valkoisesta (tai keltaisesta) rihmasta tehty nyytinki, sitten taas punainen nauha, valkoinen välivaate ja alimpana sininen sarsikangas. Tämä, josta suurin osa kuderihmoja on revitty pois, on tehty enimmäkseen seulanpohjan tapaiseksi, johon on tikutettu yhteen loimirihmojen kanssa 8-merkeiksi valkoista ja punaista kerrattua lankaa. 8-merkkien alla jatkuvat loimirihmat lyhyinä patsaina (syrjäisinä) ja vihdoin *helttuina* eli ripsuina. Myöhemmin pantiin välivaatteen päähän ainoastaan nauhoja ja ripsuja.» Nauhoissa oli koristeina neliöpäisiä sahanteriä eli n. s. *kukonharjoja* (Tl. II,3). Revinnäisellä koristaminen lienee ollut tavallisempaa 1700-luvun lopulla kuin sittemmin. Vanhimmissa *orsikoissa* (yli satavuotisissa) näytettiin sitä tekijälle Kirvussa kesällä 1893. Paitsi jo edellä mainituissa kymiläisissä oli sitä myöskin pyhäjärveläisissä, äyrämöisissä (kuva 141) ja eritoten joutsenolaisissa (Tl. II,1) esiliinoissa, joiden kauniit reikäompelut olivat tummansinisellä langalla reunustettuja.

1800-luvun alkupuoliskolla rupesi länsisuomalainen vaikutus jo ulottumaan Etelä-Karjalaankin, sillä aitovalkeat esiliinat alkoivat monin paikoin päästä vallalle. Se lienee tullut tänne kahtakin tietä: pohjoisesta Parikkalan, Kurkijoen ja Hiitolan, lännestä Viipurin kautta. Jälkimäisellä seudulla käytettiin rippikirkossa ja Kurkijoella ylipäiten pyhinä valkoisia esiliinoja. Kaukolassa tulivat ne muotiin 1800-luvun alkupuoliskolla ja Räisälässä, Sakkolassa ja Raudussa 1850-luvun jälkeen. Samoihin aikoihin lakkasi näissä pitäjissä myöskin nyytinkien valmistus. Jääsken kihlakunnassa sitä harjoitettiin 1870-luvulle asti.

Äyrämöisten n. s. *kirjavat* esiliinat koristeltiin nyytinkien sijasta ompelukirjauksella. Niitä valmistettiin miltei yksinomaan Muolaassa. Kirjava nimi sopikin niille paremmin kuin millekään muille esiliinoille. Varsinainen esiliinavaate oli villainen. Alkuvaatteessa oli ensin paria tuumaa leveä punalangoista kudottu raita; sitten kudottiin sinistä kolme, neljä lankaa, välihin viskattiin muutatama säije valkeaa rihmaa ja lopuksi kudottiin taas punaista. Alkupäähän pantiin parin tuuman levyinen pala punaista verkaa ja sen jatkoksi samanlevyinen, hyvin tiukkaan punaisella langalla »kirjoitettu» kaista palttinaa. Alasyrjä koristettiin punalankaisilla röpyillä. Tällainen oli kirjava esiliina 1700- ja 1800-luvun vaihteessa. Myöhempimallinen koristettiin kullanvärisillä kalunanauhoillakin (kuva 142).

Kuva 143. Pääliina. Houtskari. A 2780

Merkillisen poikkeuksen maan länsiosissa 1700-luvulla käytettyjen esiliinain joukossa tekivät Björckin 1772 Maalahdelta mainitsemat vanhain naisten hienosta mustasta sarasta tai raskista ommellut esiliinat. Muutoin näyttää 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alulla maassamme jo olleen käytännössä nokkois- ja kamaripalttinaisia, kattuunisia, pumpulikankaisia ja silkkisiäkin esiliinoja [7]. Samoihin aikoihin alkoivat raidalliset esiliinat tulla muotiin [8]. Lavansaarelle tuotiin 1800-luvun alulla valkopohjaisia, isoilla punaisilla kukilla koristeltuja esiliinoja Virosta. Väritkin kävivät vaihteleviksi.

Lännempää saatu esimerkki vaikutti kai sen, että Jääsken kihlakunnassa — Joutsenoa lukuunottamatta — kansanomaisen vaateparren viimeisinä aikoina, ehkä 1860-luvulta alkaen, ruvettiin pitämään n. s. *kuonnaisia* esiliinoja, jotka koristettiin erivärisillä poikkiraidoilla ja viiruilla.

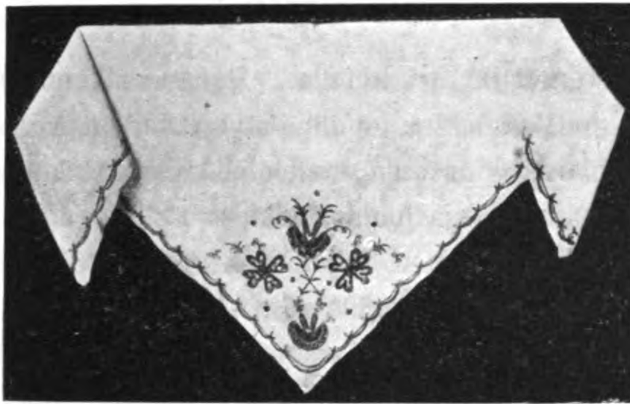
Esiliinan koko vaihteli jossakin määrin eri aikoina. 1700-luvun puolivälissä se oli Pohjois-Satakunnassa ja Hämeessä (Hauholla) kapea ja lyhyt. Vuosisataa myöhemmin se oli jälkimäisessä maakunnassa jo leveä. Hilda Olsonin mukaan se ylettyi Pietar-

saaren tienoilla 1800-luvun puolivälin jälkeen miltei kantajan ympäri. Samaan tapaan se näyttää laajenneen Karjalan puolella. Kirvussa se oli 1800-luvun alussa kapea, mutta leveni ja piteni sitten 1821:n tienoilla. Viipurin savakoilla se oli kovin leveä.

Kaikkialla eivät esiliinat olleet yhtä suosituita. Reinholmin mukaan ei niitä Sidebyssä, Kristiinan pitäjässä ja Lapväärtissä yleensä käytetty. Sortavalan pitäjässä kerrotaan, ettei niitä vanhaan aikaan olisi lainkaan pidetty, ja Mäntyharjulla tiesi tuonnoin eräs vaimo, ettei hänen 55 vuotta sitten 96 vuotiaana kuolleen isoäitinsä pukuvarastossa ollut esiliinaa.

Nimi vaihteli jossakin määrin eri seuduilla [9].

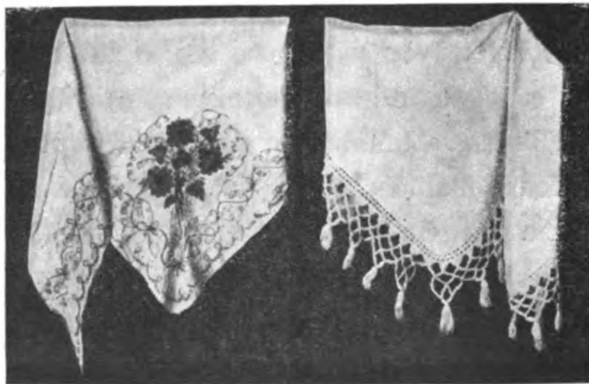
7. Pää- ja kaulaliinat.

Tavallisen huoneissa käytettävän päähineen lisäksi tarvitsivat naiset kylmällä säällä ja sateessa muutakin suojaa. Talvimatkoilla toimi sellaisena Haliniuksen mukaan Kirvussa vielä 1800-luvun alulla paksu villainen musta- ja valkoraitainen *vaippa*. Edellä jo sanottiin, että Etelä-Karjalan naiset sekä kesällä että talvella samassa tarkoituksessa heittivät hurstuen korviinsa.

Ruotsissa olivat pääliinat jo keskiajalla käytännössä. Niitä pidettiin varmaan jo aikaisin Suomessakin. Eräissä Savon tuomiokirjoissa 1640-luvulta puhutaan kahdenlaisista päähineistä, *hufva* ja *hufvukläde* nimisistä, joista jälkimäiset kai olivat tavallisia pääliinoja [1]. Edellisestä tiedämme jo, ettei tyttöjen ollut tapana verhota päätänsä kuin kaikkein pahimmilla ilmoilla. Näin näyttää olleen laita jo 1600-luvulla, jolloin kuitenkin haureutta harjoittaville tytöille pääliina pantiin päähän [2].

1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuoliskolla olivat pääliinat monissa tapauksissa valkeita. Tanuja selostettaessa jo huomautettiin niiden verhoksi käytetystä houtskarilaisesta *hufvuärkléstä* (kuva 143), kymiläisestä *riemusta*, Kurkijoen kihlakunnan *pääpyyhkeestä*, Lemin, Savitaipaleen ja Suomenniemen *päävaatteesta* ja Luumäen *päärievusta*, jotka kaikki olivat valkeita, eri muotoisia ja vastaavan päähineen kokoon sovellettuja. Koska edellä mainittu savolainen »hufva» oli niinikään tanu, käy selville, että se Savossa jo

1600-luvulla verhottiin pääliinalla. Houtskarilainen *hufvu-ärklé*, jota ainakin jo 1700-luvun lopulla käytettiin, oli kulmistaan koristettu samanlaisella mustalla ompelulla kuin taalalainen *svartklät*, joka kuului sunnuntai- ja juhlapukuun jo 1700-luvulla. Tätä vielä aistikkaampi oli taalalaisten valkoisesta rällistä tai ohuesta liinavaatteesta tehty sekä valkeilla tähti- ja ristikirjoilla koristettu *knitningshassklät*, jota nyytinki reunusti [3]. Se muistutti siis jossakin määrin Jääsken kihlakunnan *päänästyykkejä* [4], jotka jo 1800-luvun alussa olivat monilla pitseillä koristettuja ja joita Haliniuksen mukaan talvella pidettiin hunnun päällä. Sama muistiinpanojen tekijä kertoo 1821:n tienoilla pyhäpäivinä aletun pitää isoja valkoisia kalenkoorisia pääliinoja. Näitä kai tarkoitetaan 1852:n Jääsken puvun kertomuksessa, jossa sanotaan: »Kovan pakkasen aikana naiset pitävät kirkkotiellä suurta *päävaatetta* korviensa ja päänsä ympärillä.»

Kuvat 144 ja 145. Pääliinoja. Vaasan l., Sahalahti. A. 8071, A. 1914.

Länsi-Suomessa käytettiin paljon valkeita pääliinoja. Niitä mainitaan myös Sahalahdelta, Teiskosta, Orimattilasta, Juvalta, äyrämöisalueelta, Ylivetelistä ja Närpiöstä. Sahalahdella ne olivat 1810- ja 1820-luvulla valkoisia, kamritsisia, tupsullisella ja pitsimäisellä nauhalla reunustettuja (kuva 145). Ruotsalaisella Pohjanmaalla lienee niiden neljäs kulma ennen yleisestikin ompelulla koristettu. Näitä n. s. *påsömadukar*, jotka matkalla pidettiin päässä, mutta kirkkoon tullessa riisuttiin pois, käytettiin vielä tuonnoin Luodolla ja Närpiössä (otsikkokuva). Kirjaukset olivat samantapaisia kuin tykkimyssyissä. *Huiveja*, joissa kaikki kulmat olivat täten koristettuja, pidettiin Keski-Karjalassa (Kiteellä) morsiusliinoina.

Koreat huivit kuuluivat tietenkin vain pyhien ja juhlatilaisuuk-

sien tamineisiin. Limingan tytöistä kerrotaan 1802, että he kirkko- ja pitopäivinä peittivät päänsä koristukset kernaimmin silkkihuivilla, joka kuitenkin paikalle tullessa otettiin pois.» J. R. Aspelinin mukaan oli Ylivetelin morsiamilla, kun Kokkolasta lähdettiin kuulutuslupaa hakemaan, *turkiska* eli punainen huivi päässä ja keltainen huivi kaulassa. »Vihkiäisissä, jolloin morsiamen puku oli musta, oli ruskea huivi kaulassa ja musta päässä eli musta kaulassa ja ruskea päässä.»

Silkkisiä pääliinoja lienee Pohjanmaalla käytetty enemmän kuin muualla Suomessa.

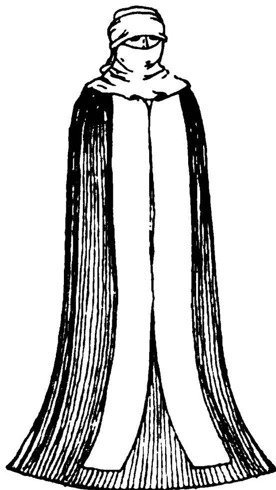
Maalahdelta mainitaan 1700-luvun lopulta kolmekulmainen silkkihuivi, jolla tytöt kylmällä säällä suojelivat päätänsä. Valkoisia, samanmallisia liinoja, joiden kolmas kulma oli tykkimyssyn tapaan koristettu (kuva 144), käytettiin vielä myöhemminkin niin Pohjanmaalla kuin Satakunnassa ja Hämeessäkin [5]. Rajakarjalassa ne olivat silkkisiä, yksivärisiä, *kossemka* [6] tai *košiŋku* [7] nimisiä, ja sidottiin *tšeptšän* päälle siten, että nurkat joutuivat leuan alla ristiin ja niskaan solmeen.

Kolmekulmaiset, villalangoista kokalla kirjaviksi neulotut huivit olivat tuonnoin kautta suurimman osan maata levinneitä. Hämeessä ja Satakunnassa sanottiin niitä *myssyiksi* ja pidettiin kirkkotiellä pääliinan alla. Lavansaarella ne olivat *lakki*-nimisiä ja tulivat siellä 40 vuotta sitten muotiin Suursaarelta ja Tytärsaarelta tuotujen morsianten mukana. Niitä ostettiin valmiina Helsingistä ja Loviisasta. Muutamilla Lavansaaren vaimoilla on vieläkin »Herran huoneessa» lakki päässä. Kymissä, Suursaarella ja Tytärsaarella pidettiin ennen lakkia *myssyä* (tykkimyssyä) ja ennen tätä *tanua*.

Kokalla neulotuilla, sinipunervan, punaisen, vihreän ja keltaisen raitaisilla *korvahuiveilla* peittivät vielä noin 60 vuotta sitten talvella kirkkomatkoilla Ruokolahden ja Rautjärven vaimot huntunsa ja tytöt verkansa. Kirjavia pumpulihuiveja alettiin ainakin Etelä-Suomessa [8] kutoa kotona jo viime vuosisadan alussa. Koivistolla, jossa niitä pidettiin hunnun päällä, niitä ostettiin markkinoilta jo noin 70 à 80 vuotta sitten.

Ainakin Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa [9] pitivät naiset 1800-luvun alkupuoliskolla kahta tai kolmeakin liinaa tai silkkiä päällekkäin päässään.

Kun tyttöjen vanhanaikaiset päähineet, joiden ohella jo monissa tapauksissa huiveja käytettiin, jäivät pois, tuli näistä niiden seuraajia. Jalasjärvellä kävivät »kunnialliset» tytöt Bäckmanin mukaan 1851 juhlatiloissa peittämättömin päin ja riippuvin palmikoin, mutta tytöt, jotka olivat tehneet »haaksirikon», huivi päässä. Kuitenkaan ei tämä jälkimäinenkään pukeutumistapa, josta edellä olemme jo esimerkkejä maininneet 1600-luvulta, ollut niin kunniatonta, etteivät vanhemmat ja vakavammat naineet ja kunnialliset naimattomatkin naiset olisi saattaneet väliin näyttäytyä siinä asussa. Pirkkalan naimattomilla nuorilla tytöillä oli Carlssonin mukaan jo ennen v. 1865 vähäinen pumpuliliinanen. Samoin käyttivät vaimot arkioloissa huiveja jo siihen aikaan, kun he vielä pyhäisin pitivät tykkimyssyä, niin esim. Marttilassa 1857. Ristiinan pitäjässä kertoi tuonnoin 90-vuotias vaimo naimisiin joutuessaan arkioloissa peittäneensä päänsä huivilla. Hänen äidillään sitävastoin oli vielä silloin vanhan tavan mukaan *lakki*.

Kuva 146. Saksalainen surupuku 1500-luvulta. Hottenrothin mukaan.

Yhtä suuren vaaran alaisena kuin aviolittoa solmitessa pitävät monet kansat naista läheisen omaisen kuoltua. Ennen kaikkea tahdotaan häntä suojella vainajan pahansuovalta hengeltä. Jotta tämä saataisiin täydelleen eristetyksi elävien maailmasta, peittävät esim. ostjakit ja vogulit hänen kasvonsa ja lisäksi vielä hänen tärkeimmät aistimusvälineensäkin — silmät, korvat, nenän ja suun — liinalla sekä erinäisillä muilla kappaleilla. Mutta samalla varautuu sureva henkilö itsekin peittämällä päänsä liinalla [10].

Mielenkiintoista on tässä yhteydessä todeta, että samoinkuin ostjakit ja vogulit sulkivat vainajalta eri aistimusvälineet sa-

moin Länsi-Euroopassa muinoin surevat peittivät ne itseltään. Saksassa kuului lesken pukuun jo 1300-luvulla valkoinen leukanauha n. s. »vorgebinde», joka peitti kasvojen aliosan. Monissa tapauksissa sijoitettiin liina niin, että korvat, nenä ja suu joutuivat sen alle ja että vain silmät jäivät näkyviin (kuva 146). Usein puettiin päähän toinenkin valkea huivi siten, että se peitti otsan ja posket.[11] Tapa tunnettiin Ruotsissakin. Unnarydissä Smålandissa kantoivat surevat naiset hautajaisissa valkoista n. s. *knyteklut'ia*, joka sidottuna niskan puolelta peitti suureksi osaksi otsan; toisena huivina oli n. s. »suuliina», *munklut*, joka verhosi kasvojen alipuolen ja jonka solmitut kulmat kohosivat pieninä korvakkeina päälaelta.[12] Samantapaisia liinoja pitivät vielä 1700- ja 1800-luvun vaihteessa paikotellen Norjankin naiset.[13] Kasvojen alapuolen peittävä ja päälaelta sidottu liina oli tuonnoin vielä muodissa niin lättiläis- kuin lilviläisalueellakin. Molemmilla seuduilla se kuului morsius-, mutta liiviläisalueella — kuvaavaa kyllä — nuorikon ja kuolinpukuunkin. Se oli siis täällä yleensä suojaverho (kuvat 120, 121). Sen nimi, *mundok*, oli laina Ruotsista.[14]

Tapa kotiutui aikoinaan Suomessakin, ainakin Pohjanmaalla. Grapen mukaan pitivät naimaikäiset tytöt Enontekiössä sataluvun alussa kahta kaulahuivia, ja yhtä silkkistä pääliinaa, jonka he sitoivat leuan alle siten, että solmu tuli päälaelle. Närpiön tytöillä oli vielä Reinholmin aikana toinen huivi sidottuna yli päälaen leuan alle (vrt. Vöyrin vaimoon Tl. V,3), toinen pantuna edellisen päälle ympäri ohimoiden ja niskan. Jalasjärvellä käyttivät rippikoulutytöt Bäckmanin mukaan kouluaikanaan valkoista huivia, mutta sinä päivänä, jolloin astuivat ensi kerran ripille, kokoontaitettua mustaa silkkihuivia, joka otsalla päättyi kahdella ruusulla koristettuun solmuun (vrt. kuvassa 140 keskilattialla nähtävään vaimoon). Tällainen päälaite kuvasi tavallista juhlallisempaa ja vakavampaa mielentilaa, minkä vuoksi jotkut muutkin naiset sillä joskus varustautuivat Herran ehtoolliselle mennessään. Samaa tapaa käyttivät hautajaisissa ja hautasaatoissa vainajan lähimmät sukulaiset.

Wistrand arvelee unnarydiläisen naisten pääliinan *näsduk* nimen johtuvan siitä, että juuri tätä liinaa ennen olisi käytetty nenän katteena; talonpojalla oli näet ennen siellä yhtä vähän kuin muuallakaan varsinaisia niistimiä. Missä määrin muinaisten karjalaisten *nästyykkien* nimi saa selityksensä samasta seikasta, jätämme ratkaisematta. Kymin naisten surupäähineestä, *hupusta*, joka tavallaan sekin peitti kasvot, oli jo aikaisemmin puhe.

Länsimailla alkoi kaulaliina jo 1600-luvun puolivälissä päästä muotiin, vaikka sen kantaminen vasta seuraavalla sataluvulla tuli yleiseksi tavaksi, mikä pian kotiutui meilläkin. Tyrvään kertomuksessaan mainitsee Varelius jo ajanjaksolla 1697—1738 käytetyn liinaisia kaulavaatteita eli n. s. *huppuja*, ja 1700-luvun alulla oli niitä — pitsillä koristettuja ja brokadisia — jo Savossakin. [15] Gaddin mukaan pidettiin niitä Pohjois-Satakunnassa 1751; Porvoon seudulta mainitaan niitä 1793. Holmbomiu mukaan ne olivat Limingassa 1802 suurempia tai pienempiä kamari- tai nokkoispalttinaisia, silkkisiä tai liinaisia huiveja. Jälkimäistä laatua ne olivat 1800-luvun alussa Ylitorniossa ja Enontekiössäkin. Muutamilla paikkakunnilla näyttää valkoista liinaa eritoten pyhinä käytetyn: niin esim. Vareliuksen mukaan 1847 Virolahdella ja Reinholmin mukaan Hämeessä. Kymissä oli vaimoilla kirkossa valkoinen *riemu* päässä ja toinen hartioilla. Säkyläisten *kaulaliina* oli valkoinen, pitsi- tai sinireunainen. Munsalassa pidettiin vielä 1800-luvun puolivälin jälkeenkin kaulassa hienoa valkeata liinaa, jota sanottiin *innanforsdukiksi*.

Jo aikaisin ruvettiin varmaan silkkisiäkin kaulaliinoja käyttämään. Vanhaan vaateparteen kuulumattomina mainitsee Gadd ne Pohjois-Satakunnasta 1751. Vuotta myöhemmin kirjoittaa Salovius koristeluhalun Orivedellä, Keuruulla, Lempäälässä ja Ruovedellä siinä määrin lisääntyneen, että talonpoikakin osti naisväelleen kalliita silkkisiä kaulaliinoja. Pirkkalassa ne olivat D. Hallin mukaan muodissa samaan aikaan .Muutoin niitä mainitsevat Kalm 1756 Hauholta, Gadd 1792 Hollolasta ja Sysmästä, jossa jälkimäisessä pitäjässä ne silloin vasta tulivat käytäntöön, ja Grape 1803

1. Vaimo, Ilmajoki. 2. Morsian, Houtskari. 3. Vaimo, Vöyri.
4. Tyttö, Mouhijärvi. 5. Tyttö, Munsala. 6. Mies, Munsala.

Enontekiöstä. Tammelassa pidettiin 1700-luvun lopulla tai seuraavan vuosisadan alulla kauniita raitaisia kaulaliinoja, joita sanottiin *polkkasilkeiksi*. Kirjavia ne olivat erään luettelon mukaan myös 1809:n tienoilla Iisalmen pitäjässä.

Silkkisiä kaulaliinoja käytettiin tietenkin vain pidoissa ja pyhinä. Ne olivat pääliinoja isompia. Niinpä mentiin esim. Ruotsin Pyhtään suomalaisissa kylissä kirkkoon *konselpunainen riemu* päässä ja *merinohvisaali* hartioilla (kuva 147).

Kuva 147. Vaimo kirkkotamineissa. Ruotsin Pyhtää. Vastila.

Satiinisia, karttuunisia ja raskista ommeltuja kaulaliinoja pitivät vanhat naiset Björckin mukaan ainakin jo 1700-luvun jälkipuoliskolla Maalahdella. Nokkos- ja kamaripalttinaisia mainitaan v:lta 1802 Limingasta. Kamritsiliinoja käytettiin vielä paljoa myöhemmin aina äyrämöisalueella asti. Valkoisen ja sinisen kirjavat tai viiruiset, usein kotona kudotut olivat muodissa Iisalmella jo vuosisadan alussa, ja Suomussalmella mainitaan rantuisia kaulaliinoja jo 1787. Reinholmin mukaan pitivät Lapväärtin, Sidebyn ja Kristiinan pitäjän naiset puna- ja keltarantuisia silkkihuiveja pyhäisin.

Houtskarissa mainitaan 1793 vähitellen kehitytyn sellaiseen ylellisyyteen, että samalla kertaa käytettiin kahta tai kolmeakin silkkihuivia, mikä tapa naimattomien naisten keskuudessa oli vallalla vielä 1800-luvun alussa; vaimot silloin jo tyytyivät yhteen huiviin. Liinat pantiin rinnan kohdalta kiinni kahdella soljella eli »maljulla». Vielä 1810:n tienoissa pukeutui houtskarilainen morsian vihreään sarkaröijyyn, jonka ylle hän heitti punakirjavan silkkihuivin, minkä hän edestä pani kiinni kolmella »maljulla» (Tl. V, 2). Kahta silkkistä kaulaliinaa pitivät 1700-luvun lopulla Uudenkirkon-

kin T. l. naiset. Etelä-Pohjanmaan ruotsalaisissa pitäjissä, kuten esim. Lapväärtissä, käyttivät varakkaat naiset kirkkomatkoillaan ja juhlatiloissa vielä tuonnoin viittä, jopa kuuttakin silkkihuivia, joista suuremman eli alemman reunat aina näkyivät pienemmän eli ylemmän alta (vrt. Munsalan naiseen, Tl. V,5). Tavallisimmin kiinnitettiin kaulaliina hartioille neulalla, harvemmin soljella [16]. 1700-luvun loppupuoliskolla pitivät länsimailla semminkin porvarilliset naiset huivia ison avonaisen pääntien verhona röijyn tai liivin alla; panivatpa he isompia solmuun selkänsä taa. Samat tavat kotiutuivat sitten meilläkin; ensin maan länsiosissa. Paitahihasillaan oltaessa — pyhinä, pidoissa ja tanssiaisissa — pidettiin huivi liivin alla (kuva 88) [17]. 1800-luvun alussa ei Haliniuksen mukaan Kirvussa vielä käytetty minkäänlaista kaulaliinaa, mutta sataluvun puolivälin jälkeen oli Viipurin ja Kivennavan pitäjän sekä Jääskenkin kihlakunnan naisilla jo liina liivin alla. Nastolan naiset panivat n. s. *ruottinsilkkinsä* kulmat rinnan kohdalta ristiin ja päät taakse solmuun, mikä oli tapana erittäinkin kesäiseen aikaan paitahihasilla oltaessa.

Huivi [18] oli usein morsiuslahja, n. s. *kihlakaulavaate* [19] eli *kihlasilkki* [20]. Koivistolla sai morsian sen ohella 1800-luvun alkupuoliskolla pari sormustakin ja kaksi ruplaa rahaa.

Päättäen Holmbomin sanoista: »jotkut pitävät kaulassaan viimeisinä aikoina käytäntöön tulleita saaleja», ruvettiin näitä Oulun puolella pitämään vasta 1800-luvun alussa. Ne olivat silloin vielä kalliita. Niinpä maksettiin niistä Ylitorniossa 12 à 16 riikintaaleria. Pirkkalassa, missä niitä Carlssonin mukaan 1865:n tienoilla kotonakin tehtiin, niitä sanottiin *huppuliinoiksi*.

Ainakin Uudellamaalla käytettiin saaleja vihittäessä morsiusparin yllä n. s. *taivaankoreutena* [21]. Erääseen Porvoon pitäjästä talteen saatuun sinipunervapohjaiseen kukalliseen silkkihuiviin on kiinnitetty pieni seppele ja kruunu — edellinen sulhasen, jälkimäinen morsiamen pään kohdalle. Huivi oli toimituksen aikana välikattoon kiinnitettynä. Väliin — kuten esim. Sipoossa — käytettiin morsiamen saalia vihkimattonakin. Suojärvellä pantiin iso ripsu-

laitainen *šulkkuvaippa* »peitteeks ens yön mutšoil ja sulhasel». Silloin luettiin loitsuluku:

»Oi ukko ylijumala,
Päällä pilvien asuja,
Tuoppa vaippa kattajaks,
Perehelleni peittäjäks,
Ettei tarttuis tietäjän teräkset
Sekä velhon veitsirauat.»

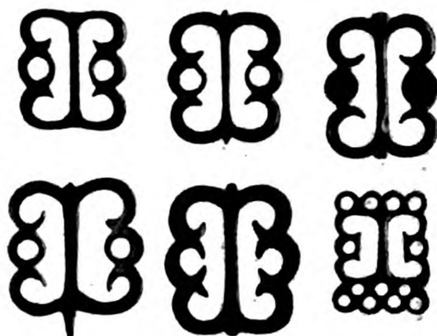

8. Naisten vyöt, vöylliset ja irtotaskut.

Naisten vöistä vanhimmat tunnetut ovat Etelä-Karjalan *lappavyöt*, jotka saivat nimensä vaskisista valusiloista eli n. s. *lapoista*. Eräässä tuomiokirjassa Ruokolahden ja Jääsken syyskäräjiltä 1734 puhutaan messinkisilaisesta suolivyöstä. Mainitaanpa se 1744 Leppävirroiltakin [1]. Haliniuksen mukaan lappavyöt olivat Kirvussa 1800-luvun alussa paria tuumaa leveitä, likipitäin kahdellakymmenellä lapalla koristettuja nahkaremeleitä. Ne pidettiin päällä aina paitsi yöllä nukkuessa ja niillä vyötettiin niin hyvin paitamekko kuin »puolihame» ja hamekin, jonka jäkimäisen vyötäiskaulukselle ne asetettiin. Solki oli tavallisimmin nelikulmainen, hiukan koristettu paljinsolki (kuva 247), harvemmin n. s. tappilukko (kuva 246). Puolihame vyötettiin Kirvussa siten, että solki joutui »navan alapuolelle». Äyräpäässä oli varsinaisen lappahihnan alla vielä toinen leveämpi, ankereennahkainen (otsikkokuva). Kirvussa sanoo Halinius lappavyön alkaneen jäädä pois jo 1826:n tienoilla. Jääskessä eli emäpitäjässä tapahtui tämä lopullisesti vasta 1860-luvulla, Raudussa, Sakkolassa ja Äyräpäässä jo aikaisemmin. Sakkolassa sanotaan »emon» antaneen lappavyön lahjaksi tyttärelleen tämän lähtiessä kotoaan miehelään.

Päättäen Kansallismuseon kokoelmiin saapuneista siloista käytettiin lappavyötä aikoinaan laajemmaltakin: siloja on näet saatu talteen Keski-Karjalassa, Keski-Suomessa, Pohjanmaalla ja

Uudellamaallakin [2]. Lappain tavallisin muoto nähdään kuvasta 148. Siitä juontautuu kärköläinen lappa, kuva 151, jonka alasyrjässä on riipussilmukka, sekä pohjalainen lappa, kuva 153, jonka yläpäässä on yksi ja alapäässä kaksi reikäsarjaa.[3] Tyyppi, jossa oli molemmilla kupeilla eristetty reijätön osa, kuva 150, rajoittui ahtaalle alueelle Etelä-Karjalassa [4]. Siihen johtava välimuoto, kuva 149, tunnetaan Korpiselästä. Tyyppi, kuva 152, jossa kuvereikäin sisäpuoliset syrjät muodostavat toisen sarviparin, on tunnettu vain Räisälästä ja Kirvusta.

Kuvat 148—153. Lappoja. Räisälä, Korpiselkä, Kaukola, Kärkölä, Räisälä, Artjärvi? A. 753 A. 4915. A. 858, A. 5652, A. 3449. 4017. 2.

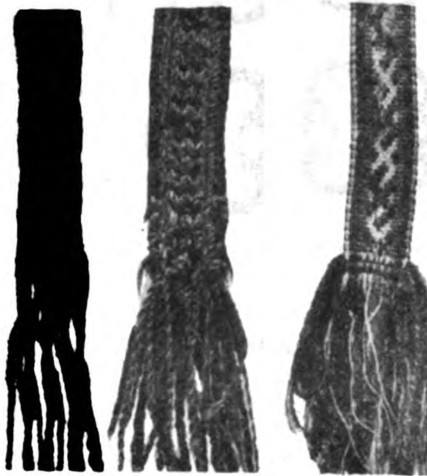
Kuva 154. Tinavyö. Joutseno. A. 8127

Tinavöitä, joissa avainketjut riippuivat, käytettiin Savossa ainakin jo 1600-luvun puolivälissä [5]. Jääskessä, Joutsenossa, Ruokolahdella ja Rautjärvellä, missä niitä vielä 1800-luvun alkupuoliskolla pidettiin, ne olivat veralla päällystettyjä ja tiheästi kuvikkailla tinanastoilla koristettuja remelejä (kuva 154). Verka oli punainen, sininen tai musta — ehkä yksinomaan ensimainittua väriä Jääskessä (Tl. II,1).

Tässä yhteydessä on mainittava myöskin Houtskarin naisten vyö, jonka täyteläiset hopeasilat kiinnitettiin punaiseen sarkanauhaan ja jota vielä ennen v. 1810 pidettiin.

Muutoin tehtiin kirjavia ja kuvikkaita naisten vöitä langoistakin. Sellaisia olivat esim. ruokolahtelaiset punaiset, tummansinisen ja keltaruskean viiruiset *pokramot*, joista vöylliset sekä tuppi tuppi-

juhlassa riippuivat. Kivennavalla, jossa t u p p i j u h l i a niinikään pidettiin, kävi »emä» edellä kirkkomäellä ja lauloi:

Kuva 155 – 157. Pokramo, viilivyö ja vironvyö. Jääski, Rautu, Sakkola. A. 1469, A. 296, A. 288.

»Nyt on tyttö tupelle tullut,
Emä varrelle virunut.»

Halukas kosija pani silloin puukkonsa tuppeen.

Punaisia, usein vihreä- ja keltaviiruisia *pokramoita* käyttivät Etelä-Karjalan [6] naiset m. m. turkkivöinään lappa- ja tinavöiden jälkeen. Niissä oli tavallisesti solki edessä; tertut riippuivat takana (kuva 155).

Naisten vöitä olivat myöskin Jääsken kihlakunnassa käytetyt *tiuhakkovyöt*, jotka *tekohangolla* valmistettiin valkoiset [7] tai punaisen, tummansinisen ja ruskean kellertävät. Vironvyöt, joita ennen näyttää pirralla tehdyn kautta koko Etelä-Karjalan, olivat helpot tuntea kuvituksestaan (kuva 157); samoin tämän maakunnan eteläisimmissä pitäjissä [8] laudoilla kudotut *viilivyöt* (kuva 156). Leveitä, keskeltä okaisilla kuoseilla koristettuja olivat joutsenolaiset *viispiiset vyöt* (kuva 158). Vironvyön tapaan kuvitettuja olivat myöskin seitskarilaisten ja lavansaarelaisten leveät *vyöt* (kuva 159), jotka kudottiin niisillä ja *vittiimellä*.

Kuvat 158, 159. Viispiinen vyö ja vyö. Joutseno ja Seitskari A 3964, A 4042.

Lappavyössä kantoivat Etelä-

Karjalan naiset vielä 1800-luvun ensimäisinä kymmeninä yleisesti *vöyllisiä*, s. o. vaskisesta tai rautaisesta *vöylliskokasta* riippuvaa *vöyllispyörää*, mistä puolestaan 8-muotoisissa vaskissa tai raudoissa tai — oikeammin — niihin kiinnitetyissä renkaissa riippuivat *kukkaro*, *nielisputki* eli *neulikko*, veitsi tuppineen, vaskikampa ja joskus ompelukokkakin (kuva 160). Kukkarossa, joka joskus oli helmirihmoilla koristettu, pidettiin rahaa, rihmaa ja »muita ompelukaluja hätätarpeen varaksi». Se suljettiin kurenauhoilla, jotka aina kaunistettiin n. s. *suillisilla*, s. o. riippuvilla *helttusilla* somistetulla vaskiputkella. Pientä puukkoa, joka tavallisesti oli luu-, harvemmin puupäinen, käytettiin niinhyvin pöytäkuin veistoveitsenäkin. Neulikko, joka oli luinen tai vaskinen, riippui nahkahihnassa tai »valkoisessa nauhassa, jossa säilytettiin ompeluneuloja». Alapää nojasi pieneen vaskiseen kannattimeen, joka oli vaihtelevaa muotoa. Putkea nauhaa pitkin nostettaessa paljastuivat neulat. Luisia neulikoita (161) ei vöyllisten viimeiseltä käyttöajalta tunneta muualta kuin Pohjois-Karjalasta. Vaskineulikko oli Etelä-Karjalassa miltei säännöllisesti pyöreä ja uurteellinen, mutta Savossa, Keski-Suomessa ja Pohjanmaalla litteä [9] sekä semminkin Oulun jokilaaksossa polvijuovilla ja kolmiomaisilla syvennyksillä koristettu. Useat Kansallismuseon viimemeinituilta seuduilta saaduista kappaleista ovat maalöytöjä [10].

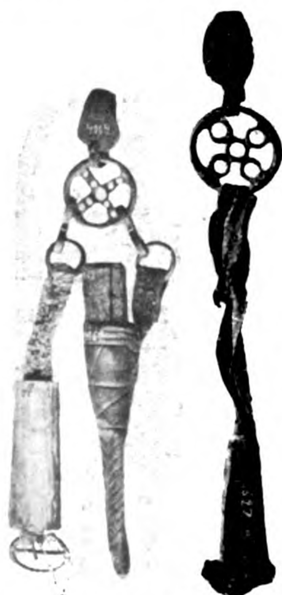

Kuva 160. Vöylliset. Pyhäjärvi. A. 509.

Vöyllisiä pitivät Etelä-Karjalassa ainakin paikotellen [11] niin vaimot kuin tytötkin, joita jälkimäisiä tanssiessa niiden helske miellytti. Tavallisimmin niitä kannettiin vatsan päällä [12] esiliinan alla, harvemmin vasemmalla kupeella [13]. Haliniuksen mukaan ne 1800-luvun alulla Kirvussa riippuivat lappavyön soljesta »navan alapuo-

lella» esiliinan alla. Kaukolassa niitä pidettiin siinä nyörissä, joka vatsan kohdalla hameen selapuksen yläkulmat yhdisti toisiinsa. Lappavöiden jäädessä pois alettiin vöyllisiä kantaa *pokramo-* [14], *viron-* [15] tai *ympäristövyössä* [16] tai *säärsiteessä* [17]. Ympäristövyössä oli nappilukkoinen solki, mutta terttupäinen säärsie pantiin kiinni solmulla, joka tehtiin oikealle puolelle.

Jääsken kihlakunnassa alkoivat vöylliset syrjäytyä 1820-luvulla ja jäivät kokonaan pois ennen v. 1852. Sama lienee ollut laita muuallakin Etelä-Karjalassa. Mutta lännempänä: — Satakunnassa sekä maan keski ja pohjoisosissa — tapahtui tämä poisjäänti epäilemättä joukon aikaisemmin päättäen jo siitä, että vöyllisten osia on niistä vain vähän saatu talteen, nekin osaksi maalöytöinä. Yhtäkaikki kertoo Reinholm aikanaan Tampereen tienoilla »ei kauan sitten» kannetun vyössä messinkistä sylinteriä, n. s. *naalua*, jota voitiin nostaa ja laskea ja jossa oli verka- ja liinasuikaleita, mihin nuppi- ja ompeluneuloja pantiin. Vaillinaiset vöylliset on Kansallismuseon kokoelmissa Keuruulta (kuva 162). Muutoin on osia, etupäässä vöyllispyöriä tai neulikkoja, saatu talteen Pohjois-Karjalasta, Savosta, Pohjois-Hämeestä, Pohjois-Satakunnasta ja Pohjois-Pohjanmaalta [18]. Jotkut niistä ovat maalöytöjä.

Kuvat 161 ja 162. Vöyllisiä. Pohjois-Karjala, Keuruu. A. 4062. C. 627.

Vöyllisten maalöytöinä esiintyminen jo osoittaa niiden palautuvan vanhempiin aikoihin. Lisäksi tulee, että niiden melkein kaikilla osilla on alkujuurensa myöhimmän rautakauden muodoissa. Etelä-Karjalan ja Tuukkalan 1100—1300 luvuille kuuluvista hautalöydöistä voidaan päättää, että naisen hameen olkamukset suljettiin soikeilla kupurasoljilla, joita yhdistävistä ketjuista riippui paitsi erilaisia helyjä myöskin veitsi tuppineen, korvalusikat ja — vaikka harvoin — tuluskukkaro (kuva 117). Juuri näimme, että osaksi samanlaisia esineitä kuului sittemmin vöyllisiin. Jo tämä näyttäisi viit-

taavan siihen, että vöyllisiä on pitäminen vyötäisille laskeutuneiden rintaketjujen jälkeläisinä. Lähempi tarkastelu tukeekin sellaista otaksumaa.

Ketjuja yhdistivät kupurasolkiin korvaputket ja ketjunkannattimet (kuva 164). Korpilahtelaisessa maalöydössä, kuva 163, nähdään vielä pakanuuden aikaista muistuttava ketjunkannatin raudasta tehtynä turmeltuneessa muodossa. Muutoin näyttää sen sijalle jo aikaisin tulleen vöyllispyörä, jonka Spicyn [19] Kama-alueella epäillen asettaa jo 800- tai 900-luvulle. Todennäköisesti on hänen esittämänsä tyyppi, kuva 165, paljoa myöhäisempi. Sitä suuresti muistuttava muoto, kuva 167, on Kuolajärvellä tullut esille keski- ja uudenajan rajamaille kuuluvan kaluston kanssa. Kehitys tapahtui vähitellen siihen suuntaan, että värttinät lyhentyivät, samalla kun niiden reijät kokoontuivat piiriksi keskusreijän ympärille (kuvat 166—171).

Kuva 163. Vöylliskokka. Korpilahti. A. 4649.

Kuva 164. Solki ja ketjunkannatin. Mikkelin p. Tuukkala. A. O. Heikelin mukaan.

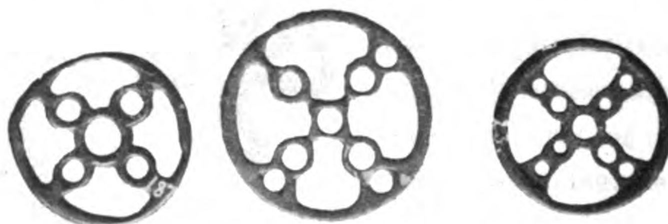
Kamalaista ja kuolajärveläistä muotoa lähinnä oleva tyyppi, kuva 166, tavattiin koko vöyllisalueella: Karjalassa, Savossa, Keski-Suomessa ja Pohjois-Pohjanmaalla [20]. Tyyppi, kuva 168, levisi koko Karjalaan, lukuunottamatta sen eteläisimpiä pitäjiä, sekä Savoon ja Päijänteen Hämeeseen [21], tyyppi, kuva 169 Etelä-Savoon [22], tyyppi, kuva 170, Keski- ja Etelä-Karjalan välimaille [23] sekä tyyppi, kuva 171, Karjalan eteläisimpiin pitäjiin [24]. Leveneminen siis osoittaa tyypit, kuva 169—171, paikallismuodoiksi myöhimmillä käyttöalueilla. Sellaisina on niitä pitäminen kehi-

Kuva 165 Vöyllispyörä. Kama. Spicynin mukaan

tyksen viimeisinä ennätyksinä. Mielenkiintoista onkin todeta, että Kaukolassa vanhat naiset tuonnoin pitivät muotoa, kuva 168, vanhanaikaisimpana muistettuna.

Vöylliskukkarojen suilliset palautuvat selvästi edellä mainittuun rintaketjujen korvaputkeen, josta ne vain vähän poikkeavat. Samoinkuin vöyllispyörä tunnetaan korvaputkikin Kama-alueelta, jossa Spicyn arvelee sen kuuluvan 1300—1400 luvuille [25]. Se on saatu talteen myös Inkerin myöh'mmältä rautakaudelta [26]. Helttu-

Kuvat 166–168. Vöyllispyöriä.
Viitasaari, 4340, 187. Kuolajärvi, 3577, 4. Nurmes, 2573. 23

Kuvat 169–171. Vöyllispyöriä.
Mäntyharju, C. 1970. Rautu, A. 379. Kirvu, A. 3934.

sistakin lähestyy muoto, kuva 172, suuresti esihistoriallisia karjalaisia ja savolaisia — eritoten juuri jälkimäisiä, jotka nekin olivat reijillä koristettuja (kuva 188). Hauska tosia on, että juuri tätä muotoa Pyhäjärvellä pidettiin vanhana. Samassa pitäjässä esiintyi neljä muuta muotoa: kolmiomainen (kuva 174, reijällisenä Räisälässä), räpylämäinen (kuva 160), herttamainen (kuva 173) ja keilamainen (kuva 175). Viimemainittua pidettiin myöhimpänä mallina.

Neulikkokin lienee ollut jo Karjalan esihistoriallisen ajan lopulla tunnettu. Siltä näyttää Schvindtin Hiitolan Kilpolan-

saaren kalmistosta lapsen luurangon ohelta tapaama, myöhimmän rautakauden romanilaisella kierrukkaornamentiikalla koristettu esine, jota hän sanoo luiseksi koteloksi (kuva 189)[27]. Paitsi koko ja ulkoasu todistaa sitä neulikoksi sen löytöpaikka: reisien väli,

Kuvat 172—175. Korvaputkia.
Räisälä. A. 751. Pyhäjärvi. A. 3386. Pyhäjärvi. A. 3387. Pyhäjärvi. A. 3389

millä kohdalla se karjalaisissa vöyllisissä Haliniuksen kertomuksesta päättäen tosiaan kellui. Luisia neulaputkia pidettiin, kuten edellä näimme, Pohjois-Karjalassa viimeisiin asti; samoin Lapissa.

Kuvat 176—181. Neulaputken kannattimia.
Savitaipale. A. 4608. Pyhäjärvi. A. 3390. Hiitola. A. 3546 Pyhäjärvi. A. 3390. Pyhäjärvi. A. 510. Pyhäjärvi. A. 511.

Pyöreäkehäinen neulaputki (kuva 190) kuuluu edellämainittuun keski- ja uudenajan rajamaille palautuvaan kuolajärveläiseen suljettuun löytöön. Ainakin yhtä vanha näyttää meillä olevan

Kuvat 182—187. Neulaputken kannattimia.
Iisalmi. C. 104. Räisälä. A. 737. Ruokolahti. A. 3922. Taivalkoski. 2266. 26. Kirvu. A. 3921. Pyhäjärvi. A. 518.

litteäkin tyyppi. Pullomaisia muotoja, joissa on neliömäisiä ja kolmiomaisia syvennyksiä tai läpiä (kuva 191), esittää Spicyn[28] amuletti otsakkeen alla Kama-alueelta asettaen ne 1000—1300 luvuille. Niitä suuresti muistuttavia neulaputkia on saatu talteen

Kuva 188. Korvaputki. Mikkelin p., Tuukkala. A. O. Heikelin mukaan.

Kuva 189. Neulaputki. Schvindtin muk.

Kuva 190. Neulaputki. Kuolajärvi. 3577, 4. 5.

Muhoksessa (kuva 193) ja Utajärvellä, jälkimäisellä seudulla neulahihnalla varustettuna, joten niiden tarkoituksesta ei saata olla vähintäkään epäilystä (kuva 192). Samaan tyyppiin kuuluu keuruulaisten vöyllisten, kuva 162, kuparipellistä taottu neulikko. Myöhemmin katosi neulikon kaula, joten syntyi muoto, kuvat 194, 195, joista edellisessä nähdään niinikään kuparista taottu sääminkiläinen, jälkimäisessä vaskesta valettu haapaveteläinen neulikko. Molemmat ovat maalöytöjä.

Neulaputkien kannattimista palautuvat selvästi myöhimmän rautakauden muotoihin sekä rautaiset ja vaskiset kierrukat, kuva 176, että säännölliseti vaskirenkaat, kuva 184. Edellisiä on saatu talteen Kaukolasta ja Savitaipaleelta, jälkimäisiä useista eri pitäjistä [29]. Pyhäjärveläinen vaskinen kannatin, kuva 177, palautunee vieressä olevaan kierrukkaan. Kuvain 178—181 näyttämät ovat myöhemmän rautakauden solkimuotoja, joista kannattimet, kuvat 182, 183, lienevät kehittyneet. Renkaan pohjalla näyttävät syntyneen muodot, kuvat 185—187 [30].

Vöyllispyörä ja neulaputki olivat Suomen myöhimmällä rautakaudella, sikäli kuin jo melkoiset kokoelmat tätä aikakautta valaisevat, tuntemattomia. Kuolajärven löydöstä päättäen ne näyttävät tulleen käytäntöön keski- ja uudenajan rajamailla. Kun niitä Kama-alueella Spicynin mukaan tavattiin jo tuhatlukumme ensimäisillä vuosisadoilla, täytyy päättää niiden meidän maahamme tulleen jonkun keskiajan lopulla Itä-Venäjältä tänne suuntautuneen kulttuurivirtauksen mukana. Jonkinlaisia vöyllisiä, joihin kuului litteä neulaputki, pidettiin ennen Ruotsissakin. Mutta niiden eri osat

riippuivat kukin erikseen vyöstä; mitään yhteistä vöylliskokkaa ja vöyllispyörää, jotka olivat niin ominaisia suomalaisille vöyllisille, ei ruotsalaisissa ollut [31]. Vöyllisiä näyttää sielläkin, päättäen löydöistä muinaisen Birkan alueella, käytetyn jo pakanuuden aikana.

Vyöllisten vastineita olivat tavallaan maan muissa osissa n. s. avainkoukut, joita on saatu talteen, lukuunottamatta Etelä-Karjalaa, missä niitä ei ole ollut, samoilta alueilta kuin vöyllisiäkin, s. o. Pohjois-Karjalasta ja Savosta, Itä-Hämeestä, Keski-Suomesta ja Pohjois-Pohjanmaalta [32], jossa niitä Taivalkosken ja Kuolajärven tienoilla vieläkin pidetään. Niissä on kaikissa kaksi osaa: koukku ja rengas. Päättäen siitä, että avainkoukkuja ei ollut Etelä-Karjalassa, mutta vöyllisiä kyllä niin täällä kuin avainkoukkujenkin alueella, voidaan näitä jälkimaisiä pitää vyöllisten myöhempänä muotona. Tältä kannalta katsoen on avainkoukun rengas saattanut muodostua aikaisemmasta vöyllispyörästä. Koukkurenkaan, kuva 196, sisäpuolisia ulkomia voidaankin ehkä pitää viimeisenä jäännöksenä vöyllispyörätyypin, kuva 166, sisusristin yläpuolisista sakaroista. Avainkoukkuja, joissa nämä jäännökset ovat säilyneinä, on kokoelmissamme vain kaksi, Kemistä ja Turtolasta; kaikista muista ne ovat hävinneet pois.

Kuv. 191, 192. Neulaputkia. Kama. Spicynin mukaan. Utajärvi. 2508: 98.

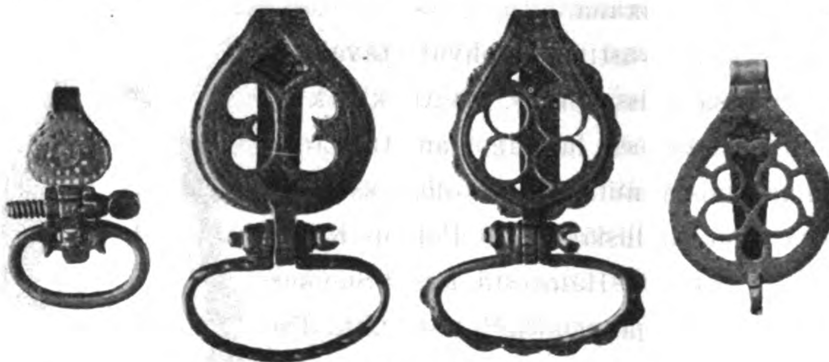

Kuvat 193—195. Neulaputkia. Muhos, Sääminki, Haapavesi. 3427,2. 2880,6; 3169,17.

Säilyäkseen hyvin oli avaimet pantava renkaan sisään. Tätä varten oli rengas puolestaan muodostettava avattavaksi, mikä vaatimus kaikissa avainkoukuissa täytettiin siten, että rengas ruuvilla kiinnitetiin koukkuun: ensi asteella samaan

paikkaan kuin vyöllisissäkin, s. o. koukun kantaan, sittemmin sen taa. Edellinen [33] tapa on laajemmin levinnyt kuin jälkimäinen [34].

Pienimmät koukut lähestyivät koristelunsa ja ääriviivainsa puolesta enin vöylliskokkia. Niitä on saatu talteen suhteellisesti vähän,

Kuvat 196—199. Avainkoukkuja.
Kemi. A. 3200. Utajärvi. A. 6183. Salo. 2478. 33. Ruotsi. Gunnarskog.

mutta verrattain suurelta alueelta: Pohjois-Karjalasta ja Pohjois-Pohjanmaalta. [35] Lähellä niitä ovat ilomantsilaiset kukkarokokat (kuvat 205, 206), joissa rengas on kiintonainen. Toisessa on koristeena keskusreijän ympärillä neljä pyöreää läpeä; toisessa nämä lävet

Kuvat 200—203. Avainkoukkuja.
Pielavesi. A. 5420. Pielisjärvi. A. 1616. Ylikiiminki. 3199. Pielavesi. A. 1778.

ovat yhtyneet toisiinsa muodostaen lemmenlehtimäisen kuvion, mikä aihe on avainkoukuissakin sangen tavallinen. Avainkoukku, joka koristettiin paitsi nelilehti- myös monilla pienillä pyöreillä reijillä ja aaltomaisilla äärillä (kuva 204), oli ominainen Oulun vesistöä

ympäröiville -alueille ja niistä pohjoiseen oleville pitäjille. Koukkuja, joiden rengas oli ulkoääreltään aaltoviivainen, tehtiin myös Pohjois-Karjalassa, Kestilässä ja Salossa. Useimmissa Keski-Suomen sekä eräissä Valkealasta, Pielisestä ja Ylivieskasta talteensaaduissa koukuissa tavataan käyrän nuijan muotoinen läpikoriste (kuvat 200, 201), jolle myöhimmältä rautakaudelta on vastine. Harvinaisia ovat koukut, jotka on koristettu herttamaisilla lävillä (kuva 197)[36]. Ainoita laatuaan ovat komeat koukut, kuva 202, 203, joista toinen on Pielavedeltä, toinen Ylikiimingistä.

Kuva 204. Avainkokka. Puda-järvi. 225.

Vöyllisistä polveutuvina ovat avainkoukut nähtävästi puhtaasti suomalaisia esinemuotoja. Nordiska museumin kokoelmista päättäen ei niitä Ruotsin puolella, lukuunottamatta yhtä löytöä Itä-Göötanmaalta, ole tavattu kuin sellaisilta Värmlandin[37] ja Ångermanlandin[38] seuduilta, joilla on suomalaista asutusta. On siis syytä siihen otaksumaan, että ne Ruotsiin tulivat suomalaisten uutisasukasten mukana. Kun niitä ei Suomen länsiosissa ole tavattu, olivat niiden tuojat lähinnä savolaisia, eli juuri sitä heimoa, jonka alueella avainkoukkuja paljon käytettiin ja joka etupäässä kansoitti Keski-Ruotsia. Koska suomalaisia tänne saapui Kustaa Vaasan ajoilta Kristiina kuningattaren hallitusajan lopulle[39], voimme siis väittää avainkoukkujen meidän maassamme olleen ainakin jo ennen v. 1654 tunnettuja. Edellisestä jo tiedämme Savossa 1600-luvun puolivälissä käytetyn tinavöitä, joista »avainketjut» riippuivat.

Kuvat 205. 206. Kukkarokokkia. Ilomantsi. A. 5378. A. 5377.

Kuva 207. Tuluskukkaro. Pohjois-Karjala. F. 2050.

Ruotsin puolisten avainkoukkujen koko lapa on täynnä reikäkoristeita (kuva 199), jotka näyttävät palautuvan kuvien 205 ja 198 näyttämiin vanhempiin muotoihin.

Edellä jo mainitsimme kokat, kuvat 205 ja 206, joilla tuluskukkaroa (kuva 207) vyöllä kannettiin. Niitä käytettiin vain Pohjois-Karjalan itäosissa.

Kuva 208. Irtotasku. Loimaa? A. 6003.

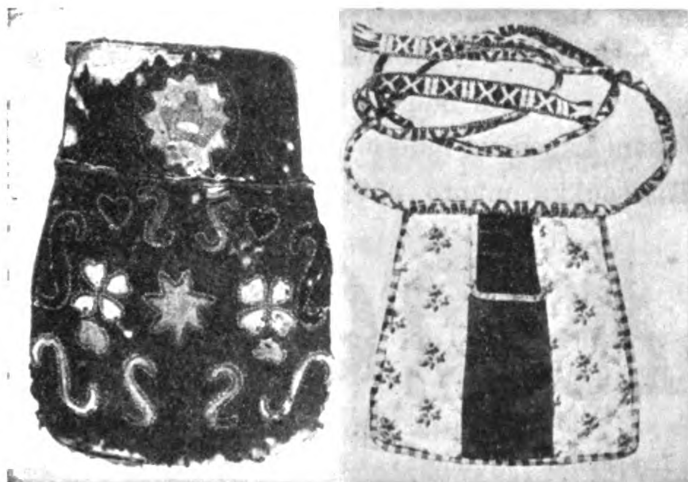

Kuva 209. Irtotasku. Iitti. A. 2282.

Etelä-Karjalassa alkoivat ainakin Jääsken kihlakunnassa vöyllisten tilalle 1826:n tienoilla tulla irtotaskut, joissa pidettiin veitsi, vaskikampa, avaimia ja nästyykki y. m. »rihkamaa». Lännempänä ne olivat jo paljoa aikaisemmin tunnettuja: Kansallismuseon kokoelmissa on Jaalasta irtotasku, jonka on ilmoitettu olevan 150 vuotta vanha, ja nastolaiseen pukuun, Tl. III,5, jota 1780-luvulla pidettiin, kuuluu niinikään irtotasku. Nähtävästi se muuallakin kuin Etelä-Karjalassa tuli muotiin vöyllisten tai avainkoukkujen jälkeen.

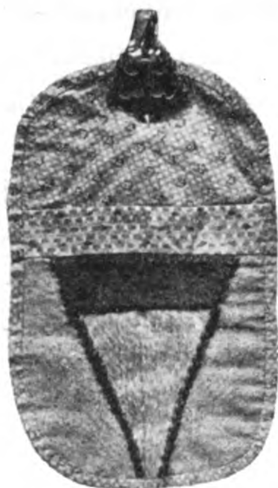
Irtotaskut, joita länsimailla jo keskiajalla m. m. veitsien säilytyspaikkana kannettiin[40], olivat kahta päätyyppiä: ylöspäin kapenevia ja tasasoukkia. Molemmat jakautuivat lisäksi leveä- ja kapeasuisiin. Ylöspäin kapenevat olivat Oulun tienoilla pystysuisia. Niitä kannettiin pari samassa vyössä: yksi kummallakin kupeella.

Ylöspäin kapenevat leveäsuiset taskut olivat ennenkaikkea Hämeelle ja Länsi-Suomelle ominaisia [41]. Ne tehtiin tavallisimmin rannullisesta tai yksivärisestä kankaasta tai kangaskappaleista. Harvinaisempaa oli, että etupuoleen leikattiin koristeellisia läpiä, joiden taa ommeltiin erivärinen kangas taustaksi (kuva 210), tai että etupuoli pantiin kokoon erivärisistä kolmekulmaisista verkatilkuista. Kapeasuiset olivat muodissa Keski-Suomessa, Kajaanin tienoilla, Savossa ja Pohjois-Karjalassa [42]. Päättäen levenemisestä ne varmaan edustivat myöhempää kehityskantaa. Iisalmen tienoilla oli suu nelikulmion (kuva 211) tai puoliympyrän muotoinen.

Kuva 210. Irtotasku. Helsinki. A. 2281. **Kuva 211. Irtotasku. Iisalmi.** A. 6378

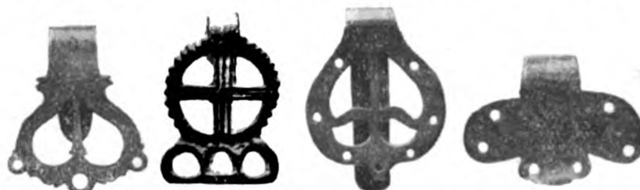
Tasasoukkia, leveäsuisia ja matalia taskuja pidettiin etupäässä Etelä-Karjalassa ja Savossa, vähemmän Kaakkois-Hämeessä ja itäisellä Uudellamaalla [43]. Ne tehtiin suhteellisesti korkeammat Hämeessä, Satakunnassa ja Etelä-Pohjanmaalla [44], mutta jälkimäisellä seudulla ne ainakin joskus varustettiin messinkisellä kantokokalla (kuva 212). Kapeasuisia tämän tyypin taskuja pidettiin Pohjois-Karjalassa ja Kajaanin tienoilla [45]. Samoinkuin ylöspäin levenevät valmistettiin nytkin puheenaolevat taskut tavallisimmin rannullisista tai yksivärisistä villa- tai pumpulikankaan kappaleista. 150 vuotta vanha jaalalainen tasku on taajaan ompeluksilla kirjattu

Kuva 212. Tasku. Alahärmä A. 3042.

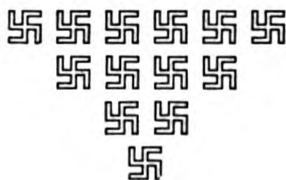
ja peililaseilla koristettu. Kirjattuja taskuja, jotka edustanevat vanhempaa kantaa, on saatu talteen myös Kirvusta, Kuopiosta ja Iitistä (kuva 209). Peililaseja on paitsi kuvien 208, 209 näyttämissä myös 1780-luvun nastolaisessa taskussa, Tl. III,5. Mahdollisesti palautui peililasien käyttäminen taskussa länsimailta 1500-luvun jälkipuoliskolta tunnettuun tapaan kantaa peiliä vyössä [46]. Paikotellen (Vehkalahti) leikattiin etupuoleen koristeellisia reikiä, joihin taustaksi pantiin eriväristä vaatetta.

Irtotasku on Suomessa länsimainen laina. On hauska todeta, että Länsi-Suomelle ominainen ylöspäin kapeneva muoto oli samalla se, jota Ruotsissa käytettiin. Tasasoukka muoto näyttää vasta Suomessa syntyneen.

Kuvat 213—216. Taskukokkia.
Lappajärvi. 3842, 14. Nurmes. 2573, 22. Alajärvi. 3791, 28. Toivakka. A. 2142.

Taskujen kokatkin, joita paraastaan vain maan länsiosista tunnetaan (kuvat 213—216), ovat ruotsalaisten mallien mukaan tehtyjä. Irtotaskua sanottiin Savossa, Kajaanin tienoilla ja Pohjois-Karjalassa *lakkariksi*, muualla *taskuksi*. Erotukseksi tavallisesta taskusta sanottiin sitä joko *vyötaskuksi* (Toivakka) tai *vyölakkariksi* (Pielavesi).

9. Miesten tukka, parta ja päähineet.

Syytä lienee olettamukseen, ettei suomalaisilla miehillä enää pakanuuden ajan lopulla ollut minkäänlaista hiuslaitetta. Vielä 1802 pitivät Kirvun miehet yleisesti leikkaamatonta tukkaa, ja sama oli 1840-luvun lopulla edelleen laita Mäntyharjun ja — kuten Varelius vakuuttaa — maan kaikkien sisäosien vanhempien miesten keskuudessa. Äyrämöisalueella tavattiin tätä muotia vielä myöhemminkin. Hämeessä oli Ruotsin vallan aikana, kertoo Reinholm, sotilailla ja muilla »säädyllisillä puntari» päässä ja molemmin puolin otsaa suortuva, johon lyijypala pantiin painoksi. Rahvaalla sitävastoin oli leikkaamaton tukka. Mutta Suomen sodan aikana alettiin hiuksia leikata poikki »kaulurista». Muoti leveni sitten itää kohti. Kirvussa se pääsi alulle 1821:n tienoilla ja Mäntyharjulla se oli 1847 yleinen nuorten miesten keskuudessa, joiden hiukset olivat osittain pantu keskeä jakaukselle ja takaa leikattu tasaisiksi, osittain jaettu sivulta ja leikattu lyhyiksi. Vöyrissä pitivät miehet vielä 1860-luvulla takaa pitkiä ja edestä tasaisiksi leikattuja hiuksia. Hämeessä ja maan itäosissa oli takaa tasaiseksi leikattu tukka yleinen vielä vuotta 30 à 40 sitten.

Kuvat 217, 218.
Metsästäjä kukkeli päässä. Venäjän Karjala. Saksal. työmies 1500-luvulta.

Parta oli miehillä 1800-luvun alussa kaikkialla maassamme harvinainen. Ruotsissa tuli sen poisajaminen muotiin jo Kaarle XI:n ajoista[1].

Muinaisina aikoina lienee päähinettä kannettu vain todellisen tarpeen vaatiessa. Erittäinkin lämpimänä vuodenaikana esiintyvät kaukaiset sukulaisemme ostjakit ja vogulit vieläkin tavallisesti paljain päin, ja tietääpä Hottenroth[2] 1100-luvun Saksassa vain parempiosaisten ihmisten pitäneen päähinettä.

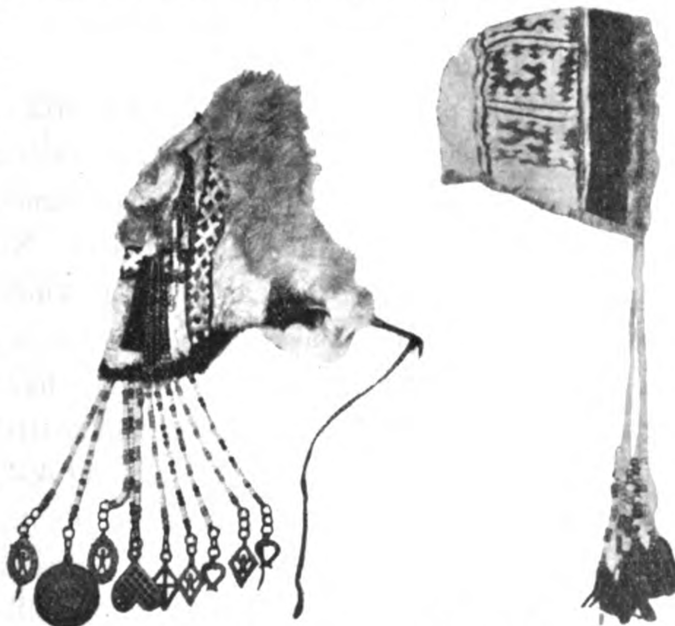
Metsiä kiertelevälle erämiehelle se oli erittäinkin sateella ja sääskiaikaan välttämätön. Raja- ja Venäjän Karjalassa käytettiin molemmissa tapauksissa *kukkeli*-nimistä[3] palttinaista päänsuojaa, joka oli niin iso, että se laskeutui hartioille. Se tehtiin edestä joko avonainen, napilla kiinnipantava (Tl. XV,1) tai suljettu (Tl. XV,3). Edellinen saumattiin kokoon kahdesta puoliskosta, jotka kumpikin olivat liitetyt yhteen kahdesta vaatepalasta. Jälkimäinen valmistettiin niinikään neljästä kappaleesta, joista kaksi äärimmäistä oli nelikulmaista; molemmat kapeat suunnikkaan muotoiset keskikaistaleet ommeltiin kiinni ylhäältä pyöreäksi, pään mukaiseksi kypäräksi siten, että etupuolelle jäi aukko kasvoja varten. Tämä kukkelimuoto muistutti kokoonpanoltaan huomattavasti Linnén Pohjanmaalla piirtämää (kuva 74), joka kuitenkin oli edestä auki. Karjalaisen kukkelin kulmat olivat pitemmät, ja ne pidettiin, samoinkuin monissa tapauksissa keskiajalla länsimaissa, vyön alla (kuva 217, 218). Karjalainen kukkeli olikin nähtävästi välittömässä historiallisessa yhteydessä länsimaisen muodon kanssa, mitä m. m. *kukkeli* nimikin näyttää osoittavan (ks. s. 48). Sitä käytettiin kauan myös Virossa ja Ruotsissa. Ensimainitussa maassa se oli päättäen Heikelin[4] esittämästä kuvasta, umpinainen ja *all* niminen. Taalain naisten *hilk* oli samantapainen, mutta

Smålandin miesten koirannahkainen *förhätta* edestä avonainen ja monissa suhtein poikkeava [5].

Sekä sääskiaikaan että talvipakkasella vaativat ehkä korvat enimmän suojaa. Tästä jo seuraa, että alkeellinen päähine pohjoisilla kansoilla ulottui ainakin kaulaan asti.

Kuvain 219, 220 näyttämistä päähineistä on edellinen samojedilaisen naisen, jälkimäinen ostjakkilaisen miehen. Molemmat on kokoonpantu kahdesta pääosasta: niska- ja tätä reunustavasta etukappaleesta. Etupuolen alakulmista juoksevat siteet, joilla päähine on pantu leuan alle kiinni.

Siteet saattavat olla leveätkin — samaa nahkaa kuin päähine itse, Tl. XV,2. Kokoonpano on tässä tyypissä, joka tavataan ainakin pohjoisilla voguleilla ja syrjääneillä, joko sama kuin juuri mainituissa, tai on pesä muodosteltu kiilamaisista kappaleista. Päähine on kaksinkertaisesta taljasta, sillä vuorikin on karvainen.

Kuva 219. Samojedinaisen mysy.

Kuva 220. Ostjakkimiehen myssy. Surgutin piiri. 3904 33.

Samanlaisilla korvallisilla ja vuorilla, mutta sarka- tai samettikiiloista kokoonpannulla pesällä varustettu miesten hattu oli muutamia vuosikymmeniä sitten vielä Pohjois-Karjalassakin [6] käytännössä. Eräissä tämän laadun hatuissa oli pesä jossakin määrin nelikulmainen, Tl. XV,5.

Ratkaisematta jääköön, levisikö tämä päähinemuoto jostakin keskuksesta kaikille sanotuille alueille vai palautuuko se aikoihin,

jolloin mainittujen kansain esi-isät vielä elivät lähempänä toisiaan. Myöhemmin näyttävät korvukset melkoisesti lyhentyneen (Tl. XV,6).

Pohjois-Venäjällä ja Itä-Suomessa käytettiin tuonnoin kolmekorvuksellista päähinettä, joka todennäköisesti palautui juuri selostettuun kaksikorvukselliseen: pääasiallisimpana erotuksena oli lisäksi tullut niskasuoja (Tl. XV,7). Päällinen oli joko nahkaa [7] tai tummansinistä sarkaa [8], vuori aina karvaista nahkaa. Kuvekorvuksista, mitkä ainakin väliin olivat revonhäntänahkaa [9], juoksivat nyörit, joilla ne voitiin —aina tarpeen mukaan — joko sitoa korville tai ylös pesää vastaan. Päähinettä, jota Etelä-Karjalassa pidettiin vielä noin 70 v. sitten, nimitettiin *reuhkaksi* (ven. *treux*) Vienan Karjalassa ja Sotkamossa, *talvihatuksi* Lemillä [10].

Kuten kuvasta, Tl. XV,9, nähdään, pienenivät korvalliset pienenemistään. Tätä tietä ehkä syntyi korvukseton naisen hattu, kuva Tl. XV,10, jollei päinvastoin ole katsottava, että se edustaa vanhinta kantaa ollen samojedilaisen naisenhatun, kuva 220, karjalainen vastine. Päällinen tehtiin joko mustasta sametista tai ruskeasta verasta, puuhkat revon- tai näädännahasta. Nimi oli joko *näätähattu* [11] tai *karvahattu* [12]. Samaan ryhmään kuuluu alkuaan nähtävästi myös Koltan lappalaismiesten sinisellä ja punaisella veralla päällystetty hattu, vaikka sen laki onkin nelikulmaiseksi muodosteltu (Tl. XV,4). Revon- ja näädännahkahattuja mainitaan tuomiokirjoissa 1700-luvun alulla (ks. muistutukset).

Talvipäähineiden kehitys kävi siihen suuntaan — ja tästähän juuri näimme esimerkin —, että niiden alaosa muodosteltiin ylösnostettavaksi; siten välttyivät korvat lämpimällä säällä liialliselta paahteelta. Pitämällä ostjakkilaisia ja samojedilaisia päähineitä (kuvat 219, 220, Tl. XV,2) alkumuotoina, tullaan helposti siihen ajatukseen, että ensimäiset ylöskäännettävät korvukset olivat kuvien, Tl. XV,5—7, 9, osoittamaa laatua.

Varelius mainitsee Tyrväältä ilveksennahkaisia lakkeja v:lta 1699. Iisalmen tienoilla tehtiin puuhkat 1800-luvun alulla m. m. hillerin- ja koirannahasta. *Hillerireuhkoja*, joiden hinta oli 15—30 riksiä, käytettiin 1700-luvulla Suomussalmellakin. Samasta nahasta tehtyjä hattuja pidettiin Vareliuksen mukaan Tyrväällä vielä 1854.

Merenrantamilla valmistettiin niitä usein myös hylkeennahasta. Tästä ja koirannahasta tehtyjä mainitsee Björck Maalahdelta 1772. Haliniuksen mukaan olivat kirvulaisten talvimyssyt 1802 sinisestä sarasta sekä varustetut mustilla lampaannahkapuuhkilla ja lampaannahkavuorilla. Karvahatuissa, joiden korvukset olivat tasaleveät [13], oli usein jonkinlainen pystyä lippaa muistuttava otsapuuhka, Tl. XV,11. Tyyppi oli, päättäen talteen otetuista kappaleista, kotiutunut ainakin Pohjanmaalla, Varsinais-Suomessa ja Savossa [14]. Päällinen oli joko nahkaa [15], punaista verkaa [16], mustaa sarkaa [17], ruskeaa villakangasta [18] tai mustaa samettia [19]. Pohjalaisissa hatuissa saattoi otsapuuhka olla kiinnineulottu. Paitsi *karvalakiksi* (Perniö) sanottiin tätä päähinettä myös *karvahatuksi* (Pohjanmaa, Lappee) tai *hillerihatuksi* (Savo). Puuhkat olivat usein paitsi hillerin- myös näädännahkaa. Ainoastaan Pohjanmaalta tunnetaan muoto, Tl. XV,12, jossa korvukset ovat pesää joukon korkeammat.

Tällaisten karvalakkien pohjalla näyttää muodostuneen tyyppi, jonka korvukset etupuolella kasvoivat lakea tavoitteleviksi. Suomussalmelaiset *hillerireuhkat* olivat varustetut lähes paria korttelia korkeilla, takaa matalammilla ja nauhoilla yhteensidotuilla puuhkilla. Kuvasta Tl. XV,13 nähtävälle kangaslampelaiselle päähineelle, jonka päällinen on punaista verkaa, tunnetaan täydellinen vastine Ruotsin Smålandista.

Etelä-Karjalassakin kotiutu suurilla, edestä korkeammilla korvallisilla varustettu myssy (Tl. XV,8), jolla lipallisissa pohjalaisissa karvahatuissa oli läheinen vastineensa. Karjalaan näyttää hattuja Pietaristakin ostetun, joten tyypin alkuperästä ei liene syytä vielä varmaa mielipidettä esittää. Päällinen oli nahkaa [20], mustaa samettia [21], mustaa tai sinistä sarkaa [22]. Se pantiin useimmin kokoon kahdesta kappaleesta, jotka yläpäästään halaistiin, joten laelle syntyi neljä kiilantapaista. Mutta oli sellaisiakin hattuja, joiden pesä tosiaan oli ommeltu neljästä kiilasta ja jotka sentähden vaikuttivat nelikulmaisilta. Usein oli otsapuuhkan yläpuolella nahkainen, kielon lehteä muistuttava koriste. Puuhkat lienevät useimmin olleet ahmannahkaa. Tavallinen nimi oli *kirjarapuuhkonen hattu* [23].

Lippa ilmestyy hattuun länsimailla Ranskan jalkaväessä Ludvig XVI:n aikana. Meidän maassamme se liittyy m. m. karvalakkeihin: tyyppeihin, Tl. XV,14, 15, 17. Tasapuuhkainen lipallinen lakki pääsi muotiin Etelä-Pohjanmaalla ja Keski-Suomessa [24], etupuolelta korkeilla kuvepuuhkilla varustettu ainakin Pohjanmaalla, Hämeessä, Uudellamaalla ja Etelä-Savossa [25]. Päällinen oli aina joko nahka- [26], tai mustista tai tummansinisistä sarka- tai verkakiiloista kokoonpantu. Pihlajavedellä muodostivat kairat laelle tähtimäisen koristeen. Hämeessä oli ainakin paikotellen tasapuuhkainen muoto jo 80 v. sitten käytännössä. Tämänkin päähineen tavallisin nimi näyttää olleen *karvahattu* [27] tai *karvalakki* [28]. Viitasaarelainen *kirkkolakki*, Tl. XV,16, oli korkeakorvuksellista muotoa, pesä harmaasta huovasta ja korvalliset vihreästä villavaatteesta.

Laeltaan nelikulmaisiin puuhkalakkeihin tutustuimme edellä jo Etelä-Karjalassa, mikä seutu jo viittaa itään. Sama pesänmuoto havaitaan päähineissä, Tl. XVI,1—3, jotka ovat kokoelmissamme ainoita laatuaan. Tyyppi on puolalainen. Lammilainen *lakki*, Tl. XVI,1, on ruskeaa samettia, kangaslampelainen *kolkkahattu*, Tl. XVI,2, mustaa sarkaa, alasyrjässä keltainen samettinauha, ja kaukolainen *karvahattu*, Tl. XVI,3, tummansinistä sarkaa, edestä ja takaa karvapuuhkilla varustettu.

Tässä yhteydessä esitettäköön myöskin talvipäähineet, joiden laki on pyöreä (Tl. XVI,4) tai soikea (Tl. XVI,5—7). Edellisen tyypin päähineitä on saatu talteen kaksi: toinen Savitaipaleelta, toinen Räisälästä. Molemmissa on päällinen ruskeaa sarkaa. Savitaipalelaisen lakin otsapuuhka on voitu laskea lipaksi.

Soikealakiset lakit olivat kahta tyyppiä: lipattomia (Tl. XVI,5) tai lipallisia (Tl. XVI,6, 7). Edelliset lienevät jo verrattain kauan olleet poissa käytännöstä, sillä niitä on saatu talteen vain kaksi kappaletta: toinen Merikarvialta, toinen Suomenniemeltä. Molemmat ovat nimeltään *karvalakkeja*. Merikarvialaisessa, jonka sanotaan olevan 130 v. vanha, on päällinen punaista verkaa ja korvukset näädännahkaa. Suomenniemeläisen lakin nahkainen lakikappale on ommeltu kokoon kahdesta puolikuun muotoisesta osasta. Kaikissa saumoissa on aivan kapea siisna karvaista nahkaa.

Lipalliset soikealakiset lakit levisivät suurimpaan osaan maata [29]. Pesä oli, erästä merikarvialaista tummansinisarkaista päähinettä lukuunottamatta, nahkaa. Usein oli saumoissa kapea liuska taljaa [30], josta suuta ympäröivä nauhakin joskus tehtiin. Merikarvialaisessa ja savitaipalelaisessa lakissa oli pienet korvalaput. *Lakki* [31] nimen ohella on mainittava myös *nahkakasetti* [32].

Ainakin keskiajalta juontautuu n. s. *patalakki* (kuvat 140, 298), joka kiiloista kokoonommeltuna välittömästi kattaa pään yläosan. Saksassa pitivät sitä varakkaammat kansanluokat jo 1100-luvulla [33], ja Ruotsissakin, jossa sitä viimeisinä vuosisatoina isäntämiehet vain arkioloissa käyttivät, se palautunee keskiajalle [34]. Kalajoelta se mainitaan nimellä »pitnilcka» 1692 ja Savosta nimellä »pitnickmössa» 1733 [35]. Hauholla se tehtiin 1756 verasta. Hülphersin mukaan käyttivät talonpojat Turun tienoilla 1760 »yleisesti pieniä pyöreitä myssyjä». Kuusamon miehillä oli 1772, mikäli Lagus kertoo, »lakimyssy», jonka päälle jotkut sateella panivat »hatun», mutta pakkasella »nahkamyssyn». Samalla nimellä (*kullemössa*) se esiytyi Ugglan kertomuksessa Kangasniemeltä 1790.

Patalakit olivat aikoinaan kautta koko maan levinneitä ja ovat, kuten tiedetään, vieläkin muodissa eräillä lappalaisseuduilla. 1700- ja 1800-luvun vaihteessa ja arvatenkin jo paljoa aikaisemminkin niitä pidettiin pääasiallisesti kotioloissa. Etelä-Karjalassa ne olivat viimeisimpänä aikana paimen- ja riihimyssyjä, jotka tehtiin paidanrekoista [36].

Miltei säännöllisesti olivat kiilojen eli kairain saumat peitetyt nauhalla: punaisella, vihreällä tai keltaisella, jos lakki itse oli musta tai tummansininen, mustalla tai sinisellä, jos lakki itse oli harmaa tai ruskea [37]. Samanvärinen nauha kiersi syrjää suun ympärillä: joko siinä aivan kiinni tai siitä jonkun matkan päässä. Lohtajalalla sanottiin Reinholmin mukaan yksivärisiä myssyjä, joissa oli tupsu päässä, *napalakeiksi*, ja monivärisiä *kairalakeiksi* [38]. Calamnius kertoo Suomussalmella 1800-luvun alkupuoliskolla joka toisen kairan olleen mustan, joka toisen vihreän tai muun värisen. Kellertävästä huovastakin tehtiin Pohjois-Savossa patalakkeja panemalla sinertävää sarkaa saumoihin. Sotkamossa saatiin talteen

vihreästä sahviaanista kokoonommeltu patalakki, jonka kairat oli erinomaisen hienoilla kullankarvaisilla kukka- ja lehtiompeluksilla koristettu (Tl. XVI,8).

Patalakki, jonka tavallisimmilla muodoilla olivat täydelliset vastineensa Ruotsissa, alkoi jäädä pois muodista 1840- ja 1850-luvulla [39] ja oli esim. Pälkjärvellä jo hävinnyt 1860 ja Mäntsälässä 1870.

Useissa muissa päähinemuodoissa on itse pesä patalakin tapainen. Koska tämä jälkimäinen on vanha päähinemuoto, on todennäköistä, että se on ollut monensuuntaisen kehityksen alkujuurena. Tämä ei kuitenkaan aina ole osoitettavissa. Ruskeasta sarasta tehty ja mustilla nauhoilla koristettu viitasaarelainen *nyörilakki*, Tl. XVI,9, poikkeaa ainoastaan lippansa puolesta tavallisesta patalakista; samoin tummansinisestä verasta valmistettu viljakkalainen *lakki*, Tl. XVI,10, joka on koristettu kahdella sahalaitaisella kangassiisnalla ja päälaelle pannulla samoin hammassyrjäisellä pyörylällä. Ruskeasta villakankaasta on myöskin tehty korsnäsilainen *myssy* (Tl. XVI,11), jonka kaksinkerroin käännetty syrjä on etupuolelta muodostettu lipaksi. Pohjanmaan rannikkoseudun [40] hylkeenpyytäjäin valkoisesta jäniksennahasta valmistetut myssyt erosivat patalakista vain siinä, että yksi syrjä oli tehty pitemmäksi, lipan tapaiseksi ja että kupeisiin oli kiinnitetty pienet korvalliset joko samasta tai lampaannahasta (Tl. XVI,12). Suursaarella ja Virossa pitivät hylkeenpyytäjät ainakin myöhempinä aikoina valkeasta langasta patalakin tapaisiksi neulottuja myssyjä.

Ehkä jo 1700-luvun lopulla muodostui länsimailla nahkalippainen kairapesäinen matala hattu. Kuvan, Tl. XVI,13, näyttämää muotoa oli se Aleksanteri I:sellä Suomen matkallaan 1819. Suomessa oli se jo 1840-luvulla muodissa sekä Hämeessä että Satakunnassa [41]. Päällinen oli mustaa villakangasta. Satakunnassa ja Keski-Suomessa [42] pidettiin n. s. *pellilakkia* [43], jonka kaarevista kiiloista kokoonpantu laki muistutti tähteä (Tl. XVI,18).

Tässä yhteydessä on mainittava myöskin tavallinen lippalakki, jota schlesialainen nostoväki 1814:n vaiheilla käytti. Pyöreän,

tasalakisen pesän kupeissa on yksi, kaksi tai kolmekin ommelta (Tl. XVI,14). Joskus tehtiin pesä kokonaan yhdestä, kupeilta poimutusta kangaskappaleesta[44] (Tl. XVI,15). Munsalan pojat koristivat 1860:n tienoilla lakkinsa leveällä punaisella nauhalla, kukonsulilla ja punaisilla ruusuilla (Tl. V,6), mutta Lapuan pojat valkoisilla perlemonapeilla. Kukonhöyheniä käytettiin Ylivetelissäkin. Nuorten miesten oli Närpiössä 50 vuotta sitten tapana tanssiessaan kääntää lippa taaksepäin, ettei se satuttaisi tanssitettavaa tyttöä. Tavallisimmat nimet olivat *lakki* tai *lippulakki*, ruotsalaisella pohjalla *trindmössa* tai *trindlufvon*[45].

Patalakin läheinen sukulainen on n. s. *varraslakki*, jota pidettiin ennen paljon Suomessakin — ei kuitenkaan Savossa ja Karjalassa. Tyrväällä oli Vareliuksen mukaan jo 1699 vartailla kudottuja *huippulakkeja.*

D. Hallin Pirkkalan kertomuksessa v:lta 1750 sanotaan arkipäivinä käydyn harmaissa villalangasta tehdyissä lakeissa. Kalmin Hauhon kertomuksessa mainitaan niinikään »valkoisesta tai harmaasta villalangasta neulotut myssyt». Kymin tienoilta esittää ne Büsching 1764. Halikossa ne olivat 1815 kirkkomyssyjä, mutta Elmgren kertoo Paraisista 1847 jokapäiväisenä päähineenä käytetyn »välittömästi päähän mukautuvaa neulottua villamyssyä». Vareliuksella se on samana vuonna mainittuna Kymistä, Valkealasta ja Ruotsin Pyhtään suomalaisista kylistä.

Varraslakit ovat tekotapansa puolesta kolmea päälajia: yksinkertaisia, reunuksellisia ja kaksinkertaisia. Lähinnä patalakkeja ovat yksinkertaiset, joiden alasyrjässä on vikkeliä (Tl. XVI,16) ja huipussa joskus tupsu (Tl. XVI,17). Emme kuitenkaan ilman muuta uskalla väittää niitä vanhimmaksi muodoksi. Knaapilan todistuksen mukaan pidettiin reunuksellisia aikaisemmin kuin kaksinkertaisia.

Museon kokoelmissa on reunuksellisia Satakunnasta, Hämeestä ja Uudeltamaalta[46]. Niiden korkeus vaihteli huomattavasti, ja huippu oli joko keilamainen tai pyöreäpäinen. Usein olivat tämän tyyppiset lakit yksivärisiä: valkeita, vihreitä, keltaisia tai punaisia. Koristettuja pidettiin eritoten Pohjois-Satakunnassa; monikuosi-

nen lakki, otsakuva oikealla, on mustan, vihreän, valkoisen ja punaisen kirjava; tupsuilla somistettu lakki, kuva 222, on punapohjainen, sinipunervan, valkean, vihreän ja keltaisen kirjava. Renkolaisessa lakissa, otsakuva vasemmalla, on punaisella pohjalla mustia ja valkoisia kuoseja. — Iitissä pitivät vanhemmat miehet Knaapilan mukaan lakin ja reunan välissä tupakkamälliä.

Kaksinkertaisia eli kaksipäisiä lakkeja, joita voitiin »kääntää juhla- ja arkipäivän varaksi», on saatu talteen Etelä-Pohjanmaalta, Satakunnasta ja Etelä-Hämeestä[47]. Tavallisimmin ne ovat yksivärisiä, punaisia. Poikkeuksiin kuuluu alahärmäläinen *lakki*, Tl. XVI,18, joka on valkoisesta pumpulilangasta neulottu ja punaisilla rannuilla koristettu. Myöhäisen ajan tuotteita on epäilemättä ruotsalaiselta Pohjanmaalta talteen saatu lakki, kuva 221,

Kuva 221. Lakki.
Pohjanmaa. A. 5056.

Kuva 222. Lakki.
Parkano. A. 2581.

jonka punapohjainen ja kirjavarantuinen pesä on lipalla ja riippuvalla pumpulikangassyrjällä varustettu.

Varraslakkia[48] pidettiin myös Virossa ja Ruotsissa. Mahdollista on, että se Suomeen saatiin molemmilta suunnilta. Koska Ruotsista tunnemme vain reunukellisen muodon, saattaa kaksinkertainen varraslakki olla suomalainen tyyppi.

H u o p a h a t t u oli länsimailla tunnettu jo keskiajalla. Seuraavalla ajanjaksolla se säilyi alempien säätyjen pukimena aina 1600-luvun alkupuolelle asti, jolloin se vihdoin saappaiden kanssa aukaisi itselleen tien salonkeihinkin. Aluksi se oli kovin vaihtelevaa muotoa, mutta vakiutui sitten vuosisadan loppupuolella suhteellisen matalapesäiseksi ja leveälieriseksi. Seuraavalla vuosisadalla pesä vieläkin mataloitui, ja lierejä muodosteltiin mitä moni-

naisemmalla tavalla, kunnes vihdoin vallankumouksen aikana kaksi uutta muotoa astui näyttämölle: englantilainen huopahattu ja ameriikkalainen sylinteri. Tasavallasta tullen sai jälkimäinen 1796 osakseen suurenmoisen menestyksen, ja kotiutui jo seuraavana vuonna Saksassakin. 1800-luvun ensi kymmenellä sen pesä oli ylöspäin levenevä, mutta muuttui sitten seuraavalla kymmenellä ylöspäin kapenevaksi tai mataloitui aivan, samalla kun lierit kouristuivat sivuilta.

Epäilemättä kuului huopahattu Suomessakin jo aikaisin kansanmiesten tamineisiin. Niinpä se esiytyi Kuopion lukkarin kuolinpesäluettelossa 1697 [49]. Tyrväällä pidettiin »hattua» ainakin jo 1699. Pohjois-Satakunnasta se mainitaan uuteen muotiin kuuluvana 1751. Samoihin aikoihin se tunnettiin Hämeessäkin. Pirkkalassa sitä pidettiin jo 1750 pyhinä. Sysmästä kerrotaan 1792:n tienoilla aletun käyttää »silkkinauhaisia hattuja». Samana vuonna kuuluivat Hollolan miesten juhlapukuun »suuret laajat samettinauhaiset ja solelliset hatut». Pohjanmaalta Maalahdelta mainitsee Björck »vilttihatut» 1772. Päättäen Wetterhoffin tiedonannosta eivät ne vielä 1790 olleet käytännössä Ruotsin Karjalassa, mutta kyllä peräpohjolassa aina Suomussalmella saakka, josta 1787 mainitaan »myssylakin mukainen vilttihattu ylen leveillä liepehillä». Walleniuksen mukaan se 1812 Mäntyharjulla vielä oli harvinainen. Nastolassa kesällä 1793 pidetyssä pukuoloja pohtivassa kokouksessa päätettiin juhlatilaisuuksissa edelleen pitää huopahattua, jonka kuitenkin piti olla vaatimaton ja huokea.

Ehrensvärdin tekemästä piirroksesta, kuva 228, päättäen oli huopahattu 1747 Hämeessä matala- ja pyöreäpesäinen sekä leveälierinen (vrt. kuviin Tl. XVII,1, 2). Aivan samanmallisia pidettiin edelleen 1700-luvun lopulla Maalahdella Pohjanmaalla ja vielä 1802 Kirvussa. Mutta 1821:n vaiheilla muuttui muoti täälläkin: alettiin näet käyttää mustia huopahattuja, joiden leveä pesä ja leveät lierit olivat leveiden samettinauhain ympäröimiä; pesän nauhassa oli iso solki. — Tämän tyypin hattuja (Tl. XVII,3) on saatu talteen suurimmasta osasta Etelä-Karjalaa [50] ja Parkanosta. Myöhemmin pesä jonkun verran kohosi ilman että lierit sanottavasti kapenivat

(Tl. XVII,4). Sitä ympäröivä samettinauha koristettiin kuudella tinaisella, kullatulla lapalla, joista kaksi oli edessä, kaksi takana ja yksi kummallakin puolella. »Paraimmat tämmöiset hatut maksoivat noin 6 ruplaa pankossa.» Kuvasta, Tl. XVII,5, nähtävä muoto, jonka pesä oli suhteellisesti korkea ja kourulakinen ja lierit verrattain kapeat, näyttää levinneen suurimpaan osaan maata, mutta erittäinkin Savoon [51].

Länsisuomalaiset huopahatut olivat yleensä sylinterimäisiä ja kahta eri tyyppiä: ylöspäin leveneviä [52] tai kapenevia [53]. Jälkimäistä tyyppiä sanotaan Urjalassa käytetyn 1820—1840. Silkkinukkaisetkin kotiutuivat kansan keskuudessa maan luonaisosissa [54]. Huopahattuja pitivät 1866 Maalahdella enää vain vanhat miehet. Vielä myöhemmin ne jäivät pois Etelä-Karjalassa.

Huopahatun nimi vaihteli melkoisesti eri osissa maata. Savossa, Uudellamaalla ja koko Lounais-Suomessa oli tavallisin nimi *hattu* (< ruots. *hatt*); *huopahattu* nimeä käytettiin paikotellen kautta koko maan [55].

10. Miesten paita.

Jo naisten paitoja käsitellessämme huomasimme vanhassa mallissa tasasoukat kuvekappaleet kainalojen alla. Tätä tyyppiä, joka tunnetaan setukaisten ja kaikkien Itä-Venäjällä asuvien suomensukuisten kansain alueilta, oli varmaan muinoin karjalaispaita siinäkin suhteessa, että sepalus sijaitsi vasemmalla puolella. Viimeksi käytettiin näin varustettua paitaa Etelä-Karjalan äyrämöisalueella, mutta Pälkjärvelläkin leikattiin, kuten Könönen kertoo, pääntie muinoin »edestäpäin vitaan». Kuten setukais- oli pälkjärveläisessäkin paidassa hartioilla kolmekolkkainen tilkku vuorina, ja kuten edellistä kannettiin jälkimäistäkin vyötettynä housujen päällä. Vyönä oli kaita, laudoilla punaisesta ja mustasta tai punaisesta ja valkeasta villalangasta kudottu vyö, n. s. *hiiretyinen*, joka annettiin häissä lahjuksena *polvipojalle*. Kuvasta, Tl. XVII,6, nähtävä kuvekappaleilla varustettu savakkopaita, jossa sepalus on keskellä, on Jääskestä. Siinä ei ole minkäänlaista kaulusta, jota vailla Könösen mukaan myös vanhanmallinen pälkjärveläinen paita oli. Kun asianlaita on sama čeremissiläisten ja syrjääniläisten paitain, on otaksuttavaa, että kaulus suomalaisissa paidoissa on vasta länsieurooppalaisen vaikutuksen tulos. Äyrämöispaidoissa se oli Reinho'min mukaan vielä 1850-luvulla vain puoli tuumaa korkea. Liitingitkin puuttuivat vanhanmallisista paidoista. Itä-Suomessa ne eivät vielä muutama vuosikymmen sitten olleet miesten paidoissa yleisiä.

Korkealla pystykauluksella varustetut paidat, jotka länsimailla 1700-luvun puolivälissä alkoivat tulla muotiin, saavuttivat suurimman valta-asemansa saman sataluvun lopulla. Niihin kuului välttämättömänä osana kaulaliina, joka seuraavan sataluvun alusta, samoinkuin itse kauluskin, pienenemistään pieneni. Tämä länsimainen makusuunta sai jalansijaa Suomessakin, ensin lännessä, sitten idässä. Sen mukana näyttävät liitingitkin kotiutuneen maassamme. Kaakkois-Hämeessä ja itäisellä Uudellamaalla pantiin kaulus ja liitingit kiinni tinaisilla tai hopeisilla kaksikantaisilla napeilla (kuva 368—370). Länsi-Suomessa oli niissä joko kiintonaiset sidenauhat tai rihmakantaiset riippuvat napit. Pakanuuden aikana pantiin paidan sepalus kiinni pienellä pyöreäkehäisellä paljinsoljella, jota vielä 1800-luvun alussa käytettiin Länsi-Suomessakin. Itä-Suomessa se oli silloin vielä vallan yleinen. Päijänteen tienoilta, Savosta ja Itä-Suomesta [1] Kansallismuseoon talteen saadut korkeakauluksiset paidat ovat kaikki yksinkertaista tekoa ja suorilla avonaisilla hihansuilla varustetut.

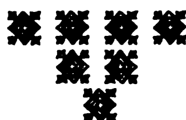
Kauluksen ympäri kääräistiin juhlatamineisiin pukeuduttaessa kaulaliina. Se saattoi olla erilainen, kesällä tavallisesti pumpulinen, talvella villainen, usein kirjava, silkkinenkin. Niin oli esim. Viipurin savakkojen kesäliina sormenlevyinen punajuovainen lankanauha, jonka päissä oli tupsut. Pystykaulus kohosi vain hiukan sen yläpuolelle (vrt. kuvaan 227). Toisin paikoin — ehkä myöhemmin käytäntöön tulleen tavan mukaan — käännettiin kaulus sen päälle [2].

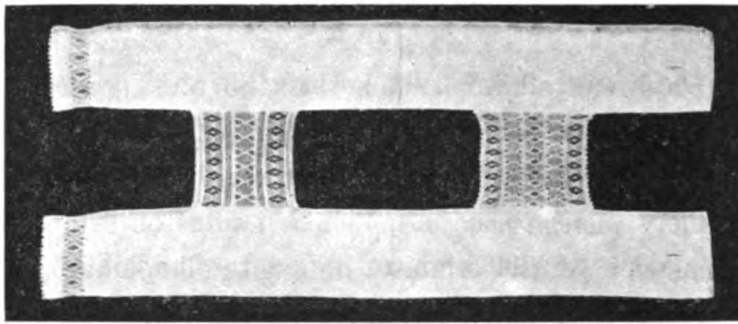
Näimme edellä, että jo 1700-luvun alkupuolella oli maamme naisilla tapana sisällä ja kesäisin ulkonakin esiintyä paitahihasillaan. Samoin näyttävät tehneen miehetkin. Paita, joka täten tuli tavallista enemmän näkyviin, somistettiin erittäinkin juhlatilaisuuksia varten. Länsi-Suomessa olivat kaulukset samoinkuin liitingitkin yleensä koristeettomia, mutta Kaakkois-Hämeessä ja itäisellä Uudellamaalla [3] kovin somatekoisia: kaulus, liitingit ja sepalus usein reikäompeleiset ja liitingit lisäksi valkoisilla neulouksilla ja sahanterää muistuttavilla nypyillä, n. s. *kolasilla* [4] kaunistetut (Tl. XVII,7). Reinholmin mukaan ommeltiin hämäläispaitojen kauluksiin punaisella ja valkoisella langalla *hiirenjuoksua*. Nastolassa

ne vielä 1800-luvun alkupuolella koristettiin n. s. *tyysteillä* eli jonkinlaisilla kalpimella tehdyillä samanvärisillä nukkanauhoilla. Vampulasta on Kansallismuseon kokoelmiin saatu talteen vuosiluvulla 1822 merkitty *puhemiehen paita*, jonka kaulus on röppysyrjäinen. Länsi-Suomessa [5] pantiin erikoista huomiota olkapäihin, joihin ommeltiin erityinen, reikäompelulla koristettu olkalappu (Tl. IV,3). Ehkäpä juuri tästä tavasta alkunsa saaneena ruvettiin tätä lappua sitten käyttämään arkipaidoissakin; samalla se levisi kautta koko maan. Että se yleensä kuuluu paidan myöhemmille kehitysasteille, näkyy siitäkin, että se paraastaan tavataan verrattain matalalla kauluksella varustetuissa paidoissa, joissa paitsi liitinkejä eräs toinenkin uutuus, sepalussarka, esiintyy. Tämä on alussa kapea, mutta laajenee sitten Pohjanmaan ruotsalaisissa pitäjissä pääntien levyiseksi (Tl. XVII,8). Tämänlaatuisissa vöyriläisissä sulhaspaidoissa (*brugumstjoustu*) saattoivat sekä kaulus, sepalus että liitingit olla reikäompelulla koristettuja.

Tiedonannoissaan Enontekiöstä 1803 Grape kertoo miesten yöksi riisuneen paidan yltään. Jo aikaisemmin eli 1790 ilmoittaa Uggla Kangasniemeltä »enimmäkseen käydyn alasti ja maatessa ollun vailla kaikkea pukua. Mutta tätä ei hävetty, vaan käveltiin jokseenkin ahkerasti yöpuvussa».

Myöhemmällä rautakaudella näyttävät ainakin Etelä-Karjalassa paidatkin olleen villaisia, mihin nähden on hauska todeta, että Björckin mukaan vielä 1700-luvun loppupuoliskolla Maalahdella monet käyttivät hienosta sarasta tehtyjä paitoja. Puna- ja mustaraitaisia puolivillaisia paitoja tavataan Pohjanmaalla siellä täällä edelleenkin [6]. Miesten arki- ja työpaidat olivat useinkin varsin karkeaa 2- tai 4-niitistä pellavakangasta. Kirkko- ja juhlapaidat. Kaakkois-Hämeessä ja itäisellä Uudellamaalla n. s. *kurehihapaidat*, tehtiin sitävastoin hienosta aivinasta.

11. Housut.

Itämailla näyttää jo ammo ajoista käytetyn pitkiä housuja [1]. Aasian ja skyyttalaisissa muistomerkeissä nähdään niitä jo viimeisiltä vuosisadoilta ennen ajanlaskumme alkua. Itä-Venäjällä asuvilla suomensukuisilla kansoilla ne olivat pitkiä silloinkin, kun länsimailla vielä käytettiin polvihousuja. Kun ne näillä kansoilla lisäksi kokoonpanoltaan olivat samanlaiset kuin itäisiin kansallisuuksiin kuuluvilla tataareilla, täytyy olettaa suomensukuistenkin kansain jo kauan pitäneen pitkiä jalkaverhoja.

Tataarien samoinkuin useimpien muidenkin Itä-Venäjän kansallisuuksien housuille on ominaista, että ne on kokoonpantu kolmesta pääosasta: kahdesta jalka- ja niitä yhdistävästä välikappaleesta. Sama tyyppi on edelleen setukaisilla [2]; 1800-luvun alkupuolella se oli vielä vallalla Etelä- ja Keski-Karjalassakin. Salmissa käytetään sen mallisista vielä vanhaa *koadiet* nimeä. Tyypin laaja leveneminen suomensukuisten kansain keskuudessa tekee sen korkean iän uskottavaksi, vieläpä senkin, että se varhemmin vallitsi maamme länsi- ja pohjoisosissakin, joissa länsimaiset housumuodot tiettävästi jo parisen sataa vuotta ovat olleet muodissa. Nämä aikaansaivat 1800-luvun keskivaiheilla vähitellen muutoksia karjalaiseenkin housumalliin: välikappale, Seitskarissa n. s. *rumputilkku*, laskeutui etupuolella yhä alemmaksi, kunnes se kokonaan hävisi pois; takapuolelta se katosi kapenemalla (Tl. XVII,9, 11, 12 14).

Vanhaan malliin kuului myös kauluksessa juokseva kurenauha, jolla housut sidottiin vyötäisille kiinni. Sen sijaan tulivat kauluksen päähän kiinnitetyt sidenauhat tai solki, jolla kirvulaiset housut Haliniuksen mukaan 1802 varustettiin. Sepalus oli usein jalka- ja välikappaleen saumassa, siis toisella puolella (Tl. XVII,9): esim. Ruokolahdella ja Koivistolla oikealla, Suistamossa ja Pälkjärvellä vasemmalla. Itä-Venäjän suomensukuiset kansat käyttivät erittäinkin ennen paraastaan liinahousuja, mikä oli laita setukaisalueella ja Itä-Suomessakin. Eräissä tuomiokirjoissa mainitaan niitä 1600-luvulta [3]. Reinholm kertoo Viipurin ympäristön savakkojen pitäneen kesin talvin yhdenlaisia housuja — enimmäkseen liinaisia. Sarkahousut olivat ainakin Jääsken tienoilla 1800-luvun alussa mustat, mutta muuttuivat sitten 1821:n vaiheilla valkoisiksi. Kaukolassa ne 1800-luvun puolivälissä olivat ruskeat. Paitaa kannettiin ennen Karjalassa samoinkuin vielä nykyäänkin Itä-Venäjän suomensukuisten kansain keskuudessa housujen päällä. Tämä tapa oli Ilomantsissa vallalla vielä 1858.

Pitkät housut vastustivat lännestä tunkeutuvien polvihousujen valtaan pyrkimistä kauan Pohjois-Suomessakin. 1732 eivät nämä vielä olleet saaneet jalansijaa Tornion tienoilla, koskapa sikäläiset miehet silloin Linnén mukaan kulkivat Lapin malliin puettuina. Vielä 1803 käytettiin pitkiä housuja Enontekiössä ja 1809 Iisalmella. Suomussalmelta mainitaan 1787 n. s. *poimuhousut*, joiden kaitaisten lahkeiden päälle polviin ulottuvat sukat oli vedetty. Calamniuksen mukaan ne olivat yhtä pitkät kuin nykyäänkin käytännössä olevat, mutta leveämmät ja liitingin alle poimuille kootut, toisin sanoen, samaa tyyppiä kuin 1500-luvun saksalaiset housut. Niitä käytettiin polvihousujen ohella vielä 1800-luvun alussa. Mainitaanpa pitkät housut niin myöhään kuin 1756 Hauholtakin, jossa ne silloin olivat säämyskäiset ja laajat. Saman vuosisadan lopulta on Kansallismuseon kokoelmissa pitkät sarkaiset housut Lapträskista.

Nahkahousuja tehtiin ehkä jo ammo ajoista. Etelä-Savosta ne mainitaan eräässä tuomiokirjassa 1667 [4]. Varelius sanoo Tyrvään kertomuksessaan säämyskähousuja pidetyn jo en-

nen isoa vihaa (1699:n vaiheilla), mutta ei puhu mitään niiden pituudesta. Samoin jättää Hall lähemmin selittämättä ne samanaiset housut, jotka hän Pirkkalasta mainitsee 1750. Enemmittä tiedoitta mainitaan säämyskähousut myös Kalajoelta (nahkah.) 1692 ja Suomussalmelta 1768. Kangasniemellä olivat 1790 nahkahousut »tavallisia». Pohjoisessa käytettiin housuaineksena poronnahkaakin.

Pitkiä housuja käytettiin Ruotsissa yleisesti 1400 luvulla, ja pysyivät ne senkin jälkeen muodissa eräillä paikkakunnilla, kuten esim. Gotlandissa. 1600-luvulla pidettiin niitä, kuten eräät sen ajan kuvat osoittavat, paikoin muuallakin Ruotsissa[5]. Merkillisenä seikkana mainittakoon, että ne sidottiin polven alta kiinni, mikä tapa Suomenkin puolella todetaan — viimeksi Munsalassa vielä jälkeen 1800-luvun puolivälin (kuva 223). Housusiteiden laadusta ei Ruotsin puolelta ole lähempiä tietoja, mutta sukkasiteiden, joita polvihousujen ohella käytettiin, tiedetään monissa pitäjissä olleen vaskiheloilla ja kielekkeellä koristettuja nahkahihnoja [6]. Samantapaisia käytettiin Kirvussa Haliniuksen mukaan vielä 1700-luvulla. Niihin oli tiheään asetettu *sirkkoja* eli pieniä latakoita vaskirenkaita. Nämä n. s. *sirkkasäärsiteet* pantiin päälle siten, että sirkat joutuivat etupuolelle ja paulan irtonainen vaskiseen kielekkeeseen päättyvä pää riippumaan liki maata. Kansallismuseoon on tällaisia siteitä saatu talteen myös Joutsenosta, Räisälästä, Pyhäjärveltä, Tyrnävältä (kuva 224), Hyrynsalmelta ja Askulasta. Ne olivat siis muinoin Pohjan- ja Uudellamaallakin muodissa. Linné mainitseekin matkakertomuksessaan v:lta 1732 Tornion puolen miehillä olleen siteen polvien ympärillä. Askulassa sitä pidettiin ainakin viimeksi polvihousujen yhteydessä eli siis sukkanauhana. 1802 käytettiin Kirvussa sirkkasäärsiteiden sijasta pitkien housujen päällä jo villa-

Kuva 223. Mies Munsalasta 1860-luvulla. Hilda Olsonin mukaan.

nauhoja. Tämä muoti säilyi, kuten juuri näimme, Munsalassa vielä jälkeen 1850-luvun.

Liinahousuja, joista jo edellä oli puhe, käytettiin ennen kautta koko maan semminkin työhousuina kesällä. Ne olivat tällöin tavallisesti rohdinkankaasta eli n. s. hurstista.

Milloin polvihousut, jotka uuden ajan alulla ensin muodostuivat Saksassa, Suomen rahvaan keskuudessa tulivat käytäntöön, ei vielä voida todeta. Ruotsissa näyttää tämä yleensä tapahtuneen 1600-luvulla [7]. Vanhimpia varmoja vuosilukuja polvihousujen käyttämisestä meidän maassamme on 1775, jolloin Helsingin pitäjän miesten kerrotaan komeilevan koreilla sukkanauhoillaan. Björck sanoo 1772 nuorten Maalahden miesten vähää ennen alkaneen käyttää napillisia ja taskullisia housuja, joilla kai tarkoitetaan polvihousuja. Samoista puhunee Holmbom kirjoittaessaan 1802 Limingan kertomuksessaan: »uutuuksia ovat kiiltävillä napeilla varustetut

Kuva 224. Sirkkasäärside Tyrnävältä.

sarka- ja verkahousut.» 1793 käytettiin pohvihousuja Porvoon tienoilla; v. 1800 mainitaan niitä Orimattilasta, 1800-luvun alulla Houtskarista ja 1815 Halikosta.

Huvittavana seikkana esitettäköön, että ne paria vuosikymmentä aikaisemmin Ranskassa ja Saksassa jo alkoivat vuosisatoja kestäneen käyttämisen jälkeen jäädä muodista pois. Suomessa ne lopullisesti syrjäytyivät vasta vuosikymmeniä myöhemmin: Houtskarissa ja Paraisissa 1800-luvun alulla, Nastolassa 1840-, Tyrväällä, Savitaipaleella ja Pälkjärvellä 1850-, Maalahdella ja Viipurin ympäristössä 1860-luvulla. Tosin niitä näin myöhään kantoivat vain vanhat miehet. Pitkiä housuja alkoivat esim. ylitorniolaiset uudelleen käyttää jo 1800:n tienoilla. Jalasjärven kertomuksessaan v:lta 1851 puhuu Bäckman vain pitkistä housuista, joiden lahkeet pantiin ruojupieksuihin.

Aluksi näyttävät polvihousut olleen nahkaisia, etupäässä säämyskästä ommeltuja. Tätä valmistivat omatkin nahkurit pu-

kin- ja hirvennahasta. Sen johdosta, että säämyskää paljon tarvittiin, elätettiin vuohia paljoa enemmän kuin nyt [8].

Säämyskäisiä polvihousuja on Kansallismuseoon saatu Pohjanmaalta, Satakunnasta, Hämeestä, Uudeltamaalta, Etelä-Savosta ja Suursaarelta [9]. Ne jakautuvat kahteen päätyyppiin: leveä- (Tl. XVII,15) ja kapealaukkuisiin (Tl. XVII,13), joista ensimainitut lienevät vanhempi laji. Molemmat ovat usein kaulukseen sijoitetulla taskulla (tai taskuilla) varustetut. [10] Lahe on kuveompeleesta avonainen, kolmella, neljällä tai viidellä nahka-, tina- tai vaskinapilla sekä soljellisella nahkahihnalla kiinnipantava. Joskus säämyskähousut komeasti kirjailtiin siten, että kahdella samansuuntaisella ommelsarjalla välille jäänyt nahkaosa jonkun verran puristettiin koholle (Tl. XVII,13).

Kuva 225. Sulhanen. Vöyri. Arvid Liljelundin maalauksen mukaan v:lta 1879.

Sarkaisten n. s. *nappi-* [11] ja yleensä villakankaisten polvihousujen sanotaan tulleen käytäntöön säämyskäisiä myöhemmin. Niitä on saatu talteen Pohjois-Satakunnasta, Etelä-Pohjanmaalta ja Uudeltamaalta [12]. Mutta niitä käytettiin myös Pyhtäällä ja Viipurin tienoilta aina Valkjärvelle asti. Ne olivat yleensä leveälaukkuisia. Tasku sijaitsi joko kauluksessa[13], tämän alla[14] tai kupeilla [15]. Lahkeet olivat yleensä samoin varustetut kuin säämyskäisissäkin; poikkeuksia kuitenkin oli: niinpä pantiin laheside paikotellen Pohjanmaalla kiinni hakasilla, Etelä-Karjalassa [16] ja Suursaarella kiintonaisilla nauhoilla. Koivistolaiset housut olivat vain lyhyytensä puolesta polvihousuja, muutoin ne perustuivat vanhaan seudun housumalliin (Tl. XVII,10). Kangas oli joko valkeaa [17], harmaata [18], tai mustaa [19] (mustanruskeaa) sarkaa tai tummansinistä [20] tai rus-

keaa [21] villakangasta. Reinholm sanoo Hämeen miesten kietaisseen lahkeiden ympäri n. s. *polukset*.

Seuduilla, joilla polvihousut olivat päässeet muotiin, käytettiin niitä arkihommissakin. Siksi niitä tehtiin liina- ja rohdinkankaastakin [22]. Tällaisia housuja on Kansallismuseossa vain yhdet parit Seitskarista, missä ne olivat kapealaukkuiset, lahkeissa sidenauhat. Ulkotöissä vedettiin semminkin talvella säärien suojaksi n. s. l u m i v a r r e t. Halikossa [23] ne ulottuivat — mikä näyttää yleensäkin olleen laita — kengän päälliseen asti, mihin ne sidottiin kiinni koron ja anturan välitse vedetyllä nauhalla. Yläsuut pantiin niinikään nauhoilla kiinni. Urjalassa sanotaan lumisukkain ennen yleisimmin olleen valkoisia, pitkiä ja vahvalla rintatallalla varustettuja.

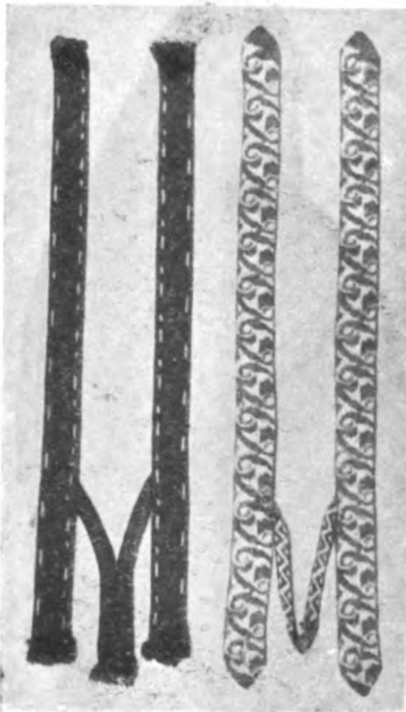
Kuva 226. Morsian. Vöyri. Arvid Liljelundin maalauksen mukaan v:lta 1879.

Juhlatilaisuuksissa käytettiin polvihousujen ohella matalia kenkiä, mutta arkioloissa saappaitakin [24]. Housujen lahesiteen solki oli tavallisesti terästä, harvemmin hopeaa [25] tai messinkiä.

Kun polvihousut jälleen syrjäytyivät pitkien housujen tieltä, perivät nämä edeltäjiltään laukun [26]. Samoinkuin ennenkin oli tämä leveä tai kapea. Molempia tyyppejä käytettiin samoilla alueilla kuin polvihousujakin — vieläpä Pohjois-Savossa asti [27], missä semminkin kapealaukkuiset näyttävät päässeen kotiutumaan [28]. Tehtiinpä näitä jälkimäisiä Savossa edelleen säämyskästäkin [29]. Tavallisimmin ommeltiin pitkät housut kuitenkin mustasta [30] verasta tai sarasta, rukeasta [31], harmaasta [32] tai tummansinisestä [33] sarasta, harmaasta [34] tai vihreästä villakankaasta [35] tai — työhousut —

liinavaatteesta [36]. Leveälaukkuisissa olivat taskut tavallisimmin kauluksen alla [37], harvemmin kupeella [38], kapealaukkuisissa sitävastoin miltei säännöllisesti jälkimäisessä paikassa. Pitkien laukkuhousujen ohella alettiin ensiksi henkselejäkin käyttää, mitä osoittavat niitä varten varatut napit. Ainakin Satakunnassa [39] olivat 1854:n tienoilla pitkät *roimahousut* muodissa.

Kuvasta, Tl. XVII,14, nähtävissä savolaisissa ja koillispohjalaisissa housuissa, joissa laukku avautuu vain vasemmalta puolelta, tulee varmaan näkyviin seudun vanhempien pitkien kuvesepaluksellisten housujen vaikutus. Näiden pohjalla muodostuneisiin polvihousuihin tutustuttiin jo edellä (Tl. XVII,10). Kuvaavaa on sekin, että puheenaolevaa tyyppiä näyttävät eritoten olleen liinahousut, Heinävedellä n. s. *vihtahousut*, joita aikaisemmin esitetyt pälkjärveläisetkin kuvesepalukselliset olivat. Nykyaikaiset housut, joissa taskut edelleen ovat kupeilla, syntyivät laukun poisjäämisellä ja sepaluksen avautumisella siihen saumaan, joka ennen pystysuorasti jakoi laukun. Etelä-Pohjanmaalla muodostui viime vuosisadan puolivälissä erikoisia housumalleja: niinpä Lapualla sellaiset, jotka olivat ylhäältä väljät, polven alapuolelta ahtaat, Munsalassa ylhäältä soukat ja polven alta leveät (kuva 223), Kruunupyyssä miltei kainaloihin asti ulottuvat. Jälkimäisten ohella, jotka tehtiin sinisenharmaasta sarasta, ei käytetty liivejä. Lapualaiset housut olivat vaaleat.

Kuva 227, 228. Henkselejä. Korsnäs. Kuortane. A. 4309. A. 6783

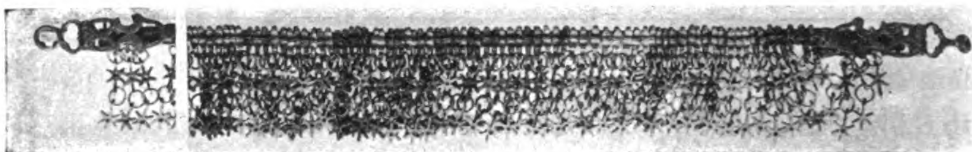
Edellä mainittiin h e n k s e l i t k i n.

Näistä ovat ennen muita merkillisiä Vöyrin sulhashenkselit (*brugumshängslor*), jotka yhdistettiin toisiinsa kahdella reikäompe-

luin komeasti kirjatulla välikappaleella (ks. otsakuva). Ne pantiin kirjatun paidan päälle siten, että koristetut päät tulivat selkäpuolelle ja samalla liivin takakappaleen alapuolelle. Päitten päälle sidottiin helavyö. Ennenkuin liivi puettiin ylle, pantiin edun eli n. s. *kappon* (kuva siv. 207) kaulaan. Kun silkkihuivi oli sitaistu kauluksen ympäri ja kello komeine perineen pistetty taskuun, oli sulhanen asianmukaisissa tamineissaan (kuva 225).

Vöyrissä, Korsnäsissä, Björkössä ja Raippaluodolla valmistettiin myös kokalla punaisista, vihreistä ja keltaisista langoista komeita henkseleitä (kuva 227). Mainituilla saarilla, joilla niitä pidettiin vielä 1880-luvulla, ne puettiin siten ylle, että kaksi tupsua tuli selkä- ja kolme etupuolelle. Samantapaisia pumpulilangoista valmistettuja *yrkyyshenkselejä* pidettiin Kuortaneellakin (kuva 228). Ne lahjoitti morsian ensimäisenä kuuliaispäivänä sulhaselleen.

12. Miesten päällysvaatteet.

Jo naisen pukua käsiteltäessä nähtiin, kuinka paitamainen vartalonverho, oltuaan ensin taljainen, vaihtui vaatteiseksi ja kuinka se todelliseksi paidaksi kehityttyään vielä jonkun aikaa pysyi päällysverhona. Sama ilmiö havaitaan miehenkin puvussa.

Pohjoisinna asuvat samojedit, ostjakit ja vogulit vetävät paitamaisen taljamekon talvisin välittömästi ruumiinsa päälle; siten tekivät vielä tuonnoin lappalaisetkin. Suomessa pysyi sama puku kauan päällysverhona. Eräästä Iin käräjäin pöytäkirjasta v:lta 1631 saamme tietää, että siihen (»*kjortel*») meni seitsemän lampaannahkaa [1]. Maalahdella oli Björckin mukaan vielä 1700-luvun loppupuoliskolla sarkaisten ohella taljaisiakin mekkoja. »Matkoilla on miehillä», hän kirjoittaa, »sarkaiset kaprokit, joita he sanovat harmaiksi hameiksi (»gråkjortlar»); ne ovat edestä umpeen ommellut, joten heidän täytyy ikäänkuin ryömiä niihin ja niistä pois. Ne suojelevat heitä pakkaselta ja sateelta. Muutoin käytetään samalla tavalla tehtyjä vasikannahkaisia turkkeja, joissa karva milloin on sisään- milloin ulospäin ja joiden ympäri pannaan vyö. Tästä riippuu tuppi ja pikku kukkaro; vyössä on muutamia siloja ja tupenhihnassa koristuksina messinkirenkaita.»

Tietenkin käytettiin sarkaisia ja verkaisiakin mekkoja jo aikaisin. 1600-luvun tuomiokirjoissa mainitaan niitä joskus [2]. Linnén [3] mukaan oli Tornion puolen miehillä 1732 samanlainen »vaaleanharmaa jakku» kuin lappalaisilla. Sarkaisia mekkoja käytettiin Pohjois-Pohjanmaalla vielä 1800-luvun ensimäiset vuosikymmenet [4].

Osoitteeksi minkälaisista syistä ne lopulta heitettiin pois, otan tähän kappaleen Jacob Fellmanin 1820-luvun oloja koskevasta teoksesta »Anteckningar under min vistelse i Lappmarken» (I s. 283). »Rovaniemeläisten ja kemiläisten puku», hän kirjoitta, »eroaa kemijärveläisten puvusta ainoastaan päällysverhon puolesta. Kemijärveläinen käyttää *umpitakki* nimistä päällysnuttua, joka on edestäkin ommeltu umpeen miltei kaulaan asti, minkä kohdalta se napitetaan kiinni, jotta rinta sateella ja pahalla säällä pysyisi kuivana ja lämpimänä. Tällaista päällysnuttua käyttivät vuosisadan alussa myös Kemijärven ja Sodankylän rajaseutuiset rovaniemeläiset. Mutta kemiläiset pitivät itseänsä oikeutettuina sanomaan kaikkia niitä lappalaisiksi, joilla oli mainittu puin, ja minä muistan vielä lapsuusvuosiltani eräässä pitäjän kokouksessa Rovaniemellä ehdotetun, että nämä nutut jätettäisiin pois ja että kaikki käyttäisivät samanlaisia päällysverhoja kuin kemiläiset, jottei heitä heidän matkoillaan mainittaisi lappalaisten pilkkanimellä, mutta kokouksen puheenjohtaja ei ottanut kysymystä pöytäkirjaan.»

Kuva 229. Talonpoikia Hämeestä. Ehrensvärdin piirros vuodelta 1747.

Etelä-Savossa oli miehillä vielä 1790-luvulla »rohdinkankainen paita» turkkinsa päällä villavyöllä sidottuna. Hallin mukaan pitivät Pirkkalan miehet 1700-luvun puolivälissä samoin mekkonsa alla talvella »lammasnahkaisia pälsiä». Sama tapa on vielä meidän päiviemme syrjääneillä.

Hämeessä ja Länsi-Suomessa oli mekko jo aikaisemmin muuttunut vain ulkotöissä käytetyksi päällysverhoksi [5]. Sellaisena se mainitaan 1750 Pirkkalasta, 1751 Pohjois-Satakunnasta, 1756 Hauholta ja 1784 Orivedeltä. »Talonpojat, erittäinkin miehet, käyttävät», kirjoittaa Hülphers 1760, »kesällä pitkiä valkoisia päällyspaitoja, joten näyttää siltä, kuin he kävisivät paitasillaan.» Niitä käytettiin paikotellen pitkälti vielä 1800-luvullakin; niinpä Reinholmin mukaan arvatenkin 1850:n tienoilla sillä alueella, joka ulottuu Porista

Siuntioon. Niistä puhuu myös Bäckman Jalasjärven kertomuksessa 1851, Yrjö Koskinen Hämeenkyrön kertomuksessa samana vuonna, Varelius Tyrvään kertomuksessa 1854 ja Elmgren Marttilan kertomuksessa 1857.

Paitsi työpukuna elää mekko edelleen niin meillä kuin Itämeren maakunnissakin hylkeenpyytäjäin päällysverhona. Kuvasta, Tl. XVII,17, nähtävä valkopalttinainen pörtöläisen hylkeenampujan mekko on, samoinkuin syrjäänien ja monien pohjois-siperialaisten kansain *guś* ja *malitsa* pääpussilla varustettu (vrt. kuvaan 109); kaulus pannaan kiinni sidenauhoilla ja sepalus tinanapeilla. Tämä on epäilemättä ikivanha pukumuoto samoinkuin se asekin, harppuuni, jolla sen kantaja tavallisimmin on varustettu.

Työmekossa oli ainakin Hämeessä sepalus, joka suljettiin nauhoilla. Tyrväällä oli mekko kaulukseton, joten siitä voitiin pitää kumpi puoli hyvänsä edessä. Tavallisesti se kai ulottui puolireiteen [6], mutta oli Jalasjärvellä 1851 niin lyhyt, että paraiksi peitti rinnan. Sellaisena sitä Pohjanlahden ruotsalaisissa pitäjissä [7] sanottiin *bussaroniksi*, joka tehtiin joko valkoisesta palttina- tai punakuteisesta puolivillakankaasta; usein olivat etu- ja takapuoli yhtä kappaletta. Pitemmät mekot tehtiin vanhempina aikoina kuten myöhemminkin täysvartisesta pellavavaatteesta, säkki- eli hurstikankaasta. Vasta 1800-luvun lähteissä puhutaan »edestä halaistusta mekosta» [8] eli *halkitakista* [9] (kuva Tl. XVII,16), joka sekin valmistettiin samanlaisesta kankaasta kuin pitkä mekko. Ei tiedetä, käyttivätkö Karjalankin miehet tätä puinta. Itse nimi *mekko* oli kyllä tunnettu. Koivistolla se esim. merkitsi miehen liinaviittaa.

Edestä avonainen vartalonverho, jonka nimi ruotsinkielisissä asiakirjoissa on »jacka», näyttää maan länsiosissa tulleen aikaisemmin muotiin kuin idässä. Pelkkä sattuma ei näet liene, että tuomiokirjain pukuja koskevissa tiedoissa — tosin niitä on vastaiseksi vain pieni osa noukittu — »kassajacka» niminen puin esiintyy Loimijoelta 1624 [10], kun sitävastoin »jacka» (»blååjacka») Etelä-Savosta mainitaan vasta 1667 [11]. Tietenkin tuli muoti län-

nestäpäin. Puin, jonka nimi oli »kassjacka», esiytyikin Ruotsissa jo 1600-luvun alulla [12].

Missä määrin tämä uusi pukukappale kohta muutti vartalonverhojen entistä tekotapaa, lienee mahdotonta enää todeta. Joka tapauksessa näyttää siltä kuin maan itäosissa olisi kauan oltu uskollisia entisille valmistustavoille.

Samoinkuin naisten näyttävät näet miestenkin viitat kehittyneen mekosta. Kuten tässä olivat eteläkarjalaisten entisissä viitoissakin selkä- ja rintaosat yhtä kappaletta, jonka vieressä levityskaistat ulottuivat helmasta kainaloihin asti [13]. Sakkolaisessa turkissa, Tl. XVIII,1, ovat kuvekaistat vielä pitkät ja tasasoukat eli samanlaiset kuin mekoissa. Kehityksen jatkuessa näyttävät kaistat lyhenneen ja muuttuneen kiilamaisiksi kauluksen pysyessä edelleen paidan kauluksen tapaan matalana.

Tornion miehet olivat erään 1800:n tienoilla tehdyn kivipiirroksen mukaan puetut polvien alapuolelle ulottuviin laajoihin ja kauluksettomiin viittoihin, joiden ympärille lantioiden yläpuolelle sidottiin lankavyö (kuva 140). Samantapaisia olivat ehkä ne Kuusamon miesten harmaat napittomat kauhtanat, joista Lagus 1772 puhuu. Ne muistuttivat »venäläisiä turkkeja eli ahtaita yönuttuja» ja nekin sidottiin kiinni raidallisesta villakankaasta tehdyllä vyöllä. Suomussalmen miesten päällysvaate oli 1787 niinikään musta ja paksu sarkalevätti, joka pantiin kiinni leveällä hirvennahkavyöllä ja suurella vaskisoljella. Holmbomin mukaan oli vanhojen liminkalaisten miesten »viitta» 1802 värjäämätön, vaalea tai tummahko sekä ruumiin mukaiseksi leikattu. Toisilla olivat körtit kapeammat ja lyhemmät kuin toisilla. Viittain ympäri kääräistiin leveä säämyskävyö, missä oli messinkinen solki. Iisalmelaisten sarkakauhtanat olivat jo 1808 siniset; samoin hailuotolaisten 1815:n tienoilla. Büschingin mukaan olivat Kyminkartanon läänin miesten viitat 1764 harmaata sarkaa ja kiinnipantuja leveällä nahkavyöllä, jossa niinikään oli iso messinkisolki. Hülphers kertoo taaskin, että viitat Valkeansaaren tienoilla 1760 olivat pitkät ja nahkatai lankavyöllä suljettavat.

Näyttää siis siltä, kuin 1700-luvun loppupuolella olisi koko

Itä-Suomessa eli sillä suurella alueella, joka Viipurin ja Kymin tienoilta ulottuu aina Tornioon ja Kuusamoon asti, käytetty pitkää, laajaa ja vyöllä suljettavaa viittaa. Samaan aikaan oli selkävaate ainakin Etelä-Karjalassa edelleen samaa kappaletta kuin etuvaatteet, ja kaulus puuttui.

Miesviittoja, joilla oli tämä muoto, käytettiin viimeksi Koivistolla ja Seitskarissa: talviviitat, joita Seitskarissa sanottiin *hameiksi*, tehtiin valkeasta sarasta, mutta kesäviitat, joiden nimi Koivistolla oli *mekko* (Tl. XVIII,2), toimikkaasta pellavakankaasta. Koivistolaisessa viitassa oli kaulus punaista verkaa (Tl. XVIII,3); samoinkuin seitskarilainen *hame* köytettiin sekin rinnasta kiinni parilla sinisellä, punatupsuisella nauhalla; mekoissa olivat nauhat punaisen ja valkoisen kirjavia.

Sama naisviitan mallinen viittatyyppi oli varmaan ennen äyrämöisalueellekin ominainen päättäen *kostelista*, Tl. XVIII,4. Onpa J. Lemmetyllä lisäksi tieto, että Valkjärven miesten *viitta* 1800-luvun alulla oli »saman sorttine kuin naisillakin», mutta vähän pitempi. Se oli »ryntäiltä auki»; vyötäisiltä juoksi ylös kaulukseen asti säämyskäkaista, jossa oli kuusi tinalla silattua vaskinappia, joilla nähtävästi ei ollut mitään käytännöllistä merkitystä. Reinholmin mukaan olivat *ryntäät* punaisella langalla kirjatut; *sarveniin* oli kummallekin puolelle ommeltu säämyskätilkku. Hülphers sanoo miesten pitkän viitan ympärillä Valkeansaaren tienoilla pidetyn nahka- tai lankavyötä.

Samantapainen kuin Koivistolla ja Äyräpäässä oli kai miesten viitta vielä 1800-luvun alussa Keski-Karjalassa asti. Kirvussa se 1802 tehtiin vaaleanharmaasta sarasta ja varustettiin laajoilla hihoilla, väliin myös messinkisillä napeilla; se oli rinnan kohdalta avonainen ja ulottui alapuolelle polvia. Pälkjärvellä tehtiin *sarvena-* eli *vallinuttu* ennen 1840-lukua vitivalkeasta sarasta. Sarvenoille laitettiin valkeasta säämyskästä soikeat nelisorppaiset ja keskeä kaidat *rakkineet*. Syrjät kaunistettiin ylt'ympäriinsä silmukoille käännetyllä punaisella langalla. Kaulusta ei ollut. »Selkämä leikattiin yhteen palaan ja keskeä kapeaksi. Kuvekappaleet läksivät rakkineiden kohdalta leviämään helmavolleiksi. Vaikka lyijyisiä

nuppunappeja oli tiheään kahdessa rivissä, pidettiin nuttu kuitenkin kiini punaisista langoista valkea- ja pitkinjuovaiseksi kudotulla »kalmikkovyöllä», joka solmittiin edestä.» Yleinen asu oli siis pääasiassa sama kuin 1700-luvulla länsimailla.

Myöhemmin 1800-luvulla muuttui tyyli Karjalassa; vieläpä värikin. Kirvussa alettiin 1810:n tienoilla pitää vaaleanharmaita, mutta 1821:n vaiheilla valkoisia, laajoja ja pitkiä *kauhtanoja*, jotka peittivät rinnan. Vielä myöhemmin eli ennen v. 1846 tulivat ainakin naapuripitäjässä Jääskessä muotiin mustanharmaat viitat, joita monasti koristivat »punaiset verkaääret etenkin kauluksessa ja hihansuissa». Myöhemmin olivat ne taas valkeita. Valkjärvellä olivat miehillä 1837:n tienoilta lähtien niinikään valkeat pitkät ja leveät viitat, jotka rinnalta menivät niin paljon päälletyksin, ettei paljon kaulaakaan näkynyt. Niissä oli kolme mustaa liki tuumaa leveää samettinauhaa ympäri kaulan aina vyöhön asti; päällimäisessä liepeessä kulki yksi alas helmaan. Näitä viittoja, joita Valkjärvellä sanottiin *venäänviitoiksi*, käytettiin, mikäli Kansallismuseon kokoelmista voi päättää, myös Kaukolassa, Kirvussa, Jääskessä, Joutsenossa, Säkkijärvellä ja Vehkalahdella [14]. Selkävaate, joka vyötäisiä kohti enemmän tai vähemmän kapeni, liittyi nyttemmin olkaompeleilla etuvaatteisiin. Joutsenolaisessa *kauhtanassa*, Tl. XVIII,6, olivat takana olevat taskut sortuutista saatua lainaa. Saman tyylin mukaisiksi muuttuivat myös *kostelit* [15]. Kurkijokelaisessa valkosarkaisessa *ärmäkässä*, Tl. XVIII,5, juoksivat kuvekaistat aina olkaompeleeseen asti; matala, mustalla sametilla reunustettu kaulus, oli alaskäännetty. Lemiläisen *jarmakan* matala kaulus oli sitävastoin pysty.

1840-luvulla muuttui viittain väri Valkjärvellä siniseksi tai sinertäväksi. Samoin näyttää käyneen ympäristössäkin. Muoti tuli epäilemättä lännestäpäin, jossa jo vuosisadan alussa pidettiin sinisiä päällysvaatteita. Harmaitakin viittoja alettiin käyttää. Niinpä olivat viitat erään tiedon mukaan Lemiltä 1841 joko valkeat, painetut tai harmaat. Samalla ilmestyi niihin kaulus, joka ainakin väliin oli alaskäännettävä. Selkävaate, joka tähän asti oli ollut yhtä kappaletta, alkoi jakautua kahtia (Tl. XVIII,9) ja ku-

vekaistat hävitä (Tl. XVIII,10). Pälkjärvellä sanottiin tällaista viittaa *tuplanutuksi*. Sekin ulottui alapuolen polvia, oli napiton ja pidettiin kirjavalla villavyöllä kiinni. Pystykaulus oli noin 2 1/2 tuumaa korkea, ja nuttu ilman taskuja. Antreassa oli sen nimi *kauhtana*, Savossa *sarkanuttu* ja Mäntyharjulla, jossa sortuutin vaikutus jo tulee taskuissa näkyviin, *nuttumekko*. Laatokan rantamilla tehdään viitan vyötäisiin, venäläistä mallia seuraten, poikkiommel ja poimuja. Viipurin tienoilla ommellaan edelleen isoja *kauhtanoja*, joiden selkävaate on yhtä kappaletta ja kaulus verrattain lyhyt ja alaskäännettävä [16] (Tl. XVIII,8).

Pohjois-Karjalassa ja Savossa [17] tulivat viimeksi muotiin viitat, joiden leveä kaulus oli alaskäännetty. Niissä osoitti nähtävästi vaikutustaan lännempänä käytetty *kaprokki*, millä nimellä niitä Heinävedellä mainittiinkin. Sarka oli tavallisimmin harmaata tai kellertävätä. Selkävaate ommeltiin kahdesta palasta muualla paitsi Pohjois-Savossa (Tl. XVIII,7, 10). Harmaita viittoja ei enää 1870 pidetty Valkjärvelläkään yhtä yleisesti kuin ennen.

Jonkinlaista edestä avonaista, hakasilla kiinnipantavaa nuttua pidettiin Tornion tienoilla Linnén [18] mukaan jo 1732. Kirkossa oli musta verkavyö 2 à 8 kertaa käärittynä sen ympäri. Satakunnassa [19] ja Hämeessä käyttivät miehet 1700-luvun puolivälissä napittomia, nahkahihnoilla tai hakasilla kiinnipantavia sarkanuttuja, jotka olivat miltei maata viiltäviä: niissä ei kummallakaan alueella ollut taskuja, vaan aukko vuorissa, josta tavarat pudotettiin sen ja päällisen väliin. Pirkkalaisten valkoiset ja harmaat verkatakit olivat joko napillisia tai napittomia. Asianlaita oli siis tässä suhteessa sama kuin Jääskessä seuraavan vuosisadan alussa. Kiinnityshihnojensa ja vuorinsa puolesta oli Lapträskin valkosarkainen miehen viitta (*hviton*) 1700-luvun lopulla samanlainen kuin juuri mainitut Satakunnan ja Hämeen miesten nutut (Tl. XVIII,11). Tavaroiden säilytyspaikkana ei siinä kuitenkaan ollut koko vuorin ja päällyksen väli, vaan erityinen povitasku. Siinä olivat samoinkuin vanhimmissa tunnetuissa Etelä-Karjalan miesten viitoissa rohkamoilla nahat. Selkävaate oli yhtä kappaletta, vyötäisiä kohti kapeneva, mutta kuvekaistoista ei enää ollut kuin siekaleet jäljellä.

Jo tähän aikaan oli Itä-Uudenmaan viitoissa pystykaulus. Vielä 1761 se David Starckin mukaan oli Elimäellä tuntematon. »Miehillä on tapana käydä», hän kirjoittaa, »harmaissa tai väliin mustissa sarkaviitoissa; niissä ei ole reunusteita hihojen suissa, ei kaulusta eikä minkäänlaisia *volleja*, mutta taakse on ommeltu kiila, jotta käyminen tapahtuisi esteettä.» Kiilalla hän mahdollisesti tarkoitti kuvekaistoja, jotka aikaisemmin tietenkin olivat leveämpiä kuin vuosisadan lopulla (Tl. XVIII,12), minkä aikainen malli vielä eli seuraavan vuosisadan alkupuolella päättäen Hilda Olsonin tiedosta, että Mäntsälässä käytettiin mustaa pystykauluksella varustettua ja polviin ulottuvaa viittaa, joka oli vyötäisiltä kapea, mutta leveni helmoihin. Vielä 1847 näki Varelius Mäntyharjulla parilla kolmella vanhalla kirkkoon tulleella akalla vanhanaikaisen valkovillaisen viitan, *hameen*, jossa nauhat olivat nappien verosta. Oliko tämä tyyppi lapträskilaiseen vai Koivistolla ja Seitskarissa käytettyyn hihnasiteiseen viittaan verrattava, ei kuitenkaan käy ratkaiseminen. Samana vuonna näki sama tutkija muutamilla Virolahdenkin miehillä pitkän vaaleanharmaan viitan.

Johan Knaapilan mukaan muistettiin Iitissä vielä 1871 muinoin kyläkunnissa rikkaimmilla olleen yhden tai kaksi n. s. *kirkkoviittaa*, joita he lainasivat köyhemmille kirkko- ja naimamatkoille.

Epäilemättä olivat suomalaistenkin vanhimmat turkit samantapaisia mekkoja kuin lappalaisten ja monien Siperian arktisten kansain vielä nyt. Laguksen mukaan oli muutamilla Kuusamon miehillä vielä 1772 talvisaikana päällimäisenä verhonaan lappalaispeski. Samana vuonna käyttivät, kuten edellä jo näimme, maalahtelaiset mekkomaisia vasikannahkaturkkeja, joissa karvapuoli oli käännettynä milloin sisään-, milloin ulospäin. Lähemmittä selityksittä mainitaan Ylitorniostakin vasikannahkaturkki v. 1800. Vielä 1866 käytettiin sitä edelleen päällystämättömänä Närpiössä. Oletettavaa on, että se tällöin jo oli edestä avonainen. Sama oli kai laita niiden polviin ulottuvien karvialaisten vasikannahkaturkkien, joista Reinholm puhuu. Niissä oli kirjava karvapuoli käännettynä ulospäin, jotta vesi paremmin valuisi pois. Varmaa on, että kan-

sanmiestenkin turkit ainakin paikotellen jo 1600-luvun lopulla olivat edestä avonaisia [20].

Turkin syntymiseen mekosta viittaa nimenomaan kuvasta, Tl. XVIII,1, nähtävä sakkolainen lammasnahkaturkki kainalojen alaisine kapeine ja pitkine kuvekaistoineen. Samasta aineesta tehtyjä päällyksettömiä turkkeja pidettiin vielä 1700-luvun loppupuoliskolla Limingasta Kaakkois-Hämeeseen ja Karjalan kannakselle asti. Ensimainitulla seudulla käyttivät niitä 1802 paitsi miehet myös jotkut vanhat naisetkin. Lammasnahkain valmistajina ja turkkien ompelijoina kulkivat siellä ryssät. Savon n. s. *kelsiturkit*, joita pidettiin sarkaisen päällysnutun alla, olivat nahkanapeilla varustettuja. Knaapilan mukaan olivat iittiläisten turkit 1700-luvulla (kai loppupuolella) avorintaiset ja joskus nahkanauhoilla kiinnisidottavat, siis samantapaiset kuin Satakunnan, Hämeen ja keskisen Uudenmaan samanaikaiset viitat. Kirvulaisten lammasnahkaturkki oli 1802 yhtä suuri kuin seudun kauhtana.

Päällys oli turkissa vanhempina aikoina siitäkin syystä tarpeeton, että sitä pidettiin mekon tai viitan alla. Ensimainitulla pukimella verhottiin se vielä 1756 Hauholla ja 1790 Kangasniemellä. Viitan alla pidettiin turkki 1751 Pohjois-Satakunnassa, 1772 Maalahdella ja 1802 Kirvussa; Savakko- ja äyrämöisalueella Karjalan kannaksella myöhemminkin. Tällä tavalla käytetty turkki oli päällystämätöntä lyhempi ja paikotellen (Kirvu) hihatonkin. Hämeessä ja Satakunnassa (Tyrvää) sanottiin sitä *nahoiksi*. V. 1810 alettiin Kirvussa pitää »laajoja venäläisiä turkkeja».

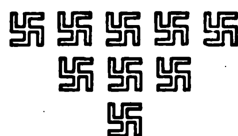
1700-luvun loppupuolella olivat kuitenkin päällyksellisetkin turkit jo laajalle levinneitä. Kangasniemellä käytettiin 1790 isoja, kernaimmin mustia turkkeja, joissa oli karvakaulus ja hihansuureunusteet ja jotka — samoinkuin äsken mainitut iittiläisetkin — olivat kaulalta vatsaan asti avonaiset. Porvoon tienoilta mainitaan villakankaalla päällystettyjä turkkeja 1793. Ylitorniossa ne olivat 1800 sinisellä veralla ja Limingassa 1802 värjätyllä ohuella villakankaalla verhottuja. Sinistä päällystä käytettiin Iisalmellakin 1809. Vuosisadan puolivälissä olivat verkapäällyksiset turkit jo yleisiä. Kaulukseksi ja puuhkiksi käytettiin kernaasti arvokkaampia nah-

koja, niinpä esim. Kuusamossa 1772 majavan ja Tyrväällä 1854 »siperiannahkaa».

Kaprokki, joka alkuaan syntyi Englannissa ja 1739:n tienoilla tuli muotiin Ranskassakin, oli pitkä ja laaja, ainakin kahdella leveällä kauluksella varustettu viitta, jonka leveään selkävaatteeseen etukappaleet välittömästi liittyivät. Kauluksista ulottui alin olkapäiden alapuolelle. Hihansuissa olivat leveät reunusteet. Ylhäällä leuan alla oli rakseen pistettävä nappi, mutta vyötäisillä useinkin selkävaatteeseen ommellut napitettavat siteet (Tl. XVIII,14)[81]. Aines oli tavallisimmin harmaata tai ruskeata sarkaa.

Kaprokkia alkoi kansakin nähtävästi jo 1800-luvun alussa käyttää. »Nuoremmat miehet», kirjoittaa Holmbom Limingasta 1802, »hankkivat nyttemmin itselleen sinisiä, ahtaiden kaprokkien tapaan leikattuja viittoja, joiden ympäri kääräistään keltaisesta slaggdukista tehty vyö; muunkin värisiä ohuempia villakankaita käytetään. Mutta surussa on vyö samoinkuin kaulaliinakin, jotka muodostavat koko surupuvun, mustat». Vareliuksen mukaan pidettiin kaprokkia ja vyötä Pohjanmaalla 1840-luvulla kesälläkin juhlallisemmissa tilaisuuksissa, kuten esim. hautajaisissa. Samaa vakuuttaa Elmgren Marttilasta 1857.

Tätä päällysverhoa on kansallismuseon kokoelmiin saatu paitsi Limingasta, jossa sitä sanottiin *harjustakiksi*, myös Vöyristä, Merikarvialta, Halikosta ja Sipoosta. Viimemainitussa pitäjässä pidettiin sitä jo 1810-luvulla. Vareliuksen mukaan oli vanhoilla miehillä Tyrväällä 1854 *pikkulekkainen*, mutta nuoremmilla uudemman muodin mukainen *leveälekkainen kaprokki*. Suomen Pyhtäällä oli se muodissa vielä 1850, Närpiössä 1866.

13. Miesten pitkä takki, röijy ja liivi.

Pitkä päällysverho eli viitta, joka 1500-luvun alulla oli länsimaillakin yleinen, mutta sitten vähitellen lyheni ja lopulta yliluokkien piiristä kokonaan hävisi, kohosi 1670-luvulla sotilaspukuna alaluokkien keskuudesta jälleen ylhäisön piiriin. Perukkien aikana se oli vailla kaulusta, jolla se varustettiin vasta palmikkojen tullessa muotiin. Ne kirjavat laikat, jotka semminkin sotilastakin rintaa koristivat, kasvoivat yhteen kaulan ympärystön kanssa, joka nyt muodostui siksi alaskäännetyksi kaulukseksi, joka vieläkin on muodissa. Vallankumouksen aikana, jolloin hännystakki kohosi miltei yksinvaltiaaksi, kannettiin ulkosalla pitkää takkia, n. s. sortuuttia, sen päällä.

Tämä länsimainen pukumalli kotiutui Suomessakin ja muutti vähitellen viitan kokoonpanoa. Lapträskissä hankkivat muutamat miehet jo 1790-luvun alulla itselleen sortuutteja. Samoin Etelä-Hämeessäkin. Ylitorniossa ne 1800 olivat miesten juhlatakkeja, jotka tehtiin sinisestä Tukholman tai kotikutoisesta verasta. Halikosta mainitaan 1815 pitkiä sinisiä, lammasnahalla vuorattuja sortuutteja. Samanlaisia turkkitakkeja pidettiin muuallakin.

1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alulla oli kaulus, jos sitä käytettiin, pysty. Nappien sijalla olivat edelleen hakaset.

Anjalaisessa takissa, Tl. XVIII,12, on viimeiset pienet jäännökset viitan kuvekaistoista, minkä pukimen vanhemmista muodoista se eroaa siinäkin, että selkävaate on jakautunut kahtia.

Nimenä on kuitenkin edelleen *viitta*. Säkyläisen takin, Tl. XVIII,13, joka on helmaan asti hakasilla varustettu ja samoin kuin Anjalainenkin valkoista sarkaa, leimaavat vieläkin enemmän länsimaiseksi muodoksi selkävaatteen halki poikkiompeleineen ja kuvetaskut.

Seuraavan asteen pitkät takit ovat edelleen valkoista sarkaa; niissä on aina pystykaulus ja nappeja vyötäisiin asti. Miltei kaikissa on selkävaatteen halki ja tässä poikkiommel; poikkeuksena on houtskarilainen, 1800-luvun alkuun palautuva muoto (Tl. XVIII,15), jossa jakamattoman selkävaatteen yläosa ja kuvekaistain jäännökset viittaavat täällä ennen käytettyyn viittakuosiin. Takilla, Tl. XVIII,16, on historiallistakin merkitystä: se kerrotaan tehdyn Sääksmäen tuomiokunnan edustajalle juhlapuvuksi hänen mennessään Ruotsiin joillekin Kustaa III:en aikana pidetyille valtiopäiville. Suursaarelaisessa viitassa Tl. XIX,2 on jo myöhemmillä asteilla miltei aina havaittava poikkiommel vyötäisillä. Kansallismuseoon on tämän lajin takkeja saatu itäisinnä Savitaipaleelta (*sertuukki*) asti.

Alaskäännettävällä kauluksella varustetut pitkät takit olivat kolmea eri tyyppiä: poikkiommel vyötäisillä taittoi joko vain selkävaatteen tai koko pukimen; jälkimäisessä tapauksessa selkävaatteen ompeleet joko jatkuivat helmaan asti tai taittuivat poikkiompeleeseen.

Ensimainitun tyypin takit, jotka tehtiin joko tummansinisestä tai tummanruskeasta sarasta, olivat länsisuomalaisia (Tl. XVIII,17). Kummassakin rintapielessä oli rivi vaskisia tai kangaspäällisiä puunappeja sekä napinläpiä. Toisen tyypin takkeja käytettiin muualla paitsi Karjalassa ja Pohjois-Pohjanmaalla (Tl. XIX,1 3, 4) [1]. Aineksena oli tavallisimmin tummansininen, harvemmin musta [2] tai harmaa sarka. Useimmissa oli kupeilla pystysuiset taskut, joita Hämeessä ei kuitenkaan näytä käytetyn. Napit olivat joko sarvisia tai kankaalla verhottuja puisia [3]. Suursaarelta on tämän tyyppinen pystykauluksinen *viitta*, jonka vaakasuorat taskut sijaitsevat poikkiompeleen alla (Tl. XIX,2).

Kolmannen tyypin takit tehtiin mustasta tai tummansinisestä villakankaasta. Vyötäisompeleen alapuolinen osa oli runsaasti poimuttu ja usein kahdella pystysuisella taskulla varustettu. Kan-

sallismuseon kokoelmista päättäen käytettiin niitä Karjalan kannaksella ja itäisellä Uudellamaalla (Tl. XIX,6,7). Nähtävästi kuvastui niissä idästä tullut vaikutus (vrt. takkiin Tl. XIX,5). Kauluksen rintalapun ja varsinaisen kaulusosan välissä oli Uudellamaalla kaksihaarainen leikkaus (Tl. XIX,6), joka herrastakeista hävisi 1840-luvulla. Talonpoikain takit, joita sanottiin *kurttujakuiksi*[4] tai *kasaveikoiksi*[5], olivat siis ainakin likipitäin samanikäisiä. Rautulaisessa *viitassa*, Tl. XIX,5, oli kaulus matala ja pysty.

Lopuksi lyheni pitkä takki huomattavasti. Vareliuksen mukaan pitivät vanhat miehet Tyrväällä juhlatiloissa nuoruutensa aikaista puolisääriin ulottuvaa *jakkua*; uusimuotisena se tähän aikaan tapasi vain polviin. Säkylässä, jossa se lyheni lantioihin asti, se oli tunnettu nimillä *jakku*, *körttijakku*, *västi* ja *frakki* (Tl. XIX,8). 1850- ja 1860-luvulla oli siinä Vihdissä kainalojen ja vyötäisompeleen välissä pystyommel ja vaakasuorasuiset taskut jälkimäisen alapuolella (Tl. XIX,9). Samanlaiset taskut ilmestyivät myös Etelä-Pohjanmaalla[6] ja Savossa lyhentyneeseen takkiin, jossa oli pystyommel, mutta ei vyötäisommelta eikä selkävaatteen halkea (Tl. XIX,10). Edellisen tyypin takki tehtiin mustasta verasta, jälkimäisen tavallisimmin tummansinisestä sarasta tai pumpulikankaasta.

Sortuutteja lienee yleisemmin lakattu käyttämästä vasta 1860:n vaiheilla. Jalasjärveltä mainitsee Bäckman ne vielä 1851 ja Marttilasta Elmgren 1857.

Pitkän takin syrjäytti länsimailla siviilihenkilöidenkin keskuudessa **hännystakki** Ranskan vallankumouksen aikana. Suomessa se kansanmiesten juhlapukuna kotiutui vain lounaisimmalla alueella. Leveähännyksinen tiheänappinen vanhempi muoto on Kansallismuseon kokoelmiin saatu Merikarvialta (Tl. XIX,11). Kapeahännyksisen tyypin rintalapun ja kauluksen välinen leikkaus oli kaksihaarainen, mistä päättäen se viimeistäänkin kuului 1840-luvulle. Sitä on sanotussa museossa kolme kappaletta: Siikaisista (Tl. XIX,11), Uudenkaupungin saaristosta ja Perniöstä. Elmgrenin mukaan käytettiin hännystakkia Paraisissa juhlapukuna vielä 1847.

Pitkä röijy, joka länsimailla oli ollut muodissa 1680-luvulta asti, alkoi seuraavan vuosisadan keskivaiheilla jälleen lyhetä, kunnes se 1770:n tienoilla kokonaan hävisi pois. Vielä vuosisadan puolivälissä se toimitti takin virkaa sisällä oltaessa, mutta lyhenneenä vyötäisiin asti sitä ei pidetty enää siihen soveltuvana, vaan otettiin huoneissakin pitkä takki käytäntöön. Röijy jäi kuitenkin edelleen alle. Mutta uusi asema teki sen hihat tarpeettomiksi. Näiden hävitessä muodostui v:n 1770 tienoilla uusi puin: liivi.

Sama kehitys tapahtui meilläkin — sillä erotuksella kuitenkin, että liivi vain syntyi röijyn eli västin rinnalle. Siitä läheisestä yhteydestä, mikä näillä pukimilla oli toisiinsa, johtui, että niitä pitkät ajat mainittiin samoilla nimillä: niinpä puhuttiin erittäinkin Karjalassa *hihaniekoista* ja *hihattomista västeistä*[7].

Vanhemmista talonpoikaisröijyistä eli -västeistä tarjoavat tietoja vain kirjalliset lähteet. Satakunnan pohjoisosissa käytettiin 1700-luvun puolivälissä sinisiä sarka- ja verkavästejä. Vuosisadan loppupuolella olivat röijyt Tyrväällä Vareliuksen mukaan pitkät — vaaleat, tummat tai siniset. Hauholla ne tehtiin 1756 samanlaisista kankaista kuin Pohjois-Satakunnassakin ja varustettiin napeilla ja taskuilla. Maalahden vanhemmalla polvella ne olivat 1772 valkoista sarkaa, mutta nuoremmilla miehillä jo sinisiä, napillisia ja taskullisia, tavallisimmin sarkaisia, harvemmin verkaisia. Aspelinin mukaan pantiin maalahtelaisten röijy 1700-luvun lopulla hakasilla kiinni. Pohjois-Satakunnassa ja Hämeessä pidettiin 1700-luvun puolivälissä västiä viitan kanssa vain talvella. Kesällä oli sen sijalla jonkinlainen liivi.

Arvattavasti poikkesivat jo 1700-luvun röijyt pitkistä takeista eli viitoista etupäässä vain lyhemmyydellään. Nämä jakautuivat, kuten edellä jo näimme, kolmeen kronologiseen muotoryhmään: 1) sellaisiin, joiden selkävaate oli yhtä kappaletta, 2) sellaisiin, joissa se oli kokoonpantu kahdesta helmaan asti yhteenommellusta palasta sekä 3) sellaisiin, joiden selkävaatteen ompeleessa helmapuolella oli halki.

Samojen ominaisuuksien mukaan voidaan pääasiassa röijytkin jakaa. Yhtenäisellä selkäkappaleella varustettuja käytettiin viimeksi Etelä-Savossa ja -Karjalassa eli alueella, jolla vastaava

viittatyyppikin esiintyi. Aivan viitan mukaisia, valkosarkaisia, vyötäisiä kohti kapenevalla selkäkappaleella ja pystykauluksella varustettuja röijyjä on Kansallismuseon kokoelmissa talletettuna Jääskestä [8] ja Suomenniemeltä [9]. Edellisessä pitäjässä oli niissä vaakasuorasuiset taskut (Tl. XIX,13), jälkimäisessä rakseihin pantavat vaskinapit. Tätä tyyppiä olivat ehkä ne vaaleanharmaasta sarasta ommellut, kaksitaskuiset ja vaskinappiset *västit*, joita Halinius sanoo 1802 Kirvussa sään laadun mukaan pidetyn viitan sijasta. V:n 1821 tienoilla alkoivat tämän pitäjän miehet käyttää sinisiä sarkavästejä. Kaukolassa tehtiin viitat ruskeasta sarasta aivan erikoista muotoa: vyötäisten kohdalla oli selkävaatteen syrjissä hammas, sen alapuolella halki, hulpioissa punainen koittana, hihansuissa nahat ja pystykauluksessa mustat samettinauhat (Tl. XIX,15). Usein olivat kupeilla vaakasuorasuiset taskut ja vyötäisten kohdalla hakaset kiinnipanoa varten. Suursaarelaisessa valkosarkaisessa *takissa*, joka napitettiin läpiin, olivat samanlaiset taskut ja pysty kaulus (Tl. XIX,14). Säkkijärveläinen tummansinisen ja punaisen viiruinen *takki* oli muutoin suursaarelaisen tapainen, mutta alaskäännetyllä kauluksella varustettu ja selkävaatteen ompeleista vyötäisten alapuolelta avonainen. Vehkalahtelainen *sulhasvästi* (Tl. XIX,17) ja kymiläinen *miehenvästi*, jotka molemmat olivat tummansinistä sarkaa, erosivat suursaarelaisesta vain alaskäännetyn ja pitkän kauluksensa puolesta. Tämä tyyppi oli 1850-luvulla muodissa.

Röijyistä, joiden körtitön selkäkappale on helmaan asti ulottuvan ompeleen kahtia jakama, on Kansallismuseossa vain yksi esimerkki: savitaipalelainen sinisarkainen *nuttu*, jossa on alaskäännetty kaulus, pystysuiset taskut kainalon alaisissa ompeleissa ja nahkaiset nappula-napit (Tl. XIX,16). Sitä käytettiin varmaan samaan aikaan kuin vastaavilla taskuilla varustettuja sortuuttejakin, s. o. 1840:n vaiheilla. Närpiössä Etelä-pohjanmaalla pidettiin harmaasarkaista, hakasilla kiinnipantavaa jakkua (*jacka*), joka savitaipalelaisesta erosi vain pystyn kauluksensa sekä halkinaisen selkävaatteensa ja hihansuittensa puolesta. Björckin mukaan oli maalahtelaisilla 1772 »harmaa hakasilla suljettava sarkajakku».

Samoinkuin pitkiin takkeihin eli sortuutteihin tehtiin yhteen aikaan röijyihinkin vyötäisommel. Esimerkkinä västistä, jonka selkävaatteen ommel jakaa helmaan asti, esitettäköön tummansinisestä pumpulikankaasta tehty ähtäväläinen sulhasen jakku (*brudgumsjakku*), jossa on alaskäännetty kaulus sekä taskut, napit ja napinlävet kummallakin puolella (vrt. Tl. XIX,8). Kuten edellä jo mainittiin, alettiin Maalahdella jo 1770:n tienoilla valmistaa *västejä* sinisestä sarasta.

Röijyjä, joiden kaksijakoisessa selkävaatteessa joko yhdessä tai kaikissa ompeleissa helmapuolella oli halki, käytettiin, mikäli Kansallismuseon kokoelmista voi päättää, Pohjois-Satakunnassa, Hämeessä, Savossa ja Keski-Karjalassa (Tl. XIX,18, 19). Niissä oli tavallisesti nappi- ja läpirivi kummallakin puolella, useimmin myöskin reunusteet hihansuissa, pystykaulus ja taskut. Viimemainittuja ei aina tehty Hämeessä. Ruovedellä pidettiin röijyjä, jotka olivat 1820—40 luvuilla kuvan, Tl. XIX,19, näyttämää mallia. Aines oli joko harmaata [10], sinertävän harmaata [11] tai tumman sinistä [12] sarkaa, mustaa verkaa [13] tai raidallista puolivillaista vaatetta [14]. Nimi vaihteli eri paikkakunnilla [15].

Röijyjä, jotka vain siinä erosivat edellisistä, että helmahalkien sijassa olivat körtit, pidettiin — päättäen niinikään Kansallismuseon kokoelmista — Pohjanmaalla, Hämeessä ja Savossa. Vanhemmissa muodoissa oli pystykaulus sekä useimmissa tapauksissa vain yksi rivi nappeja ja läpiä. Kauluksessa ei aina ollut rintalappuja (Tl. XX,1). Lapuan körttiläisten röijy oli kuvan, Tl, XX,4, näyttämää muotoa. Alaspäin taipuvalla kauluksella varustettuja röijyjä, joissa tavallisesti oli nappi- ja läpirivi kummallakin puolella, pidettiin Etelä-Pohjanmaalla ja Savossa (Tl. XX,2). Helmakiilojensa ja körttien juureen ommeltujen nappiensa puolesta naisten röijyjä muistuttava oli eteläpohjanmaalainen *körttiröijy* (Tl. XX,3). Aines vaihteli semminkin värinsä puolesta melkoisesti [16]. Längelmäellä tehtiin röijyjä vaatteesta, jossa liki 4 sm. leveät tummansiniset rannut vuorottelivat punaisten, vihreiden ja valkeain viirujen kanssa. Mäntyharjulla ja Taipalsaarella oli röijykangas tummansinisen ja punaisen kapearaitaista. Nimikin vaihteli eri seuduilla [17].

Etelä-Pohjanmaalla olivat ainakin paikotellen körttiröijyt Vareliuksen mukaan jääneet pois jo 1847. Uudet körtittömät olivat, mikäli sama tutkija sanoo, merimiesten mukanaan tuomaa muotia. Samoihin aikoihin oli lapväärtiläisten, sidebyläisten ja kristiinalaisten röijy lykytkörttinen, messinkinapit kahdessa taajassa rivissä. Juhlapuvun röijy oli sininen, muut paremmat röijyt harmaita. Vaasan tienoilla oli muutamien röijyissä vielä pienet körtit. Napit olivat »suuret kuin auringot». Lapualaisten röijy ommeltiin 1860:n vaiheilla niin lyhyt, että paita näkyi sen ja housujen välistä. Se tehtiin tavallisesti sinisestä tai mustasta kotikutoisesta verasta ja varustettiin kiiltävillä napeilla. Munsalaistenkin röijy oli samaan aikaan kovin pieni ja ahdas, molemmin puolin taajat messinkinapit koristeina. Paita näkyi täälläkin alta (Tl. V,6). Kovin lyhyet olivat kruunupyyläisten sinisenharmaat sarkaröijyt, ja samaa sanotaan niistä sarkaisista ja verkaisista *harjustakeista*, joita Suomussalmella 1800-luvun alkupuolella pidettiin. Reinholmin mukaan oli poomarkkulaisten *jäkätti* lyhyt körtitön jakku. Nastolaisten röijy oli 1840-luvulla lyhennyt niin, että se ulottui vain vyötäisiin. Samanlainen körtitön oli virolahtelaisten *röijy* Vareliuksen mukaan 1847.

Körtittömiä röijyjä on Kansallismuseon kokoelmiin saatu suurimmasta osasta Suomea, enin kuitenkin Pohjanmaalta, Keski-Suomesta ja Savosta. Selvästi pystykauluksisia on vain yksi sinisestä sarasta ommeltu *tröijy* Vähästäkyröstä (Tl. XX,5). Mäntsäläisen röijyn, Tl. XX,7, kaulus on alaspäin taipunut; selvä alaskäännetty se on pohjalaisessa röijyssä, Tl. XX,6. Kaikissa on kaksi nappi- ja läpiriviä ja kahdet taskut. Kauluksen muoto vaihteli siis; samoin selkävaatteen, joka myöhäisemmissä näyttää olleen kapein. Hihansuut olivat useimmiten reunusteiset ja napilliset. Aines vaihteli värinsä puolesta eri paikkakunnilla[18], samoin nimi[19].

Samoinkuin pitkiin takkeihin muodostui röijyihinkin selkävaatteen keskiompeleeseen helmapuolelle lyhyt poikkiommel; körttien lyhetessä saattoi halki umpeutua. Yleensä oli tämän laadun röijyissä pysty- tai alaskäännetty kaulus, mutta se saattoi joskus

kokonaan puuttua kuten esim. joutsenolaisesta, Tl. XX,8. Siinä samoinkuin yleensä Etelä-Savon ja Etelä-Karjalan tämänlaatuisissa röijyissä oli vain yksi nappi- ja läpirivi. Molemmilla kaulusmuodoilla varustettuja röijyjä käytettiin kautta koko Etelä-Suomen; pystykauluksinen oli tietysti vanhempi muoto. Hännystakin vaikutusta kai oli, että röijyjen etusyrjistä helmapuolelta leikattiin pala pois. Tätä tyyppiä oli esim. äyrämöisten ja Viipurin puolen savakkojen *jäntrikki*, joka tehtiin mustasta verasta (Tl. XX,10) ja jota Valkjärvellä alettiin pitää 1840-luvulla. Siinä oli tavallisesti kirjatut tai sileät vaskinapit. Lyhemmät palat poistettiin tenholaisten harmaasta sarkatakista (Tl. XX,11). Merikarvialaisten lampaanmustasta sarasta ommeltu ja syvillä leikkauksilla varustettu *skörttijakku* oli kovin lyhyt. Päättäen kauluksen muodosta sekin kuului 1840-luvulle. Yleensä oli tämän laadun takeissa kahdet taskut ja kiiltävät vasken- tai hopeankarvaiset napit; muttei aina hihansuureunusteita (Tl. XX,9). Lemin raidalliset kurtikat olivat muodissa jo ennen v. 1841. Aines [20] ja nimi [21] vaihtelivat tämänkin tyypin takeissa melkoisesti.

Edellä jo tutustuimme siihen, kuinka liivi länsimailla syntyi. Suomeen sen kotiutti ruotsalainen vaikutus, jota jo itse nimikin todistaa. Sitä osoittaa myöskin sen aikaisempi käytäntööntulo maan länsiosissa. Gaddin mukaan kävivät Pohjois-Satakunnan miehet 1700-luvun puolivälissä kesällä puettuina pitkään sarkaviittaan ja sen alaiseen liiviin, jonka sijalla talvella pidettiin joko västiä tai lammasnahkaturkkia. Sama oli Kalmin mukaan 1756 laita Hauhossa. Hall sanoo pirkkalaisten liivien 1750 olevan »maanverkaa tai oikeata verkaa», ja Starck tietää 1761 Elimäen miehillä sarkaviitan alla »olevan joskus kirjavan hihattoman *röijyn*».

Itä-Suomessa ei liivi vielä 1850-luvulla ollut joka paikassa täysin kotiutunut. Niinpä sitä ei äyrämöisalueella tähän aikaan vielä paljonkaan pidetty. Pälkjärvellä ei Könösen mukaan ennen ollut liivi pahaistakaan, ja Knaapilan mukaan ne vielä 1700 luvun loppupuolella Iitissäkin olivat tuntemattomia. Etelä-Karjalassa

käytiin silloin vielä vyöllä sidotussa viitassa ja housuissa [22]. Huoneissa ja lämpimällä säällä ulkonakin oltiin paitahihasillaan, mistä tavasta Jaakkimassa 1770 pidettyjen piispankäräjäin pöytäkirjassa on säilynyt hauska tieto: miespuolisille näet annettiin muistutus sen sopimattoman tavan johdosta, että he kirkossa heittivät »kauhtanat» yltään ja istuivat »vain paitasillaan».

Limingassa tulivat Holmbomin mukaan 1802 muotiin loistavilla napeilla varustetut siniset sarka- tai verkaliivit. Sama väri oli niillä usein 1808 Iisalmellakin, jossa niitä, samoinkuin monilla muillakin seuduilla tehtiin palttinasta, neliniitisestä kankaasta, kostista, sarasta, verasta ja pumpuli- tai puolivillaisesta kankaasta. Reinholmin mukaan olivat liivit 1800-luvun alkupuolella Hämeessä siniset tai punaiset, ensin pitkittäis-, sitten viisto- tai poikittaisraitaiset. Punaisia liivejä käytettiin 1840-luvulla Pyhtäällä ja Orimattilassakin, millä jälkimäisellä paikkakunnalla ne koristettiin samanlaisilla ompeluksilla kuin tykkimyssyt (kuva 230). Samalla vuosikymmenellä käytettiin paljon myös n. s. lastinkiliivejä.

Kuva 230. Liivi. Orimattila. A. 7750.

Talvella pidettiin nahkaisiakin — kai etupäässä lammasnahkaisia liivejä; niin esim. Jalasjärvellä mekon alla vielä 1851.

Eräissä Kansallismuseon kokoelmiin kuuluvissa karstulaisissa sulhasliiveissä v:lta 1798 on yksi kuusinappinen nappirivi oikealla puolella (Tl. XX,16). Sama on laita eräissä janakkalaisissakin sulhasliiveissä v:lta 1826. Malli näyttää siis olleen useita vuosikymmeniä muodissa. Päättäen museonaineksesta pidettiin yhtäläisiä liivejä Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä, Uudellamaalla — vieläpä Etelä-Savossakin. Liivit, joissa oikealla puolella oli 7 nappia, näyttävät olleen ominaisia Keski-Suomelle ja muutamille

Vaasan läänin pitäjille[23]. Tavallisempaa oli, että tämän läänin ja Satakunnan liiveissä oli nappirivi kummallakin puolella. Nappien luku oli tässä tapauksessa enimmäkseen kahdeksan tai kuusi, mutta niitä saattoi olla myös viisi, seitsemän tai kymmenenkin. Kuusinappisia liivejä on saatu museoon talteen myös Etelä-Hämeestä[24] ja kahdeksannappisia Sulkavalta. Myöhemmin kauluksen muodostuessa alaskäännettäväksi pidettiin erittäinkin Uudellamaalla liivejä, joissa oli neljä nappia kummallakin puolella.

Vanhimmat säilyneet liivit ovat kauttaaltaan samaa kangasta, körtilliset ja pystykauluksella varustetut. Niitä on saatu talteen etupäässä Satakunnasta, mutta myös Etelä-Pohjanmaalta. Säkyläinen liivi, Tl. XX,14, on isoilla avonaisilla körteillä varustettu. Vähäkyröläisessä liivissä, Tl. XX,13, ovat punaiset raidat lähes desimetriä leveät; kummallakin puolella on taaja nappi- ja läpirivi ja selkävaatteen puoliskot alapäistä kovin suippenevat.

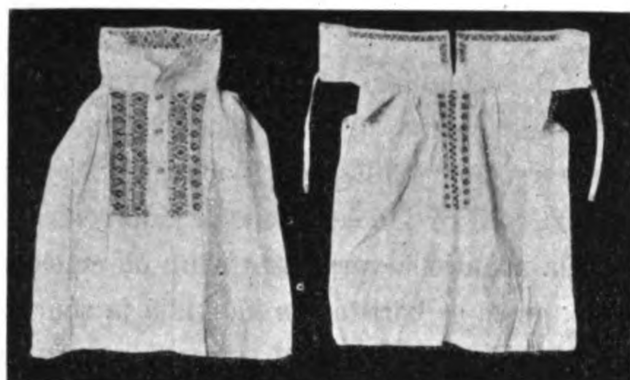
Alavuutelainen liivi, Tl. XX,15, on edelleen kauttaaltaan samaa kangasta ja kaksijakoisella selkävaatteella varustettu, mutta körtit puuttuvat. Myöhemmin tehtiin selkävaate säännöllisesti yhdestä kappaleesta. Tässäkin tapauksessa se oli aluksi samaa vaatetta kuin etupuolet; niin esim. Karstulassa v. 1798 käytetyissä sulhasliiveissä, Tl. XX,16. Samanmallisia liivejä pidettiin vielä kauan Etelä-Pohjanmaan ruotsinkielisissä pitäjissä, Närpiössä, Körsnäsissä ja Vöyrissä. Kaulus ei niissä kuitenkaan ollut yhtä pitkä kuin karstulaisessa.

Ranskalaisessa »gilétissä», joka muodostui 1780:n vaiheilla, oli selkävaate vaatimattomampaa ainesta kuin etukappaleet. Se on edelleenkin pysynyt muodissa. Meidän maassamme se lienee rahvaan keskuudessa kotiutunut vasta 1800-luvun alulla. Selkävaatteeksi pantiin palttinaa tai mustaa satiinia. Ensiksi lienee Pohjanmaalla alettu pitää alaskäännettyä kaulusta (Tl. XX,17). Kuristusnauhoilla varustettuja liivejä, joissa oli alaskäännetty kaulus, tavattiin muissakin maakunnissa. Jämsäläiset lastinkiliivit, Tl. XX,18, edustavat 1850-luvun tyyppiä. Kehitystä Uudellamaalla osoittavat Tl. XX,19—21, joista ensimäisessä nähdään pitkällä pystykauluksella varustettu moninappinen, toisessa lyhyellä pystykauluksella ja rinta-

lapulla varustettu nelinappinen liivi; kolmas on muutoin samanlainen, mutta kaulus on alaspäin taipunut. Räisäläisessä liivissä, Tl. XX,22, ei ole kaulusta ollenkaan; siitä puuttuvat myös kuristusnauhat. Omituinen, avonaisella selkävaatteella varustettu liivimalli on kuvan, Tl. XX,23, näyttämä kauhavalainen.

Edellä jo sanottiin liivit tavallisimmin tehdyn värikkäästä ja kirjavasta vaatteesta. Taskussa käytettiin kelloa, jonka peristä tuli lisäkoriste tälle suositulle pukimelle. Kellolla rupesivat Porvoon puolen miehet jo 1793:n vaiheilla komeilemaan, ja Tornionkin tienoilla oli se monilla miehillä jo 1800. Vuosisadan puolivälissä oli Etelä-Pohjanmaan suurimmilla keikareilla, esim. Munsalassa, kaksikin taskukelloa yllään samalla kertaa. Ketjuihin kuuluivat välttämättömänä osana isot hopeapellistä tehdyt kellonavaimet (kuva 225).

14. Kaulaliinat ja etumet.

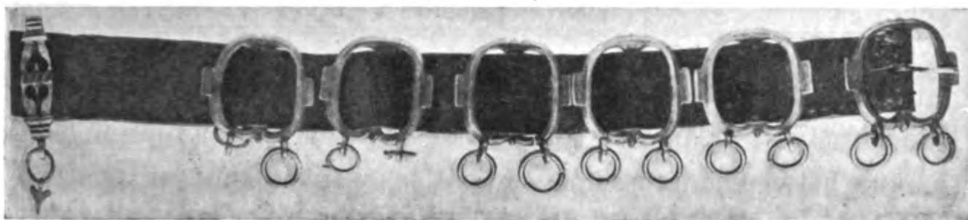
Länsimailla syrjäytyivät pitsikaulukset kaulaliinain tieltä samaan aikaan kuin peruukit tulivat muotiin, siis 1600-luvun jälkipuoliskolla. Epäilemättä kaulaliinat Suomessakin kotiutuivat kohta jälkeenpäin. Vareliuksen mukaan käytettiinkin Tyrväällä tämän vuosisadan lopulla parhaissa tilaisuuksissa silkkisiä kaulahuiveja, ja Linné mainitsee 1732 niiden puinten joukossa, jotka erottivat Tornion miehen lappalaisesta, kaulaliinan. 1800-luvun alussa tulivat samalla paikkakunnalla silkkiset kaulaliinat muotiin. Vuosisadan puolivälissä oli pohjalaisilla miehillä Reinholmin mukaan »paksusti kääritty *liina* kaulassa», mutta hämäläiset kävivät enimmäkseen paljain kauloin. 1802 olivat kaulaliinat Jääsken kihlakunnassa vielä tuntemattomia, mutta tulivat muotiin 1821:n tienoilla, jolloin ne olivat kirjavia ja pumpulisia. Parikkalassa niitä 1820 tehtiin valkoisesta kankaasta ja kirjailtiin valkoisilla ompelutäplillä. Äyrämöismiehet sanoivat Reinholmin mukaan kaulavaatettaan *huiviksi*, jos se oli paremmasta vaatteesta, mutta *rievuksi*, jos se tehtiin, niinkuin tavallisimmin oli laita, liinasta.

Kaulaliinain ohella on syytä mainita e t u m e t k i n, joilla kaula ja rinta juhlatilaisuuksissa peitettiin. Kansallismuseon kokoelmista päättäen näyttää niitä käytetyn paraastaan maamme etelä- ja länsiosissa ja Hämeessä. Niitä oli kahdenlaisia: niskaan sidottavia (oikean

puolen otsakuva) ja umpinaisella pääntiellä varustettuja (vasenp. otsakuva). Edelliset, jotka olivat vanhempi muoto, koristettiin yleensä rinnasta reikäompelulla tai kirjauksilla; vöyriläisissä, jotka olivat komeimpia, oli revinnäiskirjauksia kauluksessakin [1].

Umpinaisella pääntiellä varustettu edun oli ennenkaikkea ominainen Vöyrille, missä se koristettiin kauniilla ja suuritöisillä reikäompeluilla. Sitä pidettiin etupäässä tanssiaisissa ja häissä (kuva 225). Vöyrissä oli nimi *kappon*, muilla seuduilla *simisetti* tai *maniska*.

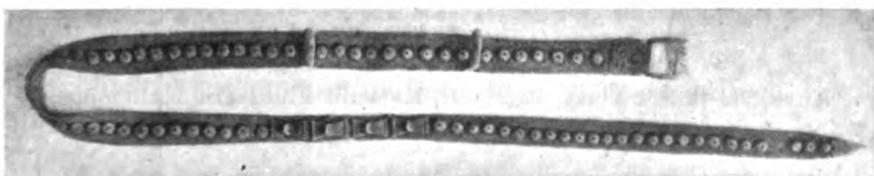

15. Miesten vyöt.

Miesten vyöt ovat nahkaisia tai lankaisia. Edelliset puolestaan jakautuvat nasta-, hela- ja hirvennahkavöihin.

Nastavöitä tunnetaan myöhemmältä rautakaudelta niin Etelä-Savosta kuin -Karjalastakin. Niihin tutustuimme jo edellä Savossa ja Jääsken kihlakunnassa käytettyjä naisten tinavöitä selostaessamme. Miesten nastavöitä, joissa kaikki solistukset ovat vaskisia, on saatu talteen vain Kerimäeltä. Ne ovat omituisia kiinnipanonsa puolesta: vaskisoljessa ei ole paljinta, vaan vastaavat sitä lähemmäs

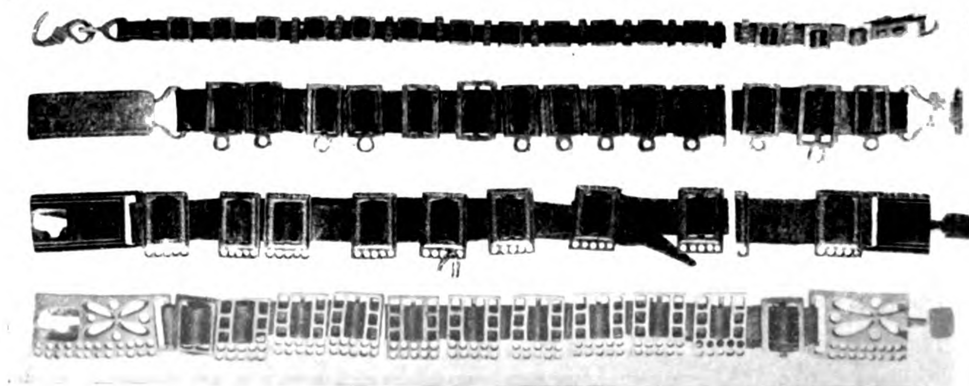

Kuva 231. Nastavyö. Kerimäki. A. 8177.

vyön toista päätä kiinnitetyt nelikulmaiset pitkähköt lyötteet, joista matala kokka nousee (kuva 231). Sama pää on päätesilalla varustettu ja pistetään lähempänä solkipäätä oleviin pitkulaisiin silmukkoihin, jollaisia jo myöhemmällä rautakaudella oli. Nastat ovat pyöreitä, mykeviä: keskessä syvennys, josta urut juoksevat säteettäisesti reunamille.

Helavyöt ovat saaneet nimensä niistä vaskisista koristeosista, joihin hihna on pujotettu. Kiinnitystapansa puolesta helat jakautuvat kahteen päälajiin: lappoihin, joissa itse julkipuolessa ovat ne

aukot, mihin hihna pujotetaan, ja sirkkoihin, jotka itse muodostavat silmukan. Niin lapoissa kuin sirkoissakin on miltei säännöllisesti jonkun helyn kannatussilmä. Lapat jakautuvat kahteen päätyyppiin: suorakaiteen muotoisiin ja soikeisiin. Edellisistä käytettiin sellaisia, joissa ei ollut minkäänlaista kannatussilmää (kuva 232), laajemmalla alueella kuin muita: Savossa, Hämeessä, Satakunnassa ja Pohjanmaalla [1]. Lapan tasoon kohtisuorasti suhtautuva kannatussilmä oli yleinen sillä alueella, missä Lounais-Savo ja Kaakkois-Häme yhtyivät toisiinsa, mutta esiintyi Karjalassa ja Etelä-Pohjanmaallakin [2]. Viimemainitun seudun lapoissa riippui tähti. Useissa Kansallismuseossa taletettavissa hämäläisvöissä on vielä jäljellä rengas, jossa riipus on ollut kiinni. Lapan tason suuntaiset

Kuva 232—235 Vöitä. Petolahti, Kajaani, Viitasaari, Kuhmoinen. A. 6788 683 v:lta 1835. 4340, 174 v:lta 1761. A. 7877.

kannatussilmät olivat ominaisia lapoille Pohjois-Karjalassa, Pohjois-Savossa ja Kajaanin tienoilla [3] (kuva 233). Näiden lappojen ohella on mainittava n. s. tupensoljet, jotka olivat muita isommat. Niissä oli kaikissa kaksi kannatussilmää alasyrjässä; muutoin vaihteli muoto jonkun verran (kuvat 241, 242, 243). Silmistä riippui 8-numeron muotoisista osista sekä renkaista kokoonpantu ketju, joka kannatti tuppea ja siinä olevaa puukkoa. Tämän tyyppisiä tupensolkia on vastaiseksi saatu talteen vain Uudeltamaalta ja Raja-Karjalasta [4]. Björck kertoo Maalahdella 1772 käytetyn »tuppihihnaa», joka oli koristettu messinkirenkailla.

Leveä lappa, kuva 234, jonka alapäässä on rivi pyöreitä reikiä,

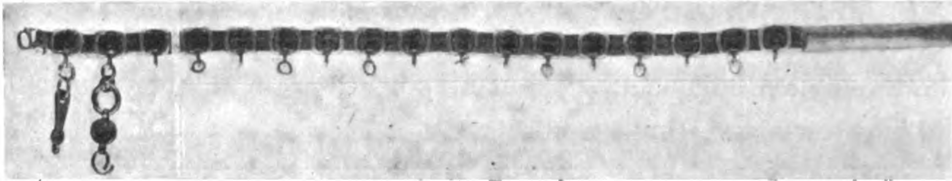
on Viitasaarelta; sellaisia, joissa samalla paikalla on kaksi riviä, on tavattu useampia Päijänteen tienoilla ja Pohjois-Pohjanmaalla (kuva 235)[5]. Soikeat lapat ovat joko aivan sileäsyrjäisiä tai ulkonemilla ja kannatussilmillä varustettuja tai sellaisiakin, jotka on ikäänkuin kahdesta soikeasta renkaasta kokoonpantuja. Jälkimäisissä on aina päissä pienet odat. Ensimainittuja tunnetaan vain Pohjois-Savosta, ulkonemilla koristettuja tyyppejä, kuva 244, Karjalasta ja Savosta[6], tyyppiä, kuva 245, Pohjois-Savosta ja Keski-Suomesta[7], sekä tyyppiä, otsikkokuva, Lapväärtistä Etelä-Pohjanmaalta. Otapäisiä kannatusrenkaattomia on saatu talteen Pohjois-Hämeestä ja Keski-Suomesta[8], kannatusrenkaallisia tähtiriipuksellisia Etelä-Pohjanmaalta ja Keski-Suomesta (kuva 237)[9], herttariipuksellisia Etelä-Pohjanmaalta, Pohjois-Hämeestä ja Uudelmaalta[10]. Soikeitakin heloja on käytetty tupensolkina Karjalassa (kuva 246)[11].

Sirkat ovat yleensä poikkijuovilla koristettuja, leveä- tai kapealapaisia. Edelliset, joissa on usein lisäksi ympyräornamentteja, ovat puhdas eteläpohjalainen muoto. Kannatussilmätön sirkka, kuva 237, on Laihialta ja kannatussilmällinen ja tähtiriipuksellinen, kuva 238, Alahärmästä: kaksoissirkoilla ja herttariipuks lla varustettuja vöitä käytettiin Vöyrissä (kuva 239). Kapeat sirkat olivat yleisempiä: riipuksettomia on saatu talteen Petolahdelta ja Lehtimäeltä, tähtiriipuksellisia (kuva 240) Säärijärveltä ja Soinista, herttariipuksellisia (kuva 237) Laihialta, Pohjois-Hämeestä, Keuruulta ja Elimäeltä.

Etelä-Karjalan naisten lappavöiden soljet olivat enimmäkseen yksinkertaisia paljinsolkia, jotka koristettiin tavallisimmin juovilla tai pyöreillä lävillä (kuva 247). Tällaisia solkia käytettiin jo myöhemmällä rautakaudella. Samalla ajalla oli niin Tuukkalan kuin Etelä-Karjalankin hautalöydöistä päättäen sellainen solki varsin tavallinen, jossa poljintanko oli keskellä solkea (kuva 253), minkä tyyppisiä solkia on myöhemmältäkin ajalta saatu talteen kaksi: toinen Hiitolasta (kuva 248) ja toinen Säkylästä (kuva 249). Sen pohjalla ovat epäilemättä kaksiutumalla ja kolmiutu-

malla syntyneet soljet, kuvat 251, 252, joista toinen on rajakarjalainen, toinen tuusulainen.

Muodosta, kuva 248, ovat mahdollisesti lähtöisin ne tasasuhtaiset soljet, jotka tuonnoin vielä olivat Etelä-Karjalassa niin tavallisia. Kovin mielenkiintoinen on sakkolainen solki, kuva 250, joka on myöhemmälle rautakaudelle ominaisilla kolmiomaisilla riipuksilla koristettu. Soljen, kuva 248, paljinpuolta muistuttaa molemmilta päiltään huomattavasti äyräpääläinen solki, kuva 254, jollaisia tavattiin Sakkolassa ja Kaukolassakin. Solkea, kuva 255, sanotaan käytetyn upokkaan paulassa. Sakkolassa, Pyhäjärvellä ja Räisälässä tavatussa solkimuodossa, kuva 260, on kus-

Kuva 236. Solkivyö. Kivijärvi 4340. 172.

Kuva 237. Solkivyö. Laihia. A. 7603.

sakin päässä kolme huippua, jotka — samoinkuin pitkät sivut keskeä — ovat koristetut pyöreillä kohokkeilla. Päät ovat huomattavasti levenneet äyräpääläisissä soljissa, kuvat 256, 257; vielä enemmän räisäläisessä ja hiitolaisessa soljessa, kuvat 258, 259. Tähän ryhmään on myös luettava *hihnansolki*, kuva 261, ja *vyönnaamasolki*, kuva 262, jotka molemmat ovat Asikkalasta. Ainoa laatuaan on Kansallismuseon kokoelmissa eräs Tuusulasta talteensaatu kahdeksankulmainen tasasuhtainen solki, kuva 263.

Myöhemmiltä ajoilta lienevät yleensä tyypiltään tähän kuuluvat isot hirvennahkavöiden soljet, joita näiden vöiden yhteydessä selostetaan.

Karjalaisissa lappa- ja nähtävästi muissakin vöissä käytettiin

n. s. tappilukkoisia solkia, mitkä pantiin kokoon kahdesta puoliskosta. Tyyppejä oli kaksi, etelä- ja pohjoiskarjalainen: edellisessä pistettiin toisen puoliskon tappi toisen puoliskon putkeen (kuvat 264, 265)[12], jälkimäisessä sitä vastaavaan silmään. Viimemainittu tyyppi oli joko kannatussilmillä varustettu (kuva 267)[13] tai niitä vailla (kuva 266)[14]; molemmissa tapauksissa oli puoliskojen päissä hihnareijät.

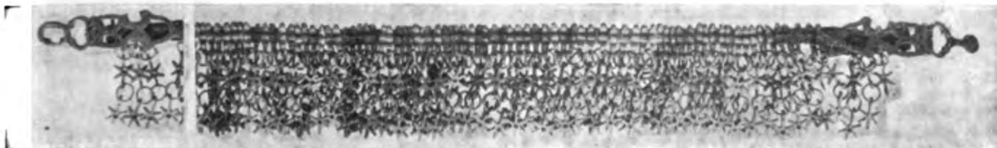
Hämeessä, Pohjanmaalla, Keski- ja Itä-Suomessa käytettiin jo 1700-luvulla paljon n. s. nappilukkoisia solkia, joiden toinen puolisko päättyi napin tapaiseen ulkonemaan, toinen sitä

Kuva 238. Solkivyö. Alahärmä. A. 3120

Kuva 239. Solkivyö. Vöyri. 4586. 90

Kuva 240. Solkivyö. Soini. 3791. 31.

vastaavaan reikään. Hihna kiinnitettiin joko lavan reikiin tai lavanalaisiin silmukkoihin. Edellisen malliset soljet edustavat varmaan aikaisempaa kantaa. Muodossa, kuva 268, on lavassa samantapainen tanko hihnaa varten kuin tasasuhtaisissa soljissa. Se on nähtävästi ollut kotoperäinen Keski-Suomessa ja Pohjois-Pohjanmaalla[15]. Kolmesta Kansallismuseon kokoelmiin talteen saadusta tämän laadun soljesta on yhdessä vuosiluku 1761, toisessa 1770 ja kolmannessa 1774. Solkimuoto, jonka lavassa — aivan toisessa päässä — on yksi aukko hihnaa varten, on tunnettu Keski- ja Pohjois-Hämeestä, Pohjois-Savosta ja Etelä-Karjalasta (kuvat 234,

235, 269, 272). Viitasaarelainen solki, kuva 234, on merkitty vuosiluvulla 1761.

Seuraavan asteen soljissa ovat kiinnityssilmät lavan alla. Ne jakautuvat kahteen lajiin: sellaisiin, joissa nappi on kiintonainen, ja sellaisiin, myöhempää kantaa edustaviin, joissa se on nivelperäinen. Kiintonappisia ei vastaiseksi ole saatu talteen muualta kuin Etelä-Karjalasta (kuva 270); nivelperäisiä sitävastoin myös Uudeltamaalta, Hämeestä ja Etelä-Pohjanmaalta. Eri muodot nähdään kuvista 237 [16], 239 ja 271. Kuvain 238, 239 [17] edustama vyömuoto on yksinomaan eteläpohjalainen.

Kuvat 241, 242. Tupensolkia. Korpiselkä. A. 4911, A. 4914

Kokkasolkia, joiden toisessa puoliskossa on kokka, toisessa reikä, on saatu talteen ainoastaan Pohjois-Savosta ja Hämeestä (kuva 236).

Kuva 243. Veitsen kannattimet. Suojärvi. A. 3573.

Hakasoljet, joissa oli kolme osaa — hihnan päihin kiinnitettävät aivan samanlaiset puoliskot ja niitä yhdistävä kokkapäinen haka — olivat paljoa laajemmalle alueelle levinneitä. Niiden alkujuurena olivat nähtävästi tavalliset hakaset, mitä päätelmää solkimuotojen, kuvat 232, 273, vertaus hakaismuotoihin, otsikkokuva, s. 268, tukee. Näistä alkuaiheista kehittyivät hakasoljet edelleen siten, että yhä useampia läpiä tehtiin lapaan, kuvat 274, 275 [18]. Kauneimmat soljet ovat muodostuneet ikäänkuin kolmesta kaaresta. Toisen sarjan, kuvat 278—280, voisi katsoa alkaneen muodoilla, kuvat 276, 277 [19]. Kauimpana alkumuodosta on solki, kuva 280. Laajalti ovat myöskin levinneet soljet, joiden umpinaiset lavat on sisäkkäisillä ympyröillä (kuva 282) [20], kukalla tai leijonanpäällä (kuva 281) koristettu. Ainoa laatuaan on solki, kuva 283, jonka nelikulmaisissa lavoissa on toisessa päässä hihnalävet. Soljissa samoinkuin muissakin solituksissa oli usein kannatussilmä riipuksia varten.

Jos saa uskoa Linnétä, ei miesten vöissä Tornion tienoilla 1732

ollut muuta kuin puukko ja »muutamia avaimia päässä», toisin sanoen: helavyöt olisivat siellä silloin vielä olleet tuntemattomia. Björckin mukaan pidettiin niitä Maalahdella 1772 mekon yllä, mutta heloja oli vain muutamia. Mäntyharjulta mainitsee Wallenius helavyöt 1812.

Hirvennahkavöitä käytettiin aikoinaan kautta koko maan. Ne olivat usein aika leveitä: leveimmät aina 8 senttiä. Solituksina olivat paitsi varsinaisia solkia usein päätesila ja silmus hihnan toisen pään kannattamista varten. Soljet olivat kahta päälajia: yksinkertaisia nelikulmaisia kehäsolkia ja paljintangolla varustettuja. Ensimainittua lajia käytettiin vain Satakunnassa[21]. Yksinkertaisia suorakaiteen muotoisia paljintankoisia solkia (kuva 285) on saatu talteen Karjalasta (Kontiolahdelta, Kirvusta) ja Savosta; näistäkin saattavat jotkut ehkä suuremmallakin syyllä olla siloja. Käyrillä ääriviivoilla koristetut soljet (kuva 286) ovat uusmaalaisia ja palautuvat ehkä vanhempiin pienempiin muotoihin (kuva 262). Samasta maakunnasta ja Etelä-Hämeestä[22] on saatu Kansallismuseoon rokoko-solkia (kuva 287), jotka epäilemättä ovat ulkomaalaista työtä.

Kuvat 244—246. Lappoja.
Lemi. Iisalmi. Ilomantsi.
A. 5133. A. 6402 3632. 8

Kuvat 247—249. Solkia. Kaukola. Hiitola. Säkylä.
A. 7074 A. 7840 A. 2733.

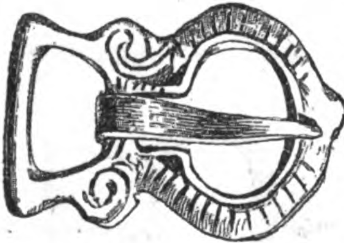

Kuvat 250 252. Solkia.
Sakkola. A. 7001. Korpiselkä. A. 4803 Tuusula. A 5917.

Hirvennahkavöille ominaisimpia olivat kokalliset paljintan-

koiset soljet, joita oli pääasiallisesti kahta eri tyyppiä: nelikulmaisia (kuva 288) sekä ikäänkuin kahdesta pitkänpyöreästä renkaasta kokoonpantuja (kuva 289) [23], s. o. samanlaatuisia kuin helavyön silat, kuvat 236, 237. Heloina niitä hirvennahkavöissä näyttää väliin käytetynkin. Nelikulmainen tyyppi oli useimmiten varustettu yhdellä (kuva 285) [24], harvemmin kahdella (kuva 284) [25] palkimella. Soljen kokka pistettiin vyön toisessa päässä olevaan riekälaattaan (kuvat 284, 285). Vastainen pää oli päätesilalla koristettu ja pujotettiin, kun vyö oli pantu päälle, kannatussilmään (kuva 284).

Edellä jo puhuttiin tupensoljista. Sellaisia oli paikotellen [26] hirvennahkavöissäkin. Yleensä riippui miehillä aina puukko vyöllä, vasemmalla puolella. Vyö itse sidottiin housujen kaulukselle tai sen alapuolelle. Myöhemmällä rautakaudella kantoivat Karjalan miehet hautalöydöistä päättäen vyössään puukon ohella myös nahkaista tuluskukkaroa. Sama tapa vallitsi Haliniuksen mukaan vielä 1802 Kirvussa. Kukkaro, jonka kansi suljettiin messinkinapilla, oli nahkainen eli samantapainen kuin vielä nykyään syrjäänimiehillä. Pohjois-Karjalassa se pantiin vaskikokalla vyöhön kiinni (kuva 207). Björckin mukaan pitivät Maalahdenkin miehet 1772 vyössään paitsi puukkoa myös pientä »kukkaroa». Äyrämöismiehet kantoivat rahakukkaroaan pitkässä nahkanauhassa kaulassaan.

Kuva 253. Solki. Räisälä.

Kuva 254. Solki. A. 3615.

Reinholm puhuu eräästä Lohtajan miesten vyöstä, joka oli kahta sormea leveä ja keskeä pitkin pituuttaan *käärmeenkäräjäkivillä*, nähtävästi valkeilla simpukoilla koristettu. Tämä vyö, joka oli vanhinta silloisen polven muistamaa tyyppiä, pantiin soljella kiinni.

Lankavöitä, jotka Jääsken kihlakunnassa 1802 tehtiin kirjavista villa- ja liinalangoista, käytettiin ainakin jo 1700-luvun lopulla. Lemillä ne 1841 tehtiin punaisia, vihreitä, sinisiä tai mustan-

juovikkaita. Viimemainitut osoittivat surua tai että käyttäjä olj maahanpaniaisväkeä.

Lankavöistä ovat vanhimpia tunnettuja n. s. *seinävyöt* [27] eli *sormivyöt* [28], jotka saivat nimensä siitä, että ne palmikoitiin sormilla seinään lyötyjen tikkujen välissä [29]. Niitä käytettiin viimeksi Etelä- ja Keski-Karjalassa, mutta niitä muistetaan myös Savossa ja Päijänteen Hämeessä. Erivärisistä, syrjästä toiseen juoksevista langoista valmistettuina ne muodostuivat säännöllisesti ristikuvaisiksi. Raja-Karjalassa, Salmissa ja Suojärvellä, ne tehtiin paksusta silkkilangasta, mistä ne saivat nimensä *sulkkuvyö*. Leveys vaihteli kolmesta yhdeksään senttimetriin. Päät olivat tavallisesti lankarip-

Kuvat 255—259. Solkia.

Hiitola. A. 3544. Äyräpää. A. 1382. Sakkola. A. 6999. Räisälä. A. 732. Hiitola. A. 3545.

Kuvat 260—263. Solkia

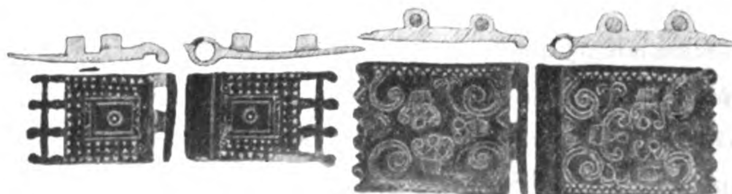
Räisälä. A. 730. Asikkala. A. 5633. Asikkala. A. 5634 Tuusula. A. 5914.

suja, sulkkuvöissä hopeankarvaisista rihmoista tehdyillä tupsuilla koristetut.

Tiuhdallakin tehtyjä leveitä vöitä lienee vanhempina aikoina käytetty. Kansallismuseon kokoelmiin ei niitä vastaisiksi ole saatu lukuunottamatta yhtä, joka on Juvalta.

Vanhimpien lankavöiden joukkoon kuuluvat epäilemättä myös pirralla kudotut *kalminkkivyöt*. Haliniuksen mukaan ne alkoivat Kirvussa tulla muotiin 1821:n tienoilla, ja Iisalmelta niitä mainitaan jo 1809. Ne olivat koristettuja pitkittäisillä raidoilla, joissa useimmat värit olivat edustettuina. Leveys vaihteli 18—38 senttimetriin. Joskus ne pantiin kaksinkerroin ja ommeltiin syr-

jistään yhteen, missä tapauksessa ne saattoivat olla vain 14 sm. leveitä. Kalminkkivöitä ostettiin samoinkuin samannimisiä kankaitakin ainakin Karjalaan Venäjältä, missä niistä maksettiin kuusikin ruplaa kappaleelta. Joutsenossa niitä kudottiin kotosallakin jäl-

Kuva 264. Lappavyön lukko. Sakkola. A. 372. Kuva 265. Vyölukko. Pyhäjärvi. A. 502.

jitellen venäläisiä malleja. Lemillä ne tehtiin väriltään aivan poikkeavat, tumman- ja vaaleansinisen juovaiset. Kotitekoiset olivat vain noin 11 sm. leveitä. Nimi vaihteli eri seuduilla [30].

Kuva 266. Vyölukko. Korpiselkä. A. 4900. Kuva 267. Vyölukko. Korpiselkä. A. 4898.

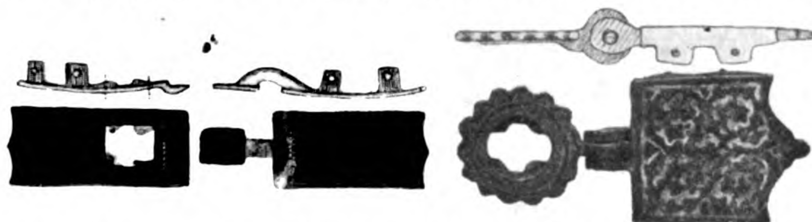
Vartailla tehtyjä vöitä, jotka tavallisesti olivat pitkittäisille vikkeleille ja poikittaisille kirjaville raidoille kudottuja sekä päistä tupsuilla koristettuja, on Kansallismuseon kokoelmissa vastai-

Kuva 268. Vyölukko. Kiuruvesi. 3161, 12. Kuva 269. Vyölukko. Räisälä. A. 726.

seksi vain Viipurin ympäristöstä ja Uudeltamaalta. Porvoon tienoilla oli tupsujen juuressa langalla ympäröity paperitorvi. Leveys vaihteli 8—21 senttimetriin. Nimi oli joko *turkinvyö* [31] el *tulupinvyö* [32], ruotsiksi *gördil* [33].

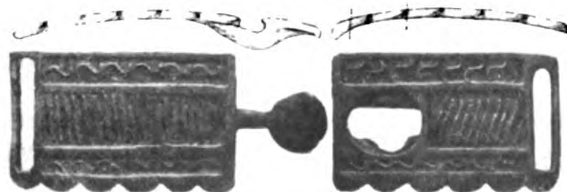
Seinävöiden jälkeen tulivat kokalla tehdyt vyöt muotiin Päijänteen Hämeessä (Korpilahdella), jossa ne olivat yleisiä vielä 40 à 20 vuotta sitten. Joskus ne tehtiin yksiväriset, mutta useimmin kirjavat: sommiteltiin esim. punaisia lehtikirjoja mustalle [34] tai mustia ja punaisia vihreälle pohjalle [35]. Joskus ne olivat vihreän,

Kuva 270. Vyölukko. Räisälä. A. 723. **Kuva 271. Vyösolki. Soanlahti.** 3113. 15.

sinipunaisen ja punaisen kirjavia [36] tai valkea- tai vihreäpohjaisia ja mustatäpläisiä [37]. Tavallisimmin olivat ripsut, harvemmin upsut päissä. Leveys vaihteli 5—16 senttim. Nimi oli eri paikoilla erilainen [38].

1600-luvulla näyttävät miehet käyttäneen vöinään m. m. eräänlaisia käsiliinoja [39].

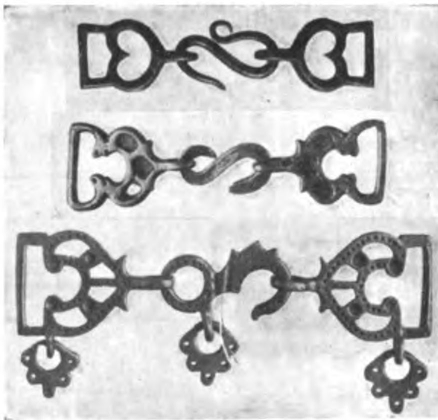
Kuva 272. Vyösolki. Korpilahti. A. 7918.

16. Jalkaverhot.

Jalkaverhot voidaan jakaa neljään päälajiin: hattaroinhin eli riepuihin, kalsuihin, sukkiin ja kenkiin.

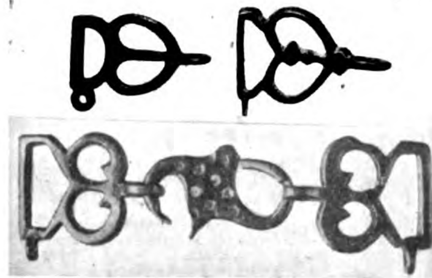
Hattarat[1] ovat tavallisesti suorakaiteen muotoisia kangaskappaleita, jotka kääritään jalan alaosan ympäri — usein niin, että jalkateräkin joutuu niiden sisään. Ne ovat suomalaisten keskuudessa ikivanhaa perua, mitä todistaa ennen kaikkea hattara nimi itse, jolla on vastineensa čeremissin ja votjakin kielissä[2]. Niitä pitävät edelleen niin nämä kuin muutkin Itä-Venäjän suomensukuiset kansat.

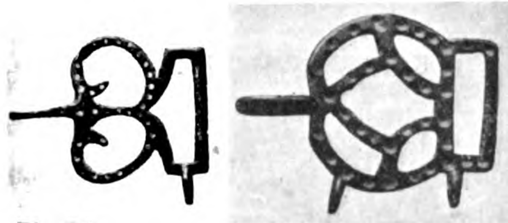
Kuvat 273—275. Solkia.
Lehtimäki. Juuka. Iitti
A. 8340 A. 8197. A. 6523.

Naiset näyttävät meillä jo verrattain aikaisin hylänneen hattarat. Heidän käyttämistä jalkarievuistaan on näet säilynyt tietoja vain Ilomantsista, missä ne käärittiin jalkaterän ja pohkeiden ympärille. Tavallisempia olivat hattarat vielä tuonnoin Karjalan miehillä, joilla ne talvella olivat sarkaisia, kesällä liinaisia[3]. Uudellakirkolla ne tehtiin kaksi korttelia leveät ja viisi korttelia pitkät. Niitä pidettiin sekä virsuissa, paulakengissä että uiloissa[4]. Vanhat tietävät vielä monissa paikoissa Etelä-Karjalaa[5] hattaroiden olleen miehillä niin tavallisia, etteivät nämä sukkia paljon käyttäneetkään.

Hevaan inkeroisnaiset pitivät vain pohkeiden ympärillä polviin asti ulottuvia hattaroita, n. s. *rivoja*, jotka olivat punaista villavaatetta ja kiinnitetyt mustilla *rivapagloilla* (kuvat 122, 123). Pitkillä pronssisirkkain koristamilla hihnoilla pantiin kiinni jo aikaisemmin puheenaolleiden myöhemmän rautakauden muromalaisnaisten villaiset hattarat. Tarton piirissä ei virolaisnaisilla vielä 1777 ollut lainkaan sukkia. Säärien ympäri käärittiin paksut leveät nauhat [6].

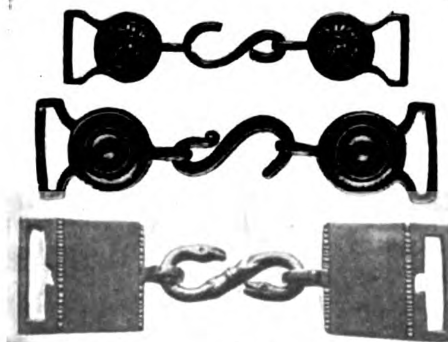

Kuvat 276—278. Solkia.
Korpiselkä. Sääminki. Jaakkima.
A. 4901. A. 7642. A. 4435.

Kuvat 279, 280. Solkia.
Asikkala. Vihti.
A. 5645. A. 8182.

Hattaroiden pohjalla lienevät umpeutumalla kehittyneet kalsut [7] eli sukanvarren tapaiset jalkineet, jotka nekin Etelä-Karjalassa usein olivat sidepauloilla varustetut. Niitä oli kaksi er muotoa, joista vanhempaa sanottiin *ristikalsuiksi* [8]. Ne pantiin kokoon liinavaatteesta kuvan 290 osoittamaan tapaan. *Pötkökalsut* [9] erosivat niistä siinä, että niissä oli vain yksi suora sauma.

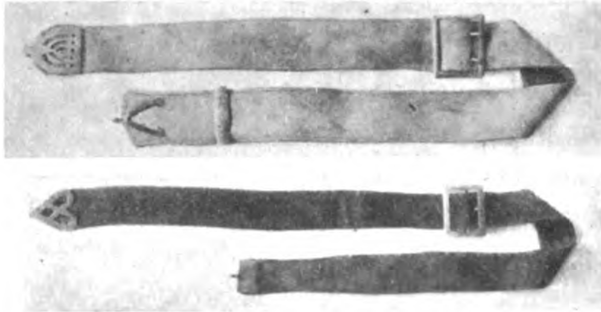

Kuvat 281 – 283. Solkia.
Kitee. Pohjois-Savo. Ylivieska.
A. 1610. A. 1775. 2478, 32.

Kaikkialla muualla Suomessa tehtiin kalsut, mikäli niitä vielä muistetaan, neulomalla: kesäkalsut liina- tai rohdin-, sittemmin myös pumpulirihmasta, talvikalsut villalangasta. Edelliset olivat kauttaaltaan valkoiset, jälkimäiset sitävastoin Jääsken kihlakunnassa [10] ja sen itäisissä naapuripitäjissä [11] mustat, Raudussa, Sakkolassa ja Äyräpään alueella punaiset, Juvalla harmaat.

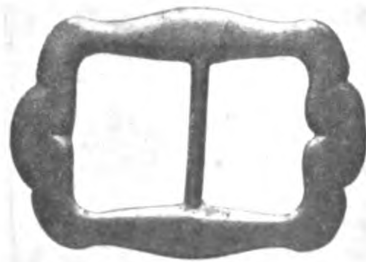
Karjalasta länteen olevissa seuduissa pidettiin kalsuja viimeksi Etelä-Savossa. Etelä-Hämeessä [12] ne jäivät pois noin 70 vuotta sitten. Vanhempina aikoina ne näyttävät olleen pitemmät kuin sittemmin.

Vielä 1800-luvun alussa käytettiin kalsuja Haliniuksen mukaan Kirvussa tuohijalkineiden kanssa kirkkomatkoillakin, joilla muuten jo sukkiakin pidettiin. Ne olivat tässä tilaisuudessa mustat. Liinalangasta valmistettuja valkeita käytettiin arkina ja juhlapäivinä kotosalla. Viimeisinä aikoina pitivät naiset kalsuja paraastaan vain jalkojensa suojana ahavalta kuin myös raapeutumista vastaan kaskella, paimenessa, marjassa, heinänteossa ja rukiin leikkuussa. Jotkut vetivät kalsut talvella sukkiensa päälle.

Kuvat 284, 285. Hirvennahkavöitä. Kitee. A. 1586. Ilomantsi. 1147.

Kalsuja pidettiin ainakin viime aikoina useimmin avojaloin [13] käydessä, harvemmin virsujen [14] ja vieläkin harvemmin kenkien [15] ohella. Reinholmin aikana käytettiin niitä vielä Lapväärtissä, Sidebyssä ja Kristiinan pitäjässä. Saman tekijän mukaan pitivät niitä Pohjanmaalla miehetkin sängiköillä työskennellessään.

Kuva 286. Solki. Helsingin p. A. 5915.

Jalkateräin suojana kengissä käyttävät monet pohjoiset kansat, kuten ostjakit, vogulit ja lappalaiset pehmeäksi muokattua heinää. Tämä tapa oli aikoinaan tunnettu suomalaisillekin. Kuitenkin näyttävät jonkinlaiset sukatkin jo juontautuvan kaukaisesta muinaisuudesta.

Vartalon verhoista puhuttaessa näimme jo edellä Pohjois-Siperian kansain, kuten ostjakkien, vogulien ja samojedien kovalla

pakkasella pukeutuvan kahteen taljamekkoon, joista alemmassa on karva sisään-, ylemmässä ulospäin. Samanlainen oli tuonnoin vielä jalkainkin varustus pohjoisella vogulialueella: taljaisissa pieksuissa, joissa karva oli päällä, pidettiin toiset, joissa karva oli sisässä. Jälkimäiset toimivat siis jonkinlaisina sukkina. Niihin verrattavia olivat Pohjois-Karjalan miesten tuonnoin pitämät koirannahkaiset töppöset, jotka olivat kolmesta kappaleesta, varsi-, terä- ja pohjapalasta kokoonpantuja.

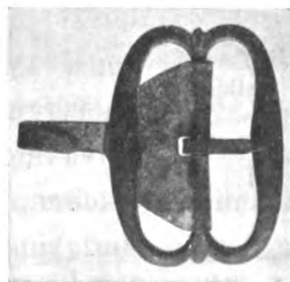
Kuva 287. Solki. Mäntsälä. A. 5916.

Uudellamaalla Sipoossa pantiin lammasnahkaiset sukat (*tältstrumpor*) kokoon yhdestä pohja- ja kahdesta varsikappaleesta.

Länsimaillakin olivat sukat vielä keskiaikana tavallisimmin nahkaisia, pitkävartisia, vyöhön tai lyhyen mekon alaosaan kiinnitettäviä; ne vastasivat siis tavallaan housuja. Tehtiinpä niitä usein villavaatteestakin, mikä tapa Suomessa J. R. Aspelinin mukaan ainakin Maalahdella säilyi 1700-luvun lopulle asti. Suoria liinavaatteisia sukkia valmistavat paikotellen syrjäänit vielä nykyään. Samanmuotoisia, mutta neulottuja oli tuonnoin setukaisilla [16].

Kuva 288. Vyösolki. Kirvu. A 3927.

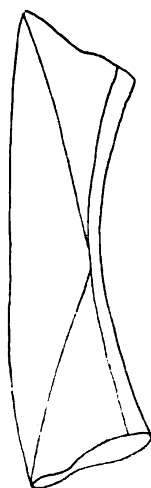

Kuva 289. Solki. Raisio. 4161, 4.

Neulotut, housuista eriytyneet sukat näyttävät tulleen käytäntöön vasta 1500-luvulla ja ensin Saksassa [17]. Englannissa niitä alettiin valmistaa 1564: saman vuosisadan lopulla rupesivat niitä jo talonpojatkin neulomaan. Meidän maassamme mainitaan villasukkia Savosta ja Karjalastakin jo 1600-luvun alkupuolella [18]. 1700-luvun alulla käytettiin vilttisiäkin, jotka joskus näyttävät olleen kovin kallisarvoisia. Niinpä mainitaan Kuopion syyskäräjillä 1726 eräät sellaiset, joista oli maksettu 2 kuormaa heiniä [19].

Vanhimmat sukat meillä niinkuin ehkä muuallakin olivat kai ne, jotka neulottiin suusta terään asti samalla tavalla ja koristamatta. Ne olivat yksivärisiä, valkoisia tai punaisia. Aitovalkeita sukkia, tehtiin Savossa ja Etelä-Karjalassa, jossa ne varustettiin kiintonaisilla sidenauhoilla, mitkä varmaan olivat ominaisia vanhimmille sukille (kuva 291). Punaisia tämän lajin sukkia käytettiin etupäässä Uudellamaalla [20].

Jääsken kihlakunnassa tulivat kirjavat, koristellut sukat aitovalkeiden jälkeen muotiin vasta 1870-luvulla. Sama tapahtui, vaikka nähtävästi jo aikaisemmin, pohjoisempanakin Karjalassa ja Keski-Suomessa. Nämä sukat, jotka läpeensä olivat samaa tekotapaa, koristettiin punaisilla [21] tai sinisillä ja punaisilla [22] kirjoilla.

Kuva 290. Ristikalsut. Valkjärvi. A. 8399.

Nurinpäin neulomalla aikaansaatuja koristeita sanottiin *vikkeleiksi*, mikä nimi oli saksalainen laina: »zwickel» = kiila. Tämän muotoinen »kultainen» koriste tehtiin Rohrbachin [23] mukaan länsieurooppalaisiin miesten sukkiin nilkan kummallekin puolelle 1600-luvun loppupuoliskolla sukkanauhoista poisjääneitä tupsuja korvaamaan. »Vikkelsukat», mustat, punakorkoiset, suurilla solilla varustetut kengät ja polvihousut kuuluivat ylimystön miesten juhlapukuun vielä 1770:n tienoilla. Päättäen museon kokoelmista tuli nilkkavikkeli Suomessa käytäntöön vain rannikkoseuduilla ja saarilla, kuten Suursaarella, Seitskarissa ja Houtskarissa. Kovin kauniita, valkoisen, keltaisen ja punaisen kirjavia kiilavikkeleitä neulottiin juuri viime mainitulla saarella; erinomaisen aistikkaita ne olivat Säikylässäkin (Tl. IV,3). Usein oli kiilavikkelin huipussa ylhäällä koristeena vinoneliön muotoinen kuvio (kuva 296) [24], harvemmin tähti [25] tai hertta, n. s. *kola* [26]. Itse sukat olivat valkoisia [27] tai punaisia [28]. Seitskarissa ne neulottiin kuosikkaatkin (kuva 294). Suissa oli joko erikoisella tavalla neulottuja kapeita poikkirantuja tai matalia pystyvikkelejä.

Aikaisin kai alettiin sukkiin nurinneulomalla tehdä muunkin kuin kiilan muotoisia koristeita. Suomessa siirtyi niillekin »vikkeli»

nimi. Tavallisimmat olivat suorat pystyvikkelit. Neljällä tälläisellä koristettiin Viipurin ympäristössä [29] nilkkoihin neulotun neliökuvion alusta (kuva 294). Koko tai miltei koko sukkavarren pituudelle tehtiin pystyvikkelejä erittäinkin Lounais-Suomessa ja Hämeessä [30], millä seuduilla sukan suu joskus muodostettiin hammaslaitaiseksi [31]. Väliin oli pystyvikkeleillä punotun köyden (kuva 292) [32] tai aaltoviivan [33] muoto, mikä jo 1700-luvulla oli tunnettu. Joskus ne neulottiin vinosti nouseviksi, ikäänkuin kiertäviksi, samalla kun niiden väliin muodostettiin neljännesympyrää muistuttavia kohokoristeita (kuva 297) [34]. Useimmin olivat tällaisten sukkain suut väljät [35], harvemmin korkeilla pystyvikkeleillä varustetut [36]. Tavallisin väri oli valkea; värilliset koristeet olivat harvinaisempia [37].

Kuva 291—293. Sukkia. Pyhäjärvi, V. l. Iitti. Piikkiö. A. 7954. A. 8477. 3187, 73.

Jo varsinaisissa vikkelisukissa oli usein juovamainen vikkelirantu sukan takana kannan ja suun välissä. Tämä tuli sittemmin muotiin kautta koko maan kuuluen niihin koko varrelle asettuviin vikkelimuotoihin, jotka kotiutuivat Keski- ja Itä-Suomessakin. Tuliko se alkuperäisellä esiintymisseudullaan aikoinaan tällä kohdalla olleen sauman sijalle, emme ota ratkaistaksemme. Tosiasia on, että eräänlaisia nahkaisia, kupeilta kiinnikurottavia saapassukkia 1400-luvulla yleisesti käytettiin Saksassa erittäinkin metsästysretkillä [38]. Tähän ryhmään kuuluvat, muutoin koristamattomat sukat olivat yleisemmin valkeita; punaisia käytettiin vain Uudellamaalla ja Länsi-Suomessa [39]. Suut olivat joko väljät, samoin kudotut kuin varsikin tai matalilla pystyvikkeleillä varustetut; jälkimäiset varmaan kuuluivat myöhempään kantaan.

Samaiset suuvikkelit tulivat sittemmin muotiin myös Uudenmaan punaisissa, Etelä-Karjalan ja Etelä-Savon valkoisissa sekä Satakunnan, Etelä-Pohjanmaan ja Hämeen kuvikkaissa [40] sukissa. Viimemainitut olivat Hämeessä ja Etelä-Pohjammaalla tavallisimmin valkeita, punakirjaisia.

Etelä-Karjalassa alkoivat naiset runsaammilla vikkelirannuilla koristettuja sukkia pitää vasta 55 vuotta sitten [41]. Pohjois-Karjalassa [42] oli vikkeleillä aina kulloinkin niiden muodon mukaan erilaisia nimiä: esim. *suora*, *kierto-* ja *porrasvikkel.*

Pumpulisukat näyttävät maan etelä-ja länsiosissa tulleen käytöntöön ainakin jo 1700-luvun lopulla. Ennen v. 1793 pitivät nuo-

Kuvat 294—297. Sukkia. Seitskari, Houtskari, Tammela.
A. 4030—4031. A. 2769. A. 4165.

ret naiset niitä Porvoon tienoilla; v. 1800 mainitaan niitä Ylitorniosta ja v. 1802 Limingasta.

Edellä jo huomasimme, että sukkain värissä oli jonkin verran paikkakunnallista. Palaamme tähän seikkaan uudelleen silmällä pitäen n a i s t e n s u k k i a.

Etelä-Karjalan sukat olivat semminkin kesällä kauttaaltaan valkoiset. Sama väri oli niillä 1700-luvulla Iitissä, missä kirjavien sittemmin sanotaan tulleen muotiin; niinikään Orimattilassa kesällä erään tiedon mukaan v:lta 1800. Sama oli laita mainittuun vuodenaikaan v. 1847 Virolahdella ja vielä myöhemmin Säkkijärvellä

ja Mäntsälässä. Halikossa olivat arvatenkin kesäsukat niinikään valkoiset 1815; pumpulisia, valkoisia pitivät nuoret vaiset Holmbomin mukaan Limingassa 1802. Valkoiset olivat kirkkosukat Pohjanmaalla vielä Reinholminkin aikana.

Näimme, että Länsi-Suomessa ja Uudellamaalla pidettiin paljon punaisia sukkia, jotka etupäässä olivat villaisia eli talvella käytettäviä. Tämänvärisiä ne Starckin mukaan olivat Elimäellä jo 1761, Tyrväällä 1700-luvun lopulla, Houtskarissa 1800-luvun alussa, Orimattilassa 1800, Säkylässä 1820, Ruotsin Pyhtäällä 1847, Savitaipaleella 1864 ja äyrämöis- sekä Sakkolan ja Raudun naisilla 1870. Iitissä sanotaan punaisten sukkain tulleen muotiin valkeain jälkeen. Niiden käyttö levisi nähtävästi vähitellen itää kohti. Alkuaan ne lienevät maahamme tulleet Ruotsista, jossa ne kansanpukujen aikana monin paikoin olivat vallalla [43].

Verrattain tavallinen sukan väri näyttää sininenkin olleen maan etelä- ja länsiosissa. Varelius mainitsee sen Satakunnasta jo 1700-luvulta. Iitissä tiedetään senkin tulleen muotiin valkean jälkeen. Etelä-Pohjanmaan ruotsalaisissa pitäjissä [44] ja Viipurin ympäristöllä se oli kovin vallalla 1800-luvun puolivälissä ja Valkjärven savakoilla vielä 1870:n vaiheilla. Etelä-Savossa ja Keski-Karjalassakaan [45] eivät siniset sukat olleet tuntemattomia. Jälkimäisellä seudulla niitä pidettiin talvella. Monin paikoin lienee niiden värjäämiseen käytetty sinihiiliä.

Musta sukan väri, joka 1815 mainitaan Halikosta, näyttää vanhempina aikoina olleen harvinainen. Kuitenkin tehtiin Keski-Karjalassa ja Etelä-Savossa talvisukat mustat [46]; ensimainitulla seudulla myös harmaat.

Punakirjaisia sukkia pidettiin Orimattilassa kesäisin jo 1800:n tienoilla. Vöyrissä sanottiin niitä *polkkasukiksi* (*polkastrumpor*).

Sukat olivat alkuaan juhlapuvun osia. Siksi niitä arkioloissa käytettiin verrattain vähän. Niinpä kirjoittaa Uggla 1790 naisten Kangasniemellä käyvän — arvatenkin kotioloissa — »sukitta ja kengittä». Vielä 1800-luvun alkupuoliskolla pitivät Etelä-Karjalan naiset kesällä sukkia miltei vain kirkossa ja kesteissä. Talvellakin he kävivät kotosalla paraastaan avojaloin; vain pitem-

mäksi aikaa ulosmennessään ja semminkin kirkkomatkalle he vetivät villasukat jalkaan [47].

Miesten sukat olivat polvihousujen aikana pitkät. Ne pantiin polvien alapuolelta kiinni joko remelillä tai sukkanauhalla. Iitissä käännettiin 1700-luvun loppupuolella sukan suupuoli samalla siteen päälle. Soljella suljettavaa sidettä käytettiin Halikossa vielä 1815. Helsingin pitäjästä kirjoittaa Hagström moittivalla sävyllä 1775, etteivät muka talonpojat katsoneet itseänsä hyvin puetuiksi »ilman punaisi loistavia sukkanauhoja». Houtskarissa ne olivat vielä 1800-luvun alulla kirjavilla tupsuilla koristettuja. Kuten edellä näimme, jäivät tupsut sukkanauhoista länsimailla pois jo 1660-luvulla. Kun polvihousut hävisivät, lyhenivät miesten sukat.

1700-luvun loppupuoliskolla, kun ylellisyys kansan keskuudessa kasvoi, käyttivät talonpoikaismiehetkin paikotellen Lounais-Suomessa erikoisen hienoista villalangoista ja silkistäkin [48] valmistettuja sukkia. Molempia vastaan noustiin pitäjänkokouksissa 1793 taisteluun. 1800 mainitaan ylitorniosta pumpulisia miesten sukkia. Muutoin vaihteli miestenkin sukkain väri. Vareliuksen mukaan käytettiin Tyrväällä 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa sinisiä ja harmaita sukkia. Sinihiilellä sinettyjä pidettiin Viipurin tienoilla 1800-luvun puolivälin jälkeen, valkoisia v:n 1800 vaiheilla Orimattilassa ja Houtskarissa; samoin erittäinkin juhlatiloissa Korpoossa. Punaisia ja mustiakin sukkia pidettiin.

Polvihousujen ohella olivat sukat miehillä välttämättömät. Mutta Etelä-Karjalassa, jossa polvihousuja ei käytetty, pitivät miehet erittäinkin muutamissa pitäjissä [49] varsin vähän sukkia. Niiden virkaa toimittivat hattarat. Sortavalan tienoilla ilmoitetaan kuitenkin, että upokkaissa käytettiin enemmän sukkia kuin rättejä. Talvipakkasella saatettiin *ryysyjä* kääriä sukkien päälle [50], tai vedettiin kaksi paria sukkia jalkaan [51]. Tavallisesti oli näistä toinen pari lyhyitä, n. s. *teräsiä* [52]. Naisetkin käyttivät *varpaikkoja* [53], jotka vedettiin sukkain päälle varpaiden suojaksi. Acerbin mukaan oli pohjalaisilla kenkien päällä pakkasessa isot villasukat, jotka m. m. estivät liukumista jäällä. Etelä-Karjalassa varpaikot tehtiin aina kinnasneulalla. Samaa, nähtävästi vanhinta valmis-

tamistapaa, käyttivät sukkiakin neuloessaan vielä tuonnoin Metsäpirtin kreikanuskoiset naiset.

Jalkaverhojen käyttäminen ei koti- ja arkioloissa muinaisina aikoina suinkaan ollut mitään tavallista. »Molemmat sukupuolet olivat», kertoo Halinius kirvulaisista 1829, »kyllin karaistuja minkäänlaisetta vauriotta kestämään kylmää ja kuumaa sekä niiden nopeaa vaihtumista.» Erittäinkin suoritti naissukupuoli miltei koko talven kotitienoissa kaikki toimensa paljain jaloin. Kirkkoon mennessä kannettiin paikoin Etelä-Karjalassa [54] vielä 1870 kengät vanhan tavan mukaan kainalossa. Ne pantiin jalkaan vasta kirkon lähistöllä, mistä Uudenkirkon kirkon pohjoispuolella sijaitseva Virsumäki sai nimensä. Paljain jaloin oltiin usein vieraissakin. »Kun nainen tahtoo olla kohtelias», sanoo Halinius, »mutta ei ole puettu kenkiin, hän jättää tuohijalkineensa eteiseen ja astuu paljain jaloin, vaikkapa talvellakin, säätyhenkilön luo.»

K e n g ä t jakautuvat aineksensa puolesta kahteen päälajiin: nahkaisiin ja tuohisiin. Edellisiä lienee pitäminen vanhempina päättäen jo siitä, ettei jälkimäisiä esim. alemmalla asteella olevilla suomalais-ugrilaisilla kansoilla, ostjakeilla ja voguleilla, ole.

Yksinkertaisimmat ajateltavissa olevat jalkaterän peittävät nahkakengät ovat epäilemättä ne, jotka tehdään yhdestä nahkakappaleesta. Tätä eräille Pohjois-Ameriikan intiaaniheimoille [55] ominaista kenkätyyppiä käytettiin vielä tuonnoin Uudenmaan ja Pohjanmaan rantamilla (Tl. XXI,1). Ensimainitulla seudulla taitettiin hylkeennahkakappale kaksinkerroin ja taitetut syrjät ommeltiin yhteen [56]. J. R. Aspelinin mukaan käytettiin Maalahdella 1700-luvun lopulla kahta hylkeennahkapalaa, »jotka neulottiin yhteen saumalla jalan alta ja päältä». Ehkäpä tästä tekotavasta johtui Pohjanmaan suomalaisilla seuduilla käytetty nimi *lappukenkä*. Maalahdella pidettiin puheena olevia kenkiä sanottuun aikaan pyhinäkin. Närpiössä ne sitävastoin Norlundin mukaan 1866:n tienoilla jo olivat niin miehillä kuin naisillakin arkikenkiä (*änlor*), jotka valmistettiin parkitsemattomasta hylkeennahasta. Linnékin [57] mainitsee ne muistiinpanoissaan Pohjanmaalta 1732.

Saman periaatteen mukaan valmistettiin parkitusta nahasta

vielä 1800-luvun alulla Etelä-Karjalassa, Pyhäjärvellä ja Räisälässä, matalia naisten kenkiä, n. s. *kurpposia*. Niihinkin ommeltiin sauma sekä kannan taa että terään, mutta jalkine kokonaisuudessaan tehtiin matalampi. Suut varustettiin reijillä kannan taa juoksevaa paulaa varten. Kärkeen muodostettiin pieni nyplä, josta kenkä sai *nokkakurpposen* nimen (Tl. XXII,1).

Seuraavan asteen kengät ovat kahdesta osasta — pohjakappaleesta ja iltistä eli teräkappaleesta — kokoonpantuja. Pysyäksemme aluksi taljakengissä otamme puheeksi n. s. *vuotikkaat* eli *koivikkaat*, joiden pohjakappale oli naudan sorkkanahkaa (Tl. XXI,2): kyntyimien kohta taivutettiin kärjeksi ja »kusikintusta», joka luonnostaankin on ontelo, muodosteltiin kantapuoli. Usein jätettiin kyntyimet paikoilleen. Ilttikin leikattiin taljakappaleesta, joka ommeltiin kiinni karvapuoli ulospäin. Pauloja varten tehtiin pari reikää ilttiin ja yksi kantanahan kumpaankin etusyrjään. Vuotikkaat pidettiin yöt ulkona, etteivät kuivuisi. Niissä käytettiin aina olkia pohjalla, joten pakkasellakaan ei ollut tarpeen kuin yhdet *hipulit* eli teräset jalassa. Vuotikasnahkaa — se saattoi olla hevosenkin säärestä — ei parkittu, vaan valmistettiin liottamalla »tervankusessa».

Koivikkaita käytettiin ennen Satakunnassa ja Länsi-Hämeessä [58]. Paikotellen ne vasta äsken jäivät pois käytännöstä. Ennen lienee niiden ohella yleisesti pidetty lumisukkia, jotka kiinnitettiin nuorilla (ennen luultavasti pauloilla) siten, että ne johdettiin vuotikkaiden *korvien* [59] läpi ja pohjan alatse ja solmittiin terän päälle. Sukkain yläsuut sidottiin *rihmoilla* kiinni säären ympäri.

Kotikosken mukaan erosivat keskisuomalaiset *kurpposet* eli *karviaiset* vuotikkaista siinä, että kyntyimet eli *saukyntyset* aina jätettiin »kannan alle kapsamaan» ja että polvitaipeesta tehtiin kärkipuoli.

Näin muodostetun jalkineen pohjalla varmaan syntyivät lapualaiset *potkat* ja *kopikengät* (Tl. XXI,3). Molemmat pantiin kokoon kahdesta osasta: pohja- ja varsikappaleesta eli n. s. *ruojuista*. Potkain pohjakappale leikattiin naudan takajalan sorkkanahasta, jonka kyntyinpuolesta muodostettiin kantapää ja *kusikintusta* var-

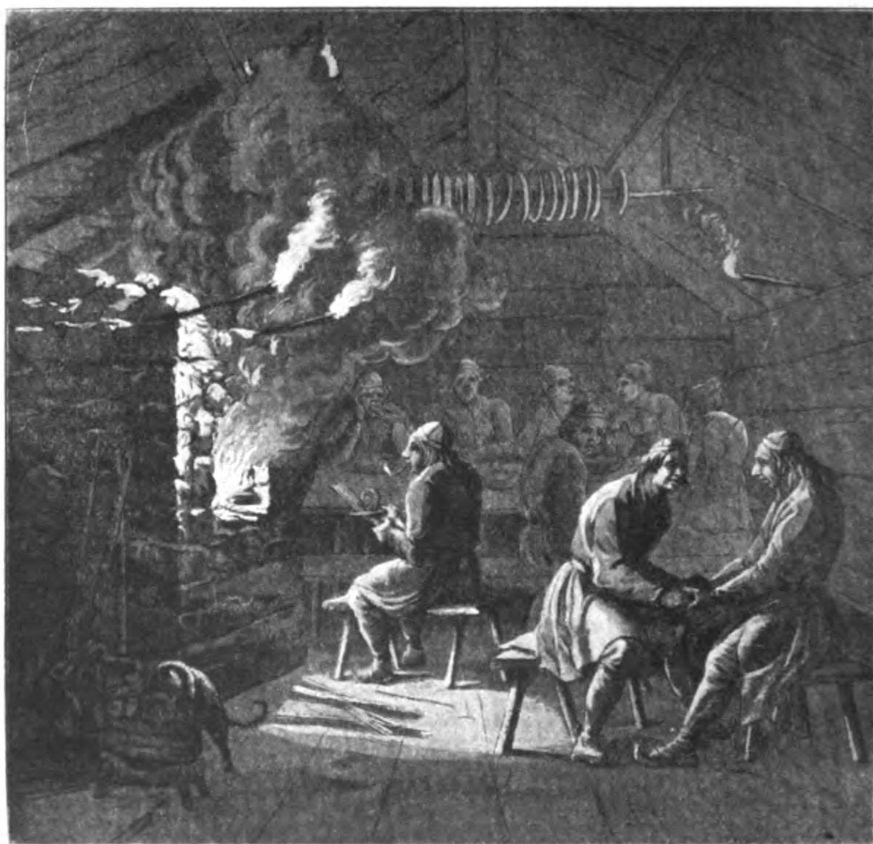
vasosa. Ruojut valmistettiin niihin samoinkuin koipikenkiinkin kotona parkitusta vasikannahasta tekemällä ommel eteen ja taakse. Niiden yläsyrjiin pistettiin reikiä säärien ympäri sidottavia pauloja varten.

Koipikenkäin pohjakappale leikattiin naudan etujalan sorkkanahasta: polven paikka joutui siitäkin teräksi, mutta se halaistiin ja ommeltiin jälleen kokoon, kun kärki oli muodosteltu. Niiden tapaiset olivat myös lehtimäkeläiset *karvakengät* (Tl. XXI,4)[60].

Jalkineita, jotka olivat juuri esitettyjen tapasia, käytettiin muuallakin Pohjanmaalla. Linné mainitsee ja kuvaa ne Vaasan tienoilta 1732: »pohja on», hän kirjoittaa »parkitsematonta karvaista, ruojut parkittua, kokoonkurottua vasikannahkaa». 1700-luvun lopulla ne olivat J. R. Aspelinin mukaan Maalahdella arkijalkineita (*barckaskoon*): pohjat hylkeennahasta ja päällykset vasikan- tai naudannahasta.

Edellä jo huomautettiin keskisuomalaisesta *kurpposesta*, jossa kyntyimet olivat kannan alla ja polvitaive kärkenä. Kun se tehtiin tavallisesta suorasta nahasta, osoittautui käytännöllisimmäksi panna päällinen eri kappaleesta. Että itäsuomalainenkin kurpponen kehittyi samalla tavalla, saamme myöhemmin nähdä (Tl. XXII,1—4). Kun päällysnahkainen kurpponen varustettiin ruojuilla, muodostui *korvapieksu*, jossa ruojujen ja iltin välisessä saumassa toisella puolella oli paula, toisella silmus eli *korva* (Tl. XXI,8). Alkuaan olivat kai korvapieksut kokonaan karvaista nahkaa samoinkuin lappalaisten kallokkaat, joita vielä tuonnoin Vienan karjalaisetkin käyttivät. Olivatpa Tornionkin tienoilla kengät Linnén mukaan 1732 samanlaiset kuin lappalaisilla. Ylitorniossa kerrottiinkin 1800 siellä muinoin pidetyn lappalaisia kenkiä. Näiden mallisia, hylkeentaljasta valmistettuja, käytettäneen vieläkin Pernajassa (Tl. XXI,7, *sälaskinstossor*) ja Vaasan tienoilla, millä jälkimäisellä seudulla niissä ei liene ollut korvaa (Tl. XXI,9). Tuntemattomalta paikkakunnalta ovat kuvista Tl. XXI,5,6 nähtävät kengät, joiden paulareijillä varustetut ruojut jo ovat parkittua vasikan-, mutta pohja edelleen karvaista (nähtävästi naudan koipi-) nahkaa. Kokonaan parkitusta, musta-

tusta tai mustaamattomasta nahasta valmistettiin tai valmistetaan edelleenkin Satakunnassa ja Pohjanmaalla *korvapieksuja*[61]. Ne mainitaan 1787 Suomussalmelta, saman vuosisadan loppupuolelta Iitistä ja 1847 Satakunnasta. Broockman kertoo päiväkirjassaan 1754 Viaporissa nähneensä pohjalaisia, ranskalaisten brodequins'ien mallisia *pieksuja* upseereilla. Hänen Majesteettinsa oli täällä käydessään saanut niistä mallin, ja oli niitä nyt jo käytetty hovissakin

Kuva 298. Savupirtti Satakunnassa 1799. Skjöldebrandin mukaan.

Tukholmassa. Porvoon tienoillakin pidettiin vielä 1793 nahkahihnoilla varustettuja kenkiä, mutta epätietoista on, olivatko ne korvapieksuja. Reinholm mainitsee lyhytvartiset, pyhäpäivinä käytetyt paulakengät Hämeestä, mutta ei lähemmin selitä niitä. Etelä-Pohjanmaalla pidettiin korvapieksuja 1850-luvulla enää vain arkena. Satakunnassa (kuva 298)[62] ne jo 1847 olivat harvinaisia ja niinikään arkikenkiä. Pohjanmaalla sidottiin ne nilkkoihin nahkahihnoilla tai värillisillä, punaisilla tai kirjavilla pauloilla.

Enontekiössä pitivät Grapen mukaan vanhat naisetkin 1803 samantapaisia pieksuja kuin miehet.

Kenkiä, jotkä pääasiassa olivat kokoonpantuja samalla tavalla kuin korvapieksut, käyttivät — lappalaisista ja ruotsalaisista puhumatta — tuonnoin vielä syrjäänit ja vogulitkin, vieläpä jotkut Amurin kansat ja Pohjois-Ameriikan intiaaniheimotkin. Näin laajalti levinneinä on niitä pitäminen ominaisina primitiiviselle arktiselle kultturille ja sellaisina samalla kovin vanhana muotona. Jalkineita, jotka muistuttavat korvapieksuja, nähdään m. m. erinäisiin muistomerkkeihin kuvattujen skyyttalaisten jaloissa [62].

Samoinkuin arktisten kansain jalkineissa pidetään korvapieksuissakin jalan suojana heinää.

Näiden jälkimäisten pohjalla syntyivät Tornion tienoilla ehkä jo ennen 1800-lukua nauhakengät, n. s. *ruojukset* (Tl. XXI,10) siten, että iltti halaistiin varren pituudelta kahtia ja varustettiin nauhareijillä. Niistä muodostettiin myös *pieksusaappaat* [63], joiden syntymiseen länsimailta meille lainana tullut saapas epäilemättä vaikutti. Ruojut jatkettiin pitkiksi varsiksi, ja iltti typistettiin saappaan mallin mukaan lyhyeksi, suippopäiseksi (Tl. XXI,11).

P i e k s u s a a p p a a t syntyivät nähtävästi Pohjois-Suomessa, mistä ne sitten levisivät eteläänpäin. Niitäkin tehtiin aikoinaan taljasta. Ainakin Vienan Karjalassa pidettiin vielä tuonnoin n. s. *jaaroja*, joiden varret olivat poronkoivista ja terät kallonahasta. Niitä käytettiin erittäinkin hiihtäessä, jolloin varret olivat sidottuina sääriin polvien alta. Pieksusaappaita mainitaan muutoin Limingasta 1802 ja Iisalmelta 1809. 1840-luvulla ne lienevät olleet melkein yleisesti levinneitä Pohjanmaalla [64], mutta Laukaalla ne olivat vielä Reinholmin aikana uusi jalkinemuoto. Etelä-Karjalaan, Virolahdelle, Koivistolle, Kuolemajärvelle, Lavansaarelle ja Seitskariin, missä niitä etupäässä nuotanvedossa käytettiin, ne kai tulivat Pohjois-Karjalan kautta. Ainakin Kiteellä ne olivat muodissa jo ennen 1850-lukua, ja yleensä näyttää niitä Keski-Karjalassa [65] ruvetun pitämään ruojukenkien jälkeen. Kärki oli usein kiperä ja vaihteli muotonsa puolesta eri paikkakunnilla.

Jonkinlaisia s a a p p a i t a käytettiin jo bysantinolaisella ajalla,

mutta suurimpaan arvoonsa pääsi tämä puin vasta 1600-luvun alkupuolella 30-vuotisen sodan aikana, jolloin siinä kävivät kenraalit ja hallitsijatkin — ei vain sotanäyttämöllä vaan salongeissakin. Ovathan Kustaa II:sen Adolfin pitkävartiset ja leveäsuiset saappaat kaikkien hänen kuvansa nähneiden muistissa.

Kansan pukimena oli saapas Tyrvään tienoilla ainakin jo 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa tunnettu. Sitä ei liene kuitenkaan vielä paljon käytetty päättäen Gaddin Pohjois-Satakuntaa koskevasta tiedosta, että saappaissa 1751 käytiin harvoin tai ei koskaan. Mutta tämän jälkeen ne nähtävästi pyhäpukuun kuuluvina alkoivat tulla yhä enemmän muotiin. Büsching tietää Kymin tienoon talonpoikien 1764 käyvän »saappaissa tai kengissä». Hagströmin mukaan kuuluivat ne Helsingen juhlapukuun 1775. Hollolassa oli 1792 varsin vähän sellaisia miehiä, joilla ei olisi ollut saappaita, ja Sysmän miesten kerrotaan samana vuonna alkaneen käyttää »kaupunginnahkaisia» saappaita. Ylitorniossa ne lienevät 1800 kuuluneet uuteen muotiin, mutta Limingassa näyttää niitä 1802 ainakin jo jonkun aikaa käytetyn. Iisalmelta mainitaan 1809 juhtinahka- ja passarnahkasaappaita. Karjalassa ne vasta tähän aikaan alkavat tulla käytäntöön. Halinius sanoo Kirvun miehistä 1810 nimenomaan: »nyt he alkavat pitää saappaitakin», ja 1821: »näinä vuosina on miesväki kaikkialla alkanut käydä saappaissa». Salenius tietää Valkjärven miesten 1825 ruvenneen ostamaan saappaita kaupungista. Niiden kauppatietä hankkiminen näyttää jatkuneen kauemminkin, päättäen Reinholmin Viipurin savakkoja ja äyrämöisiä koskevasta tiedosta, että »saappaat aina olivat ostetut». Alkuaan näyttävät ne ainakin Karjalan puolella tehdyn yhdellä lestillä. Tällaisten saappaiden jälkeen sanoo Schvindt Parikkalan oloja silmällä pitäen »Venäjän *mahlikkaiden* eli valkeasta nahasta tehtyjen yksipohjaisten saappaiden» tulleen käytäntöön. »Ne olivat suurikantaisia, puoli tuumaa korkeat tenkilöt kannassa.» Tyrväällä olivat vuosisadan alulla muodissa *pikisaumaiset* pitkävartiset, mutta vuosisadan puolivälissä »pumsatut taikka rantin kanssa tehdyt lyhytvartiset saappaat». Keuruulla jäivät pikisaumaiset eli n. s. *kuortikengät* muodista pois 1860-luvulla. Niiden pohjassa oli teräpuolella *kuorti*,

kaaren muotoiseksi leikattu nahkasiisna, joka ulkosyrjästään ommeltiin ja sisäsyrjästään naulattiin kiinni.

Polvihousujenkin kanssa pidettiin saappaita. Pyhtäällä pantiin sulhassaappaiden (*brudgomsstöflar*) varret kiinni lahkeiden halkeiman alimpaan nappiin. Viipurin tienoilla jäivät varret hiukan alapuolelle lahkeita. Usein oli saapasvarren kaulus ruskeaa tai punaista nahkaa Tapa kääntää se varren päälle tuli Limingassa muotiin 1802:n tienoilla. Usein pantiin varsi polven alta kiinni soljellisella remelillä. Naisetkin pitivät väliin ulkotöissä saappaita. Tuonnion kertoi eräs 83 vuotias vaimo Nastolassa isänäidillään olleen lyhytvartiset, yhdellä kantalapulla varustetut saappaat.

Edellä esitetty yhdestä nahkapalasta tehty pyhäjärveläinen nokkakurpponen (Tl. XXII,1) alkaa pitkän sarjan naisten jalkineita. Seuraavan asteen kengät ovat jo kahdesta kappaleesta, pohjanahasta ja iltistä, kokoonpantuja sekä edelleen suun ympäri pujotetuilla, kannan taa juoksevilla pauloilla varustettuja (Tl. XXII,2). Välimuotona on kai pitäminen satakuntalaisen vuotikkaan tapaista kenkää. Valkjärveläisessä kurpposessa, Tl. XXII,2, päättyy iltti jalkarintaan; ikäänkuin jälkieläntеenä tällä kohdalla ennen olleesta saumasta on nahkaan painettu koristejuova. Iltin kasvaessa koko suureikää ympäröiväksi, paulareijillä ja paulalla varustetuksi kappaleeksi muodostuu n. s. *puolruojunen* kenkä (Pyhäjärvi), jonka iltin yläpää usein on koristettu. Aluksi on iltti eli *lappi* ja s u u n-ympärille neulottu osa, ruojut, eri kappaleita [66] (Tl. XXII,4), jotka sitten kasvavat yhteen (Tl. XXII,3). Kannan takana on nahkasilmukka, jossa paulat juoksevat toistensa sivu vastaisille puolille.

Puolruojuset [67] kengät olivat yleisiä Etelä-Karjalassa. Jo edellä mainitussa Jääsken pukukertomuksessa v:lta 1852 sanotaan niiden »päällysnahan» olleen juhtisen. Päällykseen leikattujen reikien läpi pujotettiin »nahkarimssu», jota sanottiin *ympärikökși* ja jolla päällysnahka vedettiin jalkarintaan kiinni. Ympärikkö juoksi kantalapun lävitse ja ommeltiin kiinni paulaan, joka oli niinikään juhtinen ja vähän leveämpi ympärikköä. Ruohikengän kantalapusta juoksi paula yhdeltä ja ympärikkö toiselta puolelta ketroksen yläpuolitse monta kertaa sääriluun ympäri ja esti

kenkää jalasta putoamasta. Kaukolassa kiinnitettiin paulat polvien alle sukkien päälle.

Kurpposia ja puolruojusia kenkiä käytettiin Haliniuksen mukaan 1800-luvun alussa paraastaan talvella sekä kauniin ja kuivan kesän aikana kirkossa. Ainakin jo 1830-luvulla olivat jälkimäiset Räisälässäkin muodissa. Uudellakirkolla pitivät niitä (*uulattimia*) miehetkin työssä kesällä. Puolruojuisten kenkien tapaisia paulakenkiä, joissa paula juoksi päällysnahan päärmeessä ja jotka olivat kaksinkertaisilla pohjilla ja matalilla kantapäillä varustettuja, sanottiin äyrämöisalueella *kotikkaiksi* (Tl. XXII,5).

Jääskessä ja Räisälässä alkoivat jo ennen 1850-lukua naisten matalat paulakengät syrjäytyä paulattomien tieltä. Hauskana välimuotona, jossa paulat, kadotettuaan käytännöllisen merkityksensä, muodostivat ruusukkeen jalkapöydälle, on mainittava seitskarilainen naisenkenkä, Tl. XXII,7. Hiitolaisissa *ruohikkaissa*, Tl. XXII,6, on paula kokonaan hävinnyt, mutta jonkinlaisena jälkieläntеenä siitä on ruojuissa, ikäänkuin sen ääriviivoja osoittamassa, kaksi rinnakkaista tikkausta. Sama tyyppi, s. o. pohjanahasta sekä iltin ja ruojujen muodostamasta kappaleesta kokoonpantu jalkine oli käytännössä Länsi-Suomessa ja Pohjanmaallakin (Tl. XXII,8). Matalat ruojut, joilla ei sellaisenaan saattanut olla mitään merkitystä, osoittavat, että näissäkin osissa maata naiset aikoinaan käyttivät matalia paulakenkiä. Jonkinlaisena jälkieläntеenä hävinneestä paulasta onkin kai pitäminen sitä poikkinauhaa, joka jo 1858:n vaiheilla käytännöstä pois jääneissä lipposissakin, Tl. XXII,9, kulkee iltin poikki. Mitä Satakuntaan ja Hämeeseen tulee, mainitsevatkin Gadd ja Kalm kertomuksissaan 1751 ja 1756 passelkenkiä (*passlor*), jotka — päättäen nimen kotimaan, Viron ja Lätin vastaavista jalkineista[68] — olivat paulakenkiä. Pohjanmaalla katosivat ruojut näistä kengistä lopulta kokonaan: niiden ja pohjanahan välistä saumaa jäi kuitenkin osoittamaan kengän suun laitaan tikkaus (Tl. XXII,9). Kun nauhakengät tulivat muotiin, tehtiin iltti entistä korkeampi, halaistiin keskeä ja varustettiin neljällä parilla silmiä. Niin syntyivät kuvasta, Tl. XXII,10, nähtävät iiläiset *lipposet*.

Paulattomat kengät [69] kehittyivät puolruojusista ja tulivat siis niitä myöhemmin käytäntöön. Ne olivat Saleniuksen mukaan Valkjärvellä pyhäpäiväisiä jalkineita, mikä jo näkyi ulkoasustakin: niissä oli näet reunoissa punainen sahviaani tai punainen verka. Mutta jo 1871 ne olivat siihen määrin joutuneet pois käytännöstä, että harvat miehet niitä enää osasivat tehdä.

Länsi-Suomessa ja Pohjanmaalla kehitettiin nähtävästi jo 1700-luvulla poisjääneestä matalasta paulakengästä matala nauhakenkä (Tl. XXII,11), siten että ruojut etupuolella johdettiin iltin päälle ja varustettiin sidereijillä (Länsi-Suomi). Myöhemmin kohosivat ruojut korkeammiksi samalla kuin ilttikin kasvoi. Niin syntyivät vöyriläiset pieksut (*pieksor* Tl. XXII,12). Seuraavalla asteella saumattiin ruojut ilttiin, joka halaistiin ja varustettiin silmillä sekä kielellä (*ruojupieksut*, Karstula, Tl. XXII,13). Kansallismuseossa säilytetään Vampulasta tähän ryhmään kuuluvia *taatakkaiksi* sanottuja kenkiä, joissa pohja ja iltti ovat nahkaiset, mutta ruojut tervattua palttinaa (vrt. Tl. XXII,14).

Näimme edellä, että Uudellakirkolla miehetkin kesällä työmaillaan pitivät matalia paulakenkiä. Niiden kanssa välittömässä syntyperäsuhteessa olivat epäilemättä Karjalan miesten paulakengät, n. s. *upokkaat* [70], joissa olivat nilkan ympärille käärittävät, takaa avonaiset ruojut. Niiden vanhempaa tyyppiä edustaa kuvasta, Tl. XXII,15, nähtävä valkjärveläinen kenkä: ruojujen ja pohjanahan välisessä saumassa on kolme raksia ja näissä kannan taa juoksevat nahkapaulat, joista toisessa on *sirkka* niminen vaskirengas, mihin toinen, kun se on kierretty upokkaan varren ympäri, kiinnitetään [71]. Myöhemmin tuli kai käytäntöön toinen muoto, jossa toinen paula on kiinni ruojujen etuosassa ylhäällä, toinen toisessa takakulmassa [72] (Tl. XXII,16). Upokkaat mainitsee Halinius Kirvusta 1802; Sortavalan tienoilla ne jäivät pois käytännöstä 1850, Raudussa ja Sakkolassa 1860-luvulla. Valkjärvellä piti niitä 1871 enää vain harva vanha mies. Muinoin ne olivat ennenkaikkea talvi- ja pyhä kenkiä. Viimeksi niitä pidettiin kyntäessä.

30-vuotinen sota teki saappaasta salonkijalkineenkin. Mutta rauhan palattua taas Keski-Euroopan manterelle saavutti kenkä

pian jälleen entisen asemansa hoveissa ja hienostossa. Sen kanta kohosi korkeaksi ja suippeni alapäästään. Miesten kengät tehtiin hienosta nahasta, mutta naisten myöskin silkistä ja sametista. Aikaisemmin oli kengän rintaa koristanut nauhoista sommiteltu ruusuke; nyt tuli sen sijalle solki, usein hopeasta tehty ja jalokivillä koristettu. Kun kengän päällinen vallankumouksen aikana yhä supistui, katosi solki vihdoin pois. Samalla alkoivat kannat mataloitua.

Yhtäläinen oli kehityksen kulku Suomen kansan jalkineissa.

Sarjan alkuun voimme panna länsisuomalaisen tanssikengän, Tl. XXIII,1, jonka mustasta kankaasta valmistetut päälliset on kokoonpantu kolmesta kappaleesta: terä- ja kahdesta kuvepalasta, jotka etupuolella päättyvät pitkiin solkiläppiin. Kanta on kovin korkea, alaspäin suippea ja kengän keskustaa lähenevä, valkealla nahalla verhottu.

Sitä miltei joka suhteessa vastaava on nahkainen, 150 vuotta vanhaksi ilmoitettu siikaiselainen *mustakenkä*, jonka kanta on ollut 1 ½ tuumaa korkea (Tl. XXIII,3).

Miehen solkikenkä, Tl. XXIII,2, erosi siitä matalamman kantansa ja solkiläppäinsä puolesta, joissa jälkimäisissä etupuolella oli vino hammas.

Korkeakantaisten kenkäin pohjan koko takaosa tehtiin puusta, jossa »luonnostaan» oli korko eli »käslä» (Messukylä). Tällaisia puukorkoja mainitsee Varelius Tyrvään kertomuksessaan jo ajanjaksolta 1697—1738.

Solkikengät levisivät suureen osaan maata, ainakin kaikkiin rannikkoseutuihin sekä Hämeeseen, Savoon ja Karjalan läntisimpään pohjukkaan. Epävarmaa on, tarkoittiko Gadd niitä kirjoittaessaan, että Pohjois-Satakunnan naisten »kengissä oli syvä leikkaus (*»utringade»*) ja leveät kantapäät»[73]. Björck sanoo 1772 Maalahden nuorten naisten pitäneen kesällä kirkossa mustia nahkakenkiä, jotka — päättäen siikaiselaisesta nimestä *mustakenkä* — saattoivat olla solkikenkiä. Ylellisyyttä vastaan 1793 pidettyjen kokousten pöytäkirjoissa mainitaan niitä monilta seuduilta: esim. Sauvosta,

Porvoon tienoilta, Sipoosta ja Nastolasta. Porvoon seuduilla sanotaan nuorten naisten ottaneen käytäntöön »kovin hienosti valmistettuja, suurilla soljilla varustettuja vaatekenkiä». Nastolan kokouksessa katsottiin kengän- ja polvisoljet tarpeettomiksi, »koska hihnat molemmissa tapauksissa täyttivät saman tehtävän». Yhtäläiseen päätökseen tultiin Sipoossa. Orimattilassa pidettiin solkikenkiä vielä 1800. Limingassa ne olivat jo enimmäkseen jääneet pois 1802. Sitävastoin kirjoittaa Grape Enontekiöstä 1803 naimattomien naisten käyttävän »metallisilla tai tinaisilla soljilla» kiinnipantavia »kenkiä eli pieksuja». Solkikengät olivat edelleen käytännössä Iisalmella 1809 ja Houtskarissa 1810; viimeksi eli 1840-luvulla niitä lienee pidetty Luumäen ja Pyhtään tienoilla.

Soljet olivat rautaisia, tinaisia, lyijyisiä, messinkisiä tai hopeaisia — vieläpä kullattujakin; hopeaiset kuuluivat ennen välttämättömänä osana morsiuslahjoihin Limingassa. Solki- kuten yleensä korkeakorkoisten naisten kenkien kannat tehtiin puusta ja päällystettiin nahalla. Houtskarissa sanotaan niiden 1800-luvun alussa sijainneen »miltei keskipohjan alla». Iitissä ne oli »kallistettu lähes keskelle jalan alustaa, joten jalka niillä kävellessä oli kovin varpaillaan». Tämä kannan asema oli ominainen Ruotsinkin kansannaisten vastaaville kengille [74]. Iitissä sanottiin tällaisia jalkineita 1700-luvun lopulla *nappaskengiksi*.

Näimme edellä muutamissa 1793 yleellisyyttä vastaan pidetyissä kokouksissa päätetyn jättää soljet pois ja ottaa nauhat niiden sijalle. Näin tapahtuikin. Muutoin pysyi niin naisten kuin miestenkin kenkä aluksi muuttumatta. Mutta se hankki itselleen jalansijaa Etelä-Karjalassakin, jossa solkikenkä ei vielä ollut ehtinyt kotiutua. Haliniuksen mukaan käytettiin kantakenkiä Kirvussa 1802 vain suurimmissa juhlatilaisuuksissa, kuten esim. vihittäessä. Jääskessä, missä niillä oli korkea »apsatti» keskijalan alla, sanottiin niitä *ummiskengiksi* eli *napasteiksi*. Vielä 1852 käytiin niillä harvoin kirkossa. Äyräpäässäkin, missä niiden nimi niinikään oli *ummiskenkä*, oli niitä nuorilla naisilla. »Ruotsin Karjalassa» ei Wetterhoffin mukaan kantakenkiä pidetty vielä 1790.

Vallankumouksen aikana mataloitui korkea kanta Ranskassa

ja muuallakin länsimailla. Sama ilmiö havaittiin kohta myöhemmin suomalaisissakin naisten kengissä [75]. Miehillä se ei enää ollut korkea solkikengissäkään. Kaksi tyyppiä muodostui: toinen oli kaikissa suhteissa paitsi kantansa puolesta samanlainen kuin edeltäjä, korkeakorkoinen kenkä (Tl. XXIII,4—6); toisessa lyheni päällinen, joten nauhaläppäin ja sen välille muodostui aukko (Tl. XXIII,7). Edellinen, yleisempi tyyppi, esiintyi Uudellamaalla, Hämeessä ja yleensä maan länsiosissa, jälkimäinen vain Etelä-Pohjanmaalla. Edellisen pohjalla muodostui vihdoin nauhapieksu: matalan nauhakengän läpät ommeltiin päälliseen kiinni; tähän ja ympärysnahkaan tehtiin halkein, joka suljettiin silmiin pujotettavalla nauhalla; halkeimen alle kiinnitettiin kieli (Tl. XXIII,8). Varsiosa kasvoi vähitellen, samalla kuin silmien lukumäärä lisääntyi [76]. Jääskessä ja Räisälässä alkoi nauhapieksu tulla muotiin 1850-luvun alussa; lännempänä niitä pidettiin jo ennen 1840-lukua. Nastolassa oli niitä jo ollut 83-vuotiaan vaimon äidillä. Tätä levenemissuuntaa todistaa myöskin *pieksu* sana, joka maan länsiosissa merkitsi alkeellisempiakin kenkämuotoja. Nauhareijät olivat alussa metallisilmillä varustamattomia.

Kun terä länsimailla jo ennen vallankumousta lyheni, katosi solki pois. Sama ilmiö tavattiin Suomessakin. Oliko kuitenkin jo ennen 1800-lukua maassamme matalia solettomia ja nauhattomia kenkiä, emme uskalla sanoa. Varelius tietää Tyrvään kertomuksessaan korkeakantaisia kenkiä olleen jo ajanjaksolla 1697—1738; hän mainitsee niitä myös 1700-luvun lopulta, mutta ei kerro, olivatko ne soljellisia tai nauhallisia. Ne puheenaolevaan tyyppiin kuuluvat matalat naistenkengät, jotka ovat Kansallismuseon kokoelmissa, polveutuvat ilmeisesti korkeakantaisesta länsimaisesta naisenkengästä, joka pantiin kokoon kolmesta kappaleesta: kannasta sekä kanta- ja teränahasta. Kanta, joka oli puinen ja nahalla peitetty, sijaitsi, kuten korkeakorkoisissa kengissä ainakin, etäällä jalan alla. Kemiöläisessä *morsiuskengässä*, Tl. XXIII,10, oli päällinen kellertävän punaista silkkiä. Vampulassa käytettiin samantyyppisiä mustasta nahasta tehtyjä *nappakorko-arosuukenkiä* ainakin jo 1821. Ne levisivät Äyräpäähän ja Pohjanmaalle asti [77]. Virolahdella, missä

niiden nimi oli *avosuukengät*, niitä käytettiin vielä 1847. Anjalassa ne olivat nimeltään *koppakengät*.

Tämänkin tyypin kanta aleni myöhemmin ja muodostui lappukoroksi. Päälliset valmistettiin edelleen kahdesta osasta [78] (Tl. XXIII,11, 12) muualla paitsi Karjalassa, jossa kannankin taa tehtiin sauma [79]. Säkkijärven ja Savitaipaleen tienoilla kehittyi erikoinen paikallistyyppi, jossa vain viimeksi mainittu sauma säilyi. Sen päälliset olivat usein kaksinkertaista nahkaa tai kankaalla vuoratut. Vihdoin ilmestyi jalkaterää peittävään osaan pieni silmäparilla varustettu halkein, joka pantiin nauhalla kiinni. Satakunnassa ja Pohjanmaalla syntyi samoin kaksi paikallismuotoa: solkiläpällinen [80] ja rintahalkeimella varustettu [81].

Hämeessä ja Satakunnassa käyttivät semminkin ennen niin miehet kuin naisetkin n. s. *tallukoita*, jotka tehtiin siten, että karkea sukka päällystettiin paksulla veralla tai saralla, samalla kun pohjiksi pantiin 4—6 kerrosta säkkikangasta, mitkä ommeltiin yhteen paksulla pellavanyörillä; vihdoin pohja vielä tervattiin [82]. Jämsässä sanottiin tällaisia jalkineita *tikkatääppäiksi* erotukseksi *lettitääppäistä*, joiden terät oli hampun tappuroista letitetty. Iitissä kudottiin tallukat 1700-luvun lopulla »vartailla ja koukilla».

Tässä yhteydessä on mainittava myöskin mierolaisten *töppöset*, jotka olivat toinen toisensa päälle ommelluista kangaskappaleista tehtyjä varrellisia jalkineita (Tl. XXIII,16). Niissä oli kannan takana silmukka, johon pujotetulla paulalla noin 35 sm. korkeat ruojut sidottiin nilkkain ympäri.

Erikoisen lajin jalkineita muodostavat n. s. *puukengät*, joita Tanskassa käytettiin ainakin jo 1500-luvun lopulla. Etelä-Ruotsin muinaisilta tanskalaisalueilta, Skånesta, Hallandista Bohuslänista ne tunnetaan 1600-luvulta [83]. Meillä ne kotiutuivat vain maamme lounaisosissa ja Uudellamaalla. 1873:n tienoilla koetettiin niitä saada, Tanskasta tuotuja malleja levittämällä, käytäntöön Sippolassakin [84].

Yksinkertaisimmissa puukengissä on vain pohja ja tätä jalkaan yhdistävä nahkahihna, mikä saattaa olla kiinni joko pohjan syrjiin tehdyissä lävissä (Tl. XXIII,13) tai niihin lyödyissä rautamäär-

yissä, Tl. XXIII,14; usein on hihna syrjiin kiinninaulattu. Näin varustettuja puukenkiä tunnetaan Uudenkirkon T. l., Säkylän ja Laitilan tienoilta.

Itäisellä Uudellamaalla käytettiin tohveleja, jotka olivat joko kokonaan puusta (Tl. XXIII,15), tai vain pohja puusta ja päällinen nahasta. Jälkimäinen kiinnitettiin pohjaan ompelemalla (Tl. XXIII,17), mikä varmaan oli vanhempi menettelytapa, tai nauaamalla [85]. Savitaipaleella ja Porin seuduilla käytettiin tällä lailla valmistettuja saappaitakin. Viimemainitulla paikkakunnalla, jossa niitä pidettiin ojankaivussa, olivat terinä puutohvelit (Tl.XXIII,18).

Tuohikenkien käyttäminen näyttää Suomessa muinoin olleen yleistä. Keski-Suomen ja Karjalan syrjäseuduissa pidetään niitä vielä. Maan länsiosista, kuten Pohjois-Satakunnasta ja Hämeestä mainitaan ne niin miesten kuin naistenkin kesätyöjalkineina 1700-luvun puolivälissä ja myöhemminkin aina 1850-luvulle asti. Tällöin ne olivat jo kokonaan hävinneet Vaasan läänistä. Vanhempina aikoina käytettiin niitä ainakin Itä-Suomessa osittain talvi- ja kirkkojalkineinakin — kesällä säännöllisesti juhlallisissakin tilaisuuksissa [86]. Halinius kertoo 1829 Kirvun naisten pakkassäälläkin — pitemmänkin aikaa ulkosalla oleskellessaan — »samoinkuin muinakin vuodenaikoina töissään metsissä ja kirkkotiellä käyttävän tuohikenkiä». Kovimmilla pakkasilla vedettiin villasukat tuohijalkineiden sisään. 1816 kielsi Jääsken kirkkoherra jälkimäisten käytön kirkossa. Siitä huolimatta pidettiin niitä kirkkomatkoillakin täällä niinkuin eräissä muissakin Etelä-Karjalan pitäjissä vielä paljoa myöhemmin — ainakin 1840-luvun lopulle saakka. Kirkkojalkineet ja erittäinkin morsianten tuohikengät tehtiin ihotuohesta. Nuorille naisille valmistettiin uudet joka lauantai. Muutoin kuului asiaan, että morsian varusti niitä itselleen myötäjäisiksi suuret määrät — aina sataan pariin asti. Vasta 1873:n vaiheilla alkoi tämä tapa Ruokolahdella jäädä pois [87].

Vanhimmat tuohijalkineet olivat samoinkuin kengätkin pauoilla varustettuja. Ne jakaantuivat kahteen päälajiin: *löttöihin* [88], joiden pohjassa oli kolme pitkittäistä siisnaa, ja virsuihin [89], joissa

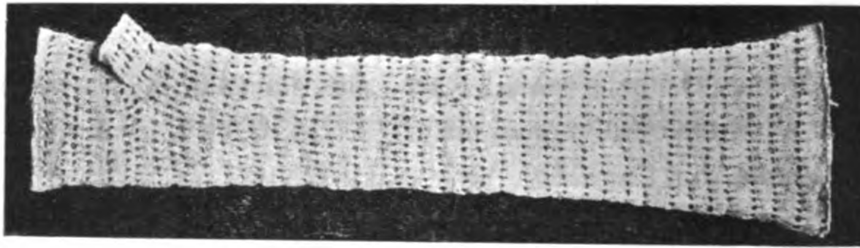
niitä oli viisi. Löttöjä, joissa ei terää ollut lainkaan ja joissa paulat juoksivat silmukoista kannan taa (Tl. XXIV,1), on Kansallismuseon kokoelmissa vain Karjalasta. Virsuissakin näyttää terä alkuaan olleen kovin lyhyt (Tl. XXIV,3), mutta sitten pidenneen. Paulat pujotettiin niihin joko samalla tavalla kuin löttöihinkin, mikä oli säännöllisesti laita Karjalassa, tai niin että paulan päät juoksivat silmukoista toisen sivun keskeltä: toinen paulanpää päättyi lenkkiin, jonka läpi toinen paulanpää pistettiin (Tl. XXIV,3). Jälkimäinen pauloitustapa oli levinnyt Hämeeseen ja Pohjois-Savoon [90]. Ilomantsissa sanotaan pääasiallisesti kreikanuskoisten käyttäneen löttöjä ja luterinuskoisten virsuja.

Paulattomat tuohikengät eli n. s. *konttitanokkaat* [91] lienevät tulleet muotiin samoihin aikoihin kuin paulattomat matalat nahkakengät. Itä-Venäjällä asuvilla suomensukuisilla kansoilla ei niitä yleisemmin vieläkään ole.

Etupäässä kärkiensä puolesta ne olivat neljää eri tyyppiä: kärki sijaitsi joko keskellä tai toisella kupeella ja oli joko tasainen tai suippo. Suippo- ja keskikärkiset tanokkaat olivat ominaisia suurimmalle osalle maata [92] (Tl. XXIV,2); samoin tasa- ja keski kärkiset (Tl. XXIV,7) [93]. Tanokkaita, joissa terävä kärki oli toisella kupeella, lienee etupäässä pidetty Karjalassa, Savossa ja Uudellamaalla (Tl. XXIV,5) [94]. Tasakärkiset samaa tyyppiä olivat harvinaisia (Tl. XXIV,6) [95]. Virsuun ja konttitanokkaaseen pantiin jalka tavallisimmin paljaana [96]. Vain säärissä pidettiin kalsut [97].

Samoinkuin matala nahka- kasvoi matala tuohikenkäkin ruojulliseksi. Kirvulaisissa *tuohitohveleissa*, Tl. XXIV,9, oli rinnassa halkein. Kun varret pitenivät, pantiin halkein kiinni nauhalla, joka pujotettiin kummallekin puolen tehtyihin nahkasilmukkoihin. Kirvulaisissa tuohipieksuissa, Tl. XXIV,8, olivat pohjat nahkaiset. Samantapaisia nauhattomia pieksuja tehtiin Rautjärvellä ja Ruokolahdellakin.

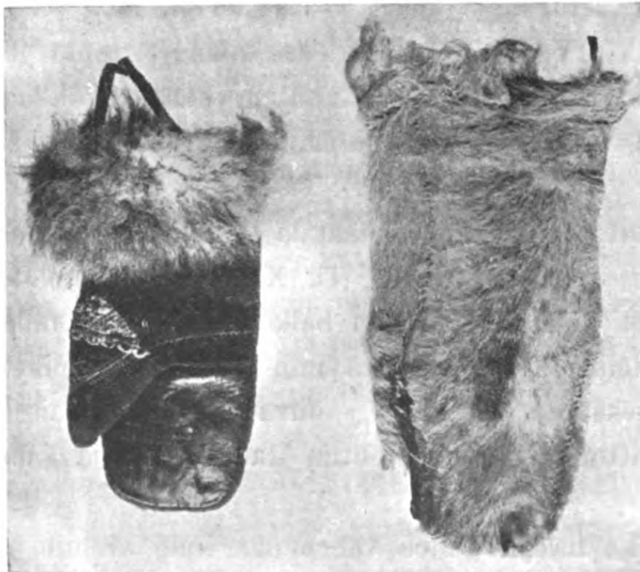
Tuohisaappaita käytettiin paljoa vähemmän kuin virsuja ja konttitanokkaita. Kuitenkin tehtiin niitä suuressa osassa maata [98].

17. Käsineet.

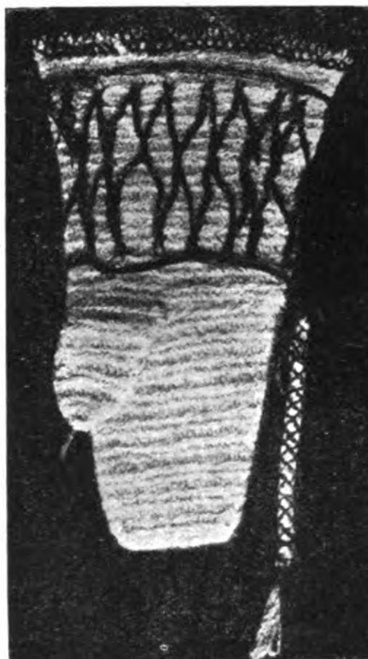
Samoinkuin jalkineet ovat käsineetkin sekä aineen että tekotavan puolesta kovin vaihtelevia. Viisi päälajia erotetaan: rukkaset, kintaat, jouhikkaat, lapaset ja sormikkaat. Viimemainitut eroavat ensimainituista ennenkaikkea siinä, että kutakin sormea varten on erityinen sija.

Rukkaset olivat aina nahkaisia: karvaisia tai karvattomia. Karvarukkasissakin olivat kämmen ja peukalon sisäpuoli karvatonta nahkaa. Niin kauan kuin karhuja ja susia oli viljemmalti, oli varsin tavallista, että rukkaset tehtiin niiden koipinahasta[1], mikä joskus tuppenaan nyljettynä tähän tarkoitukseen käytettiin[2]. Sudennahkaisten rukkasien teriin jätettiin vä-

Kuvat 299, 300. Rukkasia.
Kaukola, A. 4363 Kitee. A. 1575.

listä yksi tai useampia kynsiäkin (kuva 300). Kaulukseksi pantiin joskus suden häntä. Harvemmin tehtiin rukkasia metsäsian- tai koirannahasta[3].

Kuva 301. Kinnas. Jääski.
A. 3815.

Karvattomat rukkaset, joita jo 1600-luvulla mainitaan[4], tehtiin parkitusta nahasta. Usein ne jollakin yksinkertaisella tavalla koristeltiinkin: suut tehtiin hammaslaitaiset, niiden läpi pujotettiin punainen nahkahihna tai pantiin ompeleisiin sahalaitainen nahkakaista. Sisässä pidettiin tavallisesti kylmällä säällä villaiset lapaiset.

Erikoisena lajina rukkasia ovat mainittavat Kaukolan *naisenrukkaset*, jotka olivat tummansinisellä veralla ja punaisella nahalla päällystettyjä sekä ompelulla kuvitettuja. Väliin oli niiden suut sudenhännällä reunustettu (kuva 299). Niitä sanottiin myöskin niiden käytännön mukaan *kirkkorukkasiksi*. Samantapaisia käsineitä, joiden peukalot eivät kuitenkaan olleet nahalla päällystettyjä, pidettiin Parikkalassakin

Kuva 302. Kinnas. Koivisto.
A. 7885.

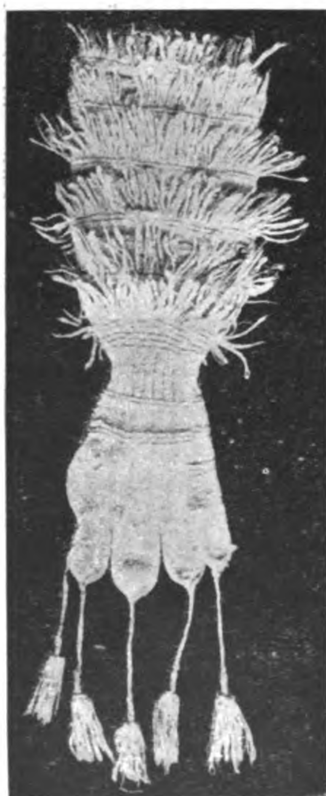
Langasta tehtiin neulalla k i n t a i t a ja vartailla lapasia. Edelliset olivat vanhempi muoto, jos saa päättää siitä, että ne meillä nyttemmin ovat jo tyyten poishävinneet. Samaan suuntaan puhuu se seikka, että ne syrjäniläisalueeltakin ovat häviämässä ja osittain hävinneetkin.

Kintaat[5] olivat kahta päätyyppiä: leveä- (kuva 301) ja kapeasuisia (kuva 302). Edelliset muistuttivat suuresti länsimailla 1600-luvun sotaisella alkupuoliskolla

Kuva 303. Tumppi. Kuru. A. 4685

käytettyjä rukkasia. Käsivarsia peittävät osat tavallisesti suupuoleltaan kuvitettiin punaisilla, sinisillä ja keltaisilla langoilla. Ne olivat ainakin viimeksi ominaisia Etelä-Karjalalle [6] ja — kuten näyttää — Etelä-Savollekin [7]. 1800:n tienoilla lienee niitä pidetty Orimattilassa asti päättäen eräästä tiedosta, että sikäläiset käsineet siihen aikaan olivat valkoisia ja pitkiä »neulakintaita», joiden suut olivat »kirjavat». Knaapilan muistiinpanojen mukaan olivat Iitin miesten kintaat 1700-luvun lopulla »neulalla ja koukulla ja osittain vartailla kudottuja ryssänhanskan muotoisia neulakintaita». Kintaita käytettiin viimeksi paitsi Etelä-Karjalassa myöskin sen rajaseuduissa ja Hämeessä [8]. Ne olivat ylipäiten valkoiset, mutta tehtiin paikotellen punakirjaiset ja ripsusuiset [9]; vihreitäkin oli [10]. Korpilahdella ne olivat 1850-luvulla yleisiä, mutta jäivät sitten pois. Jääsken kihlakunnassa tehtiin niitä vielä 1870-luvulla. Ainakin eräissä Etelä-Karjalan pitäjissä annettiin vielä muutama vuosikymmen sitten papille kintaat vihkimäpalkaksi. Tämä tapa, joka vielä elää eräillä syrjääniläisalueilla, oli aikoinaan levinnyt m. m. slaavien keskuudessa [11].

Kuva 304. Sormikas. Antrea. 114.

Kintaiden tekotapaa olivat *jouhikkaatkin*, joille aines antoi nimensä ja joita käytettiin miltei yksinomaan nuotanvedossa, koska ne eivät imeneet vettä itseensä, vaan pysyivät verrattain kuivina. Paikotellen niitä siksi sanottiinkin *nuottamiehen kintaiksi* [12] tai *nuottakintaiksi* [13]. Kansallismuseon kokoelmissa on niitä Karjalasta, Savosta ja Hämeestä [14].

L a p a s e t[15] valmistettiin vartailla. Tekotapansa puolesta ne olivat vikkelittömiä tai vikkeleillä varustettuja. Näitä neulottiin tavallisimmin suihin, mutta joskus koko pituudellekin, missä tapauksessa ne saattoivat olla m. m. kauniita köysivikkelejä. Hylkeenpyytäjät käyttivät aitovalkeita lapasia[16], mutta tavallisimmin ne olivat valkopohjaisia, punaisilla, sinisillä tai mustilla kuoseilla koristettuja (kuva 303). Paikotellen pidettiin harmaapohjaisia[17] tai punaisen ja vihreän kirjavia[18]. Talvella käyttivät miehet lapasia rukkasiensa sisässä. Vanttuita (»vantar») mainitaan tuomiokijoissamme jo 1600-luvulla[19].

Sormikkaita pitivät etupäässä ylhäiset länsimailla jo 1000-

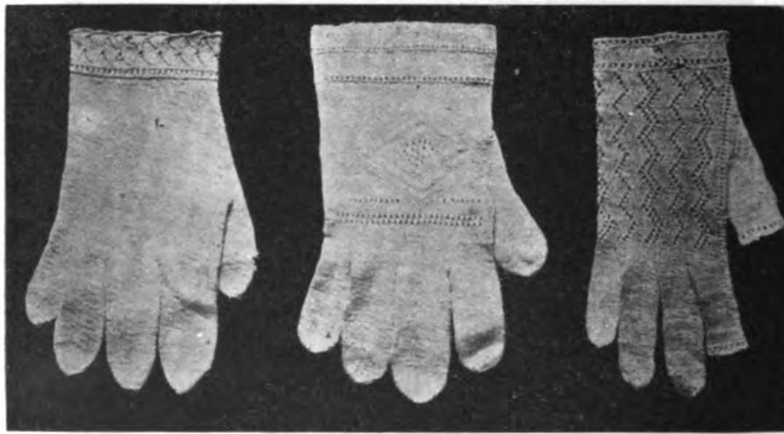

Kuvat 305, 306. Sormikkaita. Hämeenkyrö, Hattula. A. 2677. A. 5516.

luvulta lähtien. Uudenajan alusta ne levisivät porvarillisiinkin piireihin. 1600-luvun sotaisella alkupuoliskolla ne muodostuivat pitkä- ja leveävartisiksi. Naisten hanskat ulottuivat tämän vuosisadan loppupuolella käsivarren puoliväliin, mutta kasvoivat sitten siitäkin pitemmiksi, kyynäspäähän asti. Tällaisina ne pysyivät muodissa aina v:teen 1812, mutta hävisivät sitten uudistetun klassillisuuden aikana. Jälkeen vuoden 1830 olivat ne jälleen lyhyitä. Ainakin 1500- ja 1600-luvulla olivat naisten nahkaiset hansikkaat usein ompeluksilla kirjatut.

Päättäen sormikkaiden levenemisestä kautta koko maan käytettiin niitä Suomessakin viimeistään jo aikaisin 1700-luvulla.

Aineksensa puolesta ne jakautuivat lankaisiin, rihmaisiin ja nahkaisiin. Vanhanmallisia, pitkiä lankaisia sormikkaita käytettiin viimeksi Etelä-Karjalassa. Kirkkomatkoilla talvisin ne olivat säännöllisesti valkeita, poikittais- ja pitkittäisvikkeleillä koristettuja. Vikkeleistä riippuivat ripsut ja sormien päistä palmikoiduissa nauhoissa tupsut eli *töpyt* muka osoitteeksi, ettei käsillä nyt ollut tarvis työhön ryhtyä (kuva 304) [20]. Valkjärvellä ne jäivät jo ennen 1870-lukua muodista pois. Kuolemajärvellä ja Koivistolla ne olivat paljoa lyhempiä ja varsiltaan kuosikkaita. Lännempänä, jossa lankasormikkaat yleensä olivat pieniä, vaihteli väri melkoisesti. Paikotellen tehtiin suut halkinaiset [21], paikotellen alaskään-

Kuvat 307—309. Sormikkaita.
Hiitola, A. 4840. Vehkalahti, A. 6311. Sortavala, A. 1057.

netyt [22]. Vehkalahdella olivat tämän tyyppiset sormikkaat 1840-uvulla käytännössä.

Rihmasormikkaat [23], joita niinikään etupäässä kirkkomatkoilla tai juhlallisemmissa tilaisuuksissa, kuten häissä ja hautajaisissa pidettiin, olivat joko valkeita, vartailla neulottuja tai värillisiä, koukulla valmistettuja. Edellisen lajin sileitä sormikkaita, joissa jo väliin oli vikkeleitä suissa [24], käytettiin miltei kautta koko maan [25]. Tavallis mpia olivat kuitenkin reikäkoristeiset, joista sellaisia, missä vikkeleitä oli joko suissa [26] ta koko pituudella [27], pidettiin suurimmassa arvossa (kuvat 306, 308, 309). Hämäläisalueella tehtiin kauniita köysivikkeleitä (kuva 305) [28] ja Uudellamaalla korkoneu-

louksiakin [29], joista sukissakin tavattava neljännesympyräaihe (kuva 307) mainittakoon. Vikkelittömien [30] reikäkirjaisten sormikkaiden varsilla oli Äyräpäässä ruskeita koristeita. Harvoin oli suissa ripsuja [31].

Kuva 310. Sormikas. Ikaalinen. A. 2669

Verkkomaisia sormikkaita käytettiin paraastaan Etelä-Pohjanmaan ruotsinkielisissä pitäjissä ja Pohjois-Satakunnassa [32]. Ne olivat miltei aina kirjatut, väriltään tavallisesti ruskeat, harvemmin siniset. Joskus koristettiin suut röpsyillä (kuva 310).

Kuvat 311, 312. Sormikkaita. Pohjanmaa? Hausjärvi. A. 8073. A. 4160.

Tässä yhteydessä ovat erikseen mainittavat n. s. puolisormikkaat [33], joitten sormista oli jäljellä joko vain puolet kaikista tai puolet peukalosta. Jälkimäistä tyyppiä olivat yleensä vanhanaikaiset, suurimmassa osassa maata käytetyt puolisormikkaat [34]. Jotkut Kansallismuseon kokoelmissa säilytetyt ulottuivat kyynärpäähän asti (otsikkokuva) [35]. Sellaisia käytettiin esim. Iitissä 1700-luvun lopulla eli samaan aikaan kuin vielä länsimaillakin. Jääskessä ne olivat hävinneet pois jo 1852. Ainakin Vehkalahdella pidettiin lyhyitäkin tämän tyypin sormikkaita, joita — päättäen nimestä *morsiusrannikkahat* — häissäkin käytettiin. Harvinaisia olivat käsineet, joiden kaikki sormet olivat puolitiestä poikki [36]. Kirkkosormikkaissa olivat väliin oikean käden peukalo ja etusormi poikkinaiset, jotta virsikirjan lehdet paremmin saataisiin käännetyksi (kuva 309) [37].

Nahkaisiakin sormikkaita näyttävät naiset ennen pitäneen maan länsiosissa ja Pohjanmaalla. Ne tehtiin tavallisimmin keltaisesta

tai mustasta säämyskästä ja olivat joko täydellisiä[38] tai puolisormikkaita[39]. Useimmiten niiden selkäpuoli kirjattiin silkkiompeluksilla (kuvat 311, 312). Tämä seikka samoinkuin eräiden pitkät varret osoittaa niiden palautuvan vanhoihin länsimaisiin muotoihin. Ruotsin puolella pitivät talonpoikaisnaiset samantapaisia vielä 1800-luvulla[40].

Käsineiden yhteydessä ovat mainittavat vielä k a l v o s e t[41] eli villalangasta vartailla tai kokalla tehdyt ranteiden suojimet. Samoinkuin sukat ja sormikkaat olivat nekin usein valkopohjaiset ja puna- tai sinikirjaiset. Mutta muunkin värisiä käytettiin paljon. Maalahden pitäjässä Etelä-Pohjanmaalla pitivät niitä jo 1770-luvulla niin nuoret miehet kuin naisetkin »lämpimän ja jonkinmoisen koristelemishalun takia». I. R. Aspelinin mukaan kuuluivat ne samassa pitäjässä saman vuosisadan lopulla sulhaspukuun. Vielä 1800-luvulla näyttää niitä pääasillisesti käytetyn Pohjanmaalla ja Hämeessä[42].

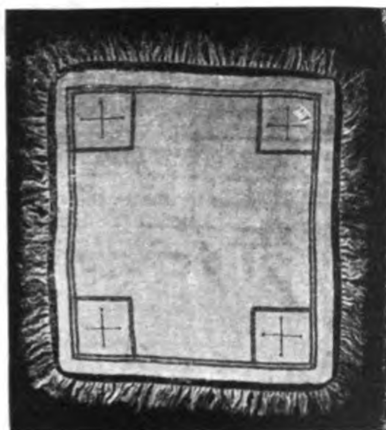

Kuva 313. Truškuuspaikkan. Suistamo. A. 7850.

18. Nästyykki.

Erittäinkin kirkkomatkoilla käyttivät miehet ja naiset hien pyyhkimenä pientä nenäliinan kokoista liinaa. Miehet pitivät sitä hatussaan, mutta naiset hameen kauluksen alla tai virsikirjan ympärillä. Etelä-Karjalassa[1] se oli joko pitsillä koristettu eli *nyytinki-* tai ripsureunainen eli *röppynästyykki* (kuva 314). Usein se sitäpaitsi ompeluksella ja revinnäiselläkin kirjattiin.

Kuva 314. Röppynästyykki. Pyhäjärvi. A. 466.

Kuva 315. Nestuukki. Vehkalahti. A. 5283.

Kirjaukset olivat yleensä geometrisiä, harvemmin kasviaiheisia (kuvat 313, 315).

Nästyykkejä käytettiin vielä muutama vuosikymmen sitten Etelä-Karajalassa. Että muuallakin Suomessa samanmallisia ompelukirjaisia liinoja ennen tehtiin, osoittaa eräs vanha Laukaalta talteensaatu kappale. Niitä jaettiin Etelä-Karjalassa tavallisesti muun tavaran kanssa lahjoina häissä. Kuvan 315 näyttämä *nestuukki* oli ominainen Vehkalahden sulhasille 1850-luvulla.

Edellä jo tutustuimme siihen ajatukseen, että näillä nästyykeillä, joita ei käytetty niistiminä, olisi ennen peitetty kasvojen alaosa eli nenänseutu ja että nimi olisi siitä johtunut (ks. s. 144). Reinholmin mukaan sanottiin nästyykkejä äyrämöisalueella myös *käsiliinoiksi*, mikä saattaa arvelemaan, että niiden tapaisia pyyhkeitä olisi aikoinaan kannettu käsivarrella samaan tapaan kuin *ärm-* eli *armklädea*, jota Ruotsin kansannaiset Vingåkerissa pitivät vielä 1670 ja Morassa 1733 [2]. Tämä puin mainitaan meilläkin 1600-luvulla pukuluetteloissa [3]. Maassamme on viimeinen muisto siitä Munsalan tyttöjen n. 80 vuotta sitten oikeassa käsivarressa kantama nenä- tai karttuuniliina, minkä päällä oli kapeampi punainen, sininen tai vihreä silkkinauha (Tl. V,5). Tällaista koristetta pidettiin vain silloin, kun mentiin toiseen kylään tanssijaisiin tai häihin. Kantajat tahtoivat niillä nimenomaan osoittaa olevansa vieraskyläläisiä (»utbys»). Suistamon nuodemiehillä eli truškilla oli tapana sitoa rinnalleen n. s. *truškuusvaate* eli *truškuuspaikkan*, jonka morsian paidan kanssa heille antoi (kuva 316).

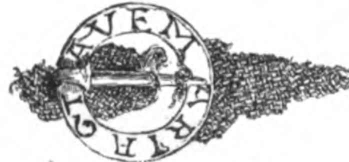

Kuva 316 Truška. Suistamo.
Toivo Salervon piirros.

19. Rintasoljet.

Miesten paidan sepalas suljettiin vielä 1800-luvun alulla suuressa osassa maata rengasmaisella rintasoljella. Naisten paidoista tämä korukappale hävisi Hämeessä ja maan länsiosissa jo 1700-luvulla, mutta pysyi Keski- ja Etelä-Karjalassa muodissa yhtä kauan kuin kansanomaiset puvutkin. Naisten rintasolki oli miesten solkea paljoa suurempi. Aivan pienillä rintasoljilla suljettiin paikotellen Etelä-Karjalassa vain naisten kostulit.

Kuva 317. Solki.

Renkaan muotoista pikku solkea käyttivät miehet jo myöhimmällä rautakaudella niin Länsi-Suomessa kuin Etelä-Savossa ja Karjalassakin. Eräässä Kaukolan Kekomäen löydössä on kirjoitus »Ave Maria» (kuva 317); sellaisia oli myös Länsi-Suomessa ja Ruotsissa keskiajalla. Kehä oli alkuaan niin kapea, että paljin saatettiin kiinnittää siihen kuin napaan. Tyyppi pysyi, kuten otsikkokuvat osoittavat, aina viimeisiin asti käytännössä. Säilyipä paikotellen muutoinkin myöhimmän rautakauden muotoja: palautuuhan esim. eräiden vielä tuonnoin Kaukolassa käytettyjen solkien kierreornamentti silloisiin kierteisiin solkiin (vrt. kuvia 318 ja 320). Kuvan 321 näyttämä samoin koristettu tinasolki on maalöytö Hiitolan pitäjän Hiitolan kylästä.

Keskiajalta lienee kasviaiheinen solki, kuva 322, joka on maalöytö Vähästäkyröstä.

Alkeellisen rengassoljen kehitys kävi ennenkaikkea siihen

Kuva 318. Miehen paidansolki. Räisälä Hovinsaaren kalmisto.

Kuva 319. Rintasolki. Kuurinmaa.

Kuva 320. Miehen paidansolki. Kaukola.

suuntaan, että kehä leveni. Paljinta ei enää voitu kiinnittää kehän ympärille, vaan tehtiin tämän sisäsyrjän viereen sitä varten aukko (kuvat 321, 323). Eräät myöhimmän rautakauden ornamentit kuten nyplät, polvijuovat ja poikkiurut (kts. otsikkokuvia) säilyivät 1800-luvulle asti, jolloin kuoppakoristeisia tehtiin vielä Rautjärveltä ja Kurkijoelta Sakkolaan asti. Myöskin otsik-

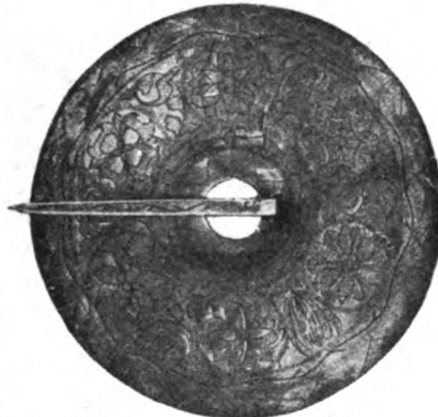

Rintasolkia.

Kuva 321. Hiitola. 2999. 50. Kuva 322. Vähäkyrö 2877, 25. Kuva 323. Punkalaidun. A. 7908.

kokuvan toinen solki näyttää olleen verrattain tavallinen Sakkolan tienoilla. Yksinkertaiset, noin 4 1/2:n sm. läpimittaiset soljet olivat miltei ainoita laatuaan Pohjois-Karjalassa (vrt. kuvaan 341). Pukama-aihekin, jota käytettiin miltei yksinomaan Länsi-Suomessa ja Hämeessä, tuli jo aikaisin muotiin. Punkalaitumen ja Säkylän tienoille ominainen muoto, jossa ulkosyrjä on joko ulos- tai sisään-

päin kaartunut, nähdään kuvasta 323. Sama muoto, joka on tavattu Jyväskylän tienoilla asti, esiintyi Kuurinmaalla eräästä rahojakin sisältävästä löydöstä päättäen jo 1200- tai 1300-luvulla (kuva 319) [1]. Samassa maakunnassa Bausken tienoilla, löydettiin solki, kuva 324, yhdessä-ajanjaksolle 1650—1697 kuuluvien rahojen kanssa [2]. Koristeaiheiltaan se on samanlainen kuin vielä käytetyt virolaisnaisten rintasoljet. Eräänlaisia leveäkehäisiä paidan sepaluksessa pidettyjä paljinsolkia oli muromalaisalueella Gorodcovin mukaan jo ajanjaksolla 600—1000 j. Kr. (kuva 126).

Kuva 324. Rintasolki.
Kuurinmaa.

Jo myöhimmällä rautakaudellamme pantiin naisen paidan sepalus kiinni isolla pyöreällä kupurasoljella, jonka kohosyrjä säännöllisesti oli köysikoristeinen. Alkuaan olivat tällaiset soljet riipushelyjä,

Myöhemmän rautakauden solkia.

Kuva 325. Räisälä. Kuva 326. Kaukola. Kuva 327. Mikkelin p.

mitä seikkaa monien syrjään kiinnitetyt silmukat vieläkin todistavat [3]. Vertaamalla niitä myöhemmän ajan leveisiin kehäsolkiin havaitaan näiden olevan niiden välittömiä seuraajia: muutos aikaansaatiin pääasiassa sillä, että myöhemmän rautakauden solkeen tehtiin keskeen reikä, jonka kupeeseen paljin kiinnitettiin.

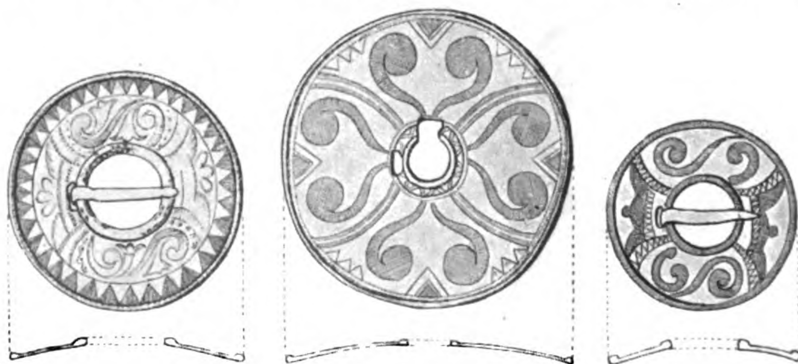
Malli tällaiseen menettelyyn saatiin Suomenlahden eteläpuolelta, missä — kuten juuri näimme — leveäkehäinen paljinsolki oli syntynyt jo myöhemmällä rautakaudella, jolloin meillä tämä muoto vielä oli tuntematon [4].

Naisten rintasolkia.

Kuva 328. Pyhäjärvi V.l. A. 484. — Kuva 329. Kaukola. A. 7228. — Kuva 330. Kirvu. A. 3897.

Että kehitys tosiaan näin tapahtui, osoittaa m. m. ornamentiikka: molemmissa solkityypeissä tavataan kolmiosainen lehtimuoto (kuvat 326, 327, 328, 331) ja herttakiemura (kuvat 325, 332). Lisäksi tulee, että leveissä kehäsoljissa esiintyy myös Karjalan myöhemmälle rautakaudelle ominainen akantusorna-

Naisten rintasolkia.

Kuva 331. Hiitola. A. 3508. — Kuva 332. Ruokolahti. A. 3892. — Kuva 333. Räisälä. A. 6119.

mentti (kuva 354) [5], joka vielä täysin siromuotoisena nähdään soljissa, kuvat 328, 331, mitkä myöskin korkeiden uurteellisten syrjiensä puolesta edustavat vanhaa kantaa.

Kolmiosaislehden muunnokset muodostavat pitkän kehityssarjan kehäsolkien koristelussa. Lehden kummallekin puolelle il-

mestyy aluksi (kuva 331) siiven tapainen lisäke, jonka osaksi lehti itsekin sitten muodostuu; samalla yksinkertaistuvat akantuslehdet nuppupäisiksi kiemuroiksi (kuva 333)

Tyyppi oli yleinen äyrämöisalueella[1] sekä Raudun, Sakkolan, Pyhäjärven ja Räisälän pitäjissä.

Tyypistä, kuva 331 lähti toinenkin haarautuma: kolmiosaislehdestä jäi vain keskimäinen liuska jäljelle, joka kuvan 333 näyttämässä, niinikään juuri mainitulla alueella levinneessä muodossa kehittyi nuppupäiseksi. Tyypissä, joka levisi myöskin Jääsken ja Rannan kihlakuntiin, siipimäiset lisäkkeet muodostuivat kirvesmäisiksi (kuvat 330, 329). Vihdoin nämäkin, kuten eräs 1800-luvun puolivälissä tai sen jälkeen tehty solki osoittaa, kokonaan hävisivät pois.

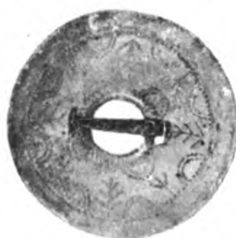

Naisten rintasolkia.
Kuvat 334—336. Nastola, Valkeala, Räisälä.
A. 2104, A. 5176

Solkityyppi, jossa siipimäisten lisäkkeiden kanssa yhteenkasvaneen kolmiosaisen lehden ohella tavataan oksaornamentti näyttää Räisälässä olleen verrattain tavallinen. Siinä ilmenee jo lännempänä käytettyjen solkien vaikutus.

Nastolasta, Loviisan tienoilta ja Valakealasta on Kansallismuseon kokoelmiin saatu talteen solkia, joita koristavat kaiverretut oksat (kuva 334) tai neli- tai viisi ehtiset kukat ja niihin liitty-

Naisten rintasolkia.

Kuva 337. Jaakkima 2389, 42.

Kuva 338. Äyräpää. A. 3611.

Kuva 339. Pyhäjärvi. A. 481.

Naisten rintasolkia.

Kuva 340. Pyhäjärvi. A 490.

Kuva 341. Savo. A. 4102.

Kuva 342. Heinolan p. A. 8036.

Naisten rintasolkia.

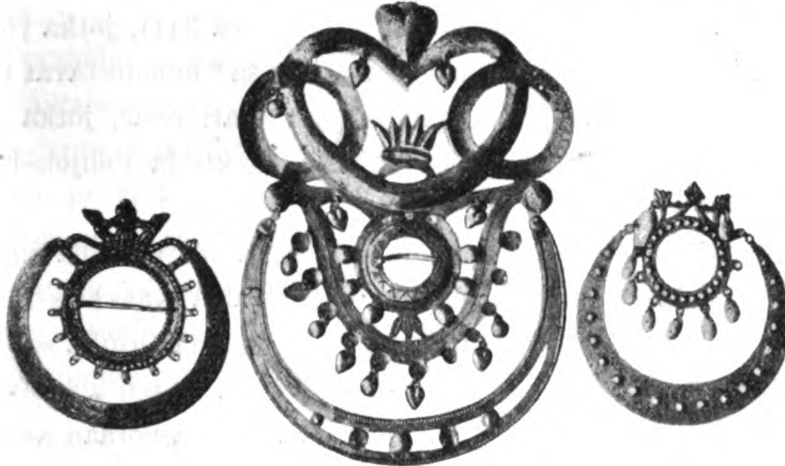
Kuva 343. Kurkijoki. A. 6124.

Kuva 344. Tornio. A. 4319.

Kuva 345. Loviisa. A. 8342.

vät lehdet (kuva 335). Näiden solkien poikkileikkaus on säännöllisesti sama kuin Hämeessä ja Satakunnassa: ulkosyrjä kääntyy äkisti joko vaakasuoraksi tai ylöskinpäin; väliin taipuu reijän syrjä alaspäin. Saimaan etelärannalle [6] ja aina Räisälään ja

Sakkolaan asti levisi solkimuoto, kuva 336, jossa niinikään on oksa-aihe, mutta joka muutoin reunoiltaan on eteläkarjalaista mallia. Yksinkertaisempana esiintyy sama oksa-aihe Sortavalan pitäjässä, Kurkijoen kihlakunnassa, Hiitolassa ja Pyhäjärvellä (kuva

Naisten rintasolkia.

Kuva 346. Alahärmä. 1976. — Kuva 347. Alahärmä. A. 3173. — Kuva 348. Laihia. A. 7711.

337). Karjalan kannaksella kehitettiin sitä itsenäisestikin. Pyhäjärvellä esim. syntyi muoto, kuva 340, ja Äyräpäässä ja Kuolemanjärvellä levisivät soljet tyyppiä, kuva 338. Eteläisim-

Naisteu rintasolkia.

Kuva 349. Jurva. A. 7710. — Kuva 350. Jurva. — Kuva 351. Ylistaro. 2394, 104.

mässä Karjalassa [7] koristettiin etupäässä tinasolkia kehän ulkosyrjästä kasvavilla oksa-aiheilla (kuva 339). Kurkijoen kihlakunnassakin sekä Hiitolassa syntyi omaperäinen, mutta taiteellisessa suhteessa varsin ala-arvoinen lehti- ja kukkakoristelu, jolle soljen

reijästä versovat lehdekkäät oksat ja koukerot olivat ominaisia (kuva 343).

Samoinkuin pikku- tavataan suuremmissakin soljissa polvi- ja kaariviivakoristeita. Edellisiä nähdään erittäinkin Keski-Karjalan, mutta myös Etelä-Savon soljissa [8] (kuva 341), jotka yleensä ovat suurireikäisiä. Eteläisimmässä Karjalassa [9] muodostavat polviviivat tähden kuvan reijän ympärille. Kaariviivat, jotka niinikään liittyvät tähdeksi, ovat ominaisia Keski- ja Pohjois-Karjalan [10] soljille.

Soljen reikää ympäröi useinkin aaltoviiva sillä suurella alueella, joka Keski- ja Pohjois-Karjalasta ulottuu aina Kaakkois-Hämeeseen ja itäiselle Uudellemaalle asti [11]. Viimemainituilla seuduilla oli ulkoreuna, kuten ainakin näillä mailla, vaakasuoraan asentoon taipunut (kuva 342).

Solkia.

Kuva 352. Jaakkima. A. 4461. — Kuva 353. Räisälä. A. 707.

Helyillä alettiin Pohjanmaalla nähtävästi jo 1700-luvulla koristella solkiakin. Levenemisestä päättäen tuli muoti Suomeen Ruotsista, jossa siitä on esimerkkejä jo keskiajalta [12] ja jossa se vallitsi useimmissa maakunnissa — Skånesta aina Pohjanlahden rantamille asti [13]. Puhdasta ruotsalaista tyyliä ovatkin torniolaisen soljen, kuva 344, maljamaiset helyt. Erimallisilla, joskus kruunua muistuttavilla sakaroilla ja ympärinsä puolanlehden muotoisilla helyillä koristettuja solkia, joista riippui puolikuun muotoinen kaari, käytettiin jo 1700-luvulla Vaasan läänin eteläosissa (kuvat 346—351) [14]. Merkillistä on, ettei tätä muotoa, vaikka se tavataan Ruotsissa Helsinglandissa [15], ole saatu talteen ruotsalaisista rannikkopitäjistä.

Virolaisia ovat latteat, viisilehtisillä kukilla koristetut soljet, kuva 345, jollaisia Kansallismuseoon on saatu Suomenlahden rannikolta: Koivistolta ja Loviisasta.

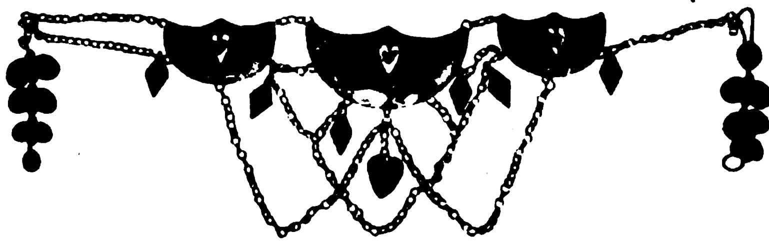
Mitenkä vanhaa alkuperää Itä-Suomessa kostulin kiinnipanoon käytetyt herttamaiset soljet (kuvat 352, 353) maassamme ovat,

ei vastaiseksi voitane sanoa. Muoto, joka on sekä Ruotsin että Itämerenmaakuntain ruotsalaisten keskuudessa levinnyt ja jo aikaisin käytetty [16], lienee Ruotsalaisten meillä kotiuttama. Kansallismuseon kokoelmiin on sitä saatu Etelä- ja Keski-Karjalasta sekä Uudeltamaalta.

Tyrväältä mainitaan rintasolkia jo ajanjaksolta 1697—1738. Vielä aikaisemmin eli 1670 ne esiintyvät eräässä tuomiokirjassa Leppävirran käräjiltä [17]. Koristeaiheista päättäen alettiin niitä käyttää jo keski- ja uudenajan rajamailla. Isoja ja koristettuja solkia sanottiin paikotellen Etelä-Karjalassa *rekkosoljiksi.* Jo 1800-luvun alussa ne olivat Kirvussa ainakin 3 sormea leveitä. Tavallisimmin antoivat niitä sulhaset kihlalahjoiksi morsiamilleen, jotka sitten vaimoina hääpäivästä lähtien niitä kantoivat rinnassaan.

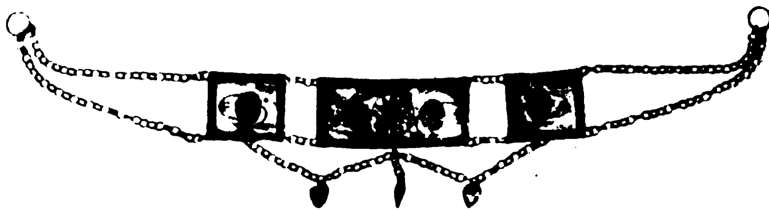

Kuva 354. Mikkeli, Tuukkala.

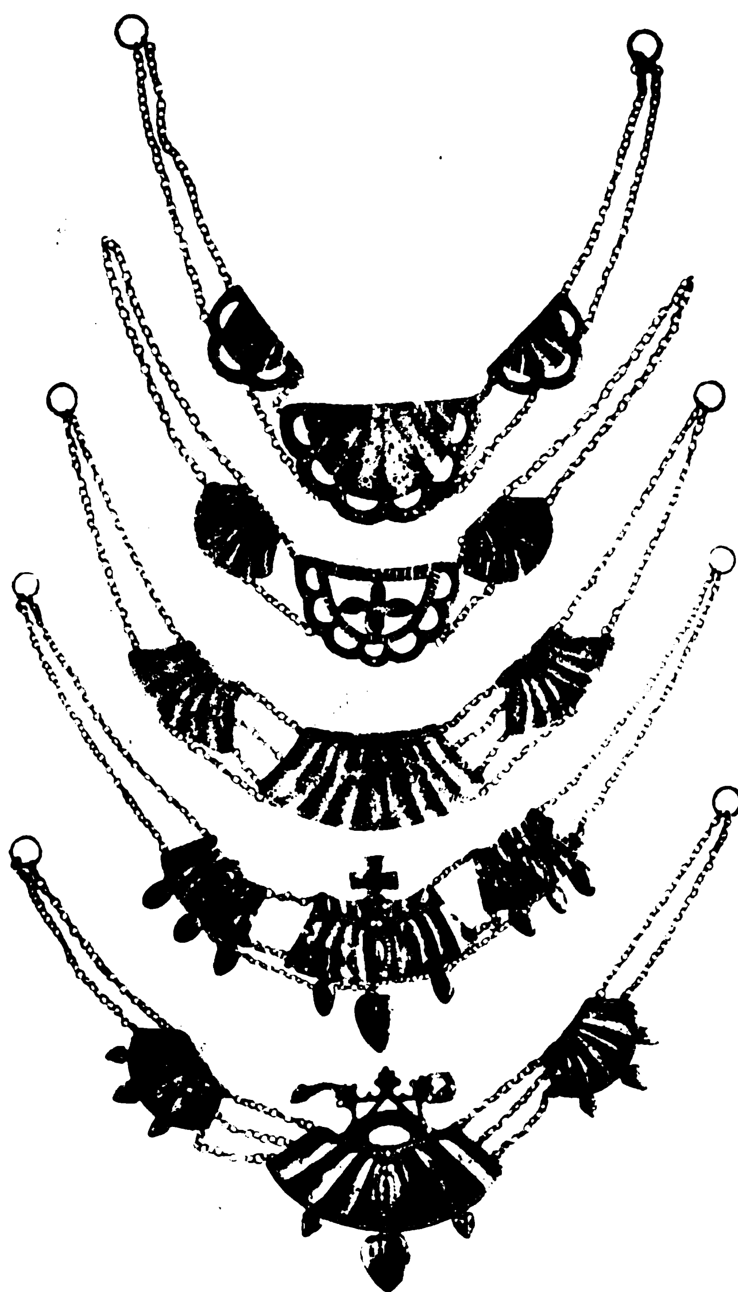
20. Käädyt ja helmet.

Kaulakoristeet ovat tietenkin suomalaisillakin naisilla ikivanhoja. Myöhemmällä rautakaudella ne m. m. olivat ketjuja, joissa riippui rahoja tai risti. Viimemainittu, hopeasta tehty, mainitaan varastetun tavaran luettelossa Kuopion kesäkäräjiltä 1647 [1]. Kangasniemen naiset käyttivät »renkailla ja riipuksilla varustettuja kauniita kaulanauhoja» 1790, ja Holmbomin mukaan oli Limingan rikkailla naisilla 1802 hopeakäätyjä, joista riippui koristeita. Mahdollista on, että viimemainitut jo olivat tässä kuvattujen 1800-luvulle kuuluvien kaulakoristeiden tapaisia.

Kuva 355. Rintakoriste. Ikaalinen.

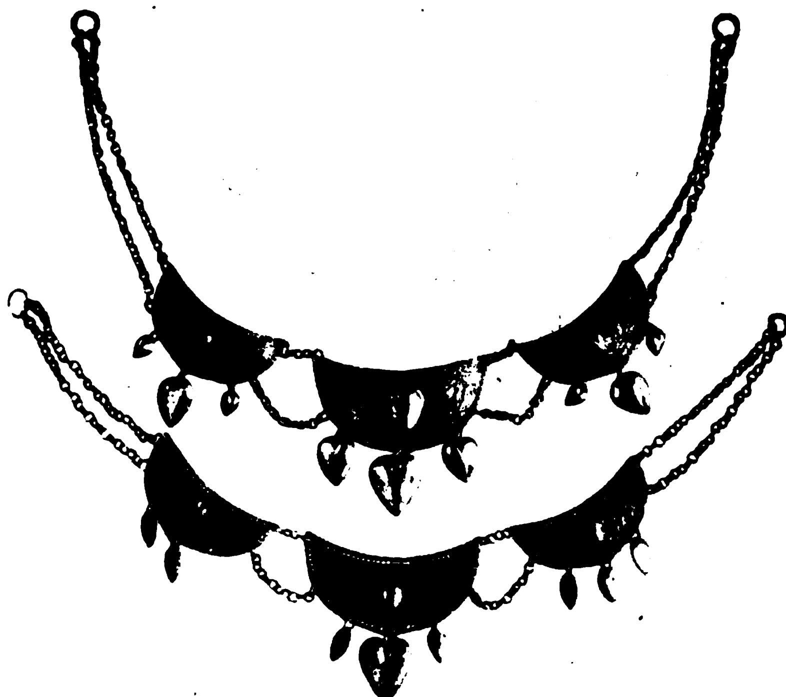
Useimmat näistä tehtiin Vaasassa, Loviisassa ja Helsingissä. Valmistuspaikoistaan ne miltei yksinomaan levisivät suomenkielisiin pitäjiin, mikä nähtävästi viittaa siihen, että ne alkuaankin olivat suomalaiselle asutukselle ominaisia. Talteensaaduista ketjuista lienevät vanhimpia ne, joissa ei ole mitään tekijänmerkkiä. Ne ovat samalla yksinkertaisimpia eli sellaisia, joissa kaksi tai kaikki levyt ovat nelikulmaisia. Jälkimäistä laatua on ikaaliselainen kaulakoriste, kuva 355, joissa ornamenttiaiheena

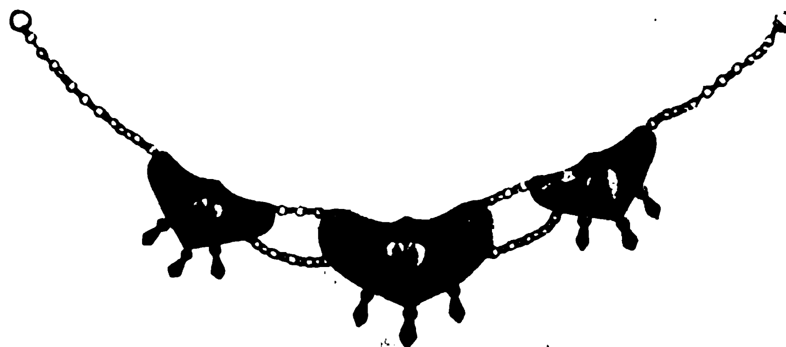
Kuva 356.[1] Rintakoristeita Vaasan tienoilta.

on tammenterho. Kuvan 359 näyttämässä satakuntalaisessa ketjussa, jonka valmistuspaikka on tuntematon, on keskimäinen levy herttamainen. Samanlaisia on tavattu Uudellamaallakin [2].

Vanhin tunnettu ketjujen tekijä Vaasassa oli A. G. Grenman ja vanhin tunnettu työ hänen kädestänsä kuvan 356 näyttämä toi-

Kuva 357. Rintakoristeita Vaasan tienoilta.

Kuva 358. Rintakoriste Vaasasta.

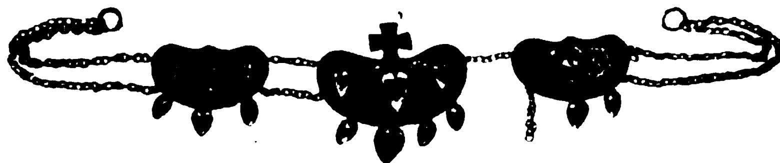
nen koriste, joka on valmistettu 1819. Hänen ketjunsa olivat siromuotoisia ja tyypiltään aivan erikoisia: useimmat poimuisia, jotkut läpikoristeisia. Useimmilla levyillä oli edelleen nelikulmion muoto: monissa oli herttamaisia riipuksia.

Vaasalaista työtä ovat myös ketjut, kuva 357, jotka ovat lähteneet Enoch Bäckströmin pajasta ajanjaksolla 1830—1862, ketju, kuva 358, joka on Carl Gestrinin käsialaa v:lta 1834, sekä ketju, kuva 360, jonka nimimerkki A. V. I. on valmistanut 1878.

Kuva 359. Rintakoriste Orihvedeltä.

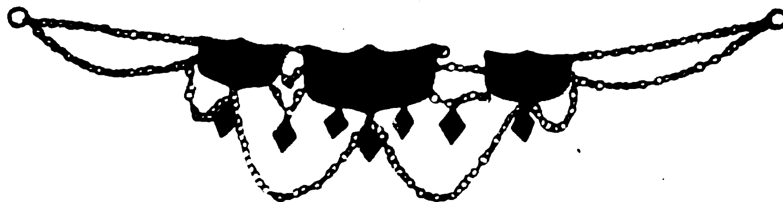
Kaikkien näiden ketjujen levyt on koristettu sydämen korkokuvilla, jotkut myös herttamaisilla tai muunlaisilla riipuksilla; pääerotus on levyissä itsessään, jotka Bäckströmillä ovat puolikuun muotoisia,

Kuva 360. Rintakoriste Vaasasta.

mutta muilla mainituilla mestareilla herttamaisiksi, jopa ristilläkin koristetuiksi muodostuneita.

Helsingin kultaseppien, nimimerkkien W. D:n, J. F:n (J. Fagerroosin) ja A. N:n töitä on Kansallismuseossa yksi kunkin. Ensi-

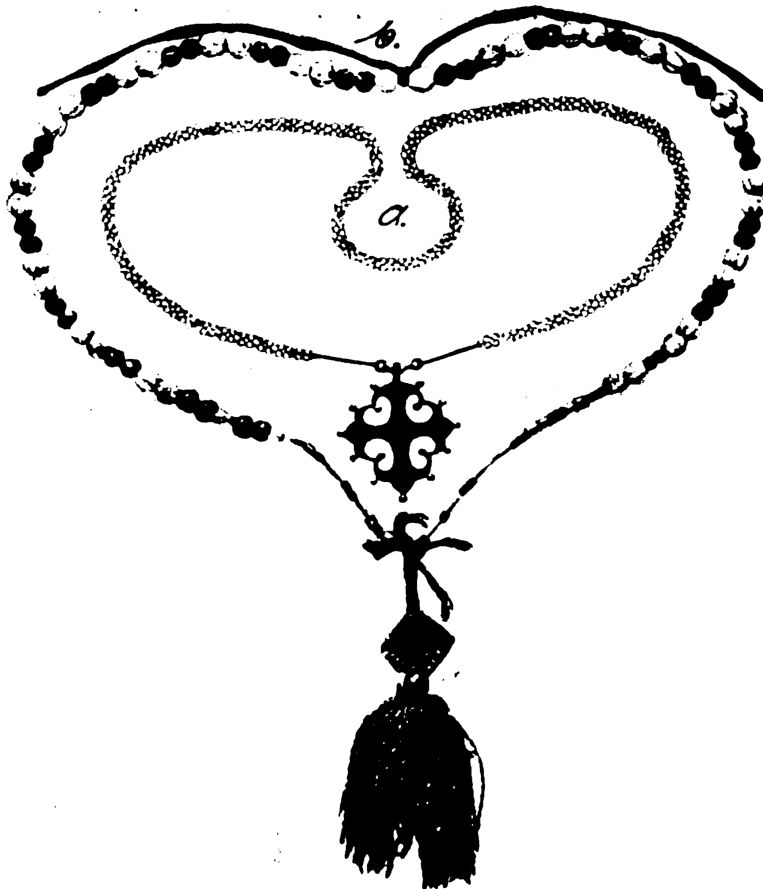

Kuva 361. Rintakoriste Loviisan tienoilta.

mainitun valmistama on vanhin Etelä-Suomesta tunnettu rintaketju, otsikkokuva, joka on Valkealasta talteensaatu ja v:n 1834 merkillä varustettu. Yleisen muotonsa ja koristeidensa puolesta se on huomattavasti viimeksi esitettyjen vaasalaisten kaltainen. Muiden mainittujen kultaseppien työt ovat paljoa nuorempia, vuo-

silta 1884 ja 1885. Kuten tämänaikaiset eteläsuomalaiset ketjut yleensä ovat nekin kivillä, s. o. värillisillä lasipaloilla koristettuja.

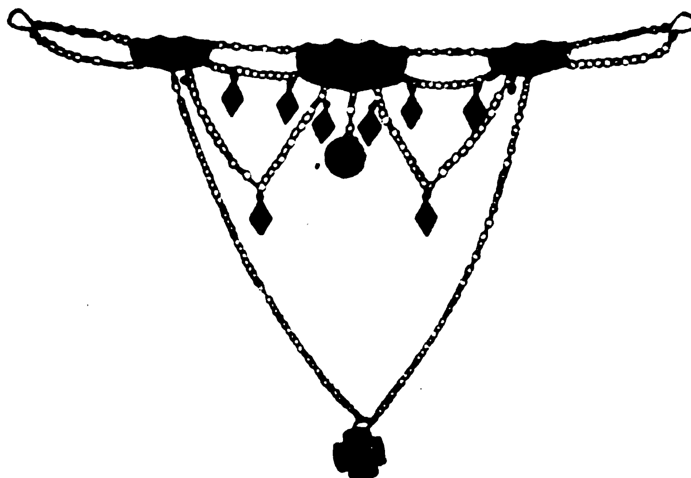
Loviisassakin työskenteli useita mestareita. Vanhimmat sikäläiset kokoelmiin joutuneet käädyt, jotka ovat hopeaseppä P. A:n käsialaa, ovat vuodelta 1860 (kuva 361). Lehti- ja kukkakoristeisilla levyillä on herttamainen ja helyillä vinoneliön muoto.

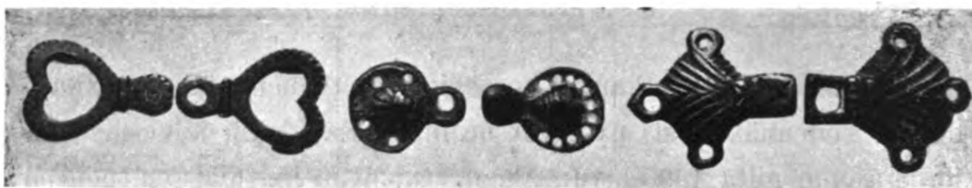
Kuva 362. a. Käädyt Raja-Karjalasta. b. Helmet Säkylästä.

Nastolasta saadut ketjut, joissa on F. Tianderin nimimerkki ja v:n 1868 leima, on jo koristettu värjätyllä lasilla tai lasin alle pannulla lakalla (kuva 363). Vielä rikkaammilla riipuksilla ja useammilla »kivillä» kaunistetut ovat eräät A. V. Finanderin v. 1875 valmistamat ketjut. Etelä-Pohjanmaan ruotsalaisille rannikkopitäjille olivat yksinkertaiset hopeaiset kaulakäädyt ominaisia (kuva 226).

Helmiä käytettiin kaulan koristeina jo myöhemmällä rautakaudella. Todennäköisesti pysyivät ne muodissa senkin jälkeen. Halinius sanoo niitä 1800-luvun alussa etupäässä harjulaisten tuoneen Kirvuun. Ne olivat 1800-luvulla parastaan lasisia ja väriltään hyvin vaihtelevia. Komeat, koruommeltuun kangaspalaseen päättyvät säkyläiset helmet nähdään kuvasta 362 b. Pohjanmaan ruotsalaisissa rannikkopitäjissä, eritoten Vöyrissä, pidettiin niitä monet rivit kaulassa ja rinnalla (kuva 226). Raja- ja Vienankarjalaisille olivat kuvan 362 a näyttämät hopeankarvaiset käädyt ominaisia.

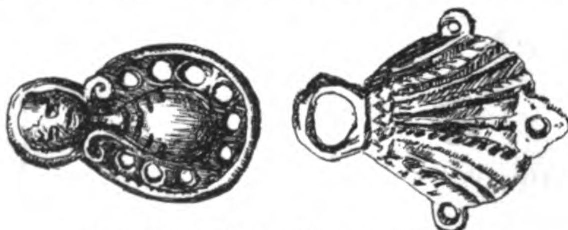

Kuva 363. Rintakoriste Nastolasta.

21. Hakaset, maljut ja napit.

Siteitä käytettiin vaatteissa paljon vielä 1700- ja Etelä-Karjalassa paikoin 1800-luvullakin. Paidoissa olivat muinoin — pakanuuden ajalta asti — soljet kiinnitysvälineitä. Semminkin röijyt varustettiin eritoten 1700-luvulla hakasilla, jotka Karjalan naisten viitoissa vielä 1800-luvulla olivat tavallisia. Niinkuin monet muut puvun metalliosat palautuivat karjalaishakasetkin (otsikkokuvat) myöhemmän rautakauden muotoihin: niinpä on pielisjärveläinen hakanen

Kuvat 364, 365. Hakasia Kamalta. Spicynin mukaan.

(viimeisenä otsikkokuvassa) varsin lähellä kamalaista muotoa, kuva 365, ja kaukolainen hakanen (toinen otsikkokuvassa), samoin kamalaista tyyppiä, kuva 364. Spicynin[1] mukaan ovat molemmat kamalaiset muodot 1300-luvulta. Päättäen siitä, ettei kumpikaan esiinny myöhemmän rautakauden suurissa löydöidsä, ne ovat Karjalaan tulleet vasta keski- ja Uudenajan rajamailla.

Vanhimmissa naisten liiveissä käytettiin kurenauhoja, jotka juoksivat joko erityisissä reikäliuskoissa tai tinaisissa maljuissa. Jälkimäisiä, jotka olivat somatekoisia ja samanmallisia kuin

Ruotsissa (kuva 139), mainitaan Savosta, kuten edellä jo huomasimme, 1600-luvulla.

Napit tulivat Hildebrandin mukaan [2] Ruotsissa ylimysten puvuissa muotiin keskiajalla. Meillä ne olivat kansanpuvuissa 1700-luvulla erittäinkin maan itä- ja keskiosassa vielä harvinaisia. Linnén mukaan ei Tornion puolen miehillä 1732 niitä vielä lainkaan ollut. Ylellisyyttä vastaan pidettyjen kirkonkokousten pöytäkirjoista v:lta 1793 käy selville, että nuori väki Porvoon tienoilla silloin oli alkanut, säätyhenkilöitä jäljitellen, käyttää nappeja vaatteissaan. Toisin paikoin kuten esim. Sipoossa, Nastolassa ja Sauvossa pitivät nuoret miehet samaan aikaan kullattuja nappeja, mitkä kuitenkin kiellettiin. Niinpä pidettiin Nastolan kokouksessa mainittuna vuonna »ylellisenä ja turhamaisena loisteliaisuutena kiinnittää vaatteisiin teräs-, messinki- ja tinanappeja, koska saman viran voivat samasta kankaasta tehdyt napit ja säämyskävyötkin toimittaa.»

Kuvat 366 ja 367. Kaksoisnappeja.
Koivisto, A. 3711. Kaukola, A. 3504.

Omituinen nappimuoto oli suora puu- tai nahasta kokoonkääritty tikku, jota keskeä kiinniripustettuna semminkin turkeissa käytettiin. Se oli varmaan kotoperäinen, erilaisiin tehtäviin jo aikaisemmin sovellettu väline; niinpä oli totuttu sitä esim. pienempää kalansaalista kotiin kantaessa käyttämään, vieläpä kalakoukkuna, n. s. launinakin pitämään. Köyhät ihmiset tekivät itselleen nappeja nahasta tai pikku eläinten, kuten esim. lampaiden, polvilumpioista. Vaskisepät valoivat niitä monen mallisia. Erikoisesti mainittakoot isot vaskiset kaksoisnapit, joilla Etelä-Karjalan miesten pöksynkaulus pantiin kiinni (kuvat 366, 367).

Samanlaisia on saatu talteen myös Puolangasta Pohjois-Pohjanmaalta, mikä seikka näyttäisi osoittavan niiden vanhempina aikoina olleen laajemmaltikin levinneitä. Hihansuissa pidettiin ennen — jo 1700-luvulla niillä seuduilla [3], missä Karjala, Uusmaa ja

Häme yhtyvät — pieniä tinaisia kaksipäisiä nappeja (kuva 370). Onpa yksi sellainen Kansallismuseon kokoelmiin saatu Hiitolastakin.

Nappeja, joiden silmukantoja soikean renkaan muotoinen hopea yhdistää, on kahta lajia: sellaisia joiden pää on puolipallo (kuva 368), ja sellaisia, joissa se on kourun lehden tapainen (kuva 369). Edellisiä, jotka usein olivat värillisillä lasipaloilla koristeltuja, pidettiin paidan kauluksessa, mistä syystä niitä Iitissä sanottiinkin *pailankaulussoljiksi*. Niitä on saatu talteen paitsi tästä pitäjästä vain Valkealasta, Liljendalista, Lapträskista ja Loviisasta. Samalle alueelle levinneitä olivat lehtipäiset, joita pidettiin paidan hihansuissa.

Kuvat 368—370. Kaksipäisiä nappeja.
Liljendal, 3375. 12, Lapträsk. A. 6537. Nastola. A. 7137.

Kuhmoniemen pitäjästä Lentiiran kylästä on maalöytönä tavattu kaunis filigraninappi, kuva 373. Itse muoto on sama kuin kuvassa 371 nähtävän sileän napin, joka Johanneksen pitäjässä tavattiin sadan seitsemäntoista vuosille 1571—1593 kuuluvan vaski- ja hopearahan kanssa. Samanlainen hopeanappi on erinäisen muun keskiajanrajaisen kaluston kanssa hautalöytönä tullut esille myös Kuolajärvellä (kuva 372). Yhtäläisiä palleroita käytettiin koristehelyinä paljon myöhemmällä rautakaudella eritoten Pohjois-Venäjän muinaisella suomalaisella pohjalla.

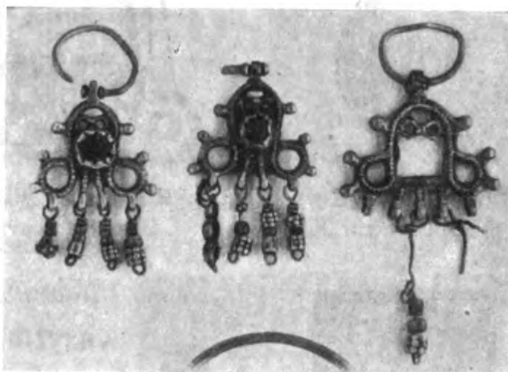

Kuvat 371—373. Nappeja.
Johannes. Kuolajärvi. Kuhmoniemi.
4156. 3577, 25. 2390, 2.

22. Korvarenkaat ja kammat.

Korvarenkaat näyttävät Suomessa myöhemmällä rautakaudella olleen tuntemattomia. Mihin aikaan ne tulivat yleisempään käytäntöön, ei tiedetä. Joka tapauksessa näyttää niillä olevan vanhat juuret Karjalassa, josta niitä jo 1600-luvun alkupuolelta mainitaankin [1]. Vielä 1800-luvullakaan ne eivät kuuluneet tavallisimpiin koristeihin. Kansallismuseon kokolmiin on niitä enimmäkseen saatu Raja-Karjalasta ja Laatokan rantamilta sekä Pohjanmaalta. Kuolajärveltä ja Pudasjärveltä ovat maalöytöinä tulleet esille muodot, kuvat 375—377, jotka vielä puoli vuosisataa sitten olivat muodissa Venäjän

Kuvat 374—376. Korvarenkaita.
Vuokkiniemi 4522, 100. Kuolajärvi. 3390, 1. Pudasjärvi. 3319, 2.

Kuva 377. Korvarengas.
Kuolajärvi. 3390. 1.

Karjalassa (kuva 374). Niiden ominaisimpia osia ovat riipukset, jotka selvemmin kuin itse renkaat palautuvat myöhemmällä rautakaudella eri osissa Pohjois-Venäjää vallinneisiin koristemuotoihin (kuvat 379, 380)[2].

Raja-Karjalalle[3] tuonnoin vielä ominaiset korvarenkaat olivat nelilehtisestä kannasta kelluvia tippamaisia riipuksia, jotka samoinkuin itse kantakin olivat valkoisen helmiverkon ver-

Kuva 378. Korvarengas. Pietarin Kuvern.

Kuva 379. Riipus. Pietarin Kuvern.

Kuva 380. Riipus. Kama.

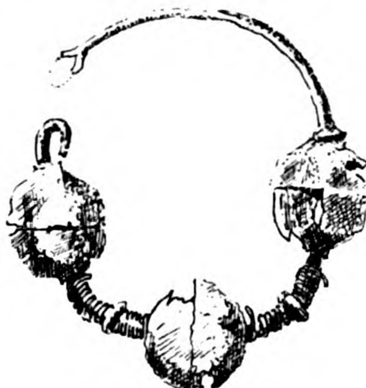
Kuvat 381, 382. Korvarenkaita. Salmin kihl. A. 7258. Suistamo. A. 3576.

hoamia (kuvat 381, 382). Niilläkin näyttää olleen juurensa esihistoriallisessa kalustossa päättäen Inkerin[4] myöhemmälle rautakaudelle kuuluvasta korvarenkaasta, kuva 378. Hevaan kreikanuskoisten karjalaisvaimojen hopeaiset pallerokoristeiset korvarenkaat (kuva 383) palautuvat selvästi samaan aikaan, mitä vertaus inkeriläiseen, ajanjaksolle 1000—1100 kuuluvaan korvarenkaaseen[5], kuva 384, osoittaa. Pohjanmaalla kannettiin hopeaisia tai kultaisia renkaita, jotka olivat joko tasaleveitä tai alhaalta leveämpiä kuin ylhäältä (kuva 385).

Muinoin käytettiin hiusten hoitoon paljon tavallista pellavaharjaa. Silti on kampakin, jota Raja-Karjalassa vieläkin

Kuva 383. Korvarengas. Inkeri, Hevaa. 4524. 69.

Kuva 384. Korvarengas. Inkeri.

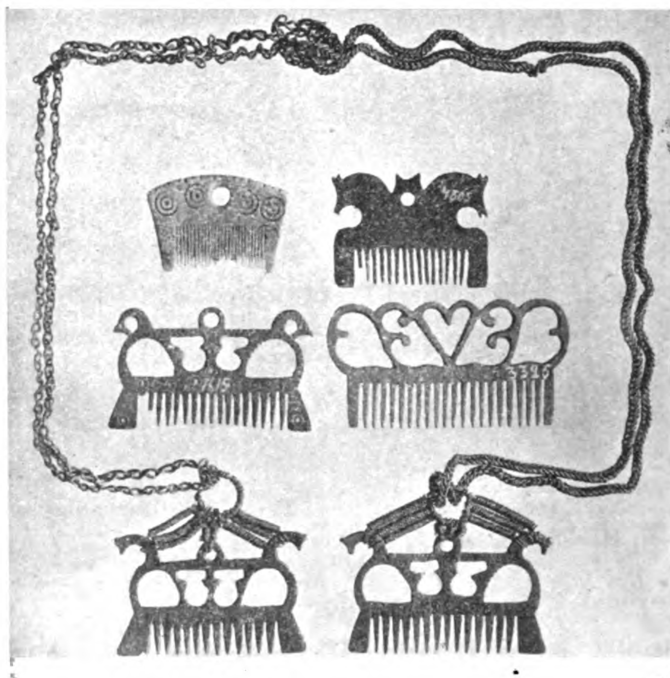
sanotaan *sugaksi* (= harja), vanha, esihistoriallisille ajoille palautuva muoto. Myöhemmältä rautakaudelta lienee Kaukolan Kulhamäestä löydetty vaskikampa [6], kuva 386, jota ulkomuotonsa ja koristelunsa puolesta useimmissa suhteissa vastaa otsikkokuvassa nähtävä Korpiselässä vielä tuonnoin vöyllisten yhteydessä kannettu kampa. Samalta ajalta juontautuvia tyyppejä ovat kuvain 388, 389 näyttämät vaskikammat, joissa kummassakin on hevosenpää koristeena. Tämä aihe, joka mordvalaisalueella esiintyi jo myöhemmän rautakauden kammoissa [7] (kuva 393), näyttäikse muussakin sen ajan kalustossa, josta suomalaisena esimerkkinä tähän otamme hihnankannattimen Kalvolasta (kuva 396). Vaskikampoja, joita puheenaoleva aihe koristaa, on muutoin maalöytöinä saatu talteen myös Lappeen pitäjän Partalan kylästä ja Savosta [8]; käytetäänpä niitä edelleen čeremissiläis- ja mordvalaisalueella (kuva 392). Vielä tuonnoin kantoivat

Kuva 385. Korvarengas. A. 8300.

Kuva 386. Kampa. Kaukola. Kulhamäki.

Kuvat 387—392. Kampoja.
Suojärvi A. 3575. Kurkijoki. A. 4505.
Tohmajärvi. A. 1615. Tuusula C. 3325.
Mordva, Buguruslanin piirik. 4686. 4926, 53.

Kuva 393. Kampa.
J. R. Aspelinin mukaan.

miehet Keski- ja Etelä-Karjalassa kampaansa nahkapaulasta vyöllään [9] eli samalla tavalla kuin Schvindtin havaintojen mukaan jo myöhemmällä rautakaudella. Tätä varten oli niiden selässä ripustusläpi. Kuvasta 387 nähdään luinen kampa, jossa siinäkin on ripustusreikä. Tavallinen oli viimeisimpinä aikoina suorakaiteen muotoinen vaskikampa.

Ennen lienee laajaltikin — Uudeltamaalta aina Pohjanmaalle asti — käytetty sellaista vaskista pääkampaa kuin kuva 390 näyttää. 1800-luvun alulla oli pääkampa kuitenkin tavallisimmin kilpikonnanluinen tai puinen. Niin toinen kuin toinenkin oli useimmiten ko-

ristettu: edelliset kasviaiheisilla läpileikkauksilla (kuva 395), jälkimäiset moninaisilla piirretyillä kuvioilla (kuva 394). Niitä käytettiin etupäässä Uudellamaalla, Varsinais-Suomessa, Satakunnassa

Kuva 394. Pääkampa. A. 6546.

Kuva 395. Pääkampa. 2530, 6.

ja Hämeessä. Morsiuspääkammat olivat Sipoossa metallisia, tinakukilla koristettuja.

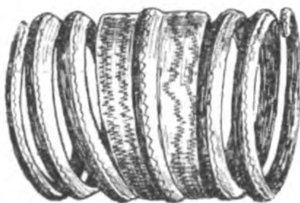
Kuva 396. Hihnankannatin. Kalvola, Pahnainmäki. 6388. 32.

23. Sormukset.

Jo muinaisten heprealaisten keskuudessa oli sormus kihloissaolon ja avioliiton ulkonainen tunnusmerkki. Monet kansat kantoivat sitä myös onnentuojana ja pahan häätäjänä. Useilla sivistyskansoilla on sillä viimeisiin asti ollut sinetin painimena käytännöllinenkin merkitys.

Suomalaisilla esi-isillämme oli sormuksia jo myöhemmällä rautakaudella, jolloin ne tehtiin kantaansa kohti leveneviä pronssisia kierrukkaputkia (kuva 397). Muoto näyttää eläneen edelleen historialliselle ajalle asti päättäen Isossakyrössä löydetystä vaskisormuksesta, kuva 398. Mutta leveäkantaisia rengassormuksiakin näyttää jo myöhemmän rautakauden lopulla käytetyn. Inkerinmaalta ja sen eteläpuoliselta alueelta on saatu talteen pari nähtävästi 1400-luvulle kuuluvaa sormusta, joista toinen [1], kuva 399, on koristettu ihmisen, toinen [2], kuva 404, linnun kuvalla. Samanlaisia on semminkin Itä-Suomessa tullut esille yksinäisinä maalöytöinä: niinpä miehen kuvalla koristettuja Hiitolasta (kuva 400),

Sormuksia.
Kuva 397. Eura.
Kuva 398. Isokyrö. 2392. 98 b.

Kurkijoelta (kuva 401) ja Parikkalasta (kuva 402), linnun kuvalla koristettuja Jaakkimasta (kuva 403), Parikkalasta (kuva 402) ja Tohmajärveltä (kuvat 405, 406). Viimemainittu löydettiin Värtsilän kylässä ajanjaksolle 1654—77 kuuluvien ruotsalaisten

Kuva 399. Pietarin kuvern.

Kuva 400. Hiitola. 2298, 187.

Kuva 401. Kurkijoki. A 4484.

Kuva 402. Parikkala. 2465, 5.

Kuva 403. Jaakkima. 3071, 43.

rahojen kanssa. Linnunkuva, vaikka tyylittelyn takia miltei tuntemattomaksi muuttunut, lienee myös kurkijokelaisen sormuksen, kuva 407, kannassa. Pieneen jaakkimalaiseen lapsensormukseen,

Kuva 404. Pietarin kuv.

Kuva 405 Tohmajärvi. 2751

Kuva 406. Tohmajärvi. 2667.

Kuva 407. Kurkijoki. A 4485.

kuva 409, on piirretty hevonen. Lystikäs on pirkkalainen sormus, kuva 408, jossa epäselvästi näkyy miehen ja jonkun seisovaan asentoon piirretyn eläimen kuva. Tähän sarjaan kuuluvat muotonsa

Kuva 408. Pirkkala. 3153, 1.

Kuva 409. Jaakkima. 3389. 37.

Kuva 410. Isokyrö. 2038 25.

puolesta myös sormukset, kuvat 410—414. Jaakkimalainen, kuva 411, joka on löydetty Huhtervun kylän Luostarinmäestä, lienee ollut taikasormus päättäen kantaan piirretystä Pyhän Hannun vaakunasta, silmukkakärkisestä neliöstä, joka oli ennen pohjoismaissa

laajalti levinnyt suojelusmerkki. Hiitolaisessa sormuksessa, kuva 413, on kovin tyylitelty piirros, joka selvemmissä muodoissaan lienee esittänyt Kristuksen päätä (vrt. kuvaan 439). Tällä jalolla aiheella koristetut sormukset olivat keskiaikana tavallisia. Hannun vaakunasta ehkä muodostui koriste, kuva 412. Lyijyinen sormus, kuva 414, on löydetty Pudasjärvellä. Samanmallisia, talojen kätköistä saatuja sormuksia, joiden kannassa on koristeena esim.

Kuva 411.
Jaakkima.

Kuva 412.
Kurkijoki.
3373. 7.

Kuva 413.
Hiitola.
3273. 8.

Kuva 414.
Pudasjärvi.
3638. 3.

lehvä, tähti tai hertta, pidettiin Karjalassa vielä 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa.

Myöhäiseltä keskiajalta juontautuu otsikkokuvaan ensimäiseksi asetettu Kivennavan Linnamäestä löydetty kaunis sormus, jonka kannassa on sydämmen korkokuva ja tämän ympärillä viisi (ollut kai kuusi) ruusua. Kannan kolmiomaiset kupeet tarjosivat mainion

Kuva 415.
Ruotsi.

Kuva 416.
Korpilahti.
A. 7910.

Kuva 417.
Tuntematon paikka.

Kuva 418.
Ikaalinen.
2041, 18.

pinnan koristeelle, jona tässä tapauksessa on lentävä enkeli. Hans Hildebrand [3] on julaissut keskiajan lopulle kuuluvat ruotsalaiset sormukset, joista toinen nähdään otsikkokuvain keskessä, toinen kuvasta 415. Edellisessä niistä on niinikään sydämmen kuva ruusuineen, jälkimäisessä pään puolelta vikaantunut eläimen kuva. Tämä jälkimäinen on myös Tampereella löydetyssä, otsikkokuvan näyttämässä viimeisessä sormuksessa. Ikaalisissa maalöytönä

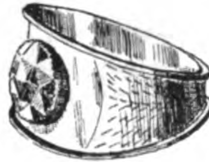
tavatussa sormuksessa, kuva 418, on samalla paikalla ihmistä esittävä piirros. Kannan kupeissa oli keskiaikana tavallisimmin jokin kolmeen osaan haaraantuva kuva: milloin kukka, milloin kukasta nouseva mies tai käsi. Kolmihaarainen tyylitelty kuvio on sillä paikalla myös siinä hankasalmelaisessa sormuksessa, joka otsikkokuvassa on viimeisen edellisenä ja joka on samanlaisella eläimen kuvalla koristettu kuin tamperelainenkin. Tässä jälkimäisessä on

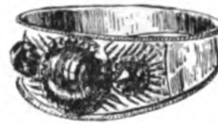
Kuva 419
Hankasalmi.
A 8032.

Kuva 420.
Hartola.
A. 4654

Kuva 421.
Pihtipudas.
4340, 200.

Kuva 422.
Valkeala.
A. 6288.

eläimen ympärillä joukko nyppylöitä, joita jo keskiajalla koristeaiheina käytettiin, kuva 415. Korpilahtelaisessa sormuksessa, kuva 416, on kannan keskustakin, jota kukkaisseppele ympäröi, muodostunut nyppyläksi. Näitä kohokkeita näyttää myöhemmin ruvetun sellaisinaan pitämään aiheettomina, koska ne muodostettiin riippuvien renkaiden kannoiksi. Kuvan 417 näyttämässä sormuksessa on

Kuva 423.
Isokyrö.
3911, 4

Kuva 424.
Loviisa.
3395.

Kuva 425.
Loviisa.
3395.

Kuva 426.
Pielisjärvi.
3442, 2.

Kuva 427.
Äyräpää.
A. 1375.

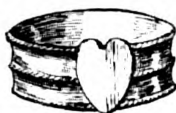
keskimäinen nyppylä vielä renkaatta, mutta usein siitäkin syntyi kanta. Tyypin sormukset, jotka yleensä ovat kullatut, levisivät kaikkiin muihin maamme osiin paitsi Etelä-Karjalaan. Yleisimmät ne näyttävät myöhempinä aikoina Suomessa olleen Satakunnassa, jossa myös vanhimmat muodot on tavattu.

Läheinen sukulainen juuri esitetylle sormustyypille on kohosyrjäinen, toista puoltansa kohti levenevä sormusmalli, joka päättäen

Kansallismuseon kokoelmista paraastaan levisi Uudellemaalle, Hämeeseen ja Pohjanmaalle. Museon säilössä olevien sormusten joukossa on kaksi maalöytöä, jotka molemmat ovat kivettömiä: toinen Pälkäneeltä, toinen Hankasalmelta, kuva 419. Kivelliset eli — oikeammin — lasipaloilla koristetut sormukset ovatkin varmaan nuorempia. »Kiviä» on toisissa yksi, kuva 421, toisissa kolme, kuva 422, eräissä seitsemänkin. Sormukset ovat tavallisimmin hopeaiset

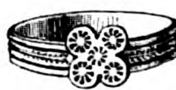
Kuva 428. Pietarin kuvern.

Kuva 429. Sakkola. A. 7034.

Kuva 430. Sortavala. 3389 44.

Kuva 431. Räisälä. A. 718.

ja kullatut, harvemmin puhdasta kultaa. Näitä jälkimäisiä näyttää paraastaan käytetyn varakkailla rannikkoseuduilla.

Isonkyrön Napuesta on maalöytönä tullut esille ehkä uuden ajan alulta juontautuva vaskisormus, kuva 423, jonka syrjästä on kappaleita lohjennut. Siinä on ympärikiertävä kohovanne, jollainen jo renesansi-tyylille ominaisella köysiornamentilla koristettuna nähdään myös barokkityylisissä sormuksissa, kuvat 424, 425. Näistä on toisen kummassakin syrjässä enkelinpää ja tämän molemmilla puolilla ruusut. Toisessa ei enkelistä enää ole jäljellä muuta kuin siivet ja tyylitelty pää; ruusut sitävastoin esiintyvät vielä selvinä. Kuvista 426, 427 nähdään pari karjalaista *saraperäsormusta*, joiden kannassa eli n. s. perässä on juovia eli *saroja*, mitkä ovat ainoita jäännöksiä edellisten muotojen kohovanteiden uurteista. Ruusut ovat tyylittyneet pisteryhmiksi ja enkelinpäistä ei ole merkkiäkään jäljellä. Sormus, kuva 426, jonka tapaisia Virostakin tunnetaan, on rautamutaa nostaessa tullut esille Pielisjärven pohjasta. Pohjois-Karjalassa liitettiin saraperäsormuksiin koristerenkaita. Sitä muotoa, joka Etelä-Karjalassa vielä 1800-luvun alulla oli yleinen, edustaa sormus, kuva 427.

Kuva 432. Sormus. Kuolajärv. 3577, 15.

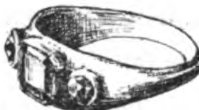
Sormukset muotoa, kuva 428, jotka ennen olivat kautta koko maan levinneitä, saivat Hämeessä uurteistaan nimen *sarasormus*. Sahalahdella löydettiin tuonnoin kolme tämäntyyppistä sormusta yhdessä vuosina 1781—1803 lyötyjen ruotsalaisten rahojen kanssa. Jo edellä puheena olleeseen keski- ja uudenajan rajaiseen kuolajärveläiseen löytöön, jossa m. m. kierteisiä sormuksia tuli esille, kuului

Kuva 433.
Jaakkima.
3389, 36

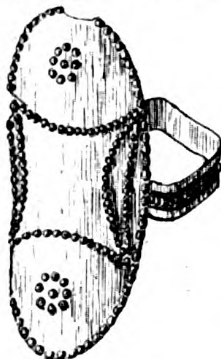

Kuva 434.
Kurkijoki.
A. 6140

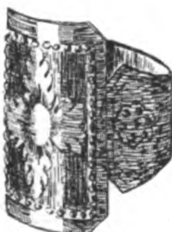

Kuva 435.
Sakkola.
A. 7021

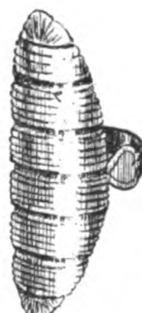
myös yksi sarasormus, kuva 432. Sellainen on myös saatu talteen Inkerin myöhemmältä rautakaudelta[4] (kuva 428). Pohjois-Karjalasta, Etelä-Savosta ja Uudeltamaalta on Kansallismuseoon saatu sormuksia, joissa kanta on herttamainen (kuva 429). Keski-Karjalassa näyttää tehdyn soikeitakin kantoja. 1800-luvun puolivälissä ja jälkipuoliskolla olivat samalla seudulla ja Etelä-Kar-

Kuva 436.
Evijärvi.
A. 6807.

Kuva 437.
Ilmajoki.
2675, 545

Kuva 438.
Tuntemat.
paikka. 1918.

jalassa tavallisia nelilehtisellä (kuva 434) sekä tähti-, risti- (kuva 433) ja nelikulmiokannalla (kuva 430) koristetut muodot. Eräistä tämän lajin sormuksista hävisivät uurteet pois (kuvat 433, 434).

Isolla soikealla tai nelikulmaisella kannalla varustettuja sormuksia pidettiin eritoten maamme länsiosissa. Niiden kanta oli usein kasviaiheisella ornamentilla ja miltei aina pakotetuilla puka-

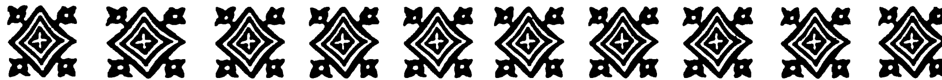
milla koristettu. Soikeakantaiset muodot olivat ominaisia Etelä-Pohjanmaalle, kuva 436. Neliömäisellä kannalla varustettuja, kuva 437, käytettiin paraastaan Satakunnasssa, mutta myös Varsinais-Suomessa ja Etelä-Pohjanmaalla, jossa soikeakantaiset kertomuksen mukaan olivat kulkeneet perintönä monessa polvessa.

Viime vuosisadan jälkipuoliskolla käytettiin erittäinkin kaakkois- ja Raja-Karjalassa sekä siellä täällä muuallakin[5] hopeaisia sormuksia, joiden leveämmässä osassa oli kolme »kiveä» — oikeastaan värillistä lasipalasta, — joista keskimäinen oli muita isompi (kuva 435). Kun vielä mainitsemme paikotellen käytetyt ompelusormukset (kuva 438), olemmekin tehneet selkoa kaikista niistä eri muodoista, joita voidaan pitää varsinaisesti kansanomaisina.

Pakanuuden ja kristillisen ajan rajaisissa sormuksissa tavattavat ihmis- ja eläinaiheet näyttävät olleen erittäinkin Karjalassa ja Inkerissä suosittuja ja näillä seuduilla eritoten tekotapansa puolesta omaperäisiä. Muutoin esiytyi omaperäisyys suomalaisissa kansansormuksissa etupäässä tyylittelyssä. Niinpä ovat sormukset kuvat 426, 427 tässä mielessä puhtaasti karjalaisia. Tyylitellyt rengassormukset sitävastoin näyttävät tulleen meille Ruotsin puolelta.

Kuva 439. Sormus.
Löydetty Köyliön
Kirkkosaaresta.

Muistutukset.

1. Naisten hiuslaitteet ja päähinemuodot.

1. ROHRBACH, Trachten d. Völker, s. 190, 193, 221, 222.

2. HEIKEL, Volkstrachten, s. 44.

3. MATTH. AKIANDER, Utdrag af ryska annaler, s. 177. Itämeren maakuntain naisten tavasta leikata hiuksiansa ks. HEIKEL, Volkstrachten, s. 44.

4. Iter lapponicum, s. 195.

5. A. F. SKJÖLDEBRAND, Voyage pittoresque au Cap-Nord. Stockholm 1801, Pl. VII.

6. Trachten d. Völker, s. 154.

7. Karjalan rautakaudesta, s. 125.

8. NORLIND, Svenska allmog., s. 338: Skoluostarin seutu.

9. Suomal. pukuja, s. 32.

10. Topogr. Nachrichten II, s. 178.

11. Delsbo Helsingland: useita niskaan lepattamaan sidottuja silkkinauhoja; vain päälaelle jäi pieni paikka, josta tukka näkyi. Gagnef Taalainmaa: pään ympäri sidottiin kolme silkkinauhaa, ylimmäs keltainen, sitten vihreä ja punainen; niiden nimi oli *bindika* (P. G. WISTRAND, Svenska folkdräkter, s. 89, 111, 113). Suomussalmelaisten naisten vuodelta 1787 mainittu *pintikka* oli kai samanlainen päähine (Mehiläinen 1837, huhtik.).

12. NORLINDin mukaan (Svenska allmog., s. 344, 346) oli Leksandin taalalaispuvun *timp* valkea, etusyrjästään pitsillä varustettu vaate; Rättvikissä 1757 valkoisesta kamritsista tehty puolimyssy.

13. Sama tapa oli Ruotsissa ja Virossakin. Ks.esim. NORLIND, Svenska allmog., s. 305, ja HUPEL, Topogr. Nachrichten I, 304, II, 150, 178.

14. Paitsi pääpyyhkeeksi (Jääski, Ruokolahti, Rautjärvi), sanottiin sitä paikotellen myöskin *päänästyykiksi* (Kirvu, Hiitola, Räisälä), *morsiuspääliinaksi* (Kaukola, Hiitola), *šulkkunapaikaksi* (Suojärvi), *hunnutushärmäksi* (Mäntyharju) tai *huuvaksi* (Taipalsaari, Lemi).

15. Morsiamen peittämisestä Virossa ks. HEIKEL, Volkstrachten, s. 8, 35, 42, 57.

16. Iter dalekarlicum, s. 264.

17. Åbo Tidn. 1778, N:o 11.

18. Tidningar utgifne af ett sällskap i Åbo 1772 N:o 1—4.

19. Suomal. pukuja, s. 46.

20. Gagnef Taalainmaassa (WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 110, 113).

21. Floda ja Leksand Taalainmaassa sekä Kalmarin tienoot Smålandissa (WISTRAND, Svenska folkdr., s. 125, NORLIND, Svenska allmog., s. 326, 327, 345).

22. Unnaryd Smålandissa (WISTRAND, Svens. folkdr., s. 36).

23. APPELGREN-KIVALO, Suomalaisia pukuja, s. 8.

24. Мат. арх. Росс. XIV, taul. II, 8.

25. GORODCOV, Арх. изслѣдованія въ окрестностяхъ гор. Мурома въ 1910 г. s. 84; ks. myös s. 59, 64, 78, 98, 99, 103.

26. Отчетъ арх. комм. 1892, s. 47.

27. Eräässä Viborgstidningin kirjoituksessa v:lta 1854 sanotaan Koiviston savakkonaisilla pumpuli- tai karttuunihuivin alla olleen »korkean, reen tai kärrin kuomia muistuttavan paperirungon».

28. Öländissa (v. 1703—68) ja Smålandissa pitivät naiset samantapaista liinaista päähinettä (NORLIND, Svenska allmog., s. 321, 324).

29. Olisikohan yhdistettävä ruotsal. stuss 'perä'?

30. Yleisemmin alkoivat hunnut Valkjärvellä jäädä pois 1875:n tienoilla.

31. HEIKEL, Volkstrachten II, s. 20, 22.

32. HEIKEL, Volkstrachten II, s. 103.

33. Suomalaisia pukuja, s. 32.

34. S. PAULAHARJU, Hevaan inkeroispuku. Suomen museo 1912.

35. Trachten d. Völker, s. 136, 144, 160, 164, 190, 221, 254, 291.

36. SARTORI, Sitten u. Brauch I, s. 148.

37. Iter lapponicum, s. 195.

38. AKIANDER, Utdrag ur ryska annaler, s. 177.

39. Tätä nimeä käytettiin Suursaarella, Tytärsaarella, Pyhtäällä, Kymissä, Anjalassa, Luumäellä, Iitissä, Mäntyharjulla, Valkealassa, Pornaisissa. Muita nimiä: *tano* (Nastola, Asikkala, Heinola, Mäntyharju), *lakki* (Pälkjärvi, Sortavala, Kurkijoen kihlakunta, Äyräpää, Lemi, Taipalsaari, Ristiinan p., Mikkelin p., Kangasniemi, Korpilahti).

40. Volkstrachten, s. 56.

41. Delsbo Helsingland, Östervallskog Wärmland, Gagnef, Nås, Leksand, Mora Taalainmaa (*Wistrand*, Svenska folkdräkter, s. 88, 111, 123, 125, 137; *Norlind*, Svenska allmog., s. 345, 347).

42. V. A. 002, l. 572.

43. V. A. 007, l. 158—161.

44. V. A. 0024, l. 61—64.

45. Ks. levenemisestä Ruotsissa muistutusta 41.

46. Ks. SETÄLÄ, Zur frage nach der verwandtschaft d. finn.-ugr. u. samoj. sprachen, s. 81, 103.

47. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 74. HOTTENROTH, Handbuch d. deutschen Tracht, s. 559.

48. V. A. 0028, l. 208. Tällaisten myssyjen kanto oli sotamiestenkin vaimoilta kielletty, mikä käy selville siitä, että sisarukset Falck Ruokolahden ja Jääsken syyskäräjillä 1726 tuomittiin sakkoihin, koska oli-

vat 15 p. heinäk. 1726 käyttäneet kirkossa toinen mustaa tafti-, toinen boaurdaloni-myssyä (»Taffts»- o. »Boaurdalons-myssa»). V. A. 0029, l. 428.

49. V. A. 0036, l. 914. Samana vuonna mainitaan tykkimyssyjä myös Säämingin ja Kerimäen syyskäräjillä. V. A. 0034, l. 982—984.

50. MANNINEN, Kotiseutu 1915, s. 92.

51. *Pitsipölkky:* Luumäki, Virolahti; *tanutukki:* Ruotsin pyhtään suom. pitäjät. Jo 1700-luvun alhupuolella pidettiin liinaista tykkiä »pannestycken af lärfft» (Joroisten talvik. 1745. V. A. 0046, l. 419—427, vrt. s. 70). Mainitaan myös »quinfolks panstycken af slessing» (Rantasalmen talvik. 1738. V. A. 0041, l. 282). Mutta oli varsinaisia pitsejäkin (Rantasalmen talvik. 1726. V. A. 0029, l. 21).

52. Korpo, Parainen, Mynämäki. Turun tienoilta mainitaan jo 1785 (C. F. FREDENHEIM, Dagboksanteckningar, s. 231).

53. Tätä nimeä käytettiin m. m. Halikossa ja Tyrväällä; muita nimiä olivat: *lakinrihma* Honkilahdella, *pinteli* Tuusulassa, Hollolassa, Lammilla, Asikkalassa, Mikkelin pitäjässä, Virolahdella, Luumäellä, *pintikka* Mouhijärvellä, Karkussa.

54. Sillä oli *hattu*-nimi Uudellakirkolla, Johanneksessa, Viipurissa ja Taipalsaarella. Muita nimiä olivat *myssy* (Muola, Kuolemajärvi, Taipalsaari), *natsi* (Jääski), *savakkomyssy*.

55. Rantasalmen talvik. 1709. V. A. 0023 l. 173—176.

56. Iisalmen syysk. 1711. V. A. 0024, l. 112.

57. WISTRAND, Svenk. folkdräkter, s. 36.

58. HOTTENROTH, Handbuch der deutschen Tracht, s. 329, 330.

2. Naisten paidat.

1. HOTTENROTH, Trachten I, s. 2.

2. Vrt. *Gudmund Hatt*, Arktiske skindragter, s. 56.

3. Suomen kansan pukuja I, s. 35.

4. Sekä miesten että naisten paitoja (»skjortor», »särker», »särkjar») mainitaan tuomiokirjoissa jo 1600-luvun alkupuolelta (Joukion käräjät 10. II. 1635, Tohmajärven ja Ilomantsin käräj. 21. VIII. 1641, Raudun käräj. 1. VIII. 1642, Suistamon käräj. 29. I. 1642, Kuopion kesäk. 1647. V. A. 002, l. 572).

5. HUPEL, Topogr. Nachrichten II, s. 166. Tässä yhteydessä on merkittävä, että viron *hamõ*, *hame* ja liivin *amm* merkitsevät myös paitaa. Ruotsin kansannaisten paitahameista ks. NORLIND, Svensk allmog. s. 264, 280.

6. K. K. MEINANDER, Medelt. altarskåp, s. 253, 254.

7. NORLIND, Svenska allmog., s. 290.

8. Se oli Taalainmaalla (Gagnef, Floda) Ruotsissakin kansanomainen paitamalli (*Wistrand*, Svenska folkdräkter, s. 100, 124).

9. Tätä nimeä käytettiin Taipalsaarella, Luumäellä ja Valkealassa; muita nimiä: *hankpaita* (Lemi, Savitaipale), *hartiuspaita* (Etelä-Häme), *paita* (Seitskari, Lavansaari).

10. Tämä sana lienee alkuaan merkinnyt täpläistä, koristeltua: esim. *rekkorinta* kissa, jolla oli täplä rinnassa, *rekkosolki*, koristeltu solki.

11. Viipurin savakot, Säkkijärvi, Anjala, Askula, Savitaipale, Säkylä.

12. Askula. 13. Renko, Punkalaidun, Huittinen, Pyhämaa, Ikaalinen, Lapväärti, Ilmajoki, Ylikiiminki, Joutsa, Tammela, Leivonmäki ja Sulkava. Vehkalahti, Vastila, Porvoo, Mäntyharju, Iitti, Jaala, Nastola, Tammela, Urjala.

14. Vehkalahti, Tammela, Urjala.

15. Savitaipale, Mäntyharju, Iitti, Viipurin savak., Säkylä, Vöyri.

16. Tavallisin nimi oli *yliset* (Valkeala, Anjala, Kymi); harvinaisempia *ylyset* (Nastola), *hartiukset* (Koivisto); *halfsärk* (Etelä-Pohjanmaan ruotsalaiset seudut: Lapväärti, Sideby, Kristiina).

17. V. A. 0023, l. 173—176.

3. Hame ja vaippa.

1. Schvindt, Karjalan rautakaudesta, s. 114, 128 j. s.
2. Setälä, Smirnow's Untersuchungen, s. 11.
3. Schvindt, Karjalan rautakaudesta, s. 120.
4. Appelgren-Kivalo, Suomalaisia pukuja, s. 29.
5. Heikel, Tuukkalan löytö.
6. Kreuzwaldin kirjeen mukaan 18. VII. 1841 Kruselle: »Er war bei den Reichern von weisser Wolle, bei den Aermern von Leinen, und am untern Ende und an den Seiten mit Flittern besetzt, und mit mannichfachem farbigen Garn durchwirkt, manchmal auch wie eine buntgewirkte farbige Decke künstlich auf dem Webestuhle gearbeitet. Er wurde an den Festtagen ganz so über die Schultern gehängt, wie die Mäntel der von Ihnen abgebildeten Waräger» (Kruse, Necrolivonica, s. 32).
7. »2:ne st:n så kallade hustru eller randiga vepor» Ruokol. ja Jääsken syysk. 1727. V. A. 0030, l. 586; »en så kallad hurstu eller kåpa». Ruokol. ja Jääsken syysk. 1734. V. A. 0037, l. 733.
8. Paulaharju, Hevaan inkeroispuku. Suomen museo 1912, s. 39 j. s.
9. Suomen kansan pukuja I, s. 18.
10. Topogr. Nachrichten II, s. 179.
11. Necrolivonica, s. 33.
12. A. O. Heikel, Volkstrachten, s. 11.
13. V. A. Gorodcov, Археологическія изслѣдованія въ окрестностяхъ гор. Мурома въ 1910 г.
14. Hottenroth, Handbuch d. deutsch. Tracht, s. 310, 319, 331, 138, 347, 367.
15. Wiedemann-Hurt, Ehstn.-Deut. Wörterb. Parikkalassa Suomen puolella sanottiin esiliinaa *körtiksi*.
16. Svensk. allmog., s. 337.
17. Wistrand, Svensk. folkdräkter, s. 27, 51, 54.

18. Unnaryd, Delsbo. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 27, 82.

19. Samanmallista hametta sanottiin Luumäellä, jossa sitä pidettiin aina 1850-luvulle asti, *hankkimekoksi*, mutta Iitissä ja Nastolassa *sielikoksi*. Nastolassakin oli hartiuksien nimi *hankkiliivit*. Sielikko esiintyy Viron Muhunsaarella muodossa *seelik*.

20. Korpilahti, Kuhmoinen. — Suomenniemi, Savitaipale, Lemi, Taipalsaari, Joutseno.

21. Valkjärvi, Muolaa, Kivennapa, Heinjoki, Pyhäjärvi.

22. Sakkolan kesäkäräjät 1634. Uukuniemen talvik. 1642.

23. Sakkolan kesäkäräjät 1634. Joukion kesäkär. 1641.

24. Sarkahameita (vadmalskjortel) mainitaan: Ulvilan syyskäräjät 1624, Tohmajärven kesäk. 1641, Rantasalmen kesäk. 1664, Kerimäen talvik. 1671 (V. A. 005, l. 17), Kuopion talvik. 1681 (V. A. 005, l. 33). Verkahameita (klädeskjortel) mainitaan: Kokemäen talvik. 1624, Tohmajärven kesäk. 1641, Rantasalmen ylim. käräj. 1668 (V. A. 004, l. 100), Säämingin kesäk. 1711 (V. A. 0024, l. 61—64). Vihreästä verkahameesta puhut.: Iisalmen talvik. 1698 (V. A. 0011, l. 36).

25. »Sarsklädningh»: Rantasalmen talvikäräjät 1688 (V. A. 006, l. 92—93). »Sarskiortell»: Kuopion kesäk. 1726 (V. A. 0029, l. 338).

26. V. A. 0028, l. 337, 338. »En röd kersinskiortell, en d:o grön äfven af kersin.» Rantasalmen syysk. 1733, V. A. 0040, l. 487, 488. Kersin oli ohutta villakangasta.

27. Lapträskista mainitaan 1793 villakamlottisia hameita. Uudellakirkolla T. l. kamlotti oli samana vuonna mustaa ja monen muun väristä. Reinholmin mukaan oli kamlottinen musta kohiseva hame paras eli kirkkohame Hämeessä. Säkylässä pidettiin musta- ja harmaaviiruisia kamlottihameita. Enontekiöstä mainitaan k. 1803. Kalminkkia pidettiin Hauholla jo ennen v. 1756; Enontekiöstä se mainit. 1803. Kamritsista puhut. Ylitorniossa 1800, satiinista Sysmässä 1792 ja Lapträskissa 1793. Flanellissa käytiin Kajajoella jo ennen v. 1754, kattuunissa samassa pitäjässä 1754 ja Iisalmella 1809.

28. Silkkisiä vaatteita käyttiv. »jotkut kunniallisemmat» 1802. Samettia mainit. Iitistä.

29. V. A. 0023, l. 293.

30. NORLIND, Svensk. allmog., s. 301.

31. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 33, 138. NORLIND, Svensk. allmog., s. 329, 331, 341.

32. HEIKEL, Volkstrachten, I, s. 15.

33. Muitakin seutuja voisi mainita. Ks. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 3, 32, 33, 125 sekä NORLIND, Svensk. allmog., s. 316, 342, 343, 347.

34. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 82, 101.

35. HOTTENROTH, Handbuch d. deutsch. Tracht, s. 145, 407, 522, 572, 720.

36. Sipoo, Tuusula, Uudenkaupungin saaristo.

37. Sipoo, Pornainen, Sääminki.

38. Sipoo, Tuusula, Lammi, Sääminki, Ylikiiminki.

39. Lammi.

40. Tuusula.

41. Sammatti, Tyrvää.
42. Sipoo, Pornainen.
43. Yliveteli; Pornainen; Sipoo: *brudklädning*, *brudrockklädning*.
44. Yliveteli: *klääninki;* Tyrvää *klänninki;* Sammatti: *kleninki;* Ylikiiminki: *läninki;* Sääminki: *rokkileninki;* Nastola: *läninki*.
45. Maalahti 1866, Parikkala.
46. Ruotsin Pyhtää, Vastila 1850.

4. Naisten päällysvaatteet.

1. »Walmarsjacka». Leppävirran syysk. 1669. V. A. 004, l. 196. »Quinfolksjacka af svart kläde». Kuopion talvik. 1698. V. A. 0011, l. 24. »Wallmarsjacka», »Quinfolksklädesjacka». Säämingin kesäk. 1711, V. A. 0024, l. 61, 64. »Grå wallmarsqvinfolksråck». Leppävirran kesäk. 1725. V. A. 0028, l. 337, 338.
2. »2:n st:n så kallade witor af hamplärft». V. A. 0030, l. 586. Tavallisin nimi oli *kostol*, jota nimeä käytettiin Uudellakirkolla, Kivennavalla, Raudussa, Sakkolassa, äyrämöisalueella, Räisälässä, Jääskessä, Kirvussa ja Antreassa; tavattiin myös muoto *kostel* (Pyhäjärvi, äyrämöisalue), *kostul* (Jääski, Kirvu, Antrea, Joutseno); muita nimiä olivat *liinaviitta* (Koivisto, Ruokolahti), *ryyti* (Lavansaari), *ryöpö* (Kymi, Luumäki).
3. Pyhäjärvi, Räisälä, Jääski, Antrea, Kirvu. — Solkea käytettiin myös Raudussa, Sakkolassa ja äyrämöisseuduilla.
4. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 28, 36, 57.
5. Gagnef, Taalainmaa. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 110.
6. Parikkala.
7. Tammela.
8. Yliveteli.
9. Halikko v. 1815.
10. Viipurin tienoot, Ilomantsi.
11. Pyhtää.
12. Ilomantsi.
13. Parikkala.
14. Tammela.
15. Tammela.
16. Halikko v. 1815.
17. Muita nimiä olivat *nyörinuttu* (Parikkala), *katsaveekka* (Tammela).

5. Naisten röijy ja liivi.

1. ROHRBACH, Trachten d. Völker, s. 220.
2. Ruotsissa Unnarydissa mainitaan röijy kansannaisten pukimena 1698. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 26.
3. Helmakiiloista Ruotsissa v. 1770 ks. WISTRAND, Svensk. folkdräkter s. 138.

4. Ölandissa Ruotsissa tulivat körttiröijyt muotiin 1760-luvulla. WISTRAND, Svensk. folkdräkter. s. 56.

5. Pohjanmaa, Sääksmäki, Kangasniemi: *verkaröijy*.

6. Jämsä, Perniö; Vampula, Laitila: *körttitreiju*, Ilmajoki, Alahärmä.

7. Hausjärvi, Loppi, Lammi.

8. Alahärmä, Ylikiiminki, Ikaalinen.

9. Samanlainen poimu tavattiin paikotellen Ruotsissakin (Gagnef). WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 108, 109.

10. Närpiö, Tyrvää, Kiikala, Hattula.

11. Lammi, Iitti, Joutsa.

12. Merikarvia, Siikainen; Laitilassa *körttitreiju*.

13. »Klädeströja». Rantasalmen kesäk. 1664. V. A. 004, l. 5.

14. »Quinfolkströja af svart kläde». Iisalmen talvik. 1698. V. A. 0011, l. 36. Iisalmen syysk. 1711. V. A. 0024, l. 112. »Qvinfolksklädeströja». Kuopion kesäk. 1726. V. A. 0029, l. 338.

15. ACERBI, Voyage au Cap-Nord., Collection de planches. Deux poetes Finlandais.

16. Kiihtelysvaara, Iiitti, Porvoo.

17. Lapväärti, Porvoo.

18. Taipalsaari, Savitaipale, Joutseno.

19. Ruotsissa se kiellettiin talonpojilta v. 1661. NORLIND, Svensk. allmog, s. 272.

20. 1793: Uusikirkko, Porvoon seutu, Lapträsk; 1803: Enontekiö; 1809: Iisalmi.

21. Enontekiö 1803.

22. Viipurin savakot, Loppi, Hattula, Längelmäki, Sahalahti, Renko, Iitti.

23. Multia, Lemi, Juva, Heinävesi, Pälkjärvi, Parikkala.

24. Merikarvia, Lammi, Saarijärvi, Karstula.

25. ROHRBACH, Trachten d. Völker, s. 278.

26. Ne mainitaan Unnarydista 1689. WISTRAND, Svensk, folkdräkter, s. 26. Sama tutkija mainitsee niitä myös Ingelstadista, Gagnefista ja Flodasta (s. 4, 103, 125).

27. Rantasalmen kesäk. 1664. V. A. 004, s. 5. Kerimäen talvik. 1671. V. A. 005, s. 17. Rantasalmen talvik. 1709. V. A. 0023, l. 173—176.

28. Erään Tuomas Laitisen kerrotaan Rantasalmen kesäkäräjäin pöytäkirjassa v:lta 1687 morsiamelleen antaneen hopeaiset kureliivin maljut. V. A. 006, l. 116, 117.

29. LINNÉ, Iter dalekarlicum, s. 263.

30. Vähäkyrö.

31. Iitti Valkeala.

32. Porvoo, Pukkila.

33. Renko, Lammi, Jämsä, Längelmäki.

34. Ikaalinen, Ala-Härmä.

35. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 18.

36. NORLIND, Svensk. allmog., s. 290.

37. Rantasalmen kesäk. 1670. V. A. 004, s. 127.

38. Kerimäen talvik. 1706, V. A. 0020, l. 32.

6. Esiliinat.

1. V. A. 002, l. 572. Myöhemmin mainit. muita: »förkläde» Rantasalmelta (talvik. 1709. V. A. 0023, l. 173—176) ja »förkläde af Rask» Iisalmelta (syysk. 1711. V. A. 0024, l. 112).

2. Topograph. Nachrichten II, s. 179.

3. LINNÉ kertoo Iter dalekarlicumissaan (s. 264) 1734 Moran naisten liinaisista esiliinoista, joissa oli »muutamia nyplättyjä pitsejä poikkiraitoina».

4. NORLIND, Svensk. allmogen, s. 272.

5. Joukion käräjät 10 p. helmik. 1635.

6. Suomen kansan pukuja I, s. 117.

7. Limingassa 1802 nokkois- ja kamaripalttinaisia, kattuunisia, pumpulikankaisia ja silkkisiä; Enontekiössä 1803 kattuunisia; Iisalmella 1809 nokkoispalttinaisia; Porvoon seudulla 1793 silkkisiä.

8. Limingassa 1802.

9. *Esvaate:* Lavansaari, Seitskari, Koivisto; *etumet:* Ikaalinen; *kaati:* Alahärmä, Lapua; *kaatiliina:* Ikaalinen; *körtti:* Parikkala; *polle:* Lavansaari; *vyöliina:* Lohtaja.

7. Pää- ja kaulaliinat.

1. Rantasalmi, Leppävirta 1647. V. A. 002, l. ? ; Kuopio 1643. V. A. 001, l. 285.

2. Kuopion kesäk. 1643. V. A. 001, l. 285.

3. Taalainmaa, Gagnef. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 105, 106.

4. Nästyykki sana esiintyy päähineen nimenä myös Smålandin Unnarydissa, missä n. s. *näsduk*'ia, joka »usein oli melko soma», käytettiin suojana pölyä ja kylmää vastaan. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 35, 37.

5. Pälkäne, Korpilahti.

6. Korpiselät.

7. Salmi.

8. Orimattila.

9. Halikko; Hämeenkyrö v. 1851.

10. SIRELIUS, Ostjakkien ja vogulien hautaustavoista. Suomen museo 1902, s. 50, 1913, s. 11, 12.

11. HOTTENROTH, Handb. d. deutsch. Tracht, s. 560, 573, 750.

12. WISTRAND, Svensk. folkdräkter. s. 37.

13. EINAR LEXOW, Norske folkedragter, s. 29, Tl. 12, j. s.

14. HEIKEL, Volkstrachten, s. 95, 99, 109, 110. 111.

15. »Halsduk». Rantasalmen talvik. 1709. V. A. 0023, l. 173—6. »Brokathalsduk». Iisalmen syysk. 1711. V. A. 0024, l. 112.

16. Etelä-Pohjanmaa, Kontiolahti.

17. Vöyri, Yliveteli (J. R. ASPELINin mukaan), Ruotsin pyhtää, Kymi (REINHOLMIN mukaan), Viipurin savakot, Kivennapa.

18. Huivin paikallisnimiä: *riepu* (Pornainen 1828), *paikka* (Salmin kihlak.), *hilkku* (ruots. *hilken*, Lapua).

19. Lavansaari, Koivisto.
20. Korpilahti, Sysmä.
21. Tuusula; Sipoo: *bruhimmel*; Porvoon p.: *bruhimil*.

8. Naisten vyöt, vöylliset ja irtotaskut.

1. »Ett lifbälte med messingsbeslag». V. A. 0037, l. 733. »quinfolksbälte med messingsbeslag». Leppäv. talvik. 1744. V. A. 0045, l. 270. Viimeksi oli lappavöitä seuraavissa pitäjissä: Rautu, Sakkola, Äyräpää, Pyhäjärvi, Kaukola, Räisälä, Hiitola, Kirvu, Jääski, Kymi?

2. Jaakkima, Korpiselkä, Pielavesi, Petolahti, Artjärvi, Kärkölä.

3. Tällainen lappa on Kansallismuseoon lähetetty Artjärveltäkin, mutta epätietoista on, onko se sieltä peräisin.

4. Rautu, Räisälä, Kaukola.

5. Kuopion kesäk. 1647. V. A. 002, s. 572. Lyötevöitä (»beslagne bälten») mainitaan myös Säämingin kesäk. 1711. (V. A. 0024, l. 61—64.) ja Ruokolahden jä Jääsken talvik 1733 (»med teen beslagne bälten». V. A. 0036, l. 500, 501.

6. Pyhäjärvi, Räisälä, Kaukola, Jääski, Ruokolahti.

7. Kirvu.

8. Rautu, Sakkola, Pyhäjärvi, Räisälä, Kaukola.

9. Savitaipale, Sääminki, Iisalmi, Keuruu, Alajärvi, Haapavesi, Muhos, Utajärvi.

10. Sääminki, Alajärvi, Haapavesi.

11. Ruokolahti.

12. Kirvu, Ruokolahti, Kaukola, Sakkola,

13. Valkjärvi, Pyhäjärvi, Räisälä,

14. Ruokolahti.

15. Sakkola, Pyhäjärvi.

16. Räisälä.

17. Sakkola, Pyhäjärvi.

18. Impilahti, Nurmes, Pielinen, Sääminki, Iisalmi, Hirvensalmi, Savitaipale, Viitasaari, Korpilahti, Kiuruvesi, Keuru, Alajärvi, Haapavesi, Muhos, Utajärvi, Taivalkoski, Kuolajärvi.

19. Древности Камской чуди. Т. XXXII, 24.

20. Pyhäjärvi, Räisälä, Korpiselkä, Hirvensalmi, Viitasaari, Keuruu, Kuolajärvi.

21. Äyräpää, Kaukola, Antrea, Kirvu, Ruokolahti, Rautjärvi, Hiitola, Impilanti, Korpiselkä, Salmi, Pielinen, Nurmes, Savitaipale, Iisalmi, Korpilahti.

22. Savitaipale, Mäntyharju.

23. Kirvu, Kaukola, Räisälä, Pyhäjärvi.

24. Rautu, Sakkola, Pyhäjärvi, Räisälä ja Kaukola.

25. Древности Камск. чуди Т. X, 1, XIV, 13.

26. Матеріалы по археол. Россіи, N:o 20. Т. XI, 13.

27. Karjalan rautakaudesta, s. 103.

28. Древности Камск. чуди, s. 31, 36, 43.

29. Äyräpää, Räisälä, Kaukola, Kirvu, Ruokolahti, Rautjärvi, Impilahti.

30. Seuraavat muodot tavataan myöskin: kuva 177 Kaukolassa ja Savitaipaleella, k. 183 Pyhäjärvellä, k. 187 Räisälässä, Hiitolassa.

31. Vingåker (v. 1670), Gagnef, Floda (v. 1760). Puukon nimi oli *jungen* l. *ljunga*, joiden vanhempaan muotoon suom. *junki* palautuu. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 51, 60, 62, 115, 123, 125. NORLIND, Svensk. allmog., s. 340, 342. LINNÉ, Iter dalekarlicum, s. 250.

32. Ilomantsi, Kontiolahti, Juuka, Pielisjärvi, Nurmes, Kiihtelysvaara, Valkeala, Korpilahti, Toivakka, Nilsiä, Pielavesi, Kiuruvesi, Kajaani, Sotkamo, Pyhäjärvi, Muhos, Kestilä, Ylivieska, Ylikiiminki, Kemi, Turtola, Kuusamo, Kuolajärvi.

33. Ilomantsi, Kiihtelysvaara, Kontiolahti, Pielinen. Nurmes, Juuka, Kuopio, Nilsiä, Iisalmi, Sotkamo, Kajaani, Utajärvi, Muhos, Pudasjärvi, Taivalkoski, Kuusamo, Lehtimäki, Salo, Kestilä, Kemi, Turtola.

34. Pielinen, Iisalmi, Pielavesi, Kiuruvesi, Pyhäjärvi, Yli-Kiiminki, Ylivieska, Valkeala.

35. Ilomantsi, Kemi, Turtola, Kuusamo.

36. Utajärvi, Pyhäjärvi, Iisalmi.

37. Gräsmark, Gunnarskog, Östervallskog, Mangskog.

38. Ådals Linden.

39. VÄINÖ SALMINEN, Oma maa III, s. 246. Skandinavian metsäsuomaluisten vaiheet.

40. HOTTENROTH, Handb. d. deutsch. Tracht, s. 212. 222, 337, 371, 385, 529, 556. ROHRBACH, Trachten d. Völker, s. 253, 277.

41. Parkano, Ikaalinen, Punkalaidun, Sääksmäki, Hattula, Sysmä, Hollola, Toivakka, Iitti, Sipoo, Juva, Taipalsaari, Muola.

42. Viitasaari, Pielavesi, Sotkamo, Iisalmi, Heinävesi, Ristiinan p., Tohmajärvi, Ilomantsi, Suistamo, Salmi.

43. Koivisto, Kuolemajärvi, Jääski, Kirvu, Ilomantsi, Joutseno, Savitaipale, Kuopio, Luumäki, Jaala, Iitti, Vehkalahti.

44. Sysmä, Keuruu, Alahärmä.

45. Pálkjärvi, Sotkamo.

46. ROHRBACH, Trachten d. Völker, s. 277.

9. Miesten tukka, parta ja päähineet.

1. NORLIND, Svenska folkdräkter, s. 303.

2. Trachten II, s. 24.

3. Sitä sanottiin Raja-Karjalassa *tšakkalakiksi* tai *tšapkamyssyksi* (Salmi). Ks. myös O. A. FORSSTRÖM, Raja-Karjalasta, s. 43.

4. Volkstrachten, T. XIX, 8.

5. WISTRAND, Svenska folkdräkter, s. 46, 115.

6. Ilomantsi, Pielinen. Vuoritetusta myssystä puhutaan Tohmajärven käräjillä 21 p. elok. 1641.

7. Rautjärvi, Lemi.

8. Sotkamo, Viipurin. l.?

9. Rautjärvi. Revonnahkamyssyjä mainitaan Rantasalmen talvikäräjillä 1709. V. A. 0023, l. 173—176.

10. Kuopion lukkarin kuolinpesäkirjoituksessa mainitaan 1697 kaksi ryssänmyssyä (rijske mijssor). V. A. 009, l. 120—121.

11. Sortavala. Mustasta näädännahkamyssystä, jossa oli musta verkapäällinen, puhutaan Iisalmen talvikäräjillä 1698. V. A. 0011, l. 36. Ks. myös Säämingin kesäk. 1711. V. A. 0024, l. 61—64.

12. Kurkijoki.

13. Perniö.

14. Perniö, Lappee.

15. Perniö.

16. Savo, Kauhava, Korsnäs (vielä 1866).

17. Lappee.

18. Pohjanmaa.

19. Pohjanmaa.

20. Räisälä, Koivisto, Viipuri, Savitaipale.

21. Sakkola, Äyräpää, Räisälä, Antrea, Jääski, Rautjärvi, Lappee, Johannes.

22. Räisälä, Kaukola. Valkjärvi.

23. Räisälä, Kaukola, Antrea. Muita nimiä: *ahmannahkahattu* (Sakkola), *kilapannahkahattu* (Rautjärvi), *kilapankoipihattu* (Lappee), *kilapanhäntälakki* (Johannes), *kolmemastonen hattu* (Koivisto), *karvahattu* (Räisälä, Jääski), *röllehattu* (Äyräpää). Viimemainittu nimi tarkoitti päähinettä, jonka päällinen oli nahkaa tai samettia.

24. Korsnäs *(Stjinnlufva)*, Pihlajavesi.

25. M. m. Yli-Kiiminki, Tuusula, Sipoo, Savitaipale, Lemi, Lappee.

26. Tuusula, Yli-Kiiminki.

27. Pohjanmaa.

28. Häme, Uusmaa (Tuusula).

29. Kemiö, Merikarvia, Renko, Korsnäs, Laukaa, Savitaipale.

30. Korsnäs, Savitaipale.

31. Renko, Merikarvia, Laukaa.

32. Kemiö.

33. HOTTENROTH, Trachten., II s. 24.

34. NORLIND, Svensk. allmog., s. 288. Ingelstad, Unnaryd, Östervallskog. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 22, 45, 143.

35. Säämingin ja Kerimäen syysk. 1733. V. A. 0036, l. 986—1001.

36. Rautu, Sakkola.

37. Nauha punainen, lakki musta: Säkylä, Mäntyharju, Ruokolahti, Pälkjärvi; nauha vihreä, lakki musta: Mäntsälä; nauha keltainen, lakki sinistä palttinaa: Pohjois-Savo; nauha musta, lakki harmaa: Kangasniemi, Pälkjärvi; nauha sininen, lakki harmaa: Ilomantsi; lakki ruskea: Heinävesi; aito ruskeita lakkeja: Kivijärvi, Mäntyharju, Joutseno.

38. Muita nimiä: *myssylakki* (Suomussalmi), *nyörimyssy* (Kivijärvi, Heinävesi, Pälkjärvi), *petnilkka* (Ylitornio).

39. Suomussalmella 1840-luvulla; Mäntyharjulla vanhoilla 1847; Samoin Marttilassa 1857.

40. Vaasan seudut, Korsnäs.

41. Loppi, Kuru, Ikaalinen.
42. Pihlajavesi, Keuruu, Ikaalinen, Vampula, Säkylä, Kivijärvi.
43. Pihlajavesi, Kivijärvi.
44. Lemi, Närpiö.
45. Närpiö.
46. Ikaalinen, Siikainen, Säkylä, Kankaanpää, Sääksmäki, Parkano, Renko, Iitti, Suursaari.
47. Alavus, Alahärmä, Siikainen, Loppi, Hausjärvi.
48. Sitä sanottiin *varraslakiksi* Siikaisissa; muita nimiä: *sääryslakki* (Häme), *pystylakki* (Kankaanpää), *nakalakki* (Suursaari), *tiittilakki* (Uuskaupunki), *tuituli* (Pomarkku), *pipunilkka* (Renko).
49. V. A. 009, l. 120—121.
50. Äyräpää, Hiitola, Antrea, Jääski, Sortavala.
51. Koivisto, Joutseno, Parikkala, Savitaipale, Mäntyharju, Sulkava, Heinävesi, Säkylä.
52. Kiikala, Säkylä, Merikarvia, Parkano, Tammela, Tenhola, Suomusjärvi, Anjala, Pyhtää, Iitti, Vähäkyrö.
53. Houtskari, Säkylä, Urjala.
54. Ikaalinen, Vampula, Perniö, Sipoo, Mäntsälä.
55. Alahärmä, Pihlajavesi, Kiikala, Iitti, Parikkala, Sortavalan p., Hiitola, Rautjärvi, Jääski, Antrea. Muita nimiä: *vilttihattu* (Anjala, Taipalsaari) *koriahattu* (Vähäkyrö), *lierhattu* (Mäntyharju), *kirkkohattu* (Merikarvia), *pajariskohattu* (Viipurin p.), *pajaskhattu* (Koivisto, Joutseno, Ruokolahti), *lääppä* (Äyräpää, Jaakkima), *huopalääppä* (Kaukola).

10. Miesten paita.

1. Kuhmoinen, Heinävesi, Hiitola, Sotkamo.
2. Säkylä, Nastola, Suomen Pyhtää.
3. Nastola, Iitti, Jaala, Anjala, Vehkalahti.
4. Anjala.
5. Säkylä.
6. Yli-Kiiminki.

11. Housut.

1. ROHRBACH, Trachten der Völker s. 40, 68.
2. A. O. HEIKEL, Volkstrachten. Tl. VI, 1.
3. Suistamon käräjät $^{27}/_{1}$ 1642. Kalajoki 1692. Verkaisiakin (»klädshåsor») oli jo silloin. Tohmajärven ja Ilomantsin käräjät 21. VIII. 1641. Sarkaisia mainit. esim. Kalajoelta 1962 sekä Säämingin ja Kerimäen talvikäräjillä 1712. V. A. 0024, l. 72—75.
4. »Skinnböxor». Puumalan syysk. 1667. V. A. 004, s. 206. Nahkahousut, Kalajoki 1692. Säämyskähousut. Rantasalmen talvik. 1747. V. A. 0048, l. 102—103.
5. MAGALOTTI, Sverige under år 1674, s. 40, kuva 16.
6. NORLIND, Svensk. allmog., s. 283, 285, 287. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 44 (Unnaryd), 94 (Delsbo), 118 (Gagnef).

7. NORLIND, Svensk. allmog. s. 283.
8. Savitaipale.
9. Alahärmä, Ikaalinen, Säkylä, Viljakkala, Längelmäki, Sääskmäki, Hauho, Padasjoki, Joutsa, Askula, Tenhola, Lemi.
10. Säkylä, Viljakkala, Längelmäki, Suursaari.
11. Urjala. Niissä oli tiheässä nappeja.
12. Siikainen, Närpiö, Vähäkyrö, Mäntsälä, Suursaari.
13. Siikainen, Alahärmä.
14. Närpiö.
15. Alahärmä.
16. Valkjärvi, Koivisto.
17. Houtskari (1800-luvun alku), Iitti (1700-luku), Suursaari.
18. Alahärmä, Närpiö, Pyhtää (1850-luvulla).
19. Mäntsälä, Valkjärvi, Houtskari (sulhasilla 1800-luvun alussa).
20. Vähäkyrö.
21. Siikainen.
22. Sellaisia käyttivät esim. pyhtääläiset 1840- uvulla.
23. V:n 1815 tienoilla.
24. Viipurin ja Porvoon tienoilla.
25. Sauvo v. 1793.
26. Laukkuhousujen nimenä oli myös: *peltihousut* (Yli-Kiiminki, Sotkamo), *pellihousut* (Pyhämaa), *lämpsähousut* (Taipalsaari, Lemi), *lämsähousut* (Savitaipale, Heinävesi, Suomenniemi), Ruotsiksi: *lukabyxor*.
27. Leveälaukkuisia on Kansallismuseossa Poorvoon p:stä, Kiikalasta, Säkylästä, Pyhämaalta, Sotkamosta, Heinävedeltä.
28. Niitä on kansallismuseossa Lapin pitäjästä, Vöyristä, Yli-Kiimingistä, Sammatista, Sipoosta, Porvoosta, Lemiltä, Taipalsaarelta, Suomenniemeltä, Kangaslammilta, Sulkavalta ja Heinävedeltä.
29. Lemi, Kangasniemi.
30. Porvoon p., Pyhämaa, Lapin p., Vöyri, Björkö, Sammatti, Heinävesi.
31. Säkylä, Sotkamo.
32. Säkylä, Savo.
33. Yli-Kiiminki, Taipalsaari, Lemi.
34. Sipoo, Suomenniemi, Heinävesi.
35. Sipoo.
36. Sipoo, Pohjanmaa, Sulkava.
37. Porvoon p., Säkylä, Pyhämaa, Sotkamo.
38. Kiikala.
39. Tyrvää.

12. Miesten päällysvaatteet.

1. Itä-Norrlannin tuomiokirja 1626—31, l. 166.
2. Sakkulan käräjät 13 kesäk. 1634. Joukion käräjät 14 elok. 1641.
3. Iter lapponicum, s. 179.
4. Ks. m. m. GRAPE, Enontekis. Sv. Vet. Akad. Handl., 1803, s. 272.
5. Samassa asemassa on se aikamme vatjakeilla.

6. Tammela.
7. Vöyri, Vårdö.
8. YRJÖ-KOSKINEN, Hämeenkyrö 1851.
9. VARELIUS, Tyrvää 1854.
10. Ala-Satakunnan tuomiokirja 1620-24, l. 236. Loimijoen käräjät 26 elok. 1624. »Wallmarsjaka» Kalajoki 1692.
11. Puumalan syysk. 1667. V. A. 004, l. 206.
12. NORLIND, Svenska allmog., s. 340.
13. Huomiota ansaitsee, että Obin ugrilaiset ja Itä-Venäjälläkin asuvat suomensukuiset kansat usein panevat sekä mekkonsa että viittansa kokoon samalla tavalla. Kehitys näyttäisi siis silläkin tapahtuneen samalla pohjalla.
14. Viitta tehtiin ruskeasta sarasta Kaukolassa ja Joutsenossa, valkeasta Kirvussa, Jääskessä, Säkkijärvellä ja Vehkalahdella.
15. Valkjärvi; Jääski: *kostuli;* Rautjärvi: *liinaviitta.*
16. Tämän tyypin viitta oli Antreassa tummansininen, Savossa harmaanruskea, Mäntyharjulla ja Pyhäjärvellä valkea, Hiitolassa harmaa, Viipurin tienoilla sinertävää sarkaa ja Antreassa (isot kauhtanat) viiruista villakangasta.
17. Kitee, Pälkjärvi, Lemi, Kerimäki, Heinävesi.
18. Iter lapponicum, s. 179.
19. Pohjois-Satakunta 1751; Tyrvää 1700-luvun loppupuoli.
20. Kuopion kesäk. 1697. V. A. 009, l. 120—121.
21. Halikko.

13. Miesten pitkä takki, röijy ja liivi.

1. Länsi-Suomi, Tenhola, Karjalohja, Perniö, Vihti, Porvoo, Porneesi, Tuusula, Kangasala, Hartola, Petäjävesi, Juva, Savitaipale, Kauhava.
2. Porvoo, Porneesi, Savitaipale, Kauhava.
3. Paitsi *sortuukkia* käytettiin muitakin nimiä: *sarkaviitta* (Hartola), *lievenuttu* (Petäjävesi), *yrkyystakki* (Kauhava), *sakettijakku* (Tuusula).
4. Anjala.
5. Porvoon p., Tuusula.
6. Ähtävä.
7. Ruotsissakin merkitsi *väst* takkia esim. Wärmlandissa ja Närikessä. NORLIND, Svensk. allmog., s. 332, 335.
8. *Lyhyt viitta.*
9. *Nuttu.*
10. Pohjois-Savo.
11. Ruovesi.
12. Savitaipale.
13. Jaakkima.
14. Häme.
15. *Nuttu:* Häme; *körttitakki:* Ruovesi; *sarkatakki:* Pohjois-Savo; *volliväst it:* Jaakkima; *liivit:* Savitaipale.

16. Sinertävän harmaata (Multia), harmaata (Haapavesi), tummansinistä (Ruokolahti, Savitaipale, Kangaslampi, Etelä-Pohjanmaa) tai ruskeata sarkaa (Heinävesi), raidallista tai yksiväristä ruskeaa (Lapua, Säräisniemi) puolivillakangasta.

17. *Takki* (Längelmäki), *västi* (Lapua), *västit* (Ruokolahti), *vollivästi* (Heinävesi, Kamgaslampi), *västinuttu* (Multia), *västliivit* (Mäntyharju), *körttiröijy* (Haapavesi, Säräisniemi), *körttitakki* (Etelä-Pohjanmaa), *kurtikka* (Taipalsaari).

18. Valkeaa (Pälkjärvi), harmaata (Sääminki, Pyhtää), sinisenharmaata (Saarijärvi, Pohjois-Savo, Joutsa), tummansinistä (Liminka, Keuru, Heinävesi, Kiikala, Lieto), mustaa (Kauhava, Alahärmä, Heinävesi, Pälkjärvi) tai tummanruskeaa (Purmo, Kivijärvi) sarkaa, harvemmin verkaa.

19. *Tröijy:* Alahärmä; *röijy:* Liminka, Temmes; *punkkitröijy:* Kauhava; *västi:* Sääminki; *västinuttu:* Kivijärvi, Saarijärvi; *piekkivästi:* Heinävesi; *jakku:* Purmo, Kiikala; *liivit:* Pohjois-Savo; *liivinuttu:* Joutsa; *vollinuttu:* Keuru; *takki:* Lieto, Pälkjärvi.

20. Valkoista (Joutseno), harmaata (Tenhola, Säkylä), sinisenharmaata (Ruotsin Pyhtää), mustaa (Merikarvia, Säkylä, Lemi), lampaanmustaa (Merikarvia), tummansinistä (Merikarvia, Säkylä, Ikaalinen, Nurmijärvi, Lemi, Jääski, Pälkjärvi), tai ruskeaa (Heinävesi) sarkaa tai raidallista villakangasta (Lammi, Mäntyharju, Savitaipale, Lemi), harvemmin mustaa verkaa (Säkylä, Viipurin tienoot).

21. *Västi:* Säkylä, Nurmijärvi; *vollivästi:* Heinävesi; *vollirōijy:* Ruotsin Pyhtää; *körttiröijy:* Pälkjärvi; *jakku:* Länsi-Suomi; *skörttijakku:* Merikarvia, Säkylä; *körttitakki:* Säkylä, Ikaalinen; *liivit:* Savitaipale; *kurtikka:* Lemi; *jäntrikki:* Viipurin tienoot, äyrämöisalue; *nuttu:* Lammi, Jääski. Lampaannahalla vuoratun röijyn nimi oli Säkylässä *krekkapälsyt.*

22. Sama on laita edelleen esim. syrjääniläisalueella.

23. Jyväskylä, Viitasaari, Kauhava, Ähtävä.

24. Lammi, Hausjärvi.

14. Miesten kaulaliinat ja etumet.

1. Upplandissa Häfverössä Ruotsin puolella tulivat etumet, joilla oli nimenä *nattkappan*, 1840—1850 luvuilla muotiin. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 78.

15. Miesten vyöt.

1. Iisalmi, Kuhmoinen, Säkylä, Petolahti.

2. Lemi, Savitaipale, Mäntyharju, Iitti, Heinola, Hollola, Antrea, Kitee, Korsnäs, Vähäkyrö.

3. Kitee, Kajaani, Hyrynsalmi.

4. Vihti, Korpiselkä, Suojärvi, Ilomantsi.

5. Kuhmoinen, Jämsä, Hyrynsalmi.

6. Antrea, Korpiselkä, Lemi, Mäntyharju, Pohjois-Savo.

7. Iisalmi, Viitasaari.

8. Kivijärvi, Pihtipudas.
9. Kalajoki, Laihia, Saarijärvi.
10. Elimäki.
11. Jääski, Ilomantsi.
12. Sama tyyppi esiintyi Raudussa, Sakkolassa, Pyhäjärvellä ja Räisälässä.
13. Sama tyyppi tavattiin myös Korpiselässä, Juuassa ja Pielisjärvellä.
14. Tällaisen nimi oli Pielisjärvellä *kihinkilukot*.
15. Kiuruvesi, Paltamo.
16. Sama muoto on tavattu myös Vehkalahdella, Elimäellä, Keuruulla, Saarijärvellä, Pihtiputaalla, Lehtimäellä.
17. Sama muoto on tavattu myös Vähässäkyrössä ja Alahärmässä.
18. Samantapaisia solkia on saatu talteen myös Lappeelta, Lemistä, Asikkalasta, Pielavedeltä, Petolahdelta ja Hyrynsalmelta.
19. Samantapaisia solkia on saatu talteen myös Äyräpäästä, Jaakkimasta, Korpiselältä, Lemistä, Kerimäeltä, Säämingistä, Pohjois-Savosta, Mäntsälästä, Vihdistä, Asikkalasta, Hauholta.
20. Niitä on saatu talteen myös Pohjois-Savosta ja Kalajoelta.
21. Säkylä, Ikaalinen.
22. Mäntsälä, Tuusula, Hattula.
23. Myös Joutsenossa, Pielisjärvellä, Pielavedellä, Mäntyharjulla, Mäntsälässä, Nurmijärvellä, Sysmässä, Kärkölässä, Teiskossa, Raisiossa.
24. Myös Kirvussa, Kaavilla, Pielisjärvellä, Kymissä, Lemillä, Pohjois-Savossa, Pielavedellä, Säkylässä, Ikaalisissa, Kuhmalahdella.
25. Kitee.
26. Pietarsaari.
27. Pyhäjärvi; *polviniekka seinävyö:* Sakkola.
28. Juuka. Muita nimiä olivat: *pussakko* (Rautjärvi), *turkkivyö* (Savitaipale), *turkinvyö* (Korpilahti).
29. Seinällä tehdystä vyöstä sanottiin myös, että se oli *latonainen* (Rautjärvi) tai *näpillä latkoitu* (Korpiselkä).
30. *Kussakka:* Rauta, Seitskari, Joutseno; *kalminkkikussakka:* Valkjärvi; *pussakkovyö:* Ruokolahti, Lemi.
31. Viipurin tienoot.
32. Lapträsk.
33. Porvoon p.
34. Korpilahti.
35. Vihti.
36. Jämsä.
37. Savitaipale.
38. *Turkkivyö* l. *turkinvyö:* Savitaipale, Jämsä, Korpilahti, Vihti; *tulupinvyö:* Anjala, Ruotsin Pyhtää; *vetikkovyö* Längelmäki.
39. Sakkolan käräjät 9 p. syysk 1641.

16. Jalkaverhot.

1. Tämä nimi on tunnettu Ilomantsista; muualla käytettiin *rätti*, nimeä.
2. WICHMANN, Etymologisches aus den permischen sprachen. FUF. XII, s. 128.
3. Äyräpää, Viipurin tienoot, Kaukola, Parikkala.
4. Virsuissa Parikkalassa, paulakengissä Kaukolassa, uiloissa Kiteellä.
5. Viipurin tien., Jääski, Kaukola.
6. HUPEL, Topogr. Nachrichten II, s. 179.
7. Tätä nimeä käytettiin suurimmassa osassa Etelä-Karjalaa; muita nimiä: *kaputat* (Joutseno, Rautjärvi), *säärykset* (Suomenniemi, Kymi, Nastola, Korpilahti), *säärystimet* (Taipalsaari, Juva).
8. Valkjärvi; muita nimiä: *liinakalsu* (Äyräpää, Sakkola), *säärykset* (Kuolemajärvi).
9. Valkjärvi.
10. Joutseno, Ruokolahti, Kirvu.
11. Kaukola, Räisälä, Pyhäjärvi.
12. Nastola.
13. Jääski, Kirvu, Ilomantsi.
14. Kirvu, Kitee, Ilomantsi.
15. Jääski.
16. HEIKEL, Volkstrachten, T. XXIII, 22.
17. ROHRBACH, s. 277.
18. Sakkolan käräjät 13 p. kesäk. 1634. Kuopion kesäk. 1647. V. A. 002, l. 572. Samat k. 1697. V. A. 009, l. 120—121.
19. V. A. 0029, l. 3861.
20. Askula, Anjala, Saarijärvi.
21. Pohjois-Karjala, Saarijärvi, Karstula.
22. Jääski.
23. Trachten, s. 304. T. 89, 9.
24. Saltvik, Houtskari, Säkylä, Pohjanmaa, Suursaari, Vehkalahti.
25. Pohjanmaa.
26. Ruotsin Pyhtää.
27. Suursaari, Vehkalahti, Pohjanmaa.
28. Houtskari, Säkylä.
29. Seitskari, Anjala, Säkkijärvi, Koivisto, Äyräpää.
30. Vårdö, Tenhola, Piikkiö, Längelmäki, Korpilahti.
31. Vårdö, Korpilahti.
32. Iitti, Tammela, Alavus.
33. Iitti, Luopioinen.
34. Vårdö, Tammela.
35. Piikkiö, Längelmäki.
36. Tammela.
37. Vårdö, Korpilahti,
38. HOTTENROTH, Trachten, II, s. 78.
39. Kymi. Anjala, Lapträsk, Perniö, Säkylä.

40. Suursaari, Lavansaari, Joutseno, Taipalsaari, Punkalaidun, Säkylä, Alahärmä, Luopioinen, Kuhmoinen, Viitasaari, Karstula.

41. Räisälä.

42. Kontiolahti.

43. Esim. Unnaryd, Delsbo, Gagnef, Floda. Wistrand, Svensk. folkdräkter, s. 37, 86, 101, 107, 125.

44. Närpiö, Lapväärti, Sideby, Ristiinan p.

45. Taipalsaari, Ilomantsi.

46. Parikkala, Kitee, Ilomantsi, Joutseno.

47. Joutseno, Uusikirkko, Kurkijoki, Sortavalan p., Ilomantsi.

48. Sauvo, Pornainen.

49. Äyräpää, Jääski.

50. Käkisalmen tienoot.

51. Nastola.

52. Jaala, Kuhmoinen.

53. Pyhäjärvi: niitä sanottiin Jääsken kihlakunnassa *pohjallisiksi.*

54. Valkjärvi, Uusikirkko.

55. Gudmund Hatt, Mokkasiner, s. 175.

56. Sipoo: *sjölaskinnstossor;* Klofskär: *sälskona.*

57. *Linné,* Iter lapponicum, s. 198.

58. V:n 1866 tienoilla kertoo eräs kirjoittaja Ikaalisista pohjoiseen aletun pitää ruojuja (San. Turusta 1866, N:o 11)

59. Kun lumisukat joutuivat pois käytännöstä, hävisivät korvat vuotikkaista.

60. *Karvakenkiä* l. *kurpposia* käyttivät vetelil äiset vielä 1854 sekä pyhinä että arkina.

61. Tätä nimitystä käytettiin Vampulassa; muita nimiä: *ruojus-* (Suomussalmi 1787), *ansa-* (Merikarvia) tai *paulakengät* (Ikaalinen), *ruojut* (Satakunta, Varelius 1847, Alavus), *pieksut* (Liminka 1802, Iitti 1700- l:n loppupuoli), *ruojupieksut* (Jalasjärvi 1851).

62. Luoto, Suomussalmi 1787, Jalasjärvi 1851.

63. Magalotti, Sverige under år 1674, s. 42, kuva 17: pieksut olivat Norrlandissa kovin kiperäkärkiset. Gudmund, Hatt, Mokkasiner, s. 175. Kiperäkärkisistä kengistä tai paulakengistä hetiiteillä, skyyttalaisilla, etruskeilla, allemanneilla ks. Матер. по Археол. Россiи Т. 34: Farmakovskij, Tl. XIX, 4, Rostovcev IV, 2. Forrer, Reallexicon, s. 49, Tf. 14, s. 559, 782.

Muita nimiä: *pieksut* (Ruovesi), *lapikkaat* (Ilomantsi, Laukaa), *lapikaskengät* (Parikkala), *varslapikkaat* (Virolahti), *supit* (Ilomantsi), *supikkaat* (Kuolemajärvi), *supikassaappaat* (Lavansaari, Koivisto), *otrakkaat* (Pälkjärvi), *uilot* (Parikkala, Sortavalan p., Kitee). Pohjois-Savossa sanottiin pohjitettuja pieksuja *lapikkaksi.*

64. Paltamo, Pietarsaari, Kuortane, Evijärvi v. 1855.

65. Sortavalan p., Parikkala, Ilomantsi.

66. Koivisto: *ruojukengät* l. *paulakengät.*

67. Muita nimiä: *kurpposet* (Pyhäjärvi, Rautjärvi), *paulakengät* (Räisälä), *nohikengät* (Jääski, Ruokolahti, Kurkijoki, Hiitola, Kaukola), *ruojukengät*

(Koivisto), *uulettimet* (Äyräpää), *uulattimet* (Uusikirkko), *kantaiset* (Rautu, Sakkola), *pieksut* (Parikkala 1820).

68. HEIKEL, Volkstrachten, s. 67—69.

69. Niitä nimitettiin eri seuduilla eri lailla: *ruohkengät* (Kaukola, Hiitola), *kotikkaat* (Äyräpää, Pyhäjärvi), *kottoset* l. *kottaset* (Räisälä), *supikkaat* (Koivisto), *lipokkaat* (Kaukola, Jääski, Ruokolahti, Rautjärvi), *lipposet* (Hiitola), *lapokkaat* (Kurkijoki), *laapikkaat* (Ruokolahti Rautjärvi).

70. Tätä nimeä käytettiin Raudussa, Sakkolassa, Kaukolassa, Äyräpäässä, Jääskessä, Hiitolassa, Kurkijoella ja Sortavalan pitäjässä; muita nimiä: *ruojukengät* (Äyräpää, Koivisto), *suplikkaat* (Koivisto), *lapikkaat* (Jääski).

71. Rautu, Sakkola, Koivisto, Äyräpää, Kaukola, Sortavala.

72. Ruokolahti, Jääski.

73. Ruotsissa oli Skällerstan naisilla solkikenkiä jo 1741. NORLIND, Svenk. Allmog., s. 270.

74. Korkeakantaisia kenkiä mainitaan Vingåkerista jo 1670 ja Delsbosta, jossa miesten kannat alkoivat mataloitua 1736, 1730. Samaan aikaan oli viimemainitulla seudulla kanta lähellä jalan keskikohtaa. WISTRAND, Svenks. folkdräkter, s. 50, 51, 86, 99. NORLIND, Svensk. Allmog., s. 286.

75. Ruotsissa tulivat matalakantaiset naistenkengät Skånessa muotiin 1820-luvulla. WISTRAND, Svenska folkdräkter, s. 11.

76. Matalia nauhapieksuja sanottiin Kuhmoisissa *tohveleiksi*, Merikarvialla *kengiksi*, Vöyrissä puolikengiksi (*halfkängor*), Luumäellä *pitkäpäällisiksi* kengiksi, Virolahdella *kenkälapikkaiksi* ja Sakkolassa *puolkengiksi*; korkeita Porvoon pitäjässä kengiksi (*kengor*), Etelä-Hämeessä, Itäisellä Uudellamaalla ja läntisimmässä Karjalassa (Nastola, Anjala, Valkeala, Virolahti, Luumäki, Jääski) *pieksuiksi*, Alahärmässä *paulapieksuiksi*, Koivistolla *passelkengiksi* ja Räisälässä, Uudellakirkolla ja Kiteellä *puolsaappaiksi*.

77. Vöyri: *bötnaskonar*.

78. Säkylä *(kengät)*, Lappträsk, Anjala.

79. Kirvu: *lipokkaat;* Räisälä: *kottaset;* Ilomantsi: *pasmakat*.

80. Vampula: *avosuukengät*.

81. Pohjanmaa: *kengät*.

82. Kuhmalahti, Jämsä, Pirkkala, Säkylä.

83. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 11. NORLIND, Svensk. allmog., s. 285, 286.

84. Suomen virall. l. 1873, N:o 22.

85. Sipoo, Tammela.

86. Valkjärvi.

87. Suomen virall. l. 1873, N:o 104.

88. Nimi esiintyy Ruokolahdella, Räisälässä ja Suojärvellä.

89. Etelä-Karjala, Nilsiä, Joutsa, Leivonmäki; muita nimiä: *ansavirsut* (Lemi), *tuohivirsut* (Anjala), *viertokengät* (Pälkjärvi), *lötöt* (Nilsiä), *löttöset* (Jyväskylän p.), *tuohkaiset* (Sysmä), *silmä-* l. *ansatanokkaat* (Hämeenkyrö, Tyrvää).

90. Sysmä, Jyväskylä, Nilsiä.

91. Hämeenkyrö, Tyrvää; muita nimiä: *virsut* (Vehkalahti, Savitaipale, Iitti, Asikkala), *konttivirsut* (Saarijärvi), *laapottimet* (Sortavala), *tuohitohvelit* (Kirvu, Joutseno, Rautjärvi, Räisälä), *tuohitöppöset* (Iisalmi), *tuohikengät* (Nilsiä, Kirvu).

92. Rautjärvi, Sortavalan p., Vehkalahti, Sipoo, Savitaipale, Jyväskylän p., Saarijärvi.

93. Joutseno, Iitti, Asikkala.

94. Räisälä, Kirvu, Rautjärvi, Sipoo, Jaala, Nilsiä.

95. Savitaipale.

96. Räisälä.

97. Kaukola.

98. Kirvu, Rautjärvi, Ruokolahti, Pielinen, Orimattila, Häme.

17. Käsineet.

1. Tyrväällä pitivät vanhat miehet niitä vielä 1850- ja Närpiössä 1860-luvulla.

2. Iisalmi, Nilsiä.

3. Karhunnahkaisten rukkasten nimi: *Karhunkoipirukkaset* (Kerimäki), *karhunnahkarukkaset* (Pohjois-Savo). Sudennahkaisten rukkasten nimi: *sulenkoivet* (Tammela), *suvennahkarukkaset* (Ruokolahti, Taipalsaari, Iitti), *susinahkakintaat* (Lammi), *hukannahkarukkaset* (Räisälä).

4. Alisen Satakunnan tuomiokirjassa 1620—24 on Euran käräjillä 17. IX. 1623 kysymys »ryssän-» ja »punaisista» hanskoista; samoin Raudun käräjillä 1. VIII. 1642 »punaisista» hanskoista.

5. Yleisin nimi oli *kintaat*; tekotavan mukaan sanottiin niitä myös *neulakintaiksi* (Sysmä, Korpilahti).

6. Koivisto, Äyräpää, Räisälä, Jääski, Rautjärvi.

7. Taipalsaari.

8. Äyräpää, Räisälä, Kirvu, Sortavalan p., Vehkalahti, Kerimäki, Konginkangas, Korpilahti, Sysmä.

9. Konginkangas.

10. Korpilahti.

11. TEZNER, Die Slawen in Deutschland, s. 455.

12. Antrea.

13. Kuhmoinen.

14. Antrea, Ruokolahti, Parikkala, Korpiselkä, Ilomantsi, Juuka, Lemi, Suomenniemi, Pielavesi, Kuhmoinen.

15. Nimi vaihteli eri seuduilla: *kintaat* (Seitskari, Suursaari, Kymi, Kuhmoinen, Kuru, Punkalaidun), *koukkuvanttuut* (Ylikiiminki), *lapaset* (Karstula, Saarijärvi, Alahärmä, Kirvu), *rasot* (Kuru), *tumput* (Kuru), *tumppaset* (Kuorevesi), *tumppuvanttuut* (Merikarvia), *tumpit* (Kuru).

16. Suursaari.

17. Ylikiiminki, Saarijärvi, Jääski.

18. Kuhmoinen, Karsttula.

19. Joukion käräjät 10 p. helmik. 1635. Kuopion kesäk. 1697. V. A. 009, l. 120, 121.

20. Koivistolla ja Kuolemajärvellä sanotaan sormikkaissa pidetyn tupsuja toista sataa vuotta.

21. Längelmäki, Iitti, Vehkalahti, Antrea, Äyräpää.

22. Antrea.

23. Niiden nimi oli paikotellen (Äyräpää, Ruokolahti, Joutseno, Kurkijoki, Anjala, Hattula) *hanskat*, paikotellen niiden käytäntöön viitaten *kirkkosormikkaat* (Taipalsaari; *kyrkvantar* Lapväärti) tai *sulhasensormikkaat* (Sysmä).

24. Vehkalahti, Jämijärvi.

25. Uusikirkko, Äyräpää, Räisälä, Saarijärvi, Pihtipudas, Punkalaidun.

26. Rautu, Sakkola, Pyhäjärvi, Äyräpää, Antrea, Joutseno, Ruokolahti, Hiitola, Anjala, Hattula, Suursaari.

27. Räisälä, Hattula, Hämeenkyrö.

28. Hattula. 29 Vehkalahti.

30. Rautu, Sakkola, Äyräpää, Pyhäjärvi, Jääski, Kurkijoki, Suistamo, Liperi, Taipalsaari, Anjala, Iitti, Sysmä.

31. Hämeenkyrö. 32 Lapväärti, Mouhijärvi, Ikaalinen. Äyräpää?

33. Nimi tunnettu Sortavalasta; muita nimiä: *puolikintaat* (Sysmä), *sormikintaat* (Ilomantsi), *rannikkahat* (Vehkalahti).

34. Jaakkima, Sortavala, Iitti, Sysmä, Säkylä, Ahvena.

35. Jaakkima, Sysmä. 36 Ilomantsi. 37 Kurkijoki.

38. Pohjanmaa. 39 Pohjanmaa, Hausjärvi.

40. Småland, Unnaryd. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 40.

41. Nimi: *kalvoset* (Karstula, Konginkangas), *rannikkaat* (Asikkala), *rantulit* (Tammela), *kalvosvanttuut* (Pohjanmaa).

42. Gagnefissa Ruotsissa Taalainmaalla tulivat ne WISTRANDIN mukaan muotiin 1840-luvulla. Svensk. folkdräkter, s. 118.

18. Nästyykki.

1. Pyhäjärvi, Räisälä, Kaukola. *Nästyykki* nimeä käytettiin Hiitolassa ja Jääsken kihlakunnassa, *pyyhen* nimeä Sortavalassa.

2. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 51. LINNÉ, Iter dalekarlicum, s. 263, 264.

3. Kuopion kesäk. 1647. V. A. 002, l. 572. Kuopion lukkarin Olof Hyvärisen kuolipesässä oli 10 kpl. »ermkläder». Kuopion kesäk. 1697. V. A. 009, l. 120—121.

19. Rintasoljet.

1. SCHVINDT, Karjalan rautakausi, s. 113.

2. **Отчетъ Имп. арх. коммиссіи 1896, s. 123.**

3. **Отчетъ Имп. арх. коммиссіи 1900, s. 65.**

4. Hopeainen rintasolki mainitaan Leppävirran kesäkäräjillä 1725. V. A. 0028, l. 337, 338. Eräässä Kuopion syyskäräjäin tuomiokirjassa v:lta 1734 puhutaan erään karoliinin valmistamasta hopeasoljesta (»sölfverbrisk, slagen af en Carolin»). V. A. 0037, l. 533.

5. APPELGREN-KIVALO, Romansk ornamentik.
6. Joutseno, Ruokolahti, Rautjärvi.
7. Pyhäjärvi, Uusikirkko, Kuolemajärvi, Koivisto.
8. Kurkijoki, Ilomantsi, Mäntyharju.
9. Pyhäjärvi, Sakkola, Äyräpää, Uusikirkko, Kuolemajärvi.
10. Kurkijoki, Pälkjärvi, Tohmajärvi.
11. Hiitola, Jaakkima, Pälkjärvi, Tohmajärvi, Heinola, Loviisan tienoot.
12. HILDEBRAND, Sveriges medeltid II, s. 388.
13. WISTRAND, Svensk. folkdräkter, s. 15, 16, 41, 42, 44, 56, 106.
14. Jurva, Laihia, Ylistaro, Isokyrö, Ilmajoki, Alahärmä, Alajärvi.
15. WISTRAND, Svensk. folkdräkter. s. 85.
16. NORLIND, Svensk. allmog., s. 295.
17. V. A. 004, l. 53.

20. Käädyt.

1. V. A. 002, l. 572.
2. Askula.

21. Hakaset, maljut ja napit.

1. **Древности камской чуди**, taul. X, 14 ja XVII, 27.
2. Sveriges medeltid, I, 2, s. 445, II, s. 384.
3. Lapträsk, Loviisa, Kymi, Sippola, Valkeala, Nastola.

22. Korvarenkaat ja kammat.

1. Liperin käräjät 14 helmik. 1627. Tohmajärven käräjät 21 elok. 1641. Uukuniemen käräjät 14 tammik. 1642.

2. **Древности камской чуди**. Taul. XII, 13. IVANOVSKIJ, **Курганы С. Петерб. губерніи**, Taul. VI, 22.

3. *Uusniekat* Salmi, Korpiselkä; *zergat* Salmi; *stankat* Suojärvi; *zemfšugat* Salmi; Impilahti, Jaakkima.

4. IVANOVSKIJ, **Курганы С. Петерб. губерніи**, Taul. I. 9.
5. IVANOVSKIJ, **Курганы С. Петерб. губ.**, Taul. XII, 9, s. 14.
6. SCHVINDT, Karjalan rautakaudesta, s. 146.
7. J. R. ASPELIN, Suomen suvun asumusaloilta, s. 211.
8. Kansallismuseo 3359, 9. (Lappee), A. 5423 (Savo, Loikansaaren kylä).
9. Karjalan rautakaudesta, s. 146.

23. Sormukset.

1. V. N. Glasov, **Гдовскіе курганы**, Taul. XXV, 24.
2. IVANOVSKIJ, **Курганы С. Петерб. губ.** Taul. II, 7.
3. Sveriges medeltid II, s. 415—417.
4. **Матер. по археол. Россіи** Т. XX, Tl. V, 15.
5. Hattula, Korpilakti, Viitasaari.

Lähdeluettelo.

Paitsi omia tutkimusmatkoilla eri osissa maata tehtyjä muistiinpanoja ovat lähteinä olleet Kansallismuseon kokoelmat sekä seuraavat julkaisut ja käsikirjoitukset:

ACERBI J., Voyage au Cap-Nord, par la Suede, la Finlande et la Laponie. Paris 1804.

AKIANDER MATTH., Utdrag ur Ryska annaler. Suomi 1848.

APPELGREN-KIVALO HJALMAR, Romansk ornamentik. Finskt museum 1910.

Sama, Suomalaisia pukuja myöhemmältä rautakaudelta. Helsinki 1907.

ASPELIN, J. R., Kertomus Maalahden pitäjästä. Suomi 1866.

Sama, Suomen suvun asuma-aloilta. Helsinki 1877—1844.

BJÖRCK ISRAEL, Om Malax allmoge. Åbo tidningar 1772.

BROOCMAN. Utdrag ur Nils Reinh. Broocmans dagbok under en resa genom Finland, Lifland etc. Leinberg, Bidrag IV.

BÜSCHING A. FR., Kurze Beschreibung der kymenegorod. Provinz. Magazin für die neue Historie u. Geographie. Hamburg 1770.

BÄCKMAN K. A., Beskrifning öfver Jalasjärvi kapell. Suomi 1851.

CALAMNIUS, Suomussalmen seurakunnan historia. Oulu 1912.

CARLSSON WILH., Kertomus Pirkkalan pitäjästä. Helsinki 1869.

EDNER ERIC, Kertomus Lempäälästä. Käsikirjoitus Laguksen kokoelmassa Yliopist. kirjastossa.

ELMGREN S. G., Beskrifning öfver Pargas socken. Suomi 1847.

Sama, Beskrifning öfver S:t Mårtens socken. Suomi 1857.

En Savolaksbild från slutet af 1700-talet. Förhandl. o. upps. 17.

FAGERLUND I. W., Korpo o. Houtskärs Socknar. Bidrag till känned. af Finlands natur o. folk. 28 h. Helsingfors 1878.

FELLMAN JACOB, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken III. Helsingfors 1906.

FORRER ROB., Reallexicon der prähist. et. c. Altertümer. Berlin et Stuttgart.

FORSSTÖM O. A., Raja-Karjalasta. Kansanvalistusseuran toimituksia 91.

FREDENHEIM C. F., Dagboksanteckningar. Åbo 1785. Förhandl. o. upps. 15.

FROSTERUS E. JOH., Utkast till en Beskrifning öfver Carlö Socken i Uleåborgs län 1815. Käsik. Laguksen kokoelmassa Yliopist. kirjastossa.

GADD PEHR (resp. Michael Ticcander), Afhandling om Sysmä socken 1792.
Sama (resp. J. H. Bucht), Afhandling om Hollola Socken 1792.
Sama, Beskrifning öfver Satakunda häraders norra del. Stockholm 1751.
GRANHOLM J., Kertomus Orimattilan puvusta. Hilda Olsonin akvarellikokoelmassa Yliopiston kirjastossa.
GRAPE ER. J., Utkast till Beskrifning öfver Enontekis Sokn i Torneå Lappmark. S. W. A. Handl. 1803.
GORODCOV. Арх. изслѣдованія въ окрестностяхъ гор. Мурома въ 1910 г.
HAGSTRÖM C. P., Beskrifning af Helsinge och Esbo socknar, upprättad år 1775. Leinberg, Bidrag I.
HALINIUS ANDREAS, Muistiinpanoja Kirvun historiakirjassa v:ilta 1802—1829.
HALL DANIEL, Geographisk, physico-economisk och historisk beskrifning öfver Birckala Socken.
HATT GUDMUND, Arktiske Skinddragter i Eurasien og Amerika. København 1914.
SAMA, Mokkasiner. Geograf. tidskrift 22 B., H. W., 1914. København.
HEIKEL AXEL O., Die Volkstrachten in den Ostreeprovinzen u. in Setukesien. SUS Kansat. julk. IV.
Sama, Tuukkalan löytö. SMY-ksen Aikak. X.
HILDEBRAND HANS, Sveriges medeltid II. Stockholm 1884—1898.
HOLMBOM HENR., Beskrifning öfver Limingå Sokn uti Uleåborgs Höfdinge-Döme, 1802. Käsikirj. Laguksen kokoelmassa Yliopist. kirjastossa.
HOTTENROTH FRIEDRICH, Handbuch der deutschen Tracht. Stuttgart.
Sama, Trachten, Haus-, Feld- u. Kriegsgeräthschaften der Völker alter u. neuer Zeit. Stuttgart 1891.
HUPEL A. W., Topographische Nachrichten von Lief- u. Ehstland. Riga 1774—1799.
HÜLPHERS A., Dagbok och samlingen uppå en resa om sommaren 1760. Leinberg, Bidrag II.
KALM P. (resp. Chr. Herkepæus), Beskrifning öfver Hauho Socken 1756.
Kanava 1846, N:o 38.
KNAAPPILA, Kertomus Iitin pitäjästä. Hilda Olsonin akvarellikokoelmassa Yliopist. kirjastossa.
Kort beskrifning öfwer Orihvesi socken. Åbo tidningar 1784.
KOSKINEN YRJÖ, Kertomus Hämeenkyrön pitäjästä. Suomi 1851.
KRUSE FR., Necrolivonica o. Alterthümer Liv-, Esth. u. Curlands. Dorpat 1842.
KÖNÖNEN T., Pälkjärven pitäjäs. Kuopio 1891.
LAGUS ELIAS, Beskrifning öfver Kusamo Socken. S. W. A. Handl. 1772.
LEXOW EINAR, Norske folkedragter. Kristiania 1913.
LINNAEI iter lapponicum. Carl von Linnés ungdomsskrifter samlade af Ewald Åhrling. Stockholm.
MAGALOTTI LORENZO, Sverige under år 1674. Stockholm 1912.
MANNINEN I., Vanhat perukirjat tutkimuksen lähteinä. Kotiseutu 1915.
Матеріалы по археологіи Россіи 14, 20, 26.
Mehiläinen 1836 syysk., 1837 huht.

MEINANDER K. K., Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor. Helsingfors 1908.
Naisien waateh-parresta Jääskessä. Helsingissä 1852.
NIKANDER G., Folkdräkter i Borgåtrakten på 1790-talet. Borgåbladet $^{13}/_{9}$ 1913.
NORLIND TOBIAS, Svenska allmogens lif I. Folksed, folktro och folkdiktning. Stockholm 1912.
NORLUND B. FR., Beskrifning öfver Nerpes socken. Suomi 1866.
OLSON HILDA, Finska folkdrägter samlade och tecknade under åren 1858—1870. Akvarellikokoelma yliopist. kirjastossa.
Отчетъ Имп. арх. коммиссiи 1896, 1900.
Oulun viikkosanomat 1856, s. 39.
PAULAHARJU S., Hevaan inkeroispuku. Suomen museo 1912.
RAPOLA F. O., Häme. Helsinki 1908.
REINHOLM H. A., Käsikirjoituskokoelma SMY-ksellä.
ROHRBACH KARL, Die Trachten der Völker. Leipzig 1906.
SALENIUS J. M., Histor. kertomus Muolan l. Pyhäristin pitäjästä. Helsingissä 1871.
Sama, Kuopion ja Iisalmen pitäjien asukkaille v. 1809 pyydetyistä vahingonkorvauksista. Hist. arkisto XXIII, 2. Pöytäk.
Sama, Valkjärven pitäjän kertomus. Helsinki 1870.
SALMINEN VÄINÖ, Skandinaavian metsäsuomalaisten vaiheet. Kansalaiskirjasto 7. Lappeenrannassa 1909.
Sama, Skandinaavian suomalaiset. Oma maa.
SALOVIUS AND., Minnesbok öfver Orihvesi Prosteri från 1752. Käsikirj. Laguksen kokoelmassa Yliopist. kirjastossa.
Samling til beskrifning om Öfver-Torneå III. Cap. I § 9. Vitterhets-historie och antiqv. acad. arkisto Tukholmassa.
Sanansaattaja 1841, N:o 44.
Sanomia Turusta 1866, N:o 11. Lisäl.
SARTORI PAUL, Sitte und Branch I. Leipzig 1910.
SCHVINDT THEODOR, Luettelo Suomen ylioppilasosak. kansatiet. kokoelmista. Helsingissä 1883, 1885, 1889, 1893.
Sama, Suomen kansanpukuja I. Karjala. Helsingissä 1913.
Sama, Tietoja Karjalan rautakaudesta. SMY-ksen aikakausk. XIII.
SETÄLÄ E. N., Smirnow's Untersuchungen über die Ostfinnen. SUS:an aikakausk. XVII.
Sama, Zur frage nach der verwandtschaft d. finn.-ugr. u. samoj. sprachen. Helsingfors 1915.
SIRELIUS U. T., Luettelo Suomen ylioppilasosakuntien kansatiet. kokoelmista. Lisävihko II. Helsingissä 1901.
Sama, Ostjakkien ja vogulien hautaustavoista. Suomen museo 1902, 1903.
Sama, Über einige Traggeräte u. Umschlagetücher bei den finnisch-ugr. Völkern. SMY:ksen aikakausk. XXVI.
SKJÖLDEBRAND A. F., Voyage pittoresque au Cap-Nord. Stockholm 1801.
STARCK DAVID, Lovisa pastorat. Leinberg, Bidrag I.
Suomen virallinen lehti 1869 N:o 43; 1872 N:o 91; 1873 N:o 22, 104.
Suometar 1854, 22 lisäl.; 1855, 15 lisäl., 1858, N:o 32.

TEZNER, Die Slawen in Deutschland.
Tidningar utg. af et sällskap i Åbo 1772, N:o 1—4.
Tuomiokirjat Savosta, osittain muualtakin. Valtioarkisto.
Utdrag af ett bref från Anianpeldo 1761. Käsikirj. Laguksen kokoelmassa Yliopist. kirjastossa.
Uusi Suometar 1880, N:o 94.
WALLENIUS J. FR., Dissertatio academica historiam descriptionemque paroeciae Mändyharju 1812.
Valtion historiallisen museon kansat. osaston luettelo.
WARELIUS A., Matkasanomia. Suometar 1847, N:o 37.
Sama, Bidrag till Finlands kännedom i ethnografiskt afseende. Suomi 1847.
Sama, Kertomus Tyrvään pitäjästä 1853. Suomi 1854.
WETTERHOFF O. F., Utkast till en militairisk beskrifning öfver Svenska Carelen. Leinberg, Bidrag III.
WICHMANN, Etymologisches aus den permischen sprachen FUF XII.
WISTRAND P. G., Svenska folkdräkter. Stockholm 1907.
Åbo Tidningar 1778 N:o 11.

Hakemisto.

I.

Pukunimistö.

II.

Teoksessa mainitut pitäjät y. m. seudut ja nimet.

(1) TYTTÖ; KAUKOLA
SYKERÖITY·PÄÄ

TYTTÖ; LAVANSAARI
(2) PÄÄ·TIKUTTEELLA (3) ALUSSILKKI·JA·KAS=
SAT·PÄÄSSÄ

(4) MORSIAN
LAVANSAARI
WALEHUNTU·JA·
SILKKI·PÄÄSSÄ

TYTTÖ·ANJALA
(7) KÄÄRÖT·PÄÄSSÄ (8) KÄÄRÖSILKKI·PÄÄSSÄ

MORSIAN·LAVANSAARI
(5) WALEHUNTU·JA·KAU=
LAVAATE·PÄÄSSÄ (6) TIRKATE·PÄÄSSÄ

(11) TYTTÖ; LEMI
TIKUTE·PÄÄSSÄ

TYTTÖ·KYMI
(9) KÄÄRÖT·PÄÄSSÄ (10) SILKKI·PÄÄSSÄ

(12) TYTTÖ; LEMI
SILKINKERIT·PÄÄSSÄ

(13) SIVULTA (14) TAKAA
TYTTÖ·TAIPALSAARI
TIKUTE·PÄÄSSÄ

(15) TYTTÖ; HIITOLA
PÄÄ·NUPULLA

Tl. VII.

① WAIMO: RAISALA
TIRKATTI·PÄÄSSÄ

② EDESTÄ ③ TAKAA
MORSIAN·TAIPALSAARI
HUUA·PÄÄSSÄ

④ WAIMO; KOIVISTO
HUNTU·JA·PALMIKONNENAT
PÄÄSSÄ

⑨ WAIMO; HIITOLA
HUNTU·PÄÄSSÄ

⑩ WAIMO; HIITOLA
PÄÄ·SYKEROILLÄ

⑧ TYTTÖ;
RAISALA
IRTOSYKERÖT·JA·SAP=
PALI·PÄÄSSÄ

⑤ WAIMO: KOIVISTO
PÄÄ·SYKEROILLÄ

⑫ WAIMO; LAVANSAARI
PÄÄ·SYKEROILLÄ

⑥ WAIMO; KOIVISTO
SYKERÖT·TEKEILLÄ

⑪ WAIMO; LAVANSAARI
SYKERÖT·TEKEILLÄ

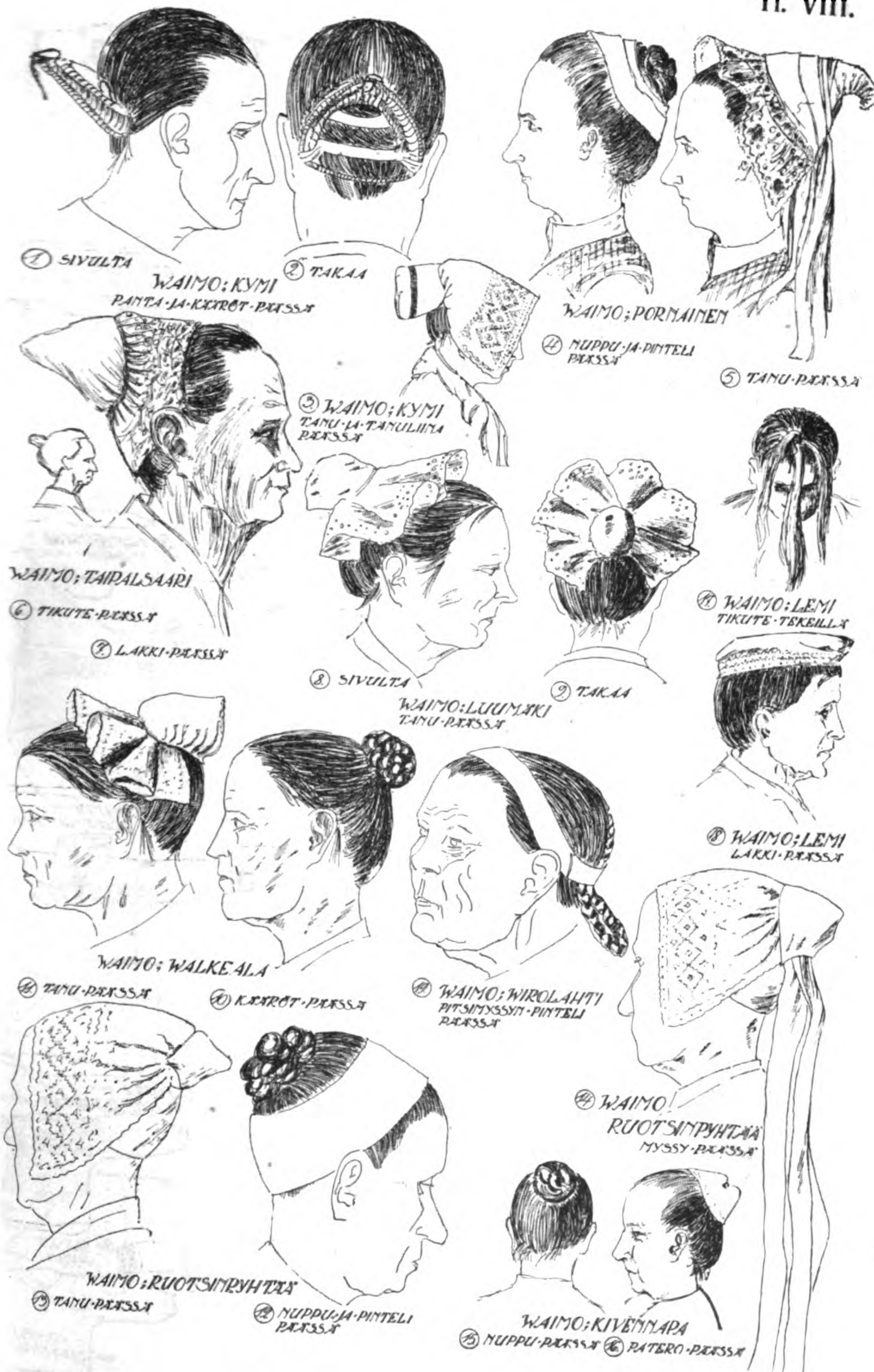

⑬ SIVULTA ⑭ TAKAA
WAIMO; LAVANSAARI
HUNTU·PÄÄSSÄ

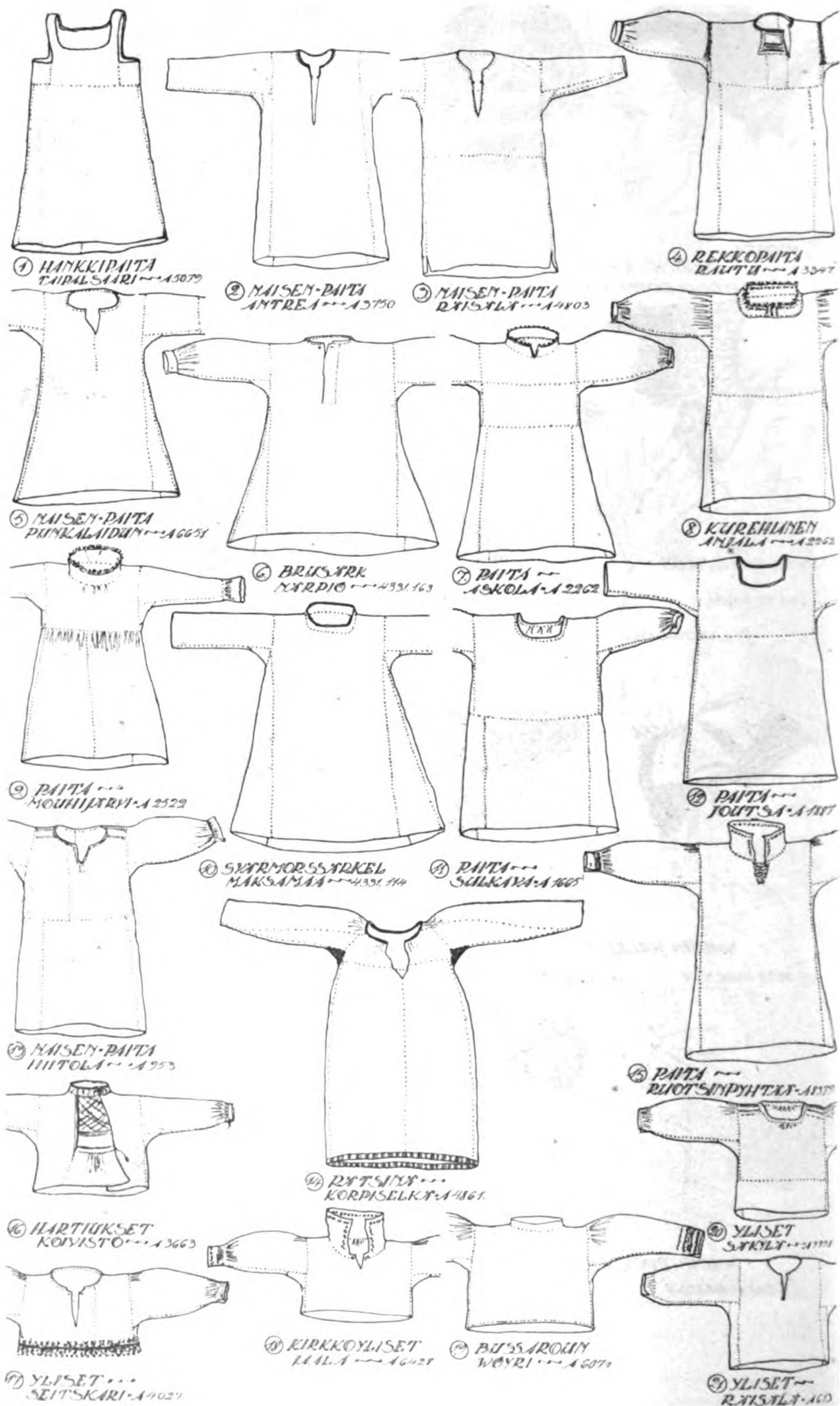

⑦ WAIMO; KOIVISTO
HUNTU·JA·PALMIKONNENAT
PÄÄSSÄ

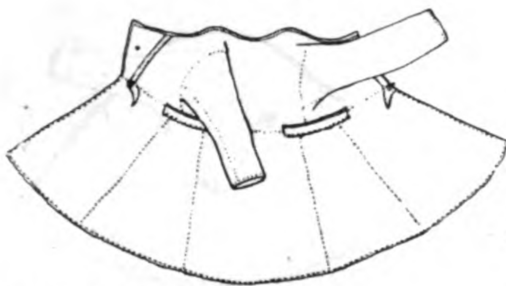

1 SIVULTA
2 TAKAA
WAIMO: KYMI
PANTA·JA·KAAROT·PÄÄSSÄ
WAIMO; PORNAINEN
4 NUPPU·JA·PINTELI PÄÄSSÄ
5 TANU·PÄÄSSÄ
3 WAIMO; KYMI
TANU·JA·TANULIINA PÄÄSSÄ
WAIMO; TAIPALSAARI
6 TIKUTE·PÄÄSSÄ
7 LAKKI·PÄÄSSÄ
8 SIVULTA
9 TAKAA
WAIMO: LUUMÄKI
TANU·PÄÄSSÄ
17 WAIMO: LEMI
TIKUTE·TEKEILLÄ
18 WAIMO; LEMI
LAKKI·PÄÄSSÄ
WAIMO; WALKEALA
11 TANU·PÄÄSSÄ
10 KAAROT·PÄÄSSÄ
19 WAIMO; WIROLAHTI
PITSIMYSSYN·PINTELI PÄÄSSÄ
14 WAIMO!
RUOTSINPYHTÄÄ
MYSSY·PÄÄSSÄ
WAIMO; RUOTSINPYHTÄÄ
13 TANU·PÄÄSSÄ
12 NUPPU·JA·PINTELI PÄÄSSÄ
WAIMO: KIVENNAPA
15 NUPPU·PÄÄSSÄ
16 PATERO·PÄÄSSÄ

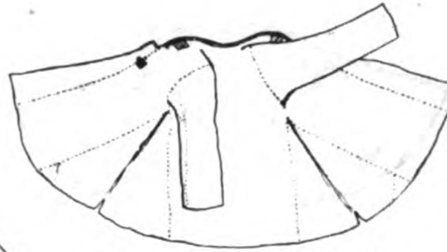
Tl. IX.

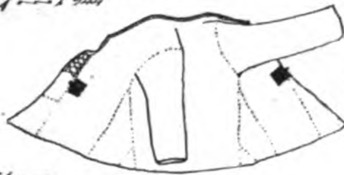
① HANKKIPAITA TAIPALSAARI A 5079
② NAISEN-PAITA ANTREA A 3750
③ NAISEN-PAITA RAISALA A 4803
④ REKKOPAITA RAUTU A 3347
⑤ NAISEN-PAITA PUNKALAIDUN A 6651
⑥ BRUSÄRK NÄRPIÖ 4331.163
⑦ PAITA ASKOLA A 2262
⑧ KUREHUNEN AHLAINEN A 2262
⑨ PAITA MOUHIJÄRVI A 2522
⑩ SYTRMORSSÄRKEL MAKSAMAA 4331.114
⑪ PAITA SULKAVA A 1605
⑫ PAITA JOUTSA A 1887
⑬ NAISEN-PAITA HIITOLA A 953
⑭ RYTSINÄ KORPISELKÄ A 4861.
⑮ PAITA RUOTSINPYHTÄÄ
⑯ HARTIUKSET KOIVISTO A 3663
⑰ YLISET SEITSKARI A 4027
⑱ KIRKKOYLISET MALA A 6428
⑲ BUSSAROUN WÖYRI A 6071
⑳ YLISET SÄKYLÄ
㉑ YLISET RAISALA

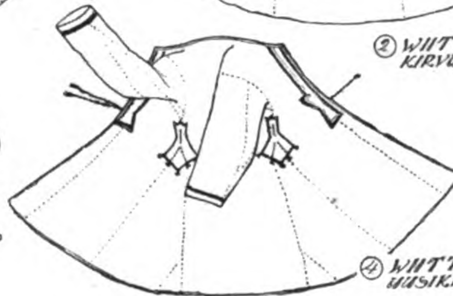
① ROHKAMONIEKKA-TURKKI HIITOLA A 9444

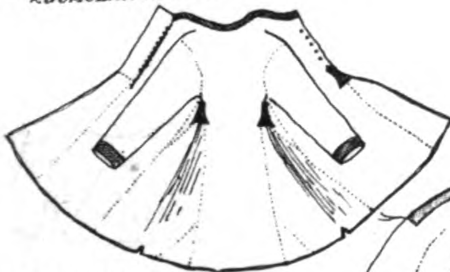
② WIITTA KIRVU 4808, 30

③ WIITTA RUOKOLAHTI A 7555

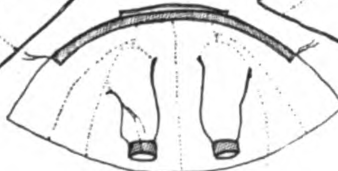

④ WIITTA UUSIKIRKKO A 7971

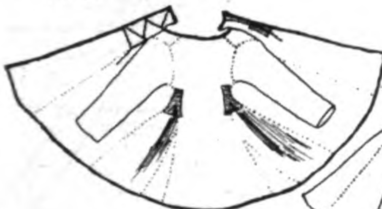

⑤ SARVENATAKKI KITEE A 1536

⑥ WIITTA VALKJÄRVI A 6158

⑦ WIITTA KUOLEMAJÄRVI A 3627

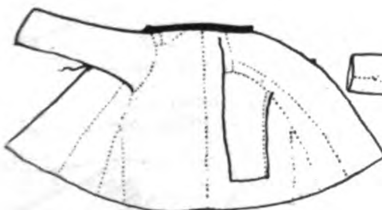

⑧ SARVENATAKKI ILOMANTSI A 1537

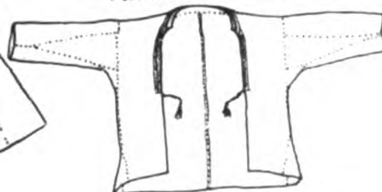

⑨ SARKATAKKI MÄNTYHARJU A 1635

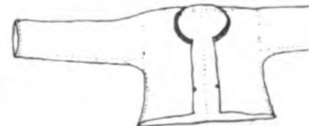
⑩ KOSTULI SAKKOLA A 894

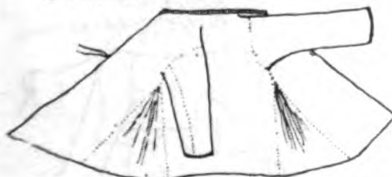
⑪ LIINAWIITTA RAUTJÄRVI A 3735

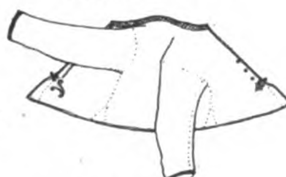
⑫ LIINAWIITTA KOIVISTO A 3006

⑬ KOSTULI JÄÄSKI A 7671

⑭ RYYTI SEITSKARI A 4030

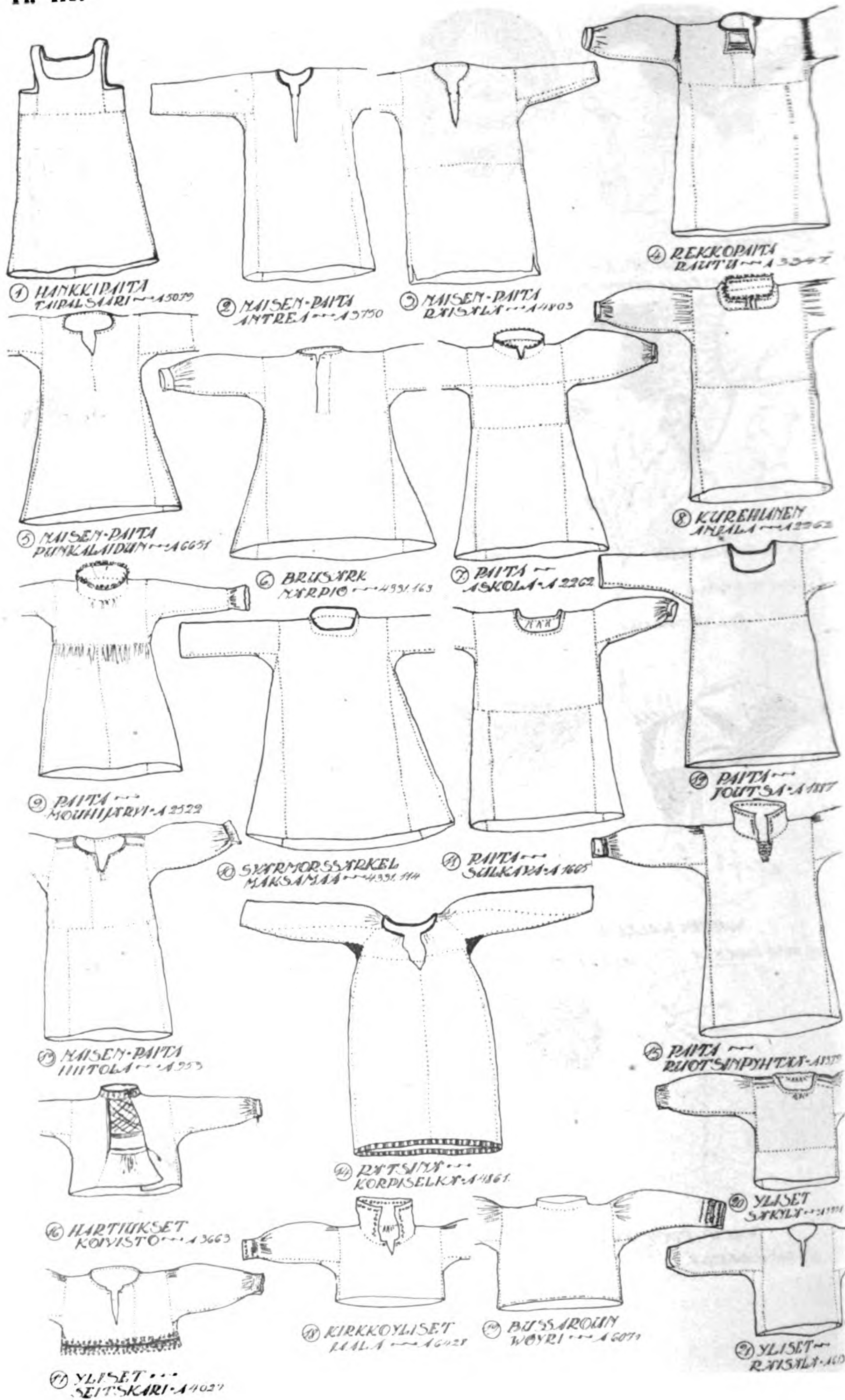

⑮ LYHYT-WIITTA KAUKOLA A 803

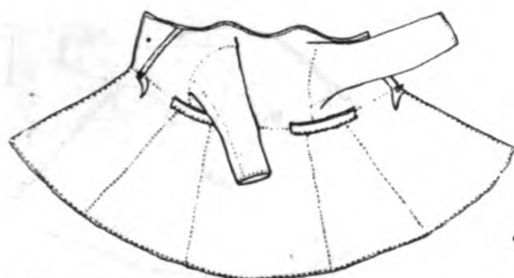

⑯ KOSTELI KIRVU A 3739

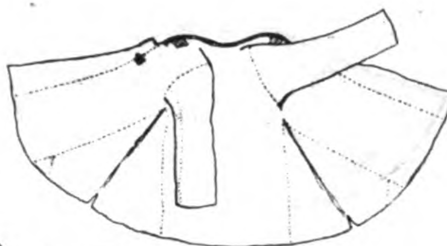
Tl. IX.

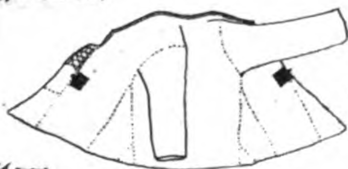
① HANKKIPAITA
TAIPALSAARI — A 5079
② MAISEN-PAITA
ANTREA — A 3750
③ MAISEN-PAITA
RÄISÄLÄ — A 4803
④ REKKOPAITA
RAUTU — A 3347
⑤ MAISEN-PAITA
PUNKALAIDUN — A 6651
⑥ BRUSÄRK
NÄRPIO — 4331.163
⑦ PAITA —
ASKOLA · A 2262
⑧ KUREHUNEN
ANJALA — A 2262
⑨ PAITA —
MOUHIJÄRVI · A 2522
⑩ SYSTMORSSÄRKEL
MAKSAMAA — 4331.114
⑪ PAITA —
SULKAVA · A 1665
⑫ PAITA —
JOUTSA · A 1187
⑬ MAISEN-PAITA
HIITOLA — A 953
⑭ RÄTSINÄ —
KORPISELKÄ · A 4861
⑮ PAITA —
RUOTSINPYHTÄÄ
⑯ HARTIUKSET
KOIVISTO — A 3663
⑰ YLISET —
SEITSKARI · A 4027
⑱ KIRKKOYLISET
LAALA — A 6428
⑲ BUSSAROUN
WÖYRI — A 6071
⑳ YLISET
SÄKYLÄ
㉑ YLISET —
RÄISÄLÄ

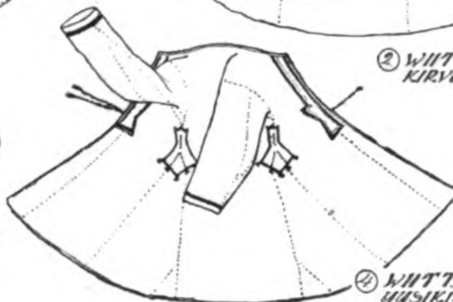
1) ROHKAMONIEKKATURKKI
HIITOLA A 9144

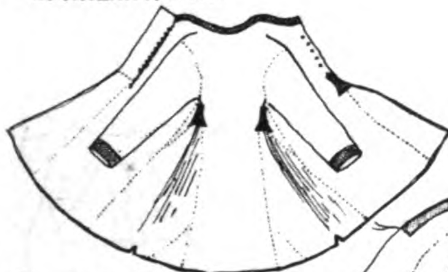
2) WIITTA
KIRVU 4808, 30

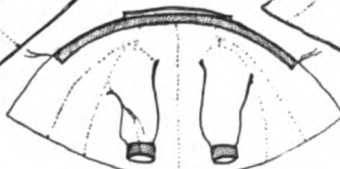
3) WIITTA
RUOKOLAHTI A 7935

4) WIITTA
UUSIKIRKKO A 7971

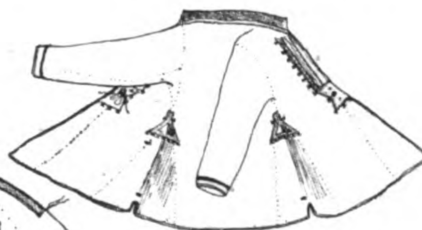

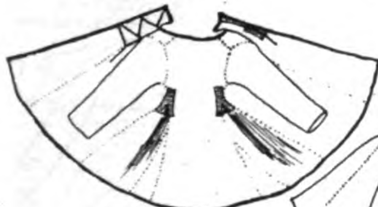
5) SARVENATAKKI
KITEE A 1536

6) WIITTA
WALKJÄRVI A 6158

7) WIITTA
KUOLEMAJÄRVI A 3623

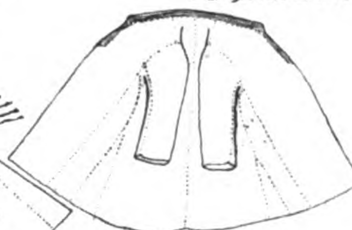

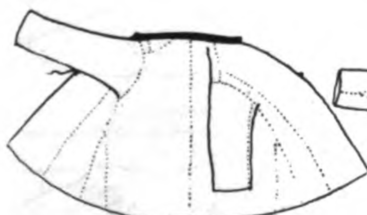
8) SARVENATAKKI
ILOMANTSI A 1537

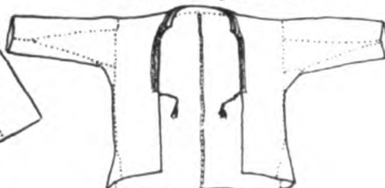
9) SARKATAKKI
MÄNTYHARJU A 1635

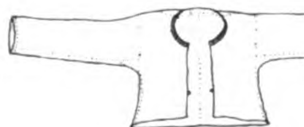
10) KOSTULI
SAKKOLA A 894

11) LIINAWIITTA
RAUTJÄRVI A 3735

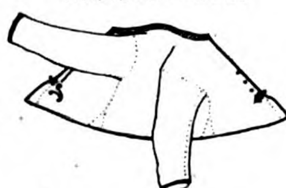
12) LIINAWIITTA
KOIVISTO A 3006

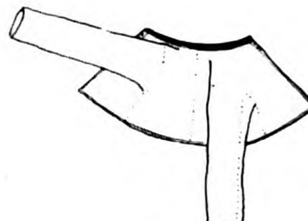
13) KOSTULI
JÄÄSKI A 7671

14) RYYTI
SEITSKARI A 4030

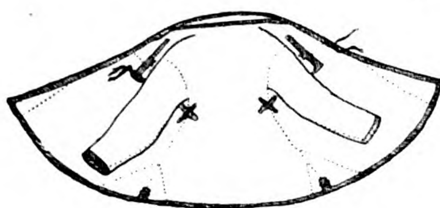

15) LYHYT-WIITTA
KAUKOLA A 803

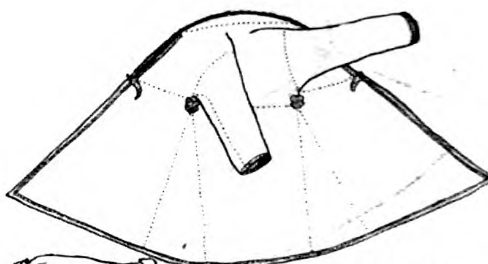

16) KOSTELI
KIRVU A 3739

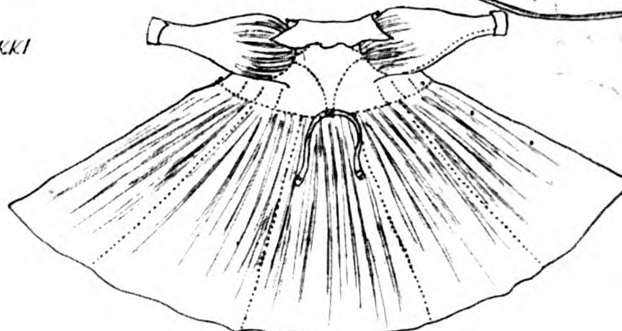
Tl. XI.

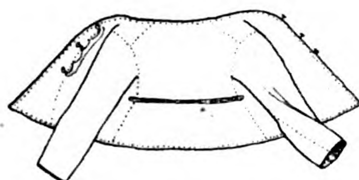
1. MORSIUSTURKKI KIRVU — A 6960

2. TURKKI — KAUKOLA · A 798

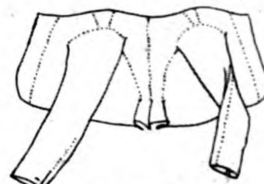
3. KAPOTTI — HUITTINEN · A 8259

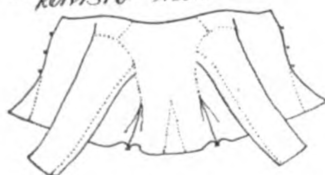
4. TURKKI KOIVISTO — A 3625

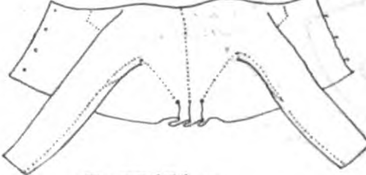
5. KORTTIROIJY — KIIHTELYSVAARA · A 1540

6. ROIJY — SÄKYLÄ · A 2448

7. ROIJY KYMI — A 2215

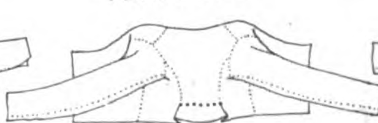
8. TROIJA — PYHTÄÄ · A 8114

9. ROIJY — ILOMANTSI · A 1633

10. BRUTROIJA — HOUTSKARI · A 2761

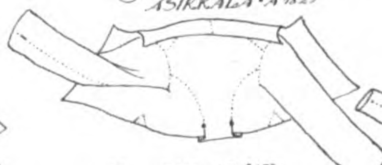
11. ROIJY — ASIKKALA · A 1829

12. ROIJY — WEHKALAHTI · A 6301

13. KORTTIROIJY JUVA — A 1636

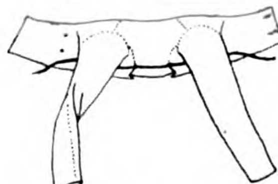
14. WERKAROIJY KANGASNIEMI — A 2406

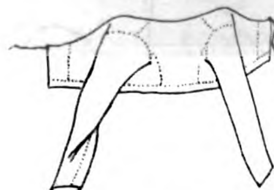
15. ROIJY — POHJANMAA · A 4500

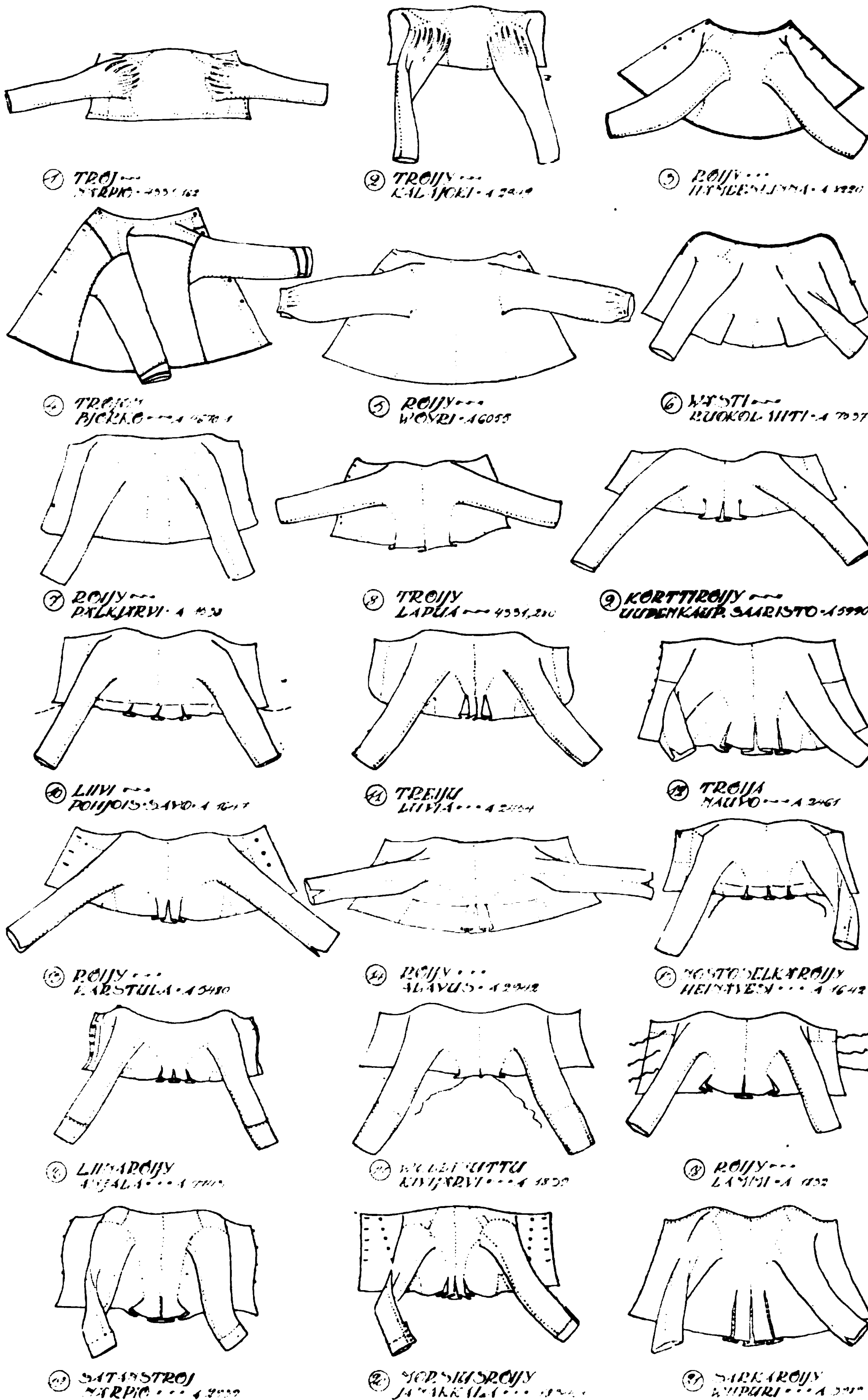
16. KORTTITREIJU LAITILA · · · A 6674

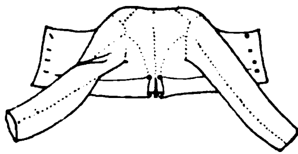
17. TROIJY — HAUSJÄRVI · A 4142

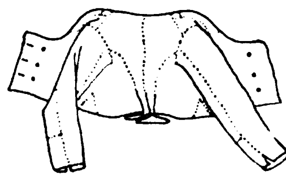
18. ROIJY · · · YLIKIIMINKI · A 2951

TROJ
TROIJY
KALAJOKI
ROIJY
TROIJY
ROIJY
WONRI · A 6055
VESTI
RUOKOLAHTI
ROIJY
PALKJÄRVI
TROIJY
LAPUA 4331,210
KORTTIROIJY
UUDENKAUP. SAARISTO · A 5990
LIIVI
POHJOIS-SAVO
TREIJU
LIIVIA
TROIJA
NAUVO · A 2461
ROIJY
KARSTULA · A 5480
ROIJY
ALAVUS
HEINÄVESI · A 1642
LIIVAROIJY
KIVIJÄRVI
ROIJY
SATANSTROJ
MORSIUSROIJY
SARKAROIJY
VIIPURI

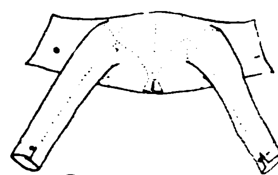
Tl. XIII.

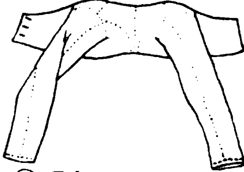
1. RÖIJY — IITTI · A 3896

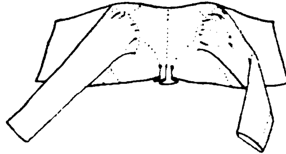
2. RÖIJY — KANGASNIEMI · 602

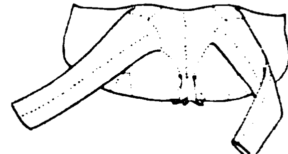
3. LIIVI — PARIKKALA · A 4447

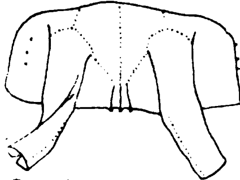
4. RÖIJY — IITTI · A 6501

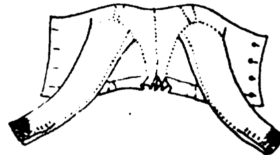
5. KORTTITREIJU — LAITILA · A 6632

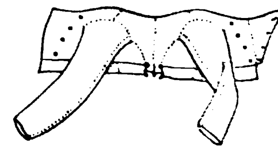
6. KORTTITREIJU — LAITILA · A 6630

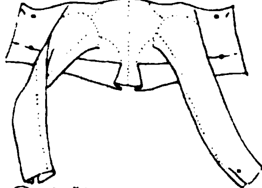
7. RÖIJY — SÄKYLÄ · A 2449

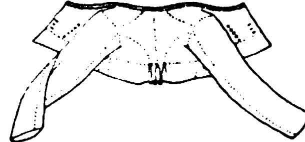
8. RÖIJY — NOUHIJÄRVI · A 2450

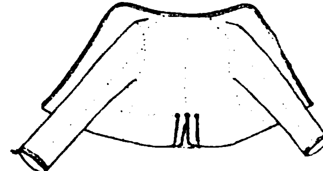
9. RÖIJY — IKAALINEN · A 2443

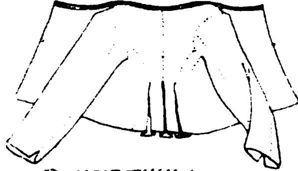
10. RÖIJY — POHJANMAA · A 4429

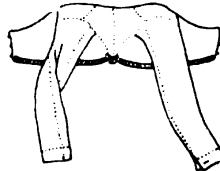
11. TROIJA — PORVOON P. · A 3101

12. WÄSTI — JOUTSENO · A 7719

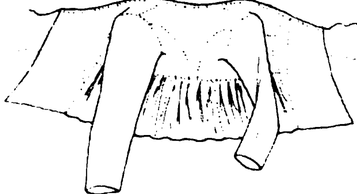
13. KURTIKKA — TAIPALSAARI · A 8009

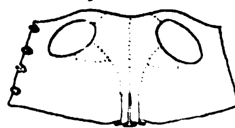
14. RÖIJY — POHJANMAA · A 3954

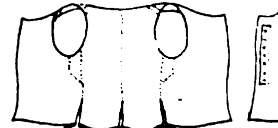
15. LYHYT-VIITTA — HIITOLA · A 941

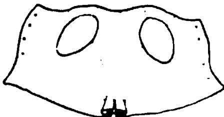
16. ŠUHAI — KORPISELKÄ · A 4827

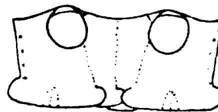
17. LIIVI — PUKKILA · A 6502

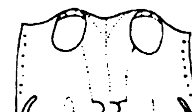
18. LIIVIT — LAMMI · A 1856

19. LIFSTYCKE — PYHTÄÄ · A 8246

20. LIIVIT — LAUKAA · A 1161

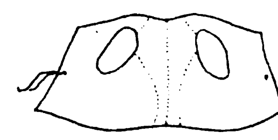
21. LIIVI — PIIKKIÖ · 3187.72

22. WOLLILIIVI — ANJALA · A 7712

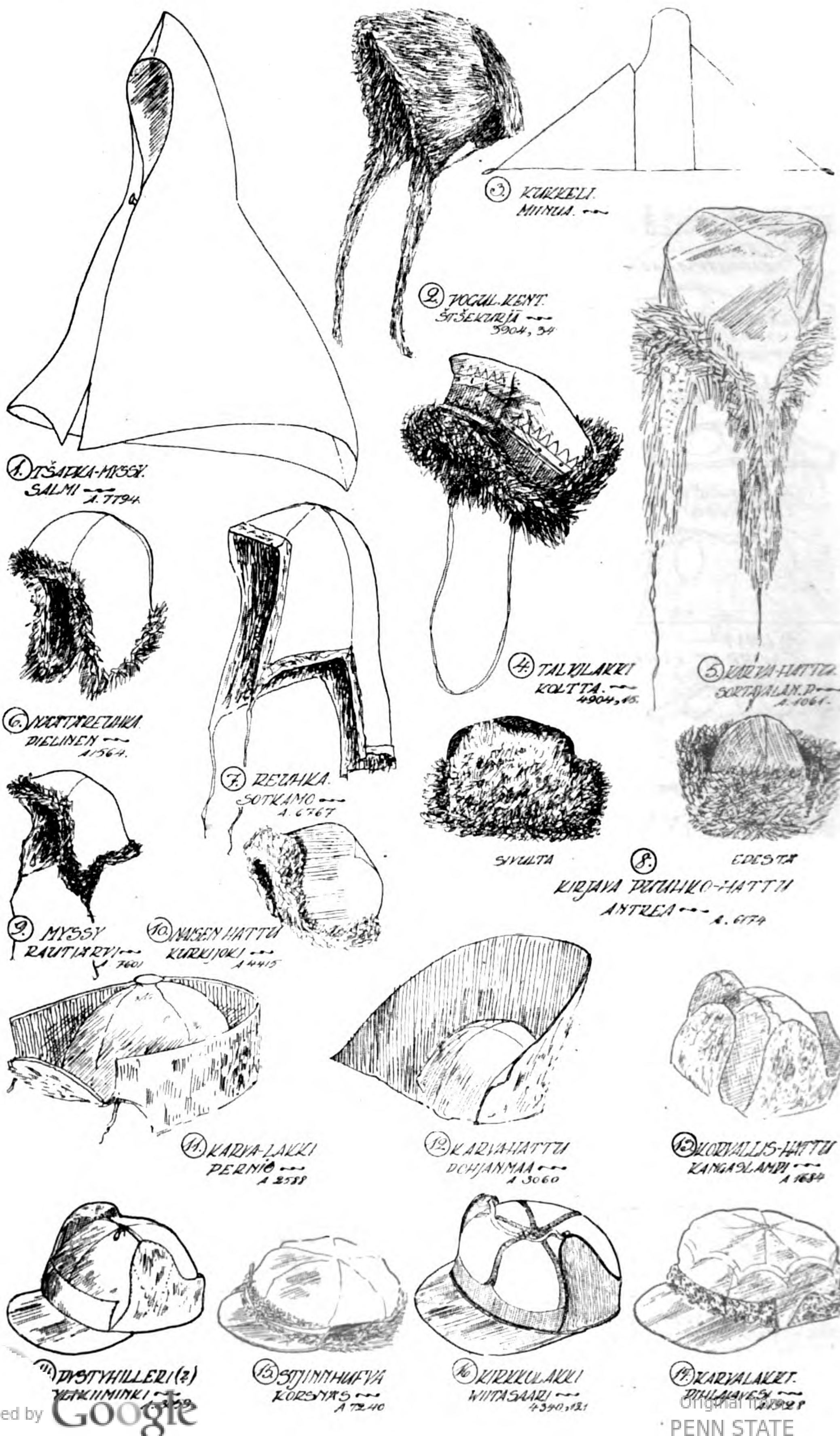
23. LIIVIT — WIIPURI · A 2271

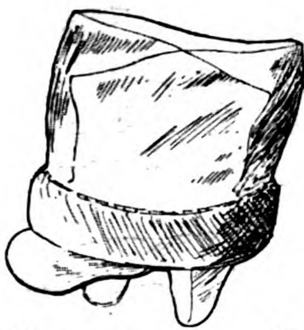
24. LIIVIT — SUOMENNIEMI · A 1022

1. TANKKI ~ HIITOLA · A. 949
2. LIIVI ~ HIRVENSALMI · 1836,2
3. LIIVI ~ KANGASNIEMI · 2947,10
4. LIIVIT ~ LEMI · A 5871.
5. LIIVI ~ MOUHIJÄRVI · A 2469
6. LIIVI ~ ALAVUS · A 2969
7. KROKALIFSTYTJE KORSNÄS ~
8. LIIVI ~ MÄNTSÄLÄ · 259
9. LIIVIT ~ JAALA · A 6431.
10. LIIVIT ~ KANKAANPÄÄ · A 8271.
11. LIIVI ~ SÄKYLÄ · A 2465.
12. LIFSTYTJE ~ LAPVÄÄRTI · 4331, 175.
13. LIIVI ~ IITTI · A 1852
14. LIIVIT ~ HÄME · A 1855
15. LIFSTYCKE ~ PORVOON. P. · A 8097.
16. WOLLILIIVIT ~ WEHKALAHTI · A 523
17. LIIVI ~ WIRRAT · A 2478.
18. LIIVI ~ EURA · A 4271.
19. LIIVIT ~ TAMMELA · A 4145.
20. LIIVIT ~ HATTULA · A 1850
21. LIIVIT ~ LOIMAA · A 5992
22. LIVSTYCK ~ WÖYRI · A 6060.
23. LIVSTYCK ~ WÖYRI · A 6059.
24. LIIVI ~ YLIKIIMINKI · A 2972
25. LIIVIT ~ JÄMSÄ · A 7899.
26. HAMEEN·LIIVIT KURU ~ A 4148.
27. LIIVI ~ IKAALINEN · A 2473.
28. HARTIALIIVI ~ PIHTIPUDAS · 2092,6
29. LIIVI ~ ALAHÄRMÄ · A 2961.
30. LIIVI ~ LUOTO · A 2968.
31. LIIVIT ~ SEITSKARI · A 4021
32. TANKKI ~ RAUTJÄRVI · A 3745
33. TANKKI ~ KAUKOLA · A 805
34. TANKKI ~ JÄÄSKI · A 4416
35. TANKKI ~ RAUTJÄRVI · A 3744
36. TANKKI ~ JÄÄSKI · A 4418
37. TURKKILIIVIT ~ SUOMENNIEMI · A 8023

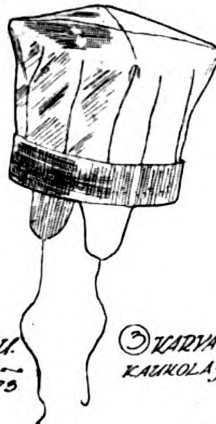
Tl. XV.

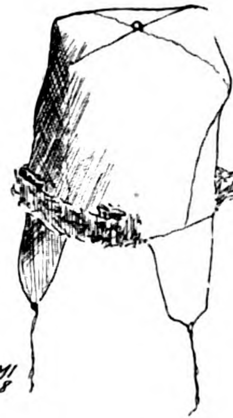
1. TŠAPKA-MYSSY.
SALMI
A. 7794.
2. VOGUL.KENT.
ŠTŠEKURJA
3904, 34
3. KURKELI.
MIINUA.
4. TALVILAKKI
KOLTTA.
4904, 15.
5. KARVA-HATTU.
SORTAVALAN.P.
A. 1061.
6. NAATTAREUHKA
PIELINEN
A1564.
7. REUHKA.
SOTKAMO
A. 6767
SIVULTA
8.
EDESTÄ
KIRJAVA PITUHKO-HATTU
ANTREA
A. 6174
9. MYSSY
RAUTJÄRVI
7601
10. NAISEN HATTU
KURKIJOKI
A 4415
11. KARVA-LAKKI
PERNIÖ
A 2588
12. KARVAHATTU
POHJANMAA
A 3060
13. KORVALLIS-HATTU
KANGASLAMPI
A 1684
15. STJINNHUFVA
KORSNÄS
A 7240
16. KIRKKOLAKKI
WIITASAARI
4340, 121
KARVALAKKI.

(1) LAKKI.
LAMMI
A 1942

(2) KOLKKAHATTU.
KANGASLAMPI
A 1683

(3) KARVAHATTU.
KAUKOLA JA KÄKISALMI
A 828

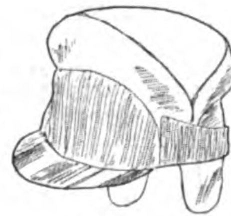
(4) KARVAHATTU.
RUISALA
A 624.

(5) KARVALAKKI.
MERIKARVIA
A 2585.

(6) LAKKI.
RENKO
A 1940

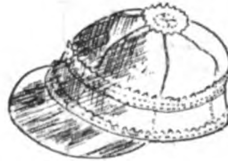
(7) LAKKI.
MERIKARVIA
A 2584.

(8) PATALAKKI.
SOTKAMO.
2573,36.

(9) NYÖRILAKKI.
WIITASAARI
A 1931

(10) LAKKI
WILJAKKALA
A 2572.

(11) MOSSU
KORSNÄS
A 6770

(13) PELLILAKKI
KIVIJÄRVI
A 1933

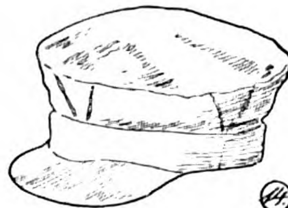

(12) TIPPALAKKI
WAASANSEUTU.
A 6064

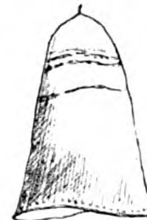

(15) KESÄHATTU
LEMI
A 5101.

(14) TŠORKMÖSSA
SIPOO
A 5793

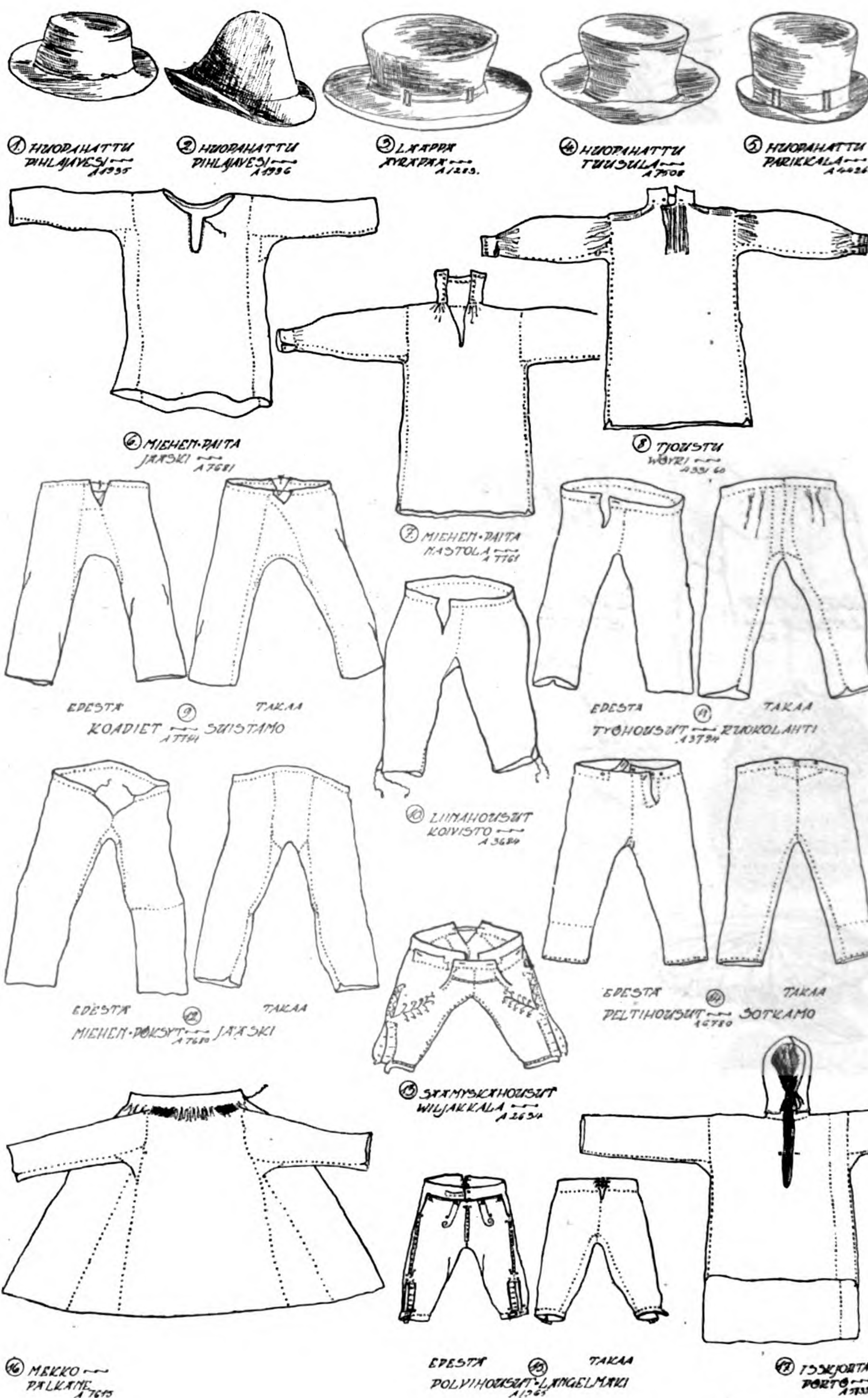
(17) LAKKI.
ETELÄ-POHJAN-
MAA A 3064.

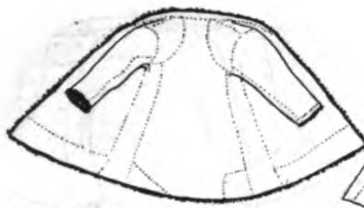
(16) LANKALAKKI
WIROLAHTI
A 5257.

(18) LAKKI
ALAHÄRMÄ
A 3052

Tl. XVII.

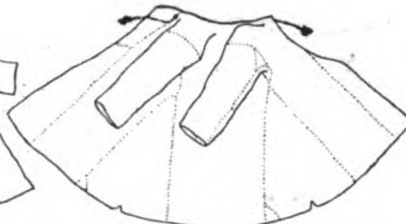
1. HUOPAHATTU PIHLAJAVESI A 1935
2. HUOPAHATTU PIHLAJAVESI A 1936
3. LAAPPA
4. HUOPAHATTU TUUSULA A 7508
5. HUOPAHATTU PARIKKALA A 4026
6. MIEHEN-PAITA JÄÄSKI A 7681
7. MIEHEN-PAITA NASTOLA A 7761
8. TYÖUSTU
EDESTÄ
9. TAKAA
KOADIET SUISTAMO
10. LIINAHOUSUT KOIVISTO A 3684
EDESTÄ
11. TAKAA
TYÖHOUSUT RUOKOLAHTI
EDESTÄ
12. TAKAA
MIEHEN-POKSYT A 7680 JÄÄSKI
13. WILJAKKALA A 2634
EDESTÄ
14. TAKAA
PELTIHOUSUT A 6780 SOTKAMO
16. MEKKO PALKÄNE A 7615
EDESTÄ
15. TAKAA
POLVIHOUSUT LÄNGELMÄKI
17. PORTO

① TURKKI ... SAKKOLA · A. 1941

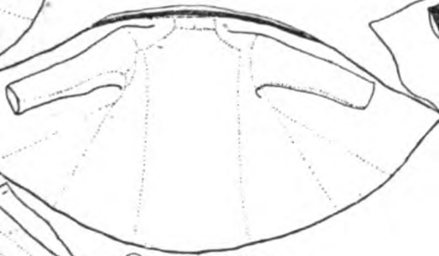
② MIEHEN-PITKÄ-MEKKO KOIVISTO ~ A 3680

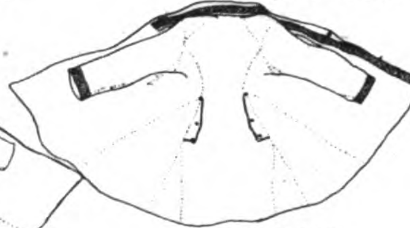
③ MIEHEN-VIITTA KOIVISTO ~ A 3677

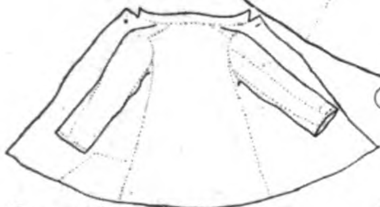
④ MIEHEN-KOSTULI ÄYRÄPÄÄ ~ A 3603

⑤ ÄRMÄKKÄ KURKIJOKI ~ A 4428

⑥ KAUHTANA JOUTSENO ~ A 3959

⑦ SARKANUTTU SAVO ~ A 4080

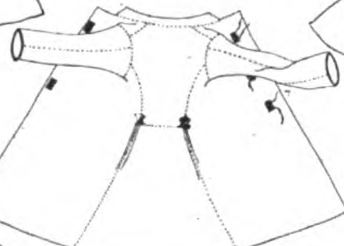
⑧ MIEHEN-KAUHTANA WIIPURI ~ A 4001.

⑨ NUTTUMEKKO MÄNTYHARJU ~ A 4081

⑩ SARKANUTTU. KERIMÄKI ~ A 7530.

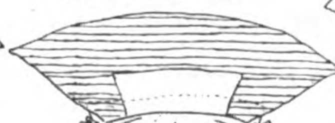
⑪ HVITON ~ LAPTRÄSK · A 2297

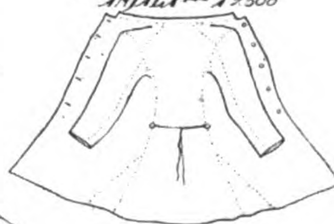

⑫ VIITTA ANJALA ~ A 2300

⑬ TAKKI SÄKYLÄ ~ A 2593

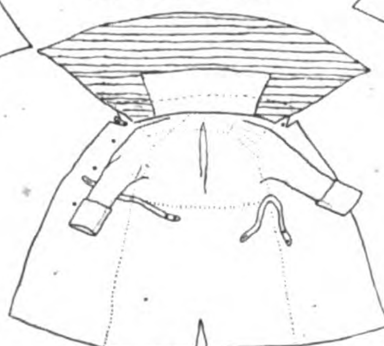

⑮ ROCK ~ HOUTSKARI · A 2796

⑯ LÄNGELMÄKI ~ A. 3410

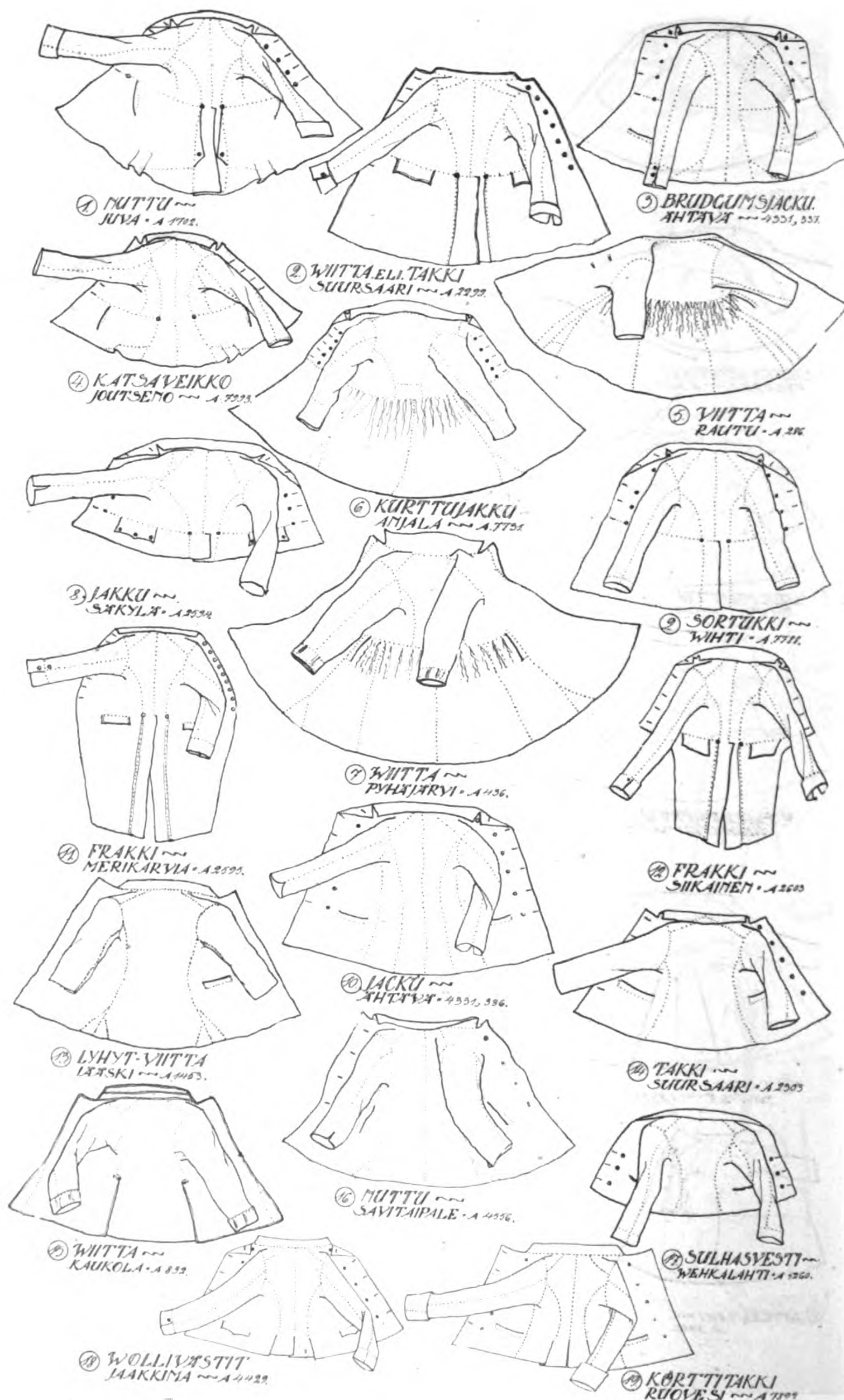

⑭ KAPROKKA HALIKKO ~ A 4679

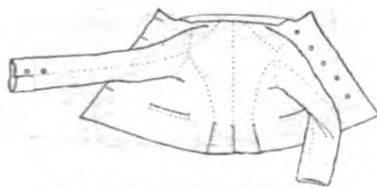

⑰ TURKKI ~ HUITTINEN · 3241.

Tl. XIX.

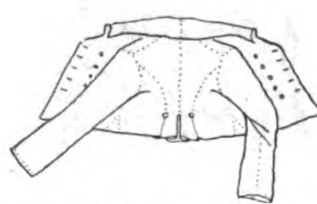
1. NUTTU ~ JUVA · A 1702.
2. WIITTA ELI TAKKI SUURSAARI ~ A 2299.
3. BRUDGUMSJACKU. ÄHTÄVÄ ~ 4331, 337.
4. KATSAVEIKKO JOUTSENO ~ A 7293.
5. VIITTA ~ RAUTU · A 216.
6. KURTTUJAKKU ANJALA ~ A 7731.
7. WIITTA ~ PYHÄJÄRVI · A 436.
8. JAKKU ~ SÄKYLÄ · A 2534.
9. SORTUKKI ~ WIHTI · A 7711.
10. JACKU ~ ÄHTÄVÄ · 4331, 336.
11. FRAKKI ~ MERIKARVIA · A 2595.
12. FRAKKI ~ SIIKAINEN · A 2603
13. LYHYT-VIITTA LÄÄSKI ~ A 4463.
14. TAKKI ~ SUURSAARI · A 2303
15. WIITTA ~ KAUKOLA · A 832.
16. NUTTU ~ SAVITAIPALE · A 4556.
17. SULHASVESTI ~ WEHKALAHTI · A 1260.
18. WOLLIVÄSTIT JAAKKIMA ~ A 4429.
19. KÖRTTITAKKI RUOVESI ~ A 7399

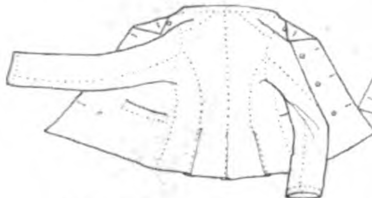
(1) WÄSTINUTTU
MULTIA ~ A 1952

(2) WOLLIVÄSTI ~
HEINÄVESI • A 1709.

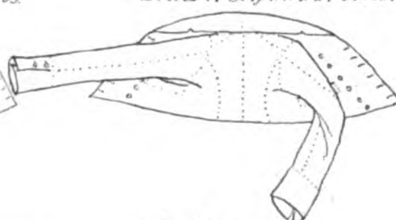
(3) KÖRTTITAKKI ~
ETELÄPOHJANMAA • A 7567

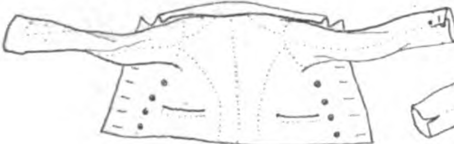
(4) WÄSTI ~
LAPUA • 4331, 277

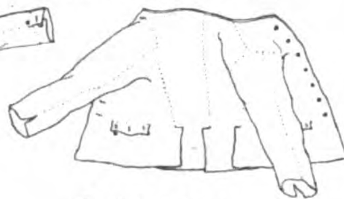
(5) TRÖIJY ~
WÄHÄKYRÖ • A 3074

(6) RÖIJY ~
POHJANMAA • A 3078

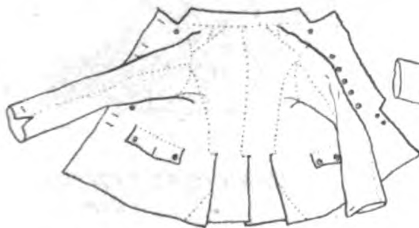
(7) RÖIJY ELI TAKKI ~
MÄNTSÄLÄ • A 2305

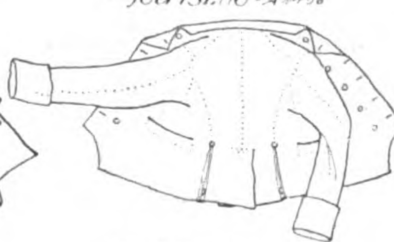
(8) TAKKI ~
JOUTSENO • A 1456

(9) NUTTU ~
LAMMI • A 1955

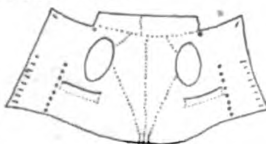
(10) JÄNTRIKKI ~
WIIPURI • A 4002

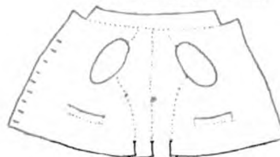
(11) TAKKI ~
TENHOLA • A 2304

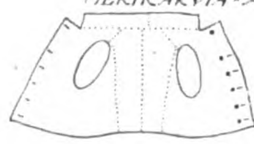
(12) SKÖRTTIJAKKU ~
MERIKARVIA • A 2597

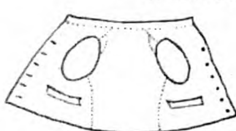
(13) LIIVI ~
WÄHÄKYRÖ • A 3086

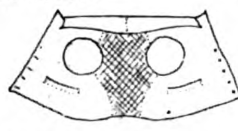
(14) LIIVIT ~
SÄKYLÄ • A 6668

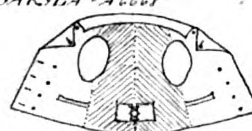
(15) LIIVI ~
ALAVUS • A 3081

(16) SULHASLIIVIT ~
KARSTULA • A 5502

(17) LIIVI ~
POHJANMAA • A 3090

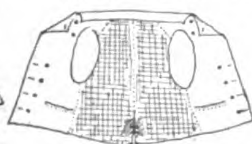
(18) LASTINKILIIVIT
JÄMSÄ ~ A 7898

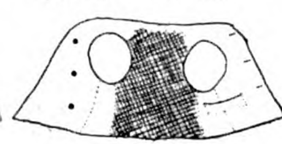
(19) WÄST ~
PORVOON. P. • A 8606

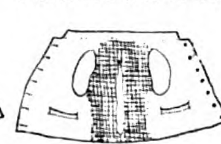
(20) SULHASLIIVIT ~
WEHKALAHTI • A 5262

(21) LIIVIT ~
SAMMATTI • A 6513

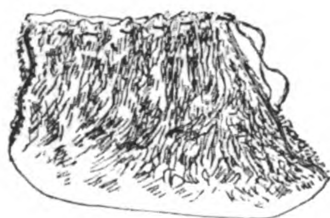

(22) LIIVIT ~
RÄISÄLÄ • A 4804

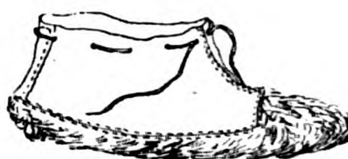

(23) LIIVI ~
KAUHAVA • A 3082

Tl. XXI.

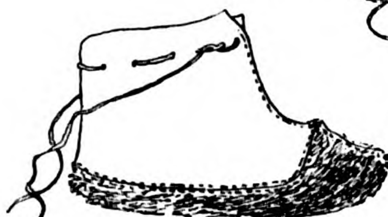
1. SJÖLASKINNSTOSSA
SIDOO A 5860

3. POTKA
LAPUA A 8283

2. WUOTIKAS ELI KOIVIKAS
LOIMAA A 6015

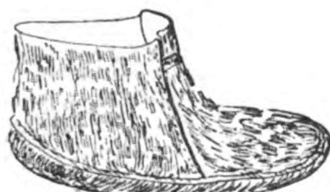
4. KARVAKENKÄ
LEHTIMÄKI A 7869

6. TUNTEMATON
SEUTU A 7419

5. TUNTEMATON
SEUTU A 7420

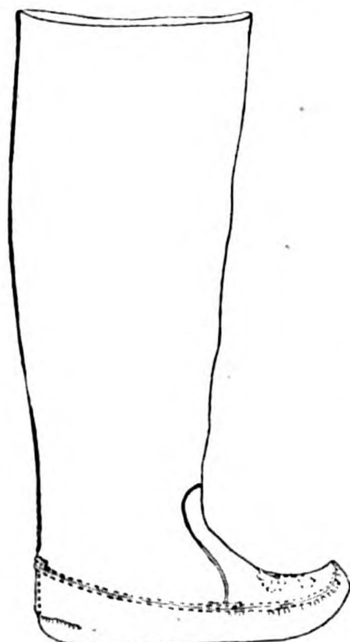
7. SÄLASKINNSTOSSA
PERNAJA A 2339

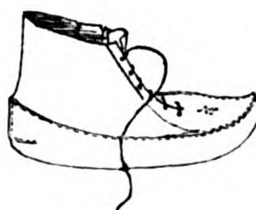
9. WAASAN SEUTU
A 6080

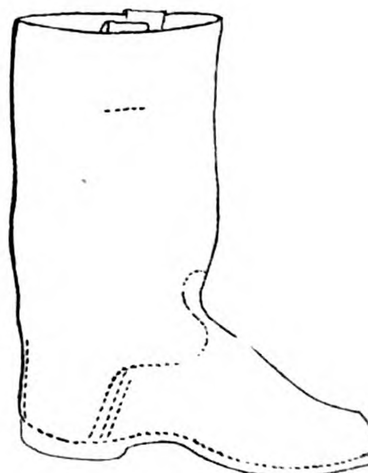
8. PAULAKENKÄ
IKAALINEN A 2658

11. PIEKSUT
RUOVESI A 2659

10. RUOJUKSET
TORNIO A 3038

12. KORKOSAADDAAT
OULUN. L 961

(1) NOKKAKURPPONEN
PYHÄJÄRVI A 4131

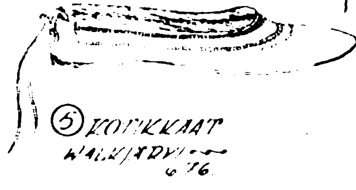
(2) KURPPONEN
WALKJÄRVI 676

(3) PAULAKENKÄ
KOIVISTO A 3674

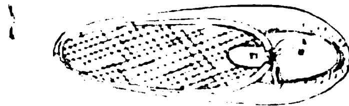
(4) RUOHIKENKÄ
JÄÄSKI A 545

(5) KORKKAAT
WALKJÄRVI 676

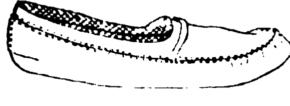

(6) RUOHIKKAAT
HIITOLA A 908

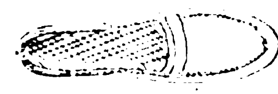

(7) NAISEN KENGÄT
SEISKARI A 4033

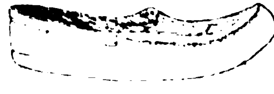

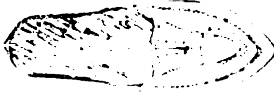
(8) KENKÄ
LÄNSI-SUOMI A 2547

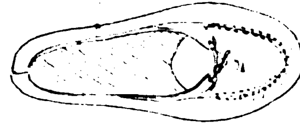

(9) KENGÄT
POHJANMAA A 3039

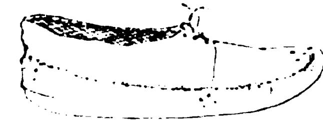

(10) LIPPOSET
" A 3037

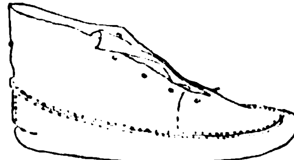

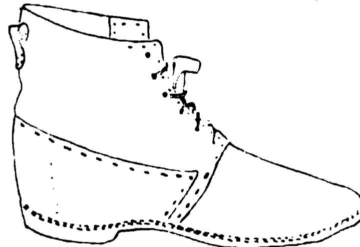
(11) KENGÄT
SÄKYLÄ A 2539

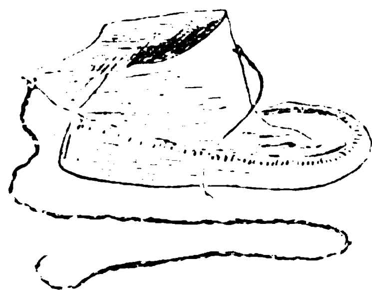
(12) PIEKSA
WÖYRI A 3031

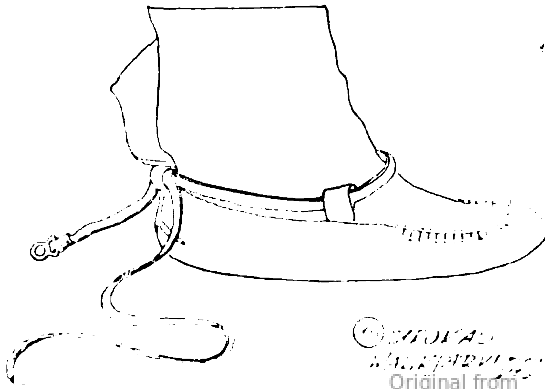
(13) RUOJUPIEKSU
KARSTULA A 1900

(14) SAAPPAAT
HÄME A 1979

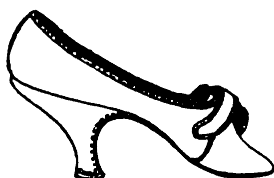

(16) LAPIKAS
RUOKOLAHTI A ...

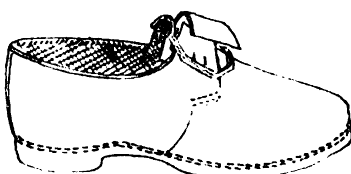

[illegible]

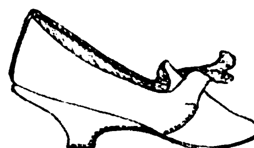
Tl. XXIII.

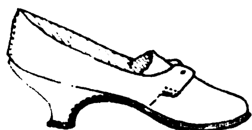
① TANSSIKENKÄ
LÄNSI-SUOMI
A 6016

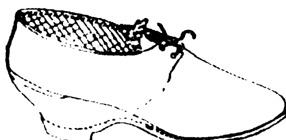
② SOLKIKENKÄ
TUNTEMATON SEUTU
A [illegible]

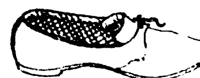
③ MUSTAKENKÄ
SIIKAINEN
A 2544

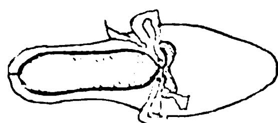
④ KUURIKENKÄ
NURMIJÄRVI
A 5858

⑤ KENKÄ
JOUTSENO
A 1780

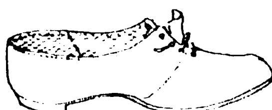

⑥ KENKÄ
UUSMAA
A 2277

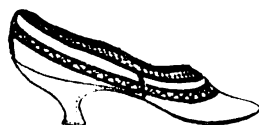
⑦ TJILASKOVAR
WÖYRI
4331, 86

⑧ TOHVELI
KUHMOINEN
A 1901

⑨ PAULAPIEKSU
ALAHÄRMÄ
A 3033

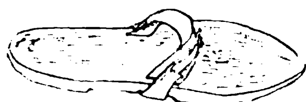
⑩ MORSIUSKENKÄ
KEMIÖ
A 2548

⑪ KENKÄ
KYRÄVÄÄ
A 1279

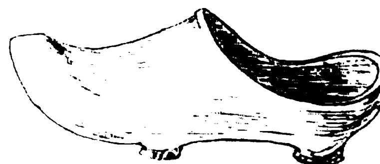
⑫ KENKÄ
ANJALA
A 2273

⑬ PUUKENKÄ
SÄKYLÄ
A 7048

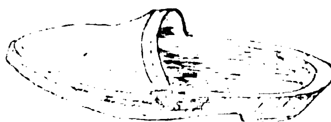
⑭ PUUKENKÄ
LAITILA
A 2637

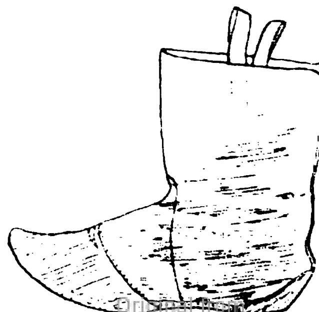
⑮ PUUKENKÄ
ELIMÄKI
A [illegible]

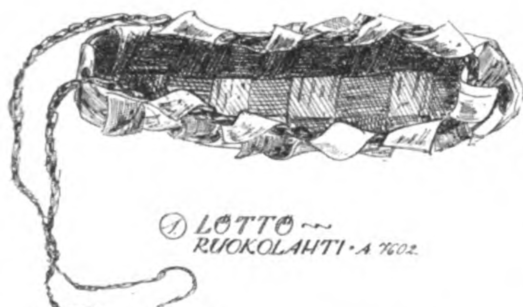
⑯ TENNLIKSTOSSA
SIPOO
A 5861

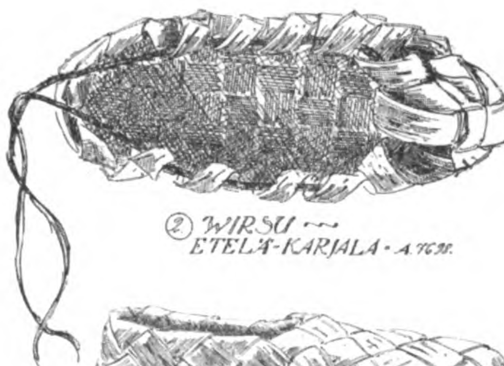
⑰ TRÄSKO
SIPOO
A 5848

⑱ PUUPOHJASAAPPAAT
PORIN SEUTU
A 6676

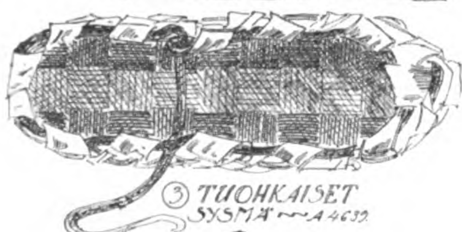
① LÖTTÖ ~
RUOKOLAHTI · A 7602.

② WIRSU ~
ETELÄ-KARJALA · A. 7698.

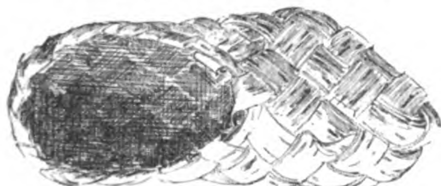
③ TUOHKAISET
SYSMÄ ~ A 4639.

④ KONTTIVIRSUT
SAARIJÄRVI ~ A 1915.

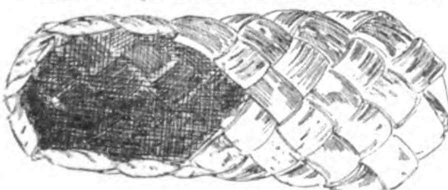

⑤ TUOHIKENKÄ
KIRVU ~ A 3804

⑥ TUOHITOHVELIT ~
PAIKKA · TUNTEMATON
A. 7484.

⑦ WIRSUT ~
ASIKKALA · A 1913.

⑧ TUOHIKENKÄ
KIRVU ~ A 3808.

⑨ TUOHTOHVELI
KIRVU ~ A 3896

⑩ TUOHISAAPAS
HÄME ~ 1984